

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

ГЛАСНИК
ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА

XIX—XX
(1970—1971)

БЕОГРАД
1973.

Г Л А С Н И К
ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА

XIX—XX
(1970—1971)

INSTITUT ETHNOGRAPHIQUE
DE L'ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

BULLETIN
DE L'INSTITUT ETHNOGRAPHIQUE

XIX—XX
(1970—1971)

Rédacteur

MILISAV V. LUTOVAC
membre correspondant de l'Académie

Comité de rédaction

OLIVERA MLADENOVIĆ, MILJANA RADOVANOVIĆ, VIDOSAVA STOJANČEVIĆ
SLOBODAN ZEČEVIĆ

Présenté à la XI séance de la Classe
des sciences sociales de l'Académie le 26 décembre 1972.

BEOGRAD
1973.

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

ГЛАСНИК
ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА

XIX—XX
(1970—1971)

Уредник

МИЛИСАВ В. ЛУТОВАЦ
дописни члан Академије

Редакциони одбор

ОЛИВЕРА МЛАДЕНОВИЋ, МИЉАНА РАДОВАНОВИЋ, ВИДОСАВА СТОЈАНЧЕВИЋ,
СЛОБОДАН ЗЕЧЕВИЋ

Примљено на XI скупу Одељња друштвених наука
Српске академије наука и уметности, 26. децембра 1972.

БЕОГРАД
1973.

ИЗДАЈЕ : ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

ТИРАЖ : 1000 ПРИМЕРАКА
ШТАМПА : „НАУЧНО ДЕЛО“
БЕОГРАД, ВУКА КАРАЏИЋА 5

Штампано уз учешће средстава Републичке заједнице
за научни рад СР Србије

На основу мишљења Републичког секретаријата за културу СРС, број
413-185/73-02 од 26. II 1973. године, ова књига ослобођена је плаћања посебног
републичког пореза на промет производа и услуга у промету.

САДРЖАЈ

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

Миласав В. Лутовац: <i>Породична задруга на Пештеру у старој Рашкој</i>	1
Душан Недељковић: <i>Општи проблеми и методе етнологије и фолклористике лимитрофних етничких група и етнологијски карактеристичан одраз лимитрофности у народном певању српске кордунашке етничке групе</i>	11
Љубица С. Јанковић: <i>Стање орске традиције у разним деловима света</i>	25
Светозар Ђулибрк: <i>Социолошка теорија и методологија код Јована Ердељановића</i>	33
Видосава Стојанчевић: <i>Берданско подручје Србије као зона активних етничких процеса од краја 17. до краја 19. века</i>	45
Петар Влаховић и Новак Милошевић: <i>Петничка пећина код Ваљева и њен антрополошко-етнологијски значај</i>	61
Никола Родић: <i>Занатство у Јањеви и његова лексичка грађа</i>	73
Надежда Пешић-Максимовић: <i>Облици куће у околини манастира Пиве</i>	97
Ранко Финдрик: <i>Архитектура сточарске колибе на планини Ргњу</i>	109
Оливера Младеновић: <i>Добранске „краљице“</i>	121

ГРАБА И ПРИЛОЗИ

Радмила Фабијанић и Радмила Кајмаковић: <i>Промене у народним обичајима и веровањима у Жупчи код Брезе</i>	149
Максим Злоковић: <i>Једно писмо Јована Цвијића дру Лазу Томановићу</i>	177

ОСВРТИ

Миљана Радовановић: <i>Нека питања истраживања савремених етничких процеса у часопису „Совјетска етнографија“</i>	179
Бреда Влаховић: <i>Етнологијски приступ проучавању прилагођавања досељеника у областима планског насељавања по Југославији и Пољској</i>	186
Видосава Стојанчевић: <i>Етнологија и фолклор југословенских народа у рефератима совјетске делегације на VI међународном конгресу слависта у Прагу 1968.</i>	194
Драгољуб Драгојловић: <i>Критички осврт на „Српски митологијски речник“</i>	196
Видосава Стојанчевић: <i>Учесиће чехословачких етнолога на VIII међународном конгресу антрополошких и етнологијских наука у Токију 1968.</i>	202

VIII

- Магдалена Веселиновић-Анбелић: *Значајна књига мађарске народне поезије* 209
 Петар Влаховић: *Једна студија о динамички физичког развоја ученика* 214

ПРИКАЗИ

- Др Фанула Паназоглу: Средњобалканска племена у предримско доба* — Петар Влаховић 219
Др Јован Цвијић: Општа географија, Антропогеографија — Емилија В. Церовић 221
Драгослав Срејовић: Лепенски Вир — Емилија В. Церовић 222
Др Михаило Костић: Белопаланачка котлина — Атанасије Урошевић 224
Миленко С. Филиповић: Мајевница с особитим обзиром на етничку прошлост и етничке особине мајевичких Срба — Петар Влаховић 224
Миленко С. Филиповић: Српска насеља у Белој Крајини — Бреда Влаховић 225
Др Славко Гавриловић: Рума — трговиште у Срему 1718—1848 — Видосава Стојанчевић 227
Бојана Радојковић: Накит код Срба од краја XII до краја XVIII века — Милка Јовановић 228
Niko Kuret: Praznično leto Slovencev I—IV — Бреда Влаховић 229
Gunda Béla: Ethnographica Carpathica — Магдалена Веселиновић-Анбелић 230
Ujváry Zoltan: Népdalok és balladák egy aldunai szédely közösségből — Магдалена Веселиновић-Анбелић 232
Kazimiera Zawistowicz-Adamska: Systemy krewniacze na Slowianszczyzynie w ich historyczno-społecznym uwarunkowaniu — Душан Дрљача 233
Wacław Sobisiak: Wiejskie Włokiennictwo w Wielkopolsce — Петар Влаховић 234
Н. Демченко: Земледельческие орудия Молдован XVIII-начала XX вв. — Петар Влаховић 235
С. А. Арутюнов — Д. А. Сергеев: Древние культуры азиатских ескимосов — Петар Влаховић 236
Emigracja polska w Brazylii — Душан Дрљача 237
Milada Kubová: Bibliografija slovenskeje etnografije a folkloristiki za roku 1960—1969 — Емилија В. Церовић 233
Гласник Етнографског музеја у Београду — Милка Јовановић 240
Македонски фолклор 1-4 — Оливера Младеновић 241
Slovenski etnograf XXI—XXII — Бреда Влаховић 242
Český lid 1970 — Оливера Младеновић 243
Revue des études sud-est européennes I—VIII — Душан Дрљача 245
Műveltség és hagyomány X—XII — Магдалена Веселиновић-Анбелић 246
Journal of the Gypsy Lore Society XLIX — Ласта Бркић 249
Ethnologie française I — Оливера Младеновић 251

ХРОНИКА

- Саветовање о традиционалној култури Русина и Украјинаца у Војводини* — Миљана Радозановић 253
Саветовање о традиционалној култури Словака у Војводини — Оливера Младеновић 254
„Мокрањчеви дани“ 1971 — Милка Јовановић 256

<i>Саветовање о палеоетнoлoшкoм раду у Бoснoм и Херцeгoвини — Душан Дрљача</i>	257
<i>Смoтрa етнoгрaфскoг филмa у Зaгрeбу 1971 — Душан Дрљача</i>	259
<i>Научни скуп словeнских етнoлoгa у Слaњицкoј Oсaди — Душан Дрљача</i>	260
<i>Први мeђунaрoдни кoнгрeс eврoпскe етнoлoгије у Паризу 1971 — Д. Дрљача, Е. Цeрoвић, М. Јoвaнoвић, О. Млaдeнoвић, Б. Влaхoвић, В. Стoјaнчeвић, М. Рaдoвaнoвић</i>	264

IN MEMORIAM

<i>Дaринкa Зeчeвић (1911—1970) — Дрaгoслaв Aнтoнијeвић</i>	277
<i>Пeтaр Ж. Пeтрoвић (1897—1970) — Видoсaвa Стoјaнчeвић</i>	280
<i>Брaнислaв Русић (1912—1971) — Миркo Бaрјaктaрoвић</i>	283

БИБЛИОГРАФИЈА

<i>Библoгрaфија рaдoвa o грaдским нaсeљимa — Дaринкa Зeчeвић</i>	235
--	-----

TABLE DES MATIERES

ETUDES ET ARTICLES

Milislav V. Lutovac: <i>Communauté de famille en Pešter</i>	9
Dušan Nedeljković: <i>Les problèmes et les méthodes de l'ethnologie et de la folkloristique des groupes ethniques limitrophes et le reflet ethnologique caractéristique du caractère limitrophe du groupe ethnique serbe de Kordun dans sa poésie populaire</i>	24
Ljubica S. Janković: <i>State of the dance tradition in various parts of the world</i>	31
Svetozar Čulibrk: <i>Sociological theory and methodology in Jovan Erdeljanić's work</i>	44
Vidosava Stojinčević: <i>Le territoire serbe de Djerdap — Portes de fer — tant que zone de relations actives interethniques de la fin du XVIIIe siècle à nos jours</i>	59
Petar Vlahović et Novak Milošević: <i>La grotte de Petnica près de Valjevo et son importance antro-po-ethnologique</i>	71
Nikola Rodić: <i>L'artisanat à Janjevo et ses éléments lexiques</i>	94
Nadežda Pešić-Maksimović: <i>Formes des maisons dans les environs du monastère de Piva</i>	106
Ranko Findrik: <i>L'architecture de la cabane des éleveurs de bétail sur la montagne de Rtanj</i>	118
Olivera Mladenović: <i>„Kraljice” („les reines”) de Dobra</i>	146

CONTRIBUTIONS

Radmila Fabijanić et Radmila Kajmaković: <i>Changements dans les coutumes et dans les croyances populaires à Zupča près de Breza</i>	174
Maksim Zloković: <i>Une lettre de Jovan Cvijić adressée à Lazo Tomanović</i>	178

APERÇUS

Miljana Radovanović: <i>Quelques problèmes de recherches des processus ethniques actuels dans la revue „Ethnographie soviétique”</i>	179
Breda Vlahović: <i>Introduction à l'étude ethnologique sur l'adaptation des immigrants dans les régions de colonisation planifiée en Yougoslavie et en Pologne</i>	186
Vidosava Stojančević: <i>Ethnologie et folklore des peuples yougoslaves dans les rapports de la délégation soviétique lors du VI congrès international des slavistes à Prague en 1968</i>	194
Dragoljub Dragojlović: <i>Aperçu critique sur „Dictionnaire mythologique serbe”</i>	196

Vidosava Stojančević: <i>Communications des ethnologues tchécoslovaques lors du VIII congrès international des sciences anthropologiques et ethnologiques à Tokyo en 1968</i>	202
Magdalena Veselinović-Andelić: <i>Un livre remarquable de la poésie populaire hongroise</i>	209
Petar Vlahović: <i>Une l'étude sur le dynamisme du développement physique des élèves</i>	214

COMTES RENDUS

<i>Dr Fanula Papazoglu: Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba</i> — Petar Vlahović	219
<i>Dr Jovan Cvijić: Opšta geografija. Antropogeografija</i> — Emilija V. Cerović	221
<i>Dragoslav Srejšević: Lepenski Vir</i> — Emilija V. Cerović	222
<i>Dr Mihailo Kostić: Belopalanačka kotlina</i> — Atanasije Urošević	224
<i>Milenko S. Filipović: Majeвица s osobitim obzirom na etničku prošlost i etničke osobine majevičkih Srba</i> — Petar Vlahović	224
<i>Milenko S. Filipović: Srpska naselja u Beloj Krajini</i> — Breda Vlahović	225
<i>Dr Slavko Gavrilović: Ruma — trgovište u Sremu 1718 — 1848</i> — Vidosava Stojančević	227
<i>Bojana Radojković: Nakit kod Srba od kraja XII do kraja XVIII veka</i> — Milka Jovanović	228
<i>Niko Kuret: Praznično leto Slovencev I — IV</i> — Breda Vlahović	229
<i>Gunda Béla: Ethnographica Carpathica</i> — Magdalena Veselinović-Andelić	230
<i>Ujváry Zoltan: Népdalok és balladák egy aldunai szédely közösségből</i> — Magdalena Veselinović-Andelić	232
<i>Kazimiera Zawistowicz-Adamska: Systemy krewniacze na Slowianszczyźnie w ich historyczno- społecznyim uwarunowaniu</i> — Dušan Drljača	233
<i>Walerian Sobisiak: Wiejskie Włokiennictwo w Wielkopsłce</i> — Petar Vlahović	234
<i>N. Demčenko: Zemledel'českie orudija Moldovan XVIII-načala XX vv.</i> — Petar Vlahović	235
<i>S. A. Arutjunov — D. A. Sergeev: Drevnie kuljture aziatskyh eskimosov</i> — Petar Vlahović	236
<i>Emigracija polska w Brazylji</i> — Dušan Drljača	237
<i>Milada Kubová: Bibliografija slovenskeje etnografije a folkloristike za roky 1960—1969</i> — Emilija V. Cerović	238
<i>Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu</i> — Milka Jovanović	240
<i>Makedonski folklor 1—4</i> — Olivera Mladenović	241
<i>Slovenski etnograf XXI — XXII</i> — Breda Vlahović	242
<i>Český lid 1970</i> — Olivera Mladenović	243
<i>Revue des études sud-est européennes I — VIII</i> — Dušan Drljača	245
<i>Műveltség és hagyomány X — XII</i> — Magdalena Veselinović-Andelić	248
<i>Journal of the Gypsy Lore Society XLIX</i> — Lasta Brkić	249
<i>Ethnologie française I</i> — Olivera Mladenović	251

CHRONIQUE

<i>Consultations sur la culture traditionnelle des Ruthènes et des Ukrainiens en Voivodina</i> — Miljana Radovanović	253
<i>Consultations sur la culture traditionnelle des Slovaques en Voivodina</i> — Olivera Mladenović	254

XII

„Les journées de Mokranjac 1971” — Milka Jovanović	256
Consultations sur le travail paléoethnologique en Bosnie et en Herzégovine — Dušan Drljača	257
Revue du film ethnographique à Zagreb 1971 — Dušan Drljača	259
Réunion scientifique des ethnologues slaves à Slanická Osada — Dušan Drljača	260
Premier congrès international de l'ethnologie européenne à Paris en 1971 — D. Drljača, E. Cerović, M. Jovanović, O. Mladenović, B. Vlahović, V. Stojančević, M. Radovanović	264

IN MEMORIAM

Darinka Zečević (1911 — 1970) — Dragoslav Antonijević	277
Petar Ž. Petrović (1897 — 1970) — Vidosava Stojančević	280
Branislav Rusić (1912 — 1971) — Mirko Barjaktarović	283

BIBLIOGRAPHIE

Essai de bibliographie des villes — Darinka Zečević	285
---	-----

МИЛИСАВ В. ЛУТОВАЦ

ПОРОДИЧНЕ ЗАДРУГЕ НА ПЕШТЕРУ У СТАРОЈ РАШКОЈ

У области старе Рашке налазио сам на породичне задруге, још више на свеже успомене о њима. Колико ми је познато, мало је података о старој породичној задрузи из ове простране области, која је врло значајна и због своје географско-етнографске улоге. Из ње и преко ње се кретало становништво у разним правцима. Према томе, овде се виде остаци аутохтоних српских насеља и мешавина етничких струјања из Црногорских Брда, Херцеговине а малим делом и из Малисије. Та мешавина се запажа и на многобројним етничким особинама и обичајима, па и на породичној задрузи, која сем општепознатих има и неких посебних црта.

На Пештеру се породична задруга најдуже задржала. Све до ослобођења испод Турака 1912. године, инокосна кућа је била готово непозната у овом крају. Села која сада имају 40 и 50 кућа, састојала су се од 3—4 задружна домаћинства. Због тога је читаво такво насеље нестајало у случајевима сеоба после првог устанка у Шумадији и ослобођења Топлице 1878. године. На исти начин је вршено насељавање новим задружним породицама, јер аге нису радо примале сиромашну и инокосну кућу.¹

На одржавање породичне задруге овде су претежно утицали географски услови и друштвено-политичке прилике. Планинско-сточарска привреда, феудално-чифчијски односи и лична несигурност наметали су задружни облик живота. Имућна и многољудска кућа могла је лакше да одолева свим невољама. Такву задружну породицу су феудалци радо држали на својој земљи, док су инокосног или осиромашеног чифчију терали са поседа. Због тога што ага није примао инокосног чифчију, била је случајева како су се разнородне породице спајале да би их великопоседник примио.² О добру и радну задругу су се претимале аге дајући чифчијама извесне олакшице.

¹ Из овога се може доћи до правилнијег гледања зашто задружни живот није био развијен у старој Црној Гори као у другим крајевима. На ово су без сваке сумње утицали у првом реду слободнији живот и четовање против Турака, а затим мали простор обрадиве површине.

² М. Лутовац: *Бихор и Корита*, СЕЗб, књ. LXXXI, Београд, 1967.

Око тога је долазило и до размирица између великопоседника. Овакав период је настао од почетка 19. века када су многе породице исељене у Шумадију. Пуста земља није доносила прихода аги, па су Срби чифчије радо примале, чак и радије него и муслимани који то нису хтели да буду све док нису престале привилегије и давање земље онима који су прелазили у ислам. Краће речено, феудалци су имали више интереса за приход него за примане ислама. Због тога су и задружне породице у њих биле особито уважаване. Чак и муслиманска домаћинства која су имала своју земљу мрзели су инокоштину јер су у задрузи поседовали и економску и физичку снагу, која их је штитила у свим неприликама. Одржавању задружних живота ваља додати још један разлог. Плаћана је димница — једнака на инокосну, као и на задружну кућу.

Пре 1878. године готово све куће на Пештерско-сјеничкој висоравни биле су задружне. Ретко је било кућа испод 15 чланова породице. Познато је било неколико задруга које су имале и по 60 чељади. Задруга се чврсто држала све до ослобођења испод Турака 1912. године, када су настали нови услови, који су утицали на њено брже распадање. Само неколико великих задруга је дочекало други светски рат. Мањих задруга, које сачињава отац са синовима и унуцима, има и сада. Ја ћу овде у сажетом облику изнети развитак и организацију патријархалних задруга на Пештеру.

Задруге се могу поделити у обичне и разгранате (сложене). Обичне задруге, које сачињава отац са синовима и унуцима, или су почетне или настале деобом веће задруге. У разгранатој задрузи живе заједно и по четири појаса (генерације). До деобе сложене задруге долази по нагону, без претходних сваба и размирица. Једноставније речено „дође време“ да се разграната задруга подели на гране као рој пчела што се издаваја из матичне кошнице. Деоба се обавља на скупу не излазећи из куће на њиве. Сваком одељку се даје по могућности груписан посед. Заједничке остају утрине, планине, појила и по нека велика ливада која симболизује и даље јединство старе задруге.

Сем ових сложених задруга из којих су настајале нове задруге, било је и таквих инокосних кућа које су брзим нараћењем одједанпут постале познате не само по великом броју чељади већ и по развијеној економији. На овакве куће које су нагло букнуле, разгранате старе задруге су гледале као на нешто скоројевићко. Према томе, уколико је једна задружна кућа била старија и разгранатија, утолико је уживала већи глас не само у селу већ и у широкој околини.

Између неколико пребашњих и садашњих задруга на Пештеру изабрао сам три: једну муслиманску српског говорног језика, другу српско-православну и трећу арбанашко-муслиманску. Иако су ове задруге по своме уређењу исте, ипак између њих има мањих разлика, што сигурно долази и због верских утицаја.

Муслиманска задруга Смаил-аге Куртановића у селу Тузињу, која се поделила 1942. године, имала је 63 члана (33 мушкарца). У

задрузи су живели Салих-ага, његових пет синова, унуци и праунуци. Кад су се поделили унук је имао 45, а праунук 25 година. Према томе, у задрузи је живело четири појаса (генерација).

Имовина ове разгранате задруге је била врло знатна. Обухватала је: 300 хектара ливада, љива и пашњака; са љива се добијало сваке године 200 тавара јечма, 70 тавара овса, 30 тавара јаре пшенице и 3 вагона кромпира. Држали су 500 оваца (300 код куће и 200 на ортаклук), 45 крава (30 музара и 15 озимачница), 20 волова, 45 јунади телади и 40 коња. Јечам, главно хлебно жито и кромпир, који су добро успевали, подмиривали су домаће потребе. Подлога сточарства су пространи пашњаци, сенокоси, слама, и оvas. Овца се храни сеном, говеда и коњи сламом. Сем тога повремено је даван оvas јагњадима и коњима који се прежу и товаре. Остали коњи „лаћмија” су ишли у сампас по пространим пашњацима. Њихово одржавање је било и најјефтиније. У пролеће су на утрини око села, а од априла у планини Гиљеву, где остају све док падне велики снег. Кроз мањи снег коњи ровљењем и чепркањем копитима откривају и пасу траву. У дубоку зиму користе се за исхрану грубим остацима сена на овчијим горицама. Према томе, коње је било лако неговати. Од њих се добијала и највећа новчана средства за опште потребе једне велике задруге. То не значи да и друга стока није имала значај у трговини и размени. Овца и говече имали су претежног значаја у домаћој економији. Али и јагњад, овнови и јалове овце били су предмет спољне трговине.

Главни рад мушкарца у задрузи је косидба, орање и вршидба. Што је занимљиво, косидба се у овој великој задрузи обављала мобом. Задруга Куртановића имала је свој утврђен молбени дан Светог Илију. Током дана долазе и непозвани познати косачи из околних села. У једној таквој моби учествовало је 60—70 косача. Учествовање у оваквој моби се сматра особитом почасту, јер је то дан утакмице, весела и гозбе. Други радови се обављају по утврђеном реду и написаним правилима задруге.

Организација задруге је била чврста. Почивала је на јединственој вољи одраслих мушких чланова и ауторитету старешине. Сваки је извршавао оно што му је договорно одређено. Старешина је „глава куће”. Он је по правилу отац и по реду најстарији син. Бива и одступања од овог правила ако је неки млађи брат окретнији и за више послова способнији. У овом случају Смаил-агу је у старешинству наследио по рођењу други син Смајил. Његова жена је била и старешиница која је управљала женама у договору са старешином. Старешиница није увек била и жена старешине, јер се по некад није желело да сва власт буде у рукама мужа и женс. Предност се давала удовици, како би се на тај начин указало уважање њој и њеном преминулом мужу.

Једанпут годишње се договорно утврђивало шта ко ваља да ради. Старешина и старешиница могли су недељно или повремено у неопходним случајевима да мењају овај план. Узимала се у обзир

склоност и умешност за поједине врсте послова. Планинка је била она жена која најбоље зна послове око стоке. Ту у првом реду долази прерада млека и лечење стоке. Она је имала и по две-три помоћнице, што је зависило од броја стоке.

Планинка у јесен каже старецини колико је скупила смока и колико је потребно за исхрану чељади и гостију. Остатак се одређује за тржиште. Из овог вишка смока (сира и скорупа) се добије новац за опште потребе: куповину земље, порез и др. Да ли ће се одобрити мања или већа количина белог смока за тржиште, зависи од цене смока, као и од тога колико ће се стоке заклати за зимницу. Ако сир има већу пробу на тржишту, онда се у замену закоље већи број брава и говеда. Супротно планинци, *мешаје* се мењају сваке недеље. Због великог посла, јер треба умесити велику количину хлеба, и оне имају своје помоћнице. Само једна жена, која је највештаја у кувању, спрема јела. Пошто сви не једу заједно већ у пет „кућа“, колико је браће, односно њиховог дела задруге, оброк се дели на пет „донаца“ по броју чељади. Код овога се не изузимају ни мала деца, јер се сматра да и она са мајком која их храни морају да потроше пун део. Према томе, свака грана задруге једе у посебној згради. Само старешина и угледнији представници задруге једу заједно у главној кући и то само када има гостију, а они су врло чести у једној задружној породици.

Као представнике српске породичне задруге узмемо две куће, Спасојевића и Гајевића у Брњици код Сјенице, које су досељене из Биоца на Пештеру, а тамо из Поља (Доњи Колашин). Задруга Спасојеваћа када се доселила из Биоца 1878. године, имала је 60 чељади. Њено имућство у стоци било је огромно. Држали су 1.000 оваца, 30—40 коња и 80 говеда. Овце су давали на зимовник у Поморавље око Карановца (Краљева) и у Босну. Коњи су се у сампас кретали по пространим утринама. Овајано је по 10—12 коња за кирицилук, а један број сваке године су продавали. Клали су по 12 говеда за зимницу. Снагу и имућност ове породичне задруге симболизује ова анегдота: Написао путник поред куће Спасојевића и назвао домаћину добро јутро. Овај му одговори: — А зар не видиш да ми је добро јутро — троје сватова ми је отишло за снахе; три кола играју, на три гувна ми се врше жито.

Али за ближе упознавање организације рада задруге боље је узети кућу Гајевића, која се поделила 1912. године. Успомене су свеже јер још има живих чланова те задруге. У задрузи су живели Перо и његова жена Бука са 40 својих потомака (5 синова и неколико унучка и праунучади). Дотерали су 100 говеда (20 крава музара), 300 оваца, 80 коза, 30 коња и 10 паса. Њихова кућа пружала је слику једног мањег врло прурисаног сеоског насеља. У средишту је главна кућа, која се од осталих зграда издваја величином, грабом и конструкцијом. Састоји се од избе у приземљу куће и собе на боју. Кућа (кухиња) је поглавито над земљом а соба над избом. У соби је земљана пећ која се ложи из куће (кухиње). Прозори на соби су

мали и облепљени место стаклом опном од брављег трбуха. Лојане свеће које у већој количини справљају ујесен осветљавају мрачне просторије, док кућу обасјава ватра са отњишта, на средини куће. У соби главне куће спава само домаћин. У њој се окупља цела породица у свечаним данима и дочекују госта. Око главне куће се вртају многобројне зграде и зградице. Сваки ожењени члан има посебну колибу. Сем ових има много привредних зграда: млекар, амбар, пећ за хлеб, стаје за овце, музене краве, говеда, телад, коње. У близини су гувна и стогови сена, сламе и стог неовршеног жита. Све то скупа: куће и друге зграде покривене сламом и многобројни стогови сена пружају слику једног груписаног и егзотичног сеоског насеља.

Организација ове као и оне муслиманске задруге у Тузињу, заснована је на неписаним регулама које се извршују без поговора и негодовања. Кратко речено, влада законитост реда и рада који се може упоредити само са кошницом пчела. Зна се ко ће да чува овце, говеда, јагњад, козе, повремено да пази кретање коња који се под заштитом два пастуха слободно крећу по пространом пасишту далеко од куће. Зна се и воденичар који сваког дана проведе на путу између млина и куће односећи товар жита и враћајући брашно. Из ове као и из других задружних кућа су излазиле и кириције, који су на својим коњима преносили трговачку робу на путевима између Солуна и Сарајева, Скадра и других градова.

И у овој задружној кући планинка се није смењивала, док су њене помоћнице биле такође снажне жене које могу брзо да музу. Супротно, мешаја и њене помоћнице су се смењивале сваке недеље, јер је овом послу вично свако женско чељаде. За куварицу се узима старија жена. Она кува за све чланове задруге. Али у српској задружној кући се јело не дели на „лонце“ по гранама једне задруге, већ по софрама. На једној софри једу сви одрасли мушкарци, на другој жене и одрасле девојке, на трећој деца до 14 година. Изузетну софру има старешина са гостима. У свечанијим приликама са угледним гостима једу и други мушки чланови породице, које домаћин према потреби позива.

Сем општих, у задрузи је било и посебних радњи у вези са израдом постеље и обуће. Готово у свакој зградици ожењеног задругара постојао је разбој, на коме су израђивали платно, сукно, губере и ћилеме и друге домаће израђевине. То су радиле жене када није било важнијих општих послова. У таквим данима из даљине се чуо тресак разбоја. Слушајући из даљине упитао сам једног човека, шта се то дешава у селу. Он ми је, као у шали, одговорио: „То су њине фабрике“. Сваке године се дели вуна и конопља једнако на сваког члана задруге. Смањени део добија и дете у утроби материној, а повећани девојка која је на реду за удабу. Женидаба и удаба је по редоследу. Млађи не сме прескочити старијег. Изузетно могла је сестра да се уда пре старијег брата. Сестра Стана се опирала томе, али су је присилили, што је она увек жалила. Тражи се девојка по

гласу домаћина и целе куће. Домаћин одлучује из које ће се куће оженити његов син, синовац, унук или праунук. Никада не жели да узме лепу девојку из инокосније и сиромашније породице ма колико лепа и добра била. Не гледа се добро ни на мираз, јер доноси раздор у кућу. И девојке су удаване по вољи старешине, али су при одлучивању питани и родитељи. Ни у овом није било поговора. Гледало се да се девојка уда за имућнијег, а снаха узме из бољег рода и соја. У овоме се виде и утицаји из Црногорских Брда, одакле потиче и већи део становништва ове области.

До деобе ове здруге дошло је раније него што се очекивало. Узроци су томе нови друштвени услови после ослобођења 1912. године. Деоба земље се вршила по породичним гранама, без обзира на број чељади, а стока и усеви по главама. Старешина је добијао исти део као и други. Али има случајева где је он примао и део и „старешинство”. То се десило, рекли су ми у једној угледној задрузи Попадића у Бућеву (Пештер). У оваквим случајевима старешина остаје у главној кући и добије коју бољу њиву или ливаду на име старешинства. У овој, као и у другим српским задругама, развијао се сем духа солидарности и култ сродства. Занимљиво је како у једној великој задружној кући има много различитих назива за сву чељад, а особито за заове и девере. Иако је ово општа појава, да се за свакога тражи што лепше придевно име, ипак је велики број чланова у једној задружној кући утицао на ово. Старији људи, а често и мужеви зову своје жене по селу из којег су или по породици из које потичу (Угљанка, Долићанка, Бућевка, Берекарка итд.). Међутим за девере, заове и млабе снахе траже се најлепши надимци. Снахе називају девере: мило-бевер, господин, господче, дели-бевер, мило-господин, брато-господин, брацко, брато, спахо (спахија), капетан, дахија. И још више милих назива дају снахе заовама: делизаова, мила заова, госпа, везир-госпоћа, каранфил госпоћа, госпоћица вила, фистан дика, дика, кадифа, дала госпоћа, Бевер-заова и др. Овај последњи назив, Бевер-заова, даје се јединици која нема браће, па у овом случају сједињује и мушку и женску страну. Сви називи, као: госпа, госпоћа, господин, господче потичу још из средњег века, док су поједини надимци везани или за цвеће или титуле турских великодостојника, са чиме се указује већа почаст и подиже углед. За свекра и свекрву је најчешћи епитет дели-свекар и дели-свекрва. Они даље снахе ословљавају поглавито са „снахо” или по роду и селу из којег потичу, како би их могли разликовати. Муж и жена се ословљавају са „он” и „она”, никад не изговарајући право име.

У муслиманским задругама нисам запазио оволико назива. Девери називају снаху најчешће по имену мужа, а свекар и свекрва по роду и селу. За жене не може бити онолико блискости ни епитета као у српским породицама.

Трећа задруга на Пештеру била је у братству Турковића, који су пореклом Клименте (Никче). Предак Турковића — Турко досељен је у село Долиће, на земљу бегова Махмудбеговића пре 7 поја-

сева (Турко, Смаил, Максут, Рагиб, Нушо, Ико и Нусрет, који сада има 30 година). Према овим појасевима Турко је досељен из Климената пре 220 година. Турковићи су живели у суседству са Србима и Муслиманима српског говорног језика (Луковићи, Лекићи, Мишићи), па се у овом селу запажају узајамни утицаји како у обичајима тако и у језику. Један од Турковића, Нушо, оженио се Српкињом из братства Луковића (Новичића). Са њом је у браку имао 10 синова и једну берку. И Нушови синови су били плодни, па је задруга Нуша Турковића бројала 1938. године 60 чељади. Иако је букнула нагло, она је због свога богатства и угледа била позната у пространој области. Нушов син Тапико био је на гласу као човек и старешина богате куће која је имала 130 говеда (50 крава), 1.200 оваца, (400 код куће, а 800 на ортаклук) и 40 коња.

Иако није била сложена као старе породичне задруге, ова кућа се по својој организацији није разликовала од других. Али је њоме било лакше владати баш због тога што није разграната. Сем тога, на ово је утицао и велики углед њених старешина, Нуша и његовог сина. Као и код муслиманске задруге Куртановића у Тузињу, и овде се храна није делила по софрама за којима су седели одвојено људи, жене и деца, већ „до лонцима“, тј. посебно за сваку грану задружне породице. Дели се скухана, а врло често и неспремљена храна. Ова задруга која је нагло настала захваљујући мноштву синова и њиховој изузетно великој плодности, исто тако је брзо и нестала. Нису из ње деобом настале веће задружне куће, као што је то бивало са разгранатим задругама. Деобом је од једне постало 10 кућа у којима су живели родитељи са синовима.

Као што се види, задружна кућа на Пештеру дуго је очувала сва својства старе породичне заједнице. На то су утицали и географски и друштвени услови. Али је у овом одржавању било пачме и осеке. У редовним релативно мирним приликама, задруга се развијала, а у доба каквих промена опадала. Свака сеоба у Северну Србију после првог устанка и након ослобођења Топлице, утицала је на деобу задруга. Један део се селио а други остајао. Иначе се породична задруга није распадала „све док не дође време“. Гледано је да се све оно уклони што би водило раздору и деоби. Маколика посебна имовина у задрузи се није трпела. На то се особито пазило у муслиманским кућама, где је често и мираз једне жене улазио и општу задружну имовину. Могло се трпети као особац парцелица под конопљом за посебне потребе сваког ожењеног члана породице.

После ослобођења испод Турака 1912. године настају нови друштвени услови који постепено утичу на распадање задруге. Слободније кретање, мешање, служба у војсци и друге везе са суседним крајевима у Србији где је задруга већ била нестала, све се то осетило на лабављењу најпре српско-православне а затим муслиманске задруге. Хранилац инокосне породице ослобођавао се службе у војсци па је и то подстицало на деобу. После другог светског рата и аграрне реформе којом је посед земље сведен на 10 хектара, такође је

утицало на деобу задруге. У овим случајевима има и привидних деоба, док се уствари задруга одржава као и раније. Али највећи утицај на деобу задруга има опште школовање деце. Ни један члан задруге неће у том погледу да изостане иза другога. Видео сам доста велику и имућну задругу која школује сву децу, особито мушку, која се спрема да распрода своје имање.

Упоређивањем српско-православне и муслиманске породичне задруге запажају се врло велике сличности, али има и малих разлика на које је утицала и исламска вера. Заједничко је чврста организација. Углед и речи старешине и старешинице су неприкосновени. За њима по хијерархијском реду долази помоћник старешине и планинка која се никада не смењује. Остарелог старешину у таквим приликама замењује најугледнији и најокретнији мушки члан, брат, син или синовац. Он у редовним приликама, док старешина још обавља домаће послове, одржава везу са властима. Зато га у шали називају „министар спољних послова”. Старешина даје последњу реч приликом женидбе или удадбе чланова своје задруге. Он увек гледа да узме невесту из задружне куће која је бар равна његовој породици. У томе се као и у Црногорским Брдима пази на потомство. Ако је кућа добра, вреди и девојка, јер ће изродити и ваљан пород. И овде се чује изрека: „Коњ на коња, дјеца на ујаке”. И девојка се даје онима са којима се може пријатељевати, али се гледа и на имућство. „Може се дати и скоројевићу ако има добар ваган”.

Оно у чему се српско-православна и муслиманска задруга битно разликују јесте софра. У српско-православној задрузи се спрема јело на једном огњишту, а дели се по софрама за људе, жене и децу, а негде посебно и за девојке и дечаке. Супротно овоме, свака задружна грана муслиманске задруге једе посебно у својој колиби. Оброк се дели на „донце”, водећи рачуна о броју чељади. Често се не кува у заједничком котлу, већ се подели неспремљена храна (месо, сир, скоруп, кромпир, купус итд.). Без сваке сумње, одвојен начин исхране утиче на лакшу деобу „кад за то добе време”, јер се уствари кућа још пре коначне деобе извојила из заједнице. Према томе, деоба је безболнија и са мање размирица него у српско-православној задрузи.

Друга разлика је у односима између чланова задруге. У српској задрузи много је више пажње и пригодних епитета у називима дсвсра, заова и других чељади.

Résumé

COMMUNAUTÉ DE FAMILLE EN PEŠTER

par

MILISAV V. LUTOVAC

De toutes les régions de Yougoslavie où cette vieille institution de droit coutumier a été maintenue, celle qui nous offre le moins de données qui s'y rapportent est l'ancienne Raška (Rascie), dont la situation géographique et la structure ethnique de la population la rendent particulièrement intéressante sous ce rapport. Cette région, embryon de l'État serbe du Moyen âge, a conservé son ancienne population tout en recevant des immigrants venant des Montagnes monténégrines (Brda) et de l'Herzégovine. C'est pour cela que s'y sont maintenues de nombreuses coutumes archaïques et la communauté de famille (grande famille indivise) sous sa forme typique. Jusqu'à la libération de la domination turque en 1912, le village entier était composé de 3 à 4 grandes familles qui comptaient de 15 à 70 membres. La conservation de cette vieille institution dans l'ancienne Raška et, surtout, dans la partie de celle-ci, nommée Pešter, a été due à l'économie basée sur l'élevage, les rapports féodaux et le manque de sécurité individuelle. Les familles aisées et nombreuses étaient plus capables de faire front à toutes les adversités. Les seigneurs féodaux recevaient volontiers une bonne communauté de famille laborieuse dans leurs domaines et même ils se la disputaient, tandis qu'ils chassaient de leurs terres le *čifci* (serf) pauvre et vivant seul avec sa femme et ses enfants.

On distinguait les communautés de famille composées et les communautés de famille simples. Une communauté de famille composée rassemblait 3—4 générations, tandis que la communauté de famille simple était constituée d'un père avec ses fils et leurs enfants. La communauté de famille simple résulte de la division d'une communauté de famille possèdent de 400 à 800 moutons, 100—150 têtes de bétail, ordinaire. La renommée d'une communauté de famille croît avec son ancienneté. Les vieilles communautés de famille considèrent celles qui se sont formées subitement comme parvenues. A une grande communauté de famille correspond généralement la richesse: de telles communautés de familles possèdent de 400 à 800 moutons, 100—150 têtes de bétail, 40—50 chevaux. Autour de la maison centrale il y a un tas de dépendances et de bâtiments d'habitation de sorte que cela présente l'aspect d'une agglomération importante. Le partage d'une grande communauté de famille se produit de façon spontanée, „lorsqu'il vient le temps”, comme ils ont la coutume de dire, tel un essaim d'abeille qui s'envole de la ruche.

Dans ce travail sont présentées trois dernières communautés de famille en Pešter: une musulmane, parlant la langue serbe, la seconde serbe et la troisième musulmane-albanaise parlant l'une et l'autre

langue. En ce qui concerne leur organisation elles ne diffèrent presque pas l'une des autres. Les petites différences se manifestent en rapport avec l'influence de la religion.

La communauté de famille est basée sur la puissance économique, l'union et l'autorité de son chef qui, en règle général, est le plus âgé des hommes. Pourtant, les membres de la communauté peuvent élire aussi un homme plus jeune s'il est sage et habile. Le chef qui a atteint un âge avancé a son substitut. C'est généralement celui qui est en contact avec les autorités et qu'on nomme, par plaisanterie „le ministre des affaires étrangères". A chaque membre adulte incombent des tâches déterminées dont il est responsable devant le chef ou devant la maîtresse de maison. Les mariages des membres ont lieu suivant l'ordre de naissance. Le mot décisif y appartient au chef qui choisit les brus parmi les familles distinguées et cherche les époux aux jeunes filles parmi les gens aisés et de bons amis. Dans une communauté de famille on ne tolère aucune forme de propriété individuelle, car elle mène à la discorde et au partage de la communauté. Même la dot des femmes entre dans la propriété collective de la communauté.

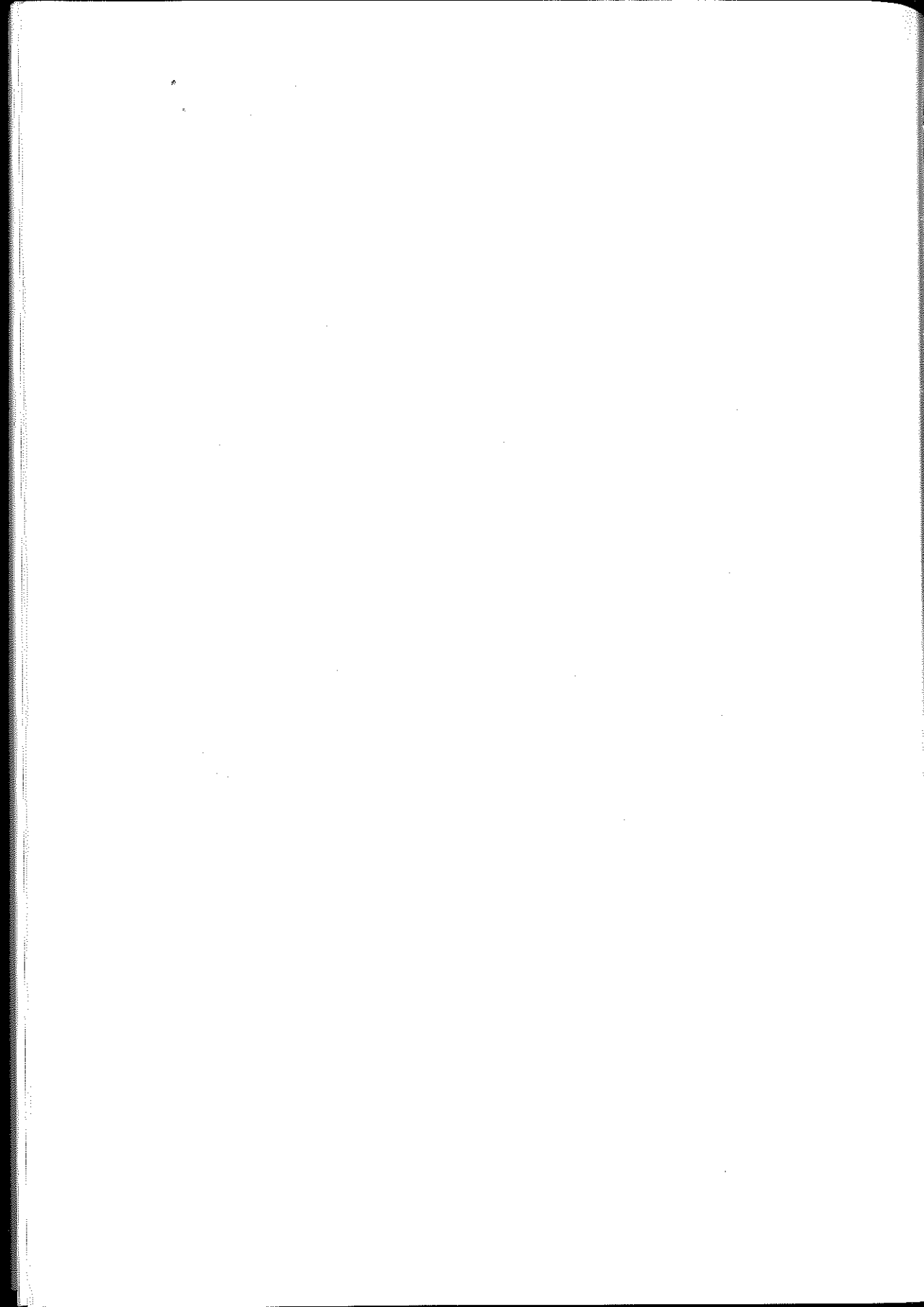
Le trait caractéristique qui distingue la communauté de famille serbe-orthodoxe de la communauté de famille musulmane parlant le serbe est la manière dont elles prennent les repas. Dans la communauté serbe on prend les repas en commun, mais ils sont servis sur trois ou quatre tables. A la première table sont assis les hommes, à la seconde les femmes et à la troisième les enfants âgés de moins de 14 ans. Chez les musulmans, par contre, la nourriture est divisée en „pots", c'est à dire, chaque branche individuelle de la communauté prend les repas séparément, dans sa propre cabane. Ceci rendait, dans une certaine mesure, le partage de la communauté de famille plus facile et indolore „lorsque le temps vient pour cela". La seconde différence est dans les rapports mutuels des membres de la communauté. Dans la communauté de famille serbe ces rapports sont caractérisés par une plus grande affectuosité ce que se reflète dans une abondance d'épithètes caressants pour désigner le beau-frère, la belle-soeur et autres membres de famille. Dans la mesure où la communauté de famille est plus ramifiée, ces épithètes caressants sont plus nombreux.

Сл. 1. Насеље једне средњо-задружне куће на Пештерско-сјеничкој висоравни. У средини „кућа”, а око ње споредне зграде.

Сл. 2. Никола Спасојевић, члан пребашње велике задруге, огрнут „јапунцом” од сукна мрко-црвене боје, која је типичан стари огртач имућнијих људи на Пештерско-сјеничкој висоравни,

ДУШАН НЕДЕЉКОВИЋ

ОПШТИ ПРОБЛЕМИ И МЕТОДЕ
ЕТНОЛОГИЈЕ И ФОЛКЛОРИСТИКЕ ЛИМИТРОФНИХ ЕТНИЧКИХ
ГРУПА И ЕТНОЛОШКИ КАРАКТЕРИСТИЧАН ОДРАЗ ЛИМИТРОФ-
НОСТИ У НАРОДНОМ ПЕВАЊУ СРПСКЕ КОРДУНАШКЕ ЕТНИЧКЕ
ГРУПЕ

Историја је већ одавно уочила специфичност развитка лимитрофних градова, народа и народности као што је Феникија или Картагина, или и читава Грчка античкога доба са њеним такође лимитрофним градовима и етничким групама како на Јонском приморју на Истоку, тако и на Сицилији и у Великој Грчкој на Западу, па тако и јужно на Криту и северно у Македонији или на Криму, или као што је касније специфичан развитак лимитрофних етничких група и градова републике Венеције или Дубровника итд.

Наша лингвистика је такође уочила законите специфичности развитка лимитрофних дијалеката нашег и других језика.

А наша етнологија, етнопсихологија и фолклористика, прелазећи на проучавање самог законитог развоја живота, обичаја и стваралаштва наших народа у свему богатству бројних и разноликих њихових етничких група, почела је пре четири деценије да обраћа посебну пажњу проучавању њихових лимитрофних етничких група, мавровске, горпореканске, торбешке, сиринићске, средачке итд., а после ослободилачког рата и револуције, не само истраживања појединаца, већ и Етнографски институт САНУ и Међуакадемијски етнографски одбор наших академија наука, предузели су систематска проучавања лимитрофних етничких група наших народа и народности, од истарске или резнијске и међумурске до темишварске, буџачке, сврљишке, врањске или шопске у Македонији.

И већ знатан број лимитрофних или граничних етничких група као таквих је поближе проучаван, тако да нам изгледа да овде можемо већ систематски размотрити 1. саме специфичности проблема који се њиховим својеврсним развојем постављају са новом дубином и целовитошћу пред савремену етнографију, етнологију и фолклористику; 2. научне методе које се користе у њиховом решавању;

3. специфичне законитости њиховог развитка и њихову посебну улогу у општем етничком, народном и међународном развоју; и 4. општу перспективу и значај њиховог стваралачког и самостваралачког развоја.

1.

Проблеми које лимитрофне или граничне етничке групе собом и својом специфичношћу постављају етнографији, етнологији и фолклористици разни су и многобројни у погледу услова њихова настанка и концентрисања, разноликости њихових облика и структура, њихове посебне и двоструке улоге како у етничком развитку једног народа тако и у типичном регионалном и општем међународном. Овде се можемо задржати само на главним проблемима:

1. Пре свега се поставља проблем специфичних чинилаца и услова образовања посебних етничких група као развојних целина заједница народног живота и стваралаштва на границама на којима се сучељавају саме целокупне масе два или више народа;

2. проблеми етногенезе, облика, структура, функција и односа лимитрофних етничких група узетих у својим целинама како према средишњим етничким групама свога етноса, тако и према инородним и иностранјим, како такође граничним, тако и доминантним групама па и према другим народносним целинама уопште;

3. проблеми развитка и улоге карактеристичних и типичних структура целовито узетих обичајних друштвених и људских односа и њихових ораза у духовним народним стваралаштвима, битно етнички колективних и својствених, вишеструко и компаративно узетих заједница како лимитрофних тако и осталих етничких група и народносних маса и целина;

4. проблеми иновације, диференцијације, асимилације и интеграције уједно у народном и међународном, групно и појединачно целовитом развоју дате карактеристичне и типичне структуре народног живота и стваралаштва једне лимитрофне или не етничке групе у не само њеној општој етничкој, народној него и датој међународној заједници народног и међународног, општенородног, човечанског живота и стваралаштва датога доба свога историјског развитка и стваралаштва;

5. најзад, кад је реч о историјском развоју и стваралаштву, морамо запазити да као што у простирању развитка уједно народног и међународног живота уочавамо посебну структуру, значај и улогу развитка лимитрофних етничких група тако и у самом временском току етнолошког историјског развоја морамо уочити и истаћи и временску, прелазну, стваралачку лимитрофност извесних карактеристичних и типичних етничких појава, обичаја, дела, личности, етничких група, па и читавих народа извесних прелазних, граничних, лимитрофних раздобља, са којом тек лимитрофношћу заједно мо-

жемо у својим компаративним структуролошким и типолошким попречним и уздужним пресецима постављати до краја конкретне проблеме нестајања једних и настајања нових карактеристичних и типичних етничких, друштвених и људских појава, садржаја и дела народног живота и стваралаштва.

Овако конкретно, коренито и свестрано постављени проблеми о развоју народног живота и стваралаштва комплексним узајамним деловањем општег, посебног или специфичног и појединачног у неразвојној вишеструкој заједници од лимитрофне етничке групе заједнице, преко регионалне и народне, до општенародне, међународне и општечовечанске, па и општеживотне, превазилази досада умногоме механички једнострано и површно њихово постављање као питања где је „извор“ а где „утицај“ и „позајмица“, где „узор“ а где „подражавање“ и „акултурација“ итд., и т. сл., и омогућавају и отварају перспективе свестраног и целовитог генетичког проучавања не само свега етнички живог и стваралачког у његовој уједно суштинској, структуралној и развојној, законитој и појединачној типичности и јединствености, него, на пример, посебно и тога како и зашто данас најразвијеније етничке групе и народи почињу својим скономским кризама да труле и доводе свет у могућност свог сопственог уништења због гдешто крајње заосталости неразвијених етничких група и народа, али и уопште проучавања свега етнички групног, народног, општенародног, међународног и човечанског као најконкретније појединачног и тиме најконкретније крајњег и ограниченог чији најбитнији закон и императив је управо укидати своје границе и постајати безграничним тј. увек аутохтоно, оригинално и самосвојно, истински и стварно се превазилазити и развијати у ономе што је у њему битно, а то је свакако само ослободилачко и стваралачко човештво општенародног, друштвеног и личног живота и стваралаштва.

2.

И управо зато што је, као и у сваком другом, и у етногенетском развоју укидање и превазилажење датих граница битно у одумирању старог и нижег и рабању новог и вишег, саме граничне, лимитрофне етничке групе су поред садашњих у једном народу као и код свих народа узетих заједно и у целини су посебног етногенетског, друштвеног и историјског значаја, па зато и од посебног интереса за етнологију и фолклористику као науке о развоју народног живота и стваралаштва.

Пре више деценија смо зато проучавали македонску мавровску етничку групу, па горнореканску и друге, а недавно српску темничарску граничарску, а овде за пример узмимо такође граничарску лимитрофну српску кордунашку етничку групу.

За проучавање типично лимитрофног, а специфичног и јединственог развитка њеног и са њим њеног народног стваралаштва пружају нам богате основе анкетни пресеци и збирка кордуноског на-

родног певања прошлога века Манојла Бубала-Кордунаша и Николе Беговића и у наше дане анкетни пресек и обимна збирка *Народне песме Кордуна* (Библиотека „Просвјете“, коло VI, књ. 33, Загреб, 1971, стр. 474) Станка Опачића Панице.

Сама прикупљена грађа савременог народног певања српске граничарске кордунашке лимитрофне етничке групе је тако сама собом јасна и карактеристична да њеном последњем, данашњем скупуљачу Опачићу није било тешко да у своме опсежном предговору на њеној светлости друштвеноисторијски и психолошки оцрта мукотрпни и херојски лик граничног и граничарског, целовито групно типичног, кордунашког народног живота, стваралаштва и човека. Неће ни нама бити тешко у овако карактеристичном самом типичном репертоару и друштвеном народном певању указати на саму његову развојну и стваралачку динамичку структуру, типично етнички лимитрофну, и у њој подвући саме црте његове лимитрофности.

Управо ова црта лимитрофности је доминантна у кордунашком народном певању као и у самим специфичним друштвеноисторијским условима етногенезе кордунашке лимитрофне етничке групе. Па кад о овим друштвеноисторијским етногенетским условима Станко Опачић пише: „Кордун је настао као саставни део својеврсне границе — Војне крајине — коју је учврстила Аустрија за одбрану од Турака... У току неколико вјекова Кордун је био стално ратиште јер се налазио на граници турске и аустријске територије”.

А кад то исто Миле Дакић у својој књизи (*Петрова ми гора мати*, „Просвјета”, Загреб, 1967) подробније износи пишући о Кордуну: „Име је добио од француске ријечи *cordon*, што значи низ, ред, систем стражарница, вршца, граница. Кордун је најизразитији дио некадашње Војне крајине. Преко њега је најчешће ишао правац главног удара за вријеме турске експанзије на Запад. Кордун је крваво разбојиште на којем се туку војске двају царстава: Отоманског с једне, и куће Хабсбурга и круне светог Стјепана с друге стране. То је вишесплетна 'ничија земља', мост и тврђава турским зулумџарима, агама и беговима, на путу за Крањску, Корупску и Аустрију”, једна кордунашка народна песма то исто крајње сажето и потресно каже овим стиховима:

На граници ватра гори,
А прангија глас се ори:
Пожурите, граничари,
Кренули су јањичари.
По граници ватра сјева,
Јуначка се крв прољева.
Упамтиће јањичари
Како бију граничари! (стр. 56)

А друга народна песма, не више само кордунашка, већ читаве Крајине, казаће и сав јад и чемер оваква живота:

Са планине хладан вјетар дува,
 Ту граничар Аустрију чува:
 — Ој, Крајино, сам те бог убио!
 Нит младава, нит се наљубио.
 Дути дани, а таин ми мали.
 Тешко оном' ког' држава храни!
 Ој, Крајино, крвава аљино,
 Никад мирна данка за починка!
 С крви руча, а с крви вечера,
 Свак' крваве жваће залогаје! (стр. 55)

За саму лимитрофност као такву је овде даље карактеристично и то да ова у садржају и репертоару заједница народног певања и песама, тема и мотива Кордуна шири се не само на Лику, Банију и Босанску крајину већ и на много даљу Тимочку крајину песмом као што је она у којој мајка зове Хајдук-Вељка, који се са својом девојком забавља:

С двора зове стара мајка
 Хајдук-Вељкова:
 — Устај, устај, мили сине,
 Зове Крајина!
 Однекуд се пушке чују,
 Душман долази.
 Коња смо ти нахранили,
 Сеја га седла;
 Коњиц вришти, земљу копа,
 Жељно те чека. (стр. 71)

Етногенетски, фолклорно и етнопсихолошки лимитрофна заједница народног певања Кордуна се својом песмом шири и обухвата не само лимитрофне етничке групе Баније, Лике, Босанске и Тимочке крајине, већ у овој последњој и самог Хајдук-Вељка, знамење ослобођења од сваког господара и служинства, јер и херојског војводе Првог српског устанка.

Са овим видимо како се једна гранична етничка група као етничка заједница народног живота и стваралаштва природно поставља и као многострука заједница народног живота, борбе и стваралаштва са другим сличним граничним етничким групама и тиме већ хоризонтално превазилази своје сопствене групне етничке границе, као што својом природном и историјском, животном и борбеном етничком заједницом са таквом сродном етничком групом као што је Хајдук-Вељкова Тимочка крајина, која закорачује у сопствено народно ослобођење, поетски доживљује унапред и своје сопствено коначно ослобођавање и надахњује се за превазилажење границе која је вертикално дели од доба народне слободе. Са овим видимо како и зашто се етногенетски јављају и образују етничке групе и како према првим, себи сродним односе на границама где се етничке народне масе сучељавају.

3.

Да сад видимо етногенезу саме њихове структуре, као и њихових односа како према својим сопственим тако и другим етнич-

ким народним масама и њиховим граничним и средишним етничким групама, које се у њима сучељавају, граниче, раздвајају, али и спајају.

На овој линији нам о српској кордуноској етничкој лимитрофној групи Миле Дакић пружа веома сажето следеће историјске податке: „Турска експанзија заустављена је дјелимично Миром на ријечи Житви 1606. године. У току XVII стољећа, на позиве крајишких генерала и бечкога двора, започело је насељавање Кордуна српским живљем, који је долазио из Сандака и Босне. Најинтензивније насељавање било је око 1700. године. Досељеници су с војним властима ступили у посебне економске и правне односе. На њих се нису примењивале феудалне норме живота, иако је било више покушаја да се 'новоселији' наметну свјетовне и црквене феудалне дажбине. Досељеници су примили ратничке обавезе, али су силом оружја одбијали друге феудалне намете”.

А ову општу историјску скицу развика српске етничке групе Кордуна Станко Опачић допуњује друштвенополитичким и етнопсихолошким њеним карактеристикама, пишући: „Живот народа Кордуна одвијао се у складу са таквим историјским приликама и одликовао се низом посебних карактеристика. Оне су донијеле специфичну атмосферу и погледе на живот и друштвене појаве и створиле психу Кордунаша која се више векова одржава. Као аустријски граничар, Кордунаш је борбу против Турака сматрао борбом за своју личну слободу. Зато је био сигуран и чврст чувар својих територија, али у исто вријеме и аустријског феудалног поретка. Као наконду за своју граничарску службу добио је економску независност и значајне правне повластице. Неслободан као војник, кордунашки граничар био је слободан у својој унутрашњој самоуправи и ослобођен многих феудалних обавеза... Досељеници на опустјеле предјеле Војне крајине, па и Кордуна, били су већином Срби православне вјере. Убрзо по њиховом досељавању аустријска администрација почела је остварење својих планова католичења, поњемчавања и покмећивања... Под утицајем језуита и феудалаца врше се покушаји ускраћивања граничарских повластица и укидања статуса слободњака у неприкосновеној католичкој феудалној држави... Жилави граничари успјевају у свом отпору, али су присиљени да га непрестано пружају и да воде борбу за своја права. Више од два вијека слободарски дух на Кордуну не успјевају сломоти никакве репресалије” (*ibid.*, стр. 10—11).

Управо те и такве противуречности услова борбеног живота и типа народног живота српске лимитрофне етничке групе Кордуна верно одражавају многе кордунашке народне песме, као што је:

Ој, нема крува без добре године,
 Ни слободе без крвавих гаћа.
 Нема права у туђа владара,
 Нити снега без пуна амбара,
 Ни напретка без добра домара,
 Ни слободе куда Турчин хара. (стр. 57)

Међу тим најстаријим кордунашким, у колу од двостихова насталим орским народним песмама има их, као *Аустријо, проклета галијо* (стр. 58) или *Аустријска потонула лађа* (стр. 60), које су окренуте противу не само Турака и Турске, него и Аустрије као „туђој земљи и држави”, и често са очајањем противу поробљивачких „лажи” њених и свих богова који су њени заштитници, као овом јединственом својом старом песмом:

Ој, цар царује, граничар ратује,
Са њим туга и пушка другује.
Никад не зна што му судба спрема.
Када падне, он ни гроба нема.
Ој, нити има гроба, нит' имена.
Туђа земља туга је голема.
Лажи дане, лажи ноћи црна,
Лажи, боже, ко ти нешто може. (стр. 59)

Али пева и такве, које су заједничке овим српским етничким групама читаве аустријске Војне границе, као што је ова коју смо и ми забележили у старијем слоју народног орског певања на Козари у Босанској Крајини,¹ у којима, идући за хроником времена, у току првог светског рата презире се аустријско царство и диже глава против њега:

Царе Карло и царице Зита,
Што ратујеш када немаш жита.
Царе Карло, јадан ти почетак,
Црни ти се приближује петак.
Неће народ више твоју праву,
Не да главу за твоју државу. (стр. 61)

А са победом Октобра у Русији, певају се на Кордуну већ и овакви стихови:

Са истока сунашце се рађа,
Аустријска потонула лађа.
Са истока рујна зора руди,
Стари гуслаар о слободи гуди:
— Аустријо, тамнило проклета,
Ти си много поморила свијета.
Аустријо, језеро постала,
Свуда ли си гробља посијала. (стр. 60)

Овим српска кордунска лимитрофна етничка група долази до свести да јој и према Аустријској царевини, коначно треба водити отворену и неодаступну ослободилачку борбу какву је водила на фронту против Турске царевине, у којој се већ осећала уједињена са свим поробљеним народима Балкана, тако да и данас о ослобођењу братског бугарског народа пева своју песму из тога доба:

¹ Три генерације и једно коло, „Ослобођење”, 6. XII 1959; Прилог проучавању законитости развитка нашег народног певања, „Зборник радова Етнографског института САНУ”, Београд 1960, књ. LXVIII, бр. 3. стр. 39—167.

По Бугарској крв се лије
 Око Плевна и Софије,
 А из Плевна глас се чује
 Осман-паша ће тугује.
 Тужи Осман, лије сузе,
 Па у руке перо узе,
 Свом султану пише сада:
 — Слушај, царе, моје јаде...
 Око Плевна Руса много,
 А ја, царе изнемог'о.
 Од свуда нам пропас грози,
 Гледај, царе, сад помози.
 За нас више нема наде,
 Нема наде, Плевна паде! (стр. 56)

Уједињени са осталим балканским народима у своме отпору и борби са отоманским поробљивачем, Срби су се и сами овом борбом масовно и чврсто обједињавали како уопште тако и посебно у појединим својим етничким групама као што је како темишварска² тако и кордунска, која је, на пример, из граничарских времена сачувала своју песму управо о непобедивости овог борбеног слободарског јединства, које у својим орским осмерачким двостиховима гласи:

Дјецо моја Југовићи,
 Соколови, сиви тићи!
 Бефел стиже, борба иште
 Ајмо, дјецо, на бојиште.
 На бојишту свира труба,
 Је л' вам жао младих љуба?
 Љуба смо се наљубили
 И боја се зажелели.
 На бојишту сабља звечи,
 Ево, бабо, наше ријечи:
 Нека знаде турска нана
 Да су Срби она грана
 Од свакога већ тргана,
 Али никад потргана;
 Да су Срби вечно цвијеће
 Што увенут никад неће.
 Нека змије на нас сичу,
 Нек' топови на нас ричу,
 Нек' нас бије бог и пак'о,
 Покорит нас неће лако,
 Јер се Србин мушки бори,
 Ко ће њега да покори! (стр. 64)

Али већ под тадашњим условима Војне границе отпор српске сиротиње раје морао се и с једне и с друге стране границе развити у оружану ослободилачку борбу хајдучких чета, које су опет довеле владајућег турског и аустријског освајача и израбљивача до савеза у њиховом заједничком гоњењу и уништавању коренито ос-

² Видети наш рад *Народно певање лимитрофне темишварске српске етничке групе*, „Зборник радова Етнографског института САНУ“, књ. 6, Београд 1971, стр. 101—136.

лободилачких појава хајдука, да ова према овим супротним поробљивачким тежњама јаско истакнута не само лимитрофна и гранична, него управо граничарска српска етничка група Кордуна бива не само жариште револуционарних ослободилачких хајдучких чета, него и самог епског народностваралачког израза тога предреволуционарног облика и периода ослободилачких револуција не само српског већ и свих других поробљених и неразвијених народа Балкана, па се у њој српски хајдучки епос не само стваралачки развија на тај начин што класична епска народна песма о старом Вујадину добија свој не мање оригиналан и класичан наставак у песми *Освета старца Вујадина*, у којој се опева са 222 десетерца како је Старина Новак осветио старца Вујадина, него се обогаћује још и низом такође оригиналних и по лепоти заиста класичних народних песама које певају ово хајдуковање уједно у турској и аустријској крајини, с једне стране, са ослонцем у наоружаним српским граничарима, али, с друге стране, гоњено и уништавано од два царства, турског и аустријског. Са верношћу приповедне народне песме хронике, ове хајдучке епске песме Кордуна улазе у оригинална и специфична драматична противуречја у којем израста заједно ослободилачко хајдучко и граничарско јунаштво у борби тога доба противу две царевине, као у песми, по дубини и лепоти класичној *На кордунској караули* о хајдучима Николи Мудрићу и младом граничару Лази Дејановићу, која почиње овим стиховима:

Полећела гавран тица црна
 Од Ђесковца села кордунскога,
 С карауле цара аустријског;
 Прелећала брда и планине.
 Паде тица на јелу зелену
 Да б' уморна крила одморила,
 Ал' под јелом тридесет хајдука,
 Међу њима Мудрићу Никола,
 То је јунак чете харамбаша.
 Они пију вино и ракију
 И мезете месом овнујскијем,
 О свачему еглен приметили,
 А највише о својој невољи.
 Откад с' Турчин с Швабом помирио
 И откад су договор чинили
 Да истрјебе у гори хајдуке,
 Црни дани још црни постаће,
 Поћере им свуда за петама.
 На Крајини турској или швапској
 Ниће мирна данка за починка.
 Тако они у ријечи били,
 Ал' са јеле гавран заграктао:
 „Зло ти јутро, млади харамбашо!
 Ја сам јутрос право са границе,
 С карауле цара аустријског,
 Из Ђесковца, села кордунскога,
 На којој сам ноћу дреофио,
 Свакојет се чуда нагледао,
 Видио сам царску комесију
 Која суди твоме побратиму,

Побратиму, младом граничару,
 По имену Дејановић Лази.
 Њега тужи Девчићу Матија,
 Граничарски млади капурале,
 Да је Лазо с тобом у дослуху,
 Да је јунак теби дојавио
 Куда иду страже граничарске,
 Караула кад је без одбране,
 У њој само Фејо Мајорина
 Кога воли од Беча ћесаре
 И коме је сабљу поклонно
 За јунаштво на царској граници.
 Фејо ј'десна рука обрстару,
 Са Турчином био у дослуху
 Да истријебе у гори хајдуке,
 И хајдуке и јатаке њине,
 Па ћемове раји попритегну. (стр. 158)

Али обједињена граничарска сиротиња раја својим јединством и јунаштвом односи у овој веома реалној и лепој песми хајдучку ослободилачку победу над својим далеко сранијим поробљивачима, као што ће и у устанку 1941. у својим најчешћим орским двостиховима најпре запевати заиста општеномодно ослободилачки:

Зацјевајмо да се гора тресе:
 Ој народи, уједините се!
 Оставите и сузе и тугу
 Да фашисте гонимо к'о кугу... (стр. 217)

А на ону популарну народну песму из Србије, која почиње стихом „Устај, сељо, устај, роде“, одговориће својом кордаунашком још лепшом о неодољиво победоносном јунаштву слободарства:

Устај, сељо, устај, роде,
 Без облака нема воде,
 Без облака нема воде,
 Ни живота без слободе.
 Нема боја без јунака,
 Ни побједе без пушака.
 Кад је срца у јунака,
 Биће боја и пушака. (стр. 217)

Ово слободарско јунаштво је пак свемоћно јер је у своме ослободилачком човештву напојено љубављу према свим слободољубивим народима, па кордунска колективна орска народна песма у својим двостиховима пева:

Партизана волим као брата,
 Како Срба тако и Хрвата:
 Волим сваког ко усташе бије,
 Јер без тога слободе нам није. (стр. 219)

Јер без ослобођења од својих сопствених, одрођених и отуђених народних поробљивача и издајница, преко којих и спољни непријатељ

освајач завађа народе, нема саме народне слободе, па српска орска кордунашка народна песма подједнако у својим двостиховима пева:

Ој четници, српске издајнице,
Народ ће вам плунути у лице.
Ој четници, слуге талијанске,
Судиће вам пушке партизанске. (стр. 266)

И ово четничко и усташко издајство уједно свога сопственог народа и самога братства српског и хрватског народа задаје најцрње јаде и најболније, невиђене ране за које народна песма Кордуна после покоља Срба у Вељуну налази у својој поенти речи дотад нечувено црне кетве:

... Бурђевдане, не зеленио се,
Душманине, не веселио се,
Павелићу, жив се распадао,
У нашој се крви удавио! (стр. 220)

А друга народна песма Кордуна казује како се ова грозна народна кетва и народним мотикама у позадини на усташком кољашу Јурају Францетићу испуњава:

На Кордуну Францетић је пао,
Павелићу, је ли ти га жао?
Францетићу, јеси л' за то знао
Кад си дјецу на Кордуну клао,
Опустио село по Кордуну,
Да ће народ устати на буну,
Да ће народ дјецу осветити
И ти овдје главу изгубити?
Францетићу, ту ти је свршетак,
Па се у тој крви удавио!
Црни ти је освануо петак:
Партизани бију топовима,
Позадина бије мотикама.
Што се оно низ Мочила праши?
То Францетић на крмачи јаши.
На Кордуну од мотике паде,
А Легија пушта му остаде.
Црни Анте и Црна легијо,
Јуре вам је ово заслужио:
Лику, Кордун крви је залио
Па се у тој крви удавио! (стр. 267)

А у страшној овој крви, поред оваквих народних песама орскога порекла и кратког баладног облика, које су певале о неодољивој народноослободилачкој коначној победи, никла је и читава епопеја у класичном десетерцу који је опевао подвиге и јунаке ове невиђене и нечувене победе, али епопеја која је пре свега и изнад свега истицала вековно братство и јединство српског и хрватског народа у самој сложеној етничкој целини Кордуна од српске лимитрофне етничке групе и хрватске лимитрофне етничке групе, вековно самим животом, симбиотички и ослободилачком борбом, друштвеноисторијски збратимљене, па ће у епској народној песми *Црни Бур-*

Њевдан о покољу Срба на Кордуњу епски мученички лик кордунашког Хрвата млинара Мравунца који одличава малобројнију хрватску лимитрофну етничку групу Кордуна, узајамно испреплетену са српском речи:

Гријех на душу немојте метати
И невине Србе прогонити.
Зар одувијек нијесмо браћа били
И невоље скупа подносили.
Заједно смо свадбе свадбовали,
Један другом кумство кумовали.
Ми Хрвати када смо страдали,
Увијек су нам Срби помагали,
Па сад, браћо, по божијој вољи
Помозимо браћи у невољи.

И не случајно сва веома богата српска народна епика Кордуна ослободилачког рата и револуције је проткана револуционарном ослободилачком темом борбеног братства и јединства како српског и хрватског, тако и свих народа Југославије, Балкана и света. А таква је она само зато што верно одражава како саме покрете народних маса и догађаја тако и моралних снага, какво је осећање народног братства и јединства, човечанске општенародности у основи свих групно-етничких народних и међународних односа које су покретале не само српску и хрватску етничку групу Кордуна или народа Југославије и Балкана. Сва приповедна народноослободилачка епика српске лимитрофне етничке групе Кордуна или народа Југославије и Балкана. Сва приповедна народноослободилачка епика српске лимитрофне етничке групе Кордуна је у основи народна песма хроника која ликовно непосредно и сажето приповеда не само догађаје већ у основи свуда ослободилачко и револуционарно братство и јединство свих народа и људи па, на пример, песма *Крвави покољ код Крњака* описује овим речима како је немачким фашистима и усташама послужило само братско саосећање према прогнаним и интернираним Словенцима као мамац да Србе Кордунаше у Крњаку намаме, окупе и покољу:

Бјеше јула двадесет деветог,
А годишта четрдесет првог.
Из Крњака наређења с'чују
Што усташе раји поручују.
Мујић Драган повјереник био
И усташке дужности вршио;
По селима послао пандуре
Да позиве кроз села протуре;
Да се носи за Словенце храна,
За нашега брата већ везана,
Које ј' Хитлер с огњишта прогнао,
У куће им Швабе населио,
А Словенце посл'о к Павелићу
Да ј' насели овђе по Војнићу.
Кад су људи ријечи разумјели
Да Словенац брат је у невољи,
На брзину сакупише храну

Да однесу још у истом дану;
И кренуше до мјеста Крњака,
Не знајући да се копа рака . . .
Али кад се у Крњак скупише,
Усташе их у затвор сабише,
Везаше им и ноге и руке,
Ставише их на велике муче;
По собама жандарске касарне
Вадише им оне очи чарне
Да не виде како сија сунце
Да не бјеже у планинске кланце. (стр. 277—278)

Да се овде задржимо на ономе што нам изгледа најбитније у етнолошки карактеристичном и типичном одражавању саме лимитрофности српске кордунашке лимитрофне етничке групе у развоју саме њене народне песме уопште а савремене посебно, приметимо, као и у динамичкој структури репертоара савременог усменог народног стваралаштва или фолклора српске темишварске лимитрофне групе и толиких других, да то најбитније је и овде деловање исте оне дијалектичке развојне законитости која се запажа у свему појединачном као појединачно условљеном, одређеном и ограниченом да укида и превазилази своју појединачну ограниченост, а у појединачности самих лимитрофних етничких група да се укида и превазилази самим остварењима њиховог народног живота и стваралаштва сама пре свега лимитрофност њихова, те оне од међа све више постају живи, стваралачки мостови међу народима и најчешће међу њима, нужно, законито носиоци и првоборци ослободилачког међународног и општенародног братства и јединства свих народа и људи пре свега у своме сопственом народу, а затим на делу и уопште, никако шовинистички или националистички неискључујући, него напротив укључујући опште и посебно у појединачном, данас кад све слободнији развитак појединачног може бити развитак и слободан само утолико у колико је услов развитка за све у нашем прелазном историјском периоду од капитализма комунизму.

Природно је, дакле, што са овакве улоге, карактера и значаја специфичног развоја народног живота и стваралаштва лимитрофних етничких група савремена наша етнологија и фолклористика им посвећују све већу пажњу, па и самим својим таквим сопственим развитком доживљује, као и друге друштвене науке, преокрет у својим проблемима, методама, принципима и погледима, који одговара условима и нужности самог данашњег нашег бурног историјског преокрета који се на делу стваралачки и револуционарно обавља по облику ослободилачког борбом наших народа а по садржају самоуравном социјалистичком изградњом.

R é s u m é

LES PROBLEMES ET LES METHODES DE L'ETHNOLOGIE ET DE
LA FOLKLORISTIQUE DES GROUPES ETHNIQUES LIMITROPHES
ET LE REFLET ETHNOLOGIQUE CARACTERISTIQUE DU CARAC-
TERE LIMITROPHE DU GROUPE ETHNIQUE SERBE DE KORDUN
DANS SA POESIE POPULAIRE

par

DUŠAN NEDELJKOVIĆ

Dans son étude *Les problèmes et les méthodes de l'ethnologie et de la folkloristique des groupes ethniques limitrophes et le reflet ethnologique caractéristique du caractère limitrophe du groupe ethnique serbe de Kordun dans sa poésie populaire* l'auteur esquisse tout d'abord les problèmes généraux et les méthodes comparatives fondamentales, qui lui paraissent nécessaires pour aborder l'étude des groupes ethniques limitrophes, et montre ensuite dans l'ethnogenèse historique et sociale du groupe ethnique serbe limitrophe de Kordun et son évolution actuelle, exprimée éloquemment par sa poésie populaire épique contemporaine, le processus dialectique nécessaire par lequel ce groupe ethnique de limitrophe se transforme en véritable liaison et pont interethnique et international vivants, dans les conditions de notre époque transitoire actuelle.

ЉУБИЦА С. ЈАНКОВИЋ

СТАЊЕ ОРСКЕ ТРАДИЦИЈЕ У РАЗНИМ ДЕЛОВИМА СВЕТА

Као што је познато, на западу Европе, у индустријски развијеним земљама, предање више не живи. Тамо је стваралачки процес већ одавно стао. На гробљу традиције остали су фрагменти као камени споменици који се више не мењају. Ако је остала и која старија збирка из времена када се нешто потпуније још могло у народу паћи и записати, онда се предање оживљава помоћу записаних игара и стагнираних фрагмената из народа.

Пошто је стваралачки процес у енглеској традицији већ био мртав, почетком овога века је и славни Сесил Шарп био принуђен да помоћу Плејфордове збирке сеоских игара из XVII века¹ и установљених традиционалних фрагмената ствара покрет за оживљавање енглеске народне игре. То је урадио уз помоћ својих оданих ученика и следбеника: Мод Карпелес, њене сестре Хелен Карпелес-Кенеди, Дагласа Кенедија и композитора Вома Виљемса.²

Како енглеска народна игра показује стабилитет, тамо се у научном раду највише употребљава компаративна метода.

Стање традиције у Енглеској је такво да би тамо била сасвим необична појава ако би се у народу нашла која досад непозната варијанта неке игре. Вајолет Алфорд у своме *Уводу у енглески фолклор*³ са задовољством помиње да се појавио нов карактер у енглеским играма с маскама — дечко у модерној женској одећи који говори:

Овде долазим ја, сифражеткиња . . .

Појавио се и Чарли Чаплин са својим неизоставним шепиром и штапом. Алфордова напомиње: „Ја ценим такве знаке који иду у корак с временом⁴”. Свакако да ти изузетни примери западном стручњаку,

¹ John Playford, *The English Dancing Master, Plain and Easie Rules for the Dancing of Country Dances, with the Tunes to each Dance*. Printed by Thomas Harper, 1650.

² Douglas Kennedy, *England's Dances*, London 1949. *Discovery and Revival*, str. 13—24. — A. H. Fox Straingsways in collaboration with Mand Carpeles, MCMXXXIII, Oxford University Press. Chapter IX.

³ Violet Alford, *Introduction to English Folklor*, 1952, стр. 11.

⁴ Исто

у овом случају највећем ерудити међу испитивачима енглеских игара, бар тренутно ствара илузију живог стваралачког процеса орске традиције, који је тамо иначе потпуно ишчезао.

Земље средње Европе чине прелазну област, јер тамо народна игра још није потпуно престала да живи, али већ замире⁵. Прикупљају се још из народа, оживљавају и проучавају њени последњи примерци.

На Балкану живот орске игре се наставља. Али и у народа Југославије стање традиције није свуда исто. У Словенаца су, како изгледа, живи извори највише пресушили. У осталих народа, негде више негде мање, још се врше промене на наслеђеном стваралаштву, што је знак живота, или се јављају нове творевине, или и једно и друго. Енглески етномузиколог L. Loyd тачно каже: „Традиција живи у сталној борби између старе праксе и иновације, између онога што је извођач наследио и онога што је из своје фантазије створио.“⁶ Између два светска рата тај је процес у нас увек био жив јер народни уметник стваралац у живом предању никад не стаје. У Србији се скоро непрестано нешто дешавало са играма, што доноси промене и показује да комплекс једне орске игре није нешто стално и непроменљиво, и да орске компоненте нису нераздвојне. Напротив, оне се могу раставити и свака продужити свој животни пут или засебно, или при сусретима са компонентама других игара створити нове комплексе, а самим тим и нове односе у сваком комплексу. Јер је и нови сусрет и ново удруживање игре и мелодије повод узајамним утицајима, новом усклађивању односа и новим променама. Дешава се да вокалне орске мелодије постају инструменталне, или се сасвим одвајају од игре па продужују свој живот уз рад, или самостално мењајући темпо, а некад и такт. Старој типској основи придружује се нов текст песме, некад уз стару, некад уз нову мелодију. Тако су у току рата постајале партизанске игре.⁷ О разним променама које проистичу при сусрету игре и мелодије било је више речи 1955. године.⁸

У нашем орском обредном предању имали смо прилике да видимо како се друштвена улога мења од опште привредне у индивидуално привредну (коледа, додоле) од магијско-обредне у свечану

⁵ Elise Van der Ven-Ten Bensel, *Aspects of Folk Dances in different Stages of National Development*. Journal of the English Folk Dance and Song Society, vol. II, London 1935, стр. 17—24.

⁶ A. L. Loyd, *The Folksongs of Britain*. Vol. I Songs of Courtship, vol. II Songs of Seduction. Collected and edited by Peter Kennedy and Alan Lomax. Caedmon TC 1142, 1143 (Caedmon Records, New York) — Journal of the English Folk Dance and Song Society, vol. IX No 2, December 1961, стр. 112.

⁷ Др Драгослав Антонијевић, *Етнолошка и фолклористичка монографија о једном бугарском партизанском одреду — Народно стваралаштво*, св. 6, април 1963, стр. 461. — Оливера Младеновић, *Партизанске и друге народне игре у ослободилачком рату и револуцији*, Зборник радова САН LXVIII, Етногр. инст., књ. 3, Београд, 1960, стр. 169.

⁸ Ljubica i Danica S. Janković, *Susreti narodne igre sa narodnom melodijom — Savremeni akordi, godina II, 1955, br. 4—5, Beograd, str. 69—71.*

и естетску улогу (амамске игре у Прилепу, Скопљу и Тетову преа свадбу), од обредне у шаљиву и децју игру (мотив сабења и заливања паприке, *Паун* и др.). Мењају се и учесници: са српских девојака игра прелази на Циганке ((лазарине), са одраслих играчица на девојчице (краљице).⁹

Срећна је околност за народне игре што знатно већи део људског рода има још живу традицију.

Тако предање још живи у другим земљама Балкана, и у Совјетском Савезу, мада је позорница већ утицала на народне играче. Затим Азија, Африка, Аустралија и Америка манифестују јаче или слабије знаке живота народног стваралаштва, које се мења негде спорије, негде брже и под утицајем музике колонизатора. Ален Лумекс, у уводу своје збирке америчких народних песама из 1964. године, која обухвата и неке песме за игре, пише да је у Америци еволуција свега онога што се из предања са разних страна света средло на америчком тлу текла веома брзо под миријадама разних културних утицаја. Еволуција се иначе, каже писац, развија глечерском спорошћу. Даље, средњовековне баладе рашириле су се по целој Америци, и напоредо егзистирају са многим хибридниим песмама које се мењају сваке декаде. Из ових ауторових података може се наслућити да су се баладе, које су, као што је познато, у средњем веку у Европи пратиле играње, у Америци одвојиле од игре. У том брзом мењању и прилагођавању традиције новим условима, тамо се већ стварају хибриди хибрида са два главна порекла: англо-келтским и западно-афричким. Ово последње из разлога што су из Западне Африке у Америку доводили Црице као робове. Аутор исто тако помиње да су мелодије камелеонском лакоћом мењале улоге и да су духовне песме постајале песме уз рад, уз игре, најзад успаванке. Као пример наводи америчку успаванку (бр. 39 исте збирке) која је постала од једне изванредно лепе црначке песме за игру на дубоком Југу.¹⁰

У Америци још понешто живи од онога што су исељеници донели а што је престало да живи у европској земљи матици. Зна се да је енглеске народне песме Сеиал Шарп са др Мод Керпелес нашао у Америци и записао. У Северном Мичигену од рудара се могу чути читави пасажии из финског епа Калевала, поред финских балада. У Детроиту Американци, изгледа, имају чешће прилике да чују српске епске песме из времена Турака уз пратњу једноструних гусала него ми овде, а у разним крајевима Америке све се више играју наша кола. У Југославији, пак, игра се рокенрол (*Rock-and-Roll*), чије многе мелодије садрже елементе песама из Јеванђеља, блуза и цеза. Међународној размени добара културног наслеђа у живом ствара-

⁹ Љубица и Даница С. Јанковић, *Прилог проучавању остатака орских обредних игара у Југославији*, САН, Београд, 1957, Пос. издање, књ. ССLXXI, Етн. инст., књ. 8, стр. 13, 44, 45, 46, 48, 49.

¹⁰ Alan Lomax, *The Penguin Book of American Folk Songs*, Baltimore, Maryland, 1964. Introduction, стр. 9, 13, 14 i 60.

лачком процесу не може се краја догледати, па било да се врши између Америке и Европе, или Америке и Африке, што опет заплъскује или плави Европу.¹¹ У Аустралији сличне појаве. Народне умотворине су се „непрекидно преливале из искуства и живота једних у искуства и животе других народа...“¹² У народном предању, дакле, ништа није чисто, не само у Америци и Југославији него и у другим земљама.¹³ О чистоти традиције се уопште у науци више не дискутује.

Неки западни фолклористи држе да су наше народне игре разноврсне зато што на граници имамо за суседе разноврсне народе, и зато што имамо разноврсне групе народности.¹⁴ Међутим, за граничне појасеве то може бити донекле тачно, само уз напомену да су утицаји махом обострани. Али то није од утицаја на игре целе земље. Ми смо у својој историји, на несрећу, имали стране инвазије и доминације које су на нашој традицији оставиле видније трагове од граничних и суседа народности. Но ни то није битно. Игре страних господара су утицале унесколико на орске облик и фигуре, на музичке инструменте који прате игру и на народну орску терминологију. Цигани као свирачи били су преносиоци страних мелодија, или су циганизовали наше мелодије.¹⁵ Остало је спонтано и богато извирило из наше народне стваралачке снаге. Дакле, битно је да стране доминације, иако су оставиле понекад неку спољну примесу, нису угушиле ни убиле живи стваралачки процес, технику и стил предања.¹⁶

Наше је предање разноврсно у првом реду зато што још живи. То није само борба између старог и новог, већ борба и између изворног и страног. А у последње време опажа се и борба између сценске уметности и живог предања. Важно је ово: док год је традиција витална и динамична, она прима одабирајући или прилагођавајући себи, а даје претачући и прерађујући примљено.

Опасности

Док год предање живи, окренуто је ка будућности и спонтано се креће унапред. Ако застане, остаје у прошлости и почиње да замире. Застој процеса, ако му се не помогне да опет крене, у ствари је назадовање и смрт.

¹¹ Наведено дело под 15, стр. 9, 13.

¹² Др Душан Недељковић, *Фолклористика и народна књижевност у перспективи Вукове културне револуције и даљи развитац класичне Косовке девојке* — Вуков зборник, Београд, 1966, стр. 133.

¹³ Исто под 6.

¹⁴ Joan Lawson, *Narodne igre*, vol. VIII, Lj. S. Janković, Belgrade, Prosveta — Journal of JFMC, vol. XVII, 1965, London, pp. 30—31.

¹⁵ Др Тихомир Р. Борђевић, *Цигани и музика у Србији*. Одштампано из Босанске виле, Сарајево, 1910. Стр. 8, 10, 12, 17, 20: *Наши народни живот*, VII, Београд, 1933, стр. 39—51.

¹⁶ Љ. и Д. Јанковић, *Народне игре*, I — VIII. Упореди нарочито теоријски део V књиге *Стилови*... стр. 53—63. и VI књ. *Чишћење*... стр. 5—12.

Да не бисмо ометали или заустављали природни и нормални ток његовог живота, жив стваралачки процес орске традиције захтева велику пажњу при раду, ма са које стране да му приђемо. Нека је по среди рад уметничког, научног или било кога другог значаја, ми морамо ићи за природом и карактером живог предања и следовати његовим разноврсним стваралачким манифестацијама и захтевима.

Свако ометање нормалног и спонтаног тока, или наметање печега што по својој природи не одговара живом предању, насиље је над традицијом. Знамо какве су последице тога насиља. Иако стваралачки ток орске традиције није усахнуо, не треба се заваравати: опасност је пред вратима. И не само једна. Разгранатији саобраћај, економска померања становника из села у град, и у иностранство, у прошлости ратови, буне, устанци, збегови, историјске и епидемијске миграције,¹⁷ непријатељске најезде, окупације, доминације, све то омета нормалан ход и развој народног стваралаштва, али још не потпуно. Јер народ нешто прими и стваралачки пренесе на своја изражајна средства (стила), нешто одабере и усвоји (облике), нешто одбаци (туђинску технику).¹⁸

Постоје и веће опасности. То су такозване фолклорне групе које слабо имају везе са фолклором или, можда, немају никакве везе, које не негују високу сценску уметност, ни праву народну игру. Обично су то лоше имитације бољих група и ансамбла. Средом, увидело се да многе фолклорне групе подбацују, и оне су сведене на мањи број.

Опасност представља и претерано уједначавање традиционалних играча и униформисање народних игара обично пред какав фестивал на коме треба да се изведе наша права, изворна орска игра. Таквим укалуњавањем и забраном играчима да изводе варијације и импровизације кочи се не само стварање народних играча него и њихово спонтано играње.

Најтежи је случај и највећа опасност за жив стваралачки процес орске традиције када се народу намеће кич и туђинска техника, оно што је у сукобу са народном техником. Понекад је рушилац живог народног стваралаштва баш онај недорасли руководилац групе који жели да народну игру „улепша“ туђинском техником која живом изворном предању не одговара, коју и сам не познаје. Дрстичан је пример учитеља у једном планинском селу код Књажевца који сам није био балетски играч, а који је учио „балету“ потпуно неуке сеоске девојке. И још се хвалио: „Ми играмо на вишем нивоу“. Живео је у нади да ће Пољакова или Кирсанова моћи да угледа то што он буде спремио.¹⁹ У овом случају је најжалосније и најтрагичније за живо предање што су се из истог села одлични традиционални играчи изворних народних игара повукли и престали да иг-

¹⁷ Др Тихомир Р. Борђевић, *Неколике болести и народни појмови о њима*. САНУ, Одељење медицинских наука, књ. 2, стр. 101—105.

¹⁸ Исто под 16.

¹⁹ По усменом сазнању од Милице Илијин.

рају праве народне игре, а самим тим престали и да стварају. Тако је потпуно пресечен локални континуитет народног орског стваралаштва.

Надамо се и верујемо да није исто у свим нашим селима, и да се виталност српског орског стваралаштва још бори за свој живот. Млађи истраживачи имаће прилике да то проверавају и, колико је могуће, да отклањају сметње, опасности и кочења која искрсавају на путевима живог стваралачког процеса орске традиције. Најбоље је по селима оставити предање на миру где народ треба да игра праве народне игре. Нека стваралачки процес орске традиције неометано настави свој нормални активни живот. Само тако он може корисно послужити и науци, и народној великој, и сценској високој уметности.

Исто тако, нема места усиљеном смештању игара у оквире који су унапред одређени: мора се поћи од саме игре и њених елемената, од типског склопа и његове распрострањености, а не од унапред утврђеног обруча ка играма. Док год има поље виталности у себи, орско предање се одупире и стезању у оквире који му не одговарају, и насилном превођењу на туђинске технике, које су постале у другим условима и чији покрети полазе из других центара играчеве тела. Ако живу орску традицију не прихватимо пажљиво, такву каква је, динамичну, стваралачку, разноврсну, богату у својој променљивости и разним манифестацијама; ако не идемо у научном и уметничком погледу за њеном природом — може се десити да њени извори и код нас брзо пресуше.

Старији типови игара који су распрострањени и изван наше земље као *branle double* и *branle simple*,²⁰ у живом предању постају споне које везују народе. То је радосно откриће. Али исто тако и сваки народ, свака заједница, и сваки обдарени појединац, обогаћују ту заједничку основу својим стварањем, не губећи своје индивидуалне црте. Има нечег величанственог у том односу између општег добра и појединачног доприноса, у том континуираном стварању индивидуалног без губљења везе са општим и универзалним. Ми се можемо поносити својим богатим орским народним доприносом општем културном добру. Утолико више што у нашем народном стваралаштву има и велики број сложенијих и веома сложених типова игара.

На крају, да подвучемо још једном.

Значај живог стваралачког процеса наше традиције састоји се у томе:

- што богати нашу народну уметност па према томе и наци срску игру;
- што је чини разноврсном;
- што је управља у правцу будућности;
- што је чини оригиналном;

²⁰ Toinot Arbeau, *Orchesography* translated by Mary Stewart Evans, New York, Kamin, 1948, str. 128—133.

- што јој чува нашу народну оригиналност;
- што у исти мах богати и опште, заједничко добро свих народа;
- што у свеукупности својих значајних друштвених улога служи и своје крајњем циљу — науци и уметности света.

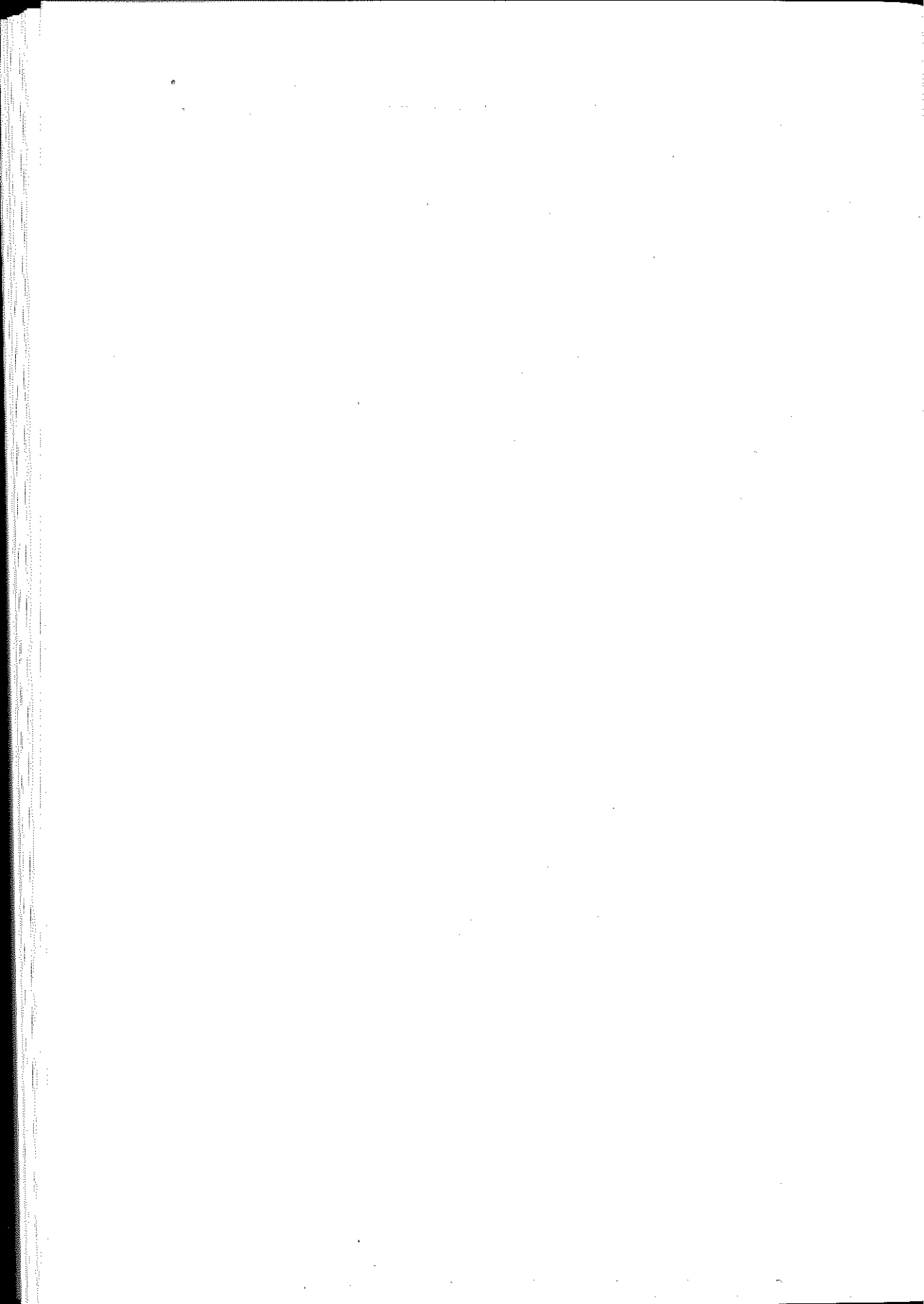
Summary

STATE OF THE DANCE TRADITION IN VARIOUS PARTS OF THE WORLD

by

Ljubica S. Janković

The author gives survey of the state of tradition in various lands and different continents, and points at the reciprocal influences. She states the risks menacing to stop the normal development of dance tradition and deaden the living creative process. In the end, she underlines the importance of the living creative process in our dance tradition.

СВЕТОЗАР БУЛИБРК

СОЦИОЛОШКА ТЕОРИЈА И МЕТОДОЛОГИЈА КОД ЈОВАНА ЕРДЕЉАНОВИЋА

Сем етнологијом Јован Ердељановић се бавио социологијом теоријски и емпиријски. Истовремено је развијао социолошке методе и методологију и практично их примењивао пре свега у проучавању црногорских племена.

Од почетка научне делатности употребљавао је социолошке термине. Писао је расправе о односу етнологије и социологије, расправљао је о општој дефиницији социологије, о њеном предмету, методама, задацима и циљевима. Интензивније се бавио, изразито социолошки, социолошком теоријом и методологијом под крај свога живота и своје научне делатности.

За социологију са теоријског гледишта најинтересантнија је Ердељановићева расправа *Етнологија, етнографија и сродне науке*, објављена 1906. године у часопису *Дело*, затим *Етнологија и социологија* објављена 1941. године у часопису *Етнологија, Етнологија као наука*, објављена 1938. године у Гласнику Етнографског музеја и *Основи етнологије* 1938. године (учбеник).

За Ердељановићеву емпиријску социологију значајне су његове студије о црногорским племенима: *Кучи*, 1907. године, *Братонџићи*, 1909. године, *Постанак племена Пипера*, 1911. године, *Стара Црна Гора, етничка прошлост и формирање црногорских племена*, 1926.

За социолошке методе и методологију најзначајнија је његова расправа *Етнологија и социологија*, 1941, *Основи етнологије*, 1932. године и његова: *Упутства за испитивање народа и народног живота*, 1907. године, *Упутства за испитивање народног живота и обичаја у Војводини*, 1925. године и *Упутства за испитивање народног живота, обичаја и особина у Јужној Србији*, 1938. године написана заједно са М. Филиповићем. За методологију како са теоријског тако и са емпиријског гледишта значајне су све Ердељановићеве монографске студије о појединим географским целинама и народима у Србији, Црној Гори и Војводини.

Ердељановић је поставио више социолошких и методолошких проблема, покушао је да их теоријски реши и касније емпиријски примени у проучавању црногорских пласмена, етничких група, народа и народности и њихових култура у данашњим земљама Југославије. Ова изразито социолошка проблематика, теоријска и методолошка, може се свести под ове заједничке именитеље: 1) *проблем опште дефиниције социологије, њених задатака и циљева* 2) *на предмет социологије као опште науке о друштву*, 3) *на методе социологије* и 4) *на однос социологије и етнологије, опште социологије и посебних социологија и сродних научних дисциплина*. Са теоријског гледишта вредне су пажње његове етнолошке дефиниције породице, рода, братства и пласмена, затим опште културе, материјалне и духовне културе и њиховог односа, као и његова схватања етничких група, народа и народности.

*Ердељановићева општа дефиниција социологије.
Циљеви и задаци*

У етнологији и социологији Јован Ердељановић је био под великим утицајем Јована Цвијића. Сем тога био је солидно обавештен о стањима и кретањима у теоријској и емпиријској социологији тадашње Немачке, Велике Британије, Сједињених Америчких Држава, Француске и Пољске. У своме научном делу, посебно у социолошким теоријским и емпиријским проучавањима ослањао се на социологију Диркема и Спенсера, Самнера и Гинсберга, Знанијецког и Столенберга, Келера и Хајгенса, Гајгера и Мирка Косића. У расправи „Етнологија и социологија” изнео је своје теоријске погледе, мишљења и схватања о социологији као општој науци о друштву. Пошао је од самог имена социологије, од оца, творца и оснивача социологије Огиста Конта, од социолошких праваца, од тадашњих схватања социологије у Америци и Европи да би коначно одредио општу дефиницију социологије, њен предмет, методе, задатке и циљеве.

Пре свега констатовао је једну историјску чињеницу карактеристичну за социологију XIX и првих деценија XX века, која се састојала у томе да се социологијом нису бавили школовани социолози, већ научници са разних подручја науке, са различитом спремом и са различитим погледима.

Слично је стање било код нас у Србији. Социологијом су се бавили географи, филозофи, правници, етнологи, историчари, лингвисти, економисти и политичари. Тако у развоју српске социологије имамо антропогеографску оријентацију или боље рећи правац са Јованом Цвијићем, етнолошко-социолошки правац са Тихомиром Борђевићем и Јованом Ердељановићем, филозофско-социолошки са Божом Кнежевићем, правно-социолошки са Балтазаром Божишићем, касније економско-социолошки са Веселином Маслецом и политичко-социолошки са Мошом Пијаде.

Разлике у мишљењима, школама и правцима у социологији, у биолошком и реалистичком правцу, у материјалистичком и романтично конзервативном, расистичком и психолошком Јован Ердељановић је објашњавао не само горе поменути разликама већ и сложеност самог предмета социологије. С једне стране, Ердељановић је констатовао да у социологији постоје разлике, а с друге стране — да постоје и сагласности у основним погледима социологије као науке, о њеном предмету и методама. По његовом тврђењу у социологији су преовладава два схватања:

„По једном од њих, писао је Ердељановић, социологија се обично сматра и означава као *општа и енциклопедијска наука о друштвеном животу*, а по другом схватању социологија је *посебна (специјална) емпиријска наука о погодбама, облицима и процесима друштвеног живота*“.¹

Самим појмом социологије и њене опште дефиниције, њеног предмета и односа према другим наукама Јован Ердељановић се бавио више пута у више наврата. Тако већ на почетку своје научне делатности 1906. г. у расправи *Етнологија, етнографија и сродне науке* одређује општу дефиницију социологије. На крају своје научне делатности 1941. године у расправи *Етнологија и социологија* даје опет општу дефиницију социологије, ближе одређује њен предмет, проблеме које она проучава, њене методе и њене односе са етнологијом и сродним наукама. Из овога се може извести закључак да је социологија присутна у његовом научном делу од почетка до краја. Ево како Јован Ердељановић дефинише социологију 1906. године:

„Социологија је наука о друштвеним појавама и о развоју људског друштва. Она проучава свеколике облике људског удруживања и апстрахујући из њих оно што је опште за цело човечанство тежи к томе, да изнађе законе друштвеног живота и развоја. Али су и стичке заједнице, које су етнологијин предмет, такођер облици људског друштва. Зато етнологија и социологија знатно утичу једна на другу. У социологији се врло много служе етнолошком грађом, а за етнологију су опет од великог значаја норме, до којих долази социологија“.²

Ова Ердељановићева дефиниција опште социологије долази на самом почетку XX века када се у земљама запада води битка за њено конститусање. У самој дефиницији има више момената које треба подвући. Прво социологија проучава „свеколике облике људског удруживања“, друштвене појаве и друштвени развој и утврђује оно што је опште, основно и битно у развоју целокупног друштва,

¹ Јован Ердељановић, *Етнологија и социологија*, часопис *Етнологија*, Скопље, 1941. године, страна 12.

² Јован Ердељановић, *Етнологија, етнографија и сродне науке*, *Дело*, лист за науку, књижевност и друштвени живот, Београд, 1906, страна 108.

утврђује законити развитак друштва и друштвеног живота. Друго, у овој дефиницији на почетку XX века Ердељановић указује на сарадњу етнологије и социологије у проучавању „облика људског удруживања”, етничких група као облика људског друштва. Из овога се може извести закључак да је Ердељановић на почетку XX века дао битне карактеристике опште социологије као опште науке о друштву.

У расправи „Етнологија и социологија” 1941. године вратио се опет на социологију, на предмет њеног проучавања, на њене задатке.

„... социологија проучава појаве друштвеног живота, њихове облике и процесе, које се у њима збивају, затим њихове узроке и погодбе, а тежи још и томе да по могућству утврди међусобне односе или везе појединих друштвених појава и да пронађе правилност и сталност, односно врсту закона у огромној разноврсности тих појава и процеса у њиховом развоју”.³

Прве клице социологије је тражио у делима мислилаца старог и средњег века, а прве почетке социологије као науке у идејама енглеских натуралиста 17. века, а њено име „социологија” у делу оца социологије Огиста Конта, заправо у његовој позитивистичкој филозофији.

У својим разматрањима социологије као опште науке 1906. и 1941. године истакао је битне и опште карактеристике социологије: општост, теоријски и емпиријски део, социологију као науку о облицима људског удруживања, процесима, односима и везама друштвених појава и друштвеног развоја. Сва тврђења Јована Ердељановића о социологији се могу и данас прихватити јер су актуелна у савременој социологији. Тако професор Радомир Лукић у уџбенику *Основи социологије* пише: „... социологија проучава оно што је опште, заједничко свим друштвеним појавама”.⁴

Ердељановић је разликовао теоријску и емпиријску социологију, општу социологију и посебне социологије. Тврдио је да све оне имају своје посебне области проучавања. У расправи „Етнологија и социологија” 1941. године писао је о задацима и циљевима социологије:

„Али крајњи задатак који социологија себи поставља јесте у томе да пронађе шта је заједничко и основно у огромној разноврсности појава и процеса друштвеног живота људског”.⁵

У поменутој расправи 1941. године Ердељановић је третирао социологију као науку, њен предмет, социолошке методе и однос из-

³ Јован Ердељановић, *Етнологија и социологија*, часопис Етнологија, Скопље, 1941. године, страна 14.

⁴ Др Радомир Лукић, *Основи социологије*, Београд, 1962. године, страна 26.

⁵ Јован Ердељановић, *Етнологија и социологија*, часопис Етнологија, Скопље, 1941. године, страна 12.

међу етнологије и социологије, закључујући да социологија има јасно одређен свој предмет, по коме се јасно издваја из реда осталих друштвених наука.

Предмет социологије

Јован Ердељановић истиче друштвену страну социологије „друштвеност“ као битни и основни предмет њеног истраживања. Појам друштвености добио је чисто логичким мисаоним поступком, посматрањем, прерађивањем и апстракцијом самих друштвених чињеница да би тиме добио посебан предмет социологије којим се она разликује од других друштвених наука.

Према томе, предмет социологије су пре свега друштвени облици, друштвени односи и друштвени процеси у друштвеним установама, групама и људским заједницама. Ево шта конкретно тврди Јован Ердељановић о предмету социологије:

„... предмет су њених истраживања појави људског удруживања т. ј. међусобни људски односи у друштвеним установама и групама, облици људске друштвености, процеси који се збивају у људским заједницама и њихови узроци или погодбе“.⁶

За њега је пре свега „друштвеност“, „социјалност“ битни и основни предмет социологије. Друштвеност као предмет социологије добио је чисто апстракцијом па је закључио:

„... Ово мисаоно искључивање — као вида или начина људског деловања и збивања из њене укупности са конкретним чињеницама, дакле из њене садржине, има једну врло знатну последицу: социологија се на тај начин уздржава од залажења у проблеме других наука и обезбеђује себи свој посебан предмет истраживања појмова. Баш због тога социологија може да истиче право на општу вредност и признавање својих појмова и закључака“.⁷

Да би што јасније и конкретније одредио предмет социологије и све проблеме које она проучава задржава се на објашњавању основних социолошких појмова, на начину добијања и употреби у другим друштвеним наукама. Он истиче вредност социолошких појмова, њихову историјску независност од времена и од духовних садржаја. Ердељановић правилно узима *друштвене процесе и друштвене творевине* као предмете проучавања социологије. Истина, он се не упшта у дубље одређивање друштвених процеса и друштвених творевина, тако да ови појмови у његовом тумачењу остају недовољно објашњени.

⁶ Јован Ердељановић, *Етнологија и социологија*, часопис Етнологија, Скопље, 1941. године, страна 10.

⁷ Јован Ердељановић, *op. cit.*, страна 10.

Он разликује више врста друштвених процеса у друштвеним заједницама али их посебно не разрађује. Тако је набројао ове друштвене процесе у друштвеним заједницама: супарништво, потпомагање, признавање, борбу, надмоћност, пропадање, сагласност, несугласице, развитак, напредак, револуцију. Bitно је истаћи да су друштвени процеси у социологији основни појмови социологије. Управо као таквим појмовима он се задржава на њима као предмету социолошког проучавања. Творевинама друштвеног живота означао је конкретно породицу, род, братство, племе, општину, народ, државу, нацију, цркву, класу, еснаф, професију, партију и демократију. Све ове облике друштвености између људи или како он каже социјалности посматра као процесе у настанку, развоју и промени. Ердељановић спомиње и појам „друштвене групе“ па каже да се овај појам може односити на породицу, неку парламентску фракцију, верску секту или пак на завереничке убице Цезарева. Општим социолошким појмовима жели да обухвати предмет истраживања социологије, истичући њихову теоретско-систематску и емпиријску страну.

По Ердељановићу, социологија проучава не само прошло већ и савремено друштво, па закључује да социолошка проучавања имају „савремен социјално-политички значај“. Ту је уврстио процесе и односе на селу и у граду, затим односе између сталежа и класа, државе и нације, вођства у политичких странака, народе, нације и револуције итд.

Методe социологије

Пошто је одредио општу дефиницију социологије, предмет социолошког проучавања, задржао се у расправи „Етнологија и социологија“ на социолошким методама у одељку под насловом „Социологијин метод“. Управо ће ову расправу и завршити са препоруком етнологији и етнологима да се могу користити свим методолошким поступцима којима се користи социологија и социолози. То су за Ердељановића пре свега следеће методе: 1) *компаративна метода*, 2) *дедуктивна метода* која је у његовом делу уско повезана са индуктивном методом, 3) *генетичка метода*, 4) *каузална метода* и 5) *функционална метода*. Пишући о методама социологије професор Лукић у своме уџбенику *Основи социологије* закључује:

„Ниједна наука нема метод који би био потпуно специфичан знању. Свака наука користи извесне опште научне методе које више или мање *п р и л а г о ђ а в а* својим потребама, а само изузетно ствара неки специфичан елемент метода који служи искључиво њој. То је исто и са социологијом“.⁸

Како видимо, Ердељановић препоручује етнологији да се користи методима којима се служи социологија. У полемици са Р. Живкови-

⁸ Др Радомир Лукић, *Основи социологије*, страна 61.

ћем, поводом његовог чланка објављеног у *Социолошком прегледу* 1938. године под насловом „Етнологија и социологија”, слаже се Ердељановић да су етнологзи стајали под утицајем природних наука. У првим фазама свога развитка етнологија није могла узети методе из социологије јер се и социологија као што се и етнологија налазила у фази формирања пошто су обе поникле у XIX а развиле се у XX веку. Пишући о социолошким методама или боље рећи методама социологије истиче социолошка факта до којих се долази упитником или анкетом и при томе скреће пажњу да се морамо критички односити према социолошкој грађи. Посебно велики значај даје друштвеној средини, проучавању друштвене средине „специјалним монографијама”. Због значаја упоредног метода посебно у социологији и управо што је компаративној или упоредној методи у социологији придавао велики значај овом приликом послужили смо се самим реченицама Јована Ердељановића о упоредном или компаративном методу:

„Упоредни (компаративни) метод помаже социологији да пронађе односе или везе између друштвених појава, да их што боље расветли и да утврди њихове карактеристичне типове. Тим путем и даље се долази до општих правила у везама између друштвених појава и до њиховог класификовања по сродности, тако се добија могућност за изнаглажење ширих емпиријских проучавања (генерализања) а по могућности одређенијих основних закона. Помоћу упоредног метода у вези са процењивањем друштвених установа по њиховом квантитету социологија одређује и ступањ њихових односних напредовања (прогреса). Овај упоредни начин истраживања за социологију је од највећег значаја и то је једини прави пут да се дође до истине на чињеницама засноване социологије”.⁹

Сем компаративног метода, писао је да се социологија користи *индуктивном и дедуктивном методом*. Индуктивном методом се прикупљају појединачне, конкретне друштвене чињенице, а дедуктивном методом социологија изводи опште закључке помоћу логичког расуђивања, а на основу емпиријских података које је добила индуктивним поступком. Било му је јасно да су индукција и дедукција јско повезане и да једна другу допуњају и помажу. И управо је тако поступао у својим емпиријским социолошким и етнологским проучавањима.

Ердељановић је истицао велики значај *историјског метода у социологији*, јер управо историјском методом социологија утврђује „део развитак (генезу) социјалних појава”. Овом историјском методу се поклања велика пажња и данас у савременим социолошким, психолошким и педагошким истраживањима.¹⁰

⁹ Јован Ердељановић, *Етнологија и социологија*, часопис Етнологија, Скопље, 1941. године, страна 14.

¹⁰ Видети, Good-Scates, *Metode istraživanja u pedagogiji, psihologiji i sociologiji*, Otakar Keršovani, Rijeka, 1967. године, страна 148.

Проучавања друштвених појава у етнологији и социологији заснивао је на утврђивању узрока и последица и њихових узрочних услова и веза, а то се каже он постиже „каузалном методом“, која се, по његовом схватању, састоји у утврђивању свих узрока, услова и последица, физичких и психичких фактора који су имали утицаја на развитак друштвене појаве. *Генетичким* методом се сазнаје геназа једне појаве, цео развитак, настанак и нестанак. Исто тако у својим проучавањима примењивао је и географску методу јер је утврђивао географску распрострањеност неке појаве. Сем тога писао је да социологија користи податке које пружа статистика, историја и етнологија.

Ердељановићево схватање метода социологије, методолошких поступака широко је, развојно и антидогматско. Истицао је да социолог мора да има „природног научничког дара“ и да своја истраживања никад неће сводити на шаблоне, калупе и оквире овог или оног метода, јер ће примењивати оне методе и принципе који ће га сигурно водити истини.

Слично Јовану Цвијићу, Ердељановић је током своје научне делатности издавао упутство за проучавање народа, народног живота, обичаја, културе и психичких особина. Упутства је писао са гледишта етнологије, којима је покретао проучавање бројних друштвених категорија, које су колико предмет етнологије, толико и предмет социологије (народ, нација, национална свест, говор — скавски, ијекавски и икавски) итд. У својим упутствима је посебно нагласио *економски моменат* како у проучавању села и варошица, тако занимања становништва, миграција и психичких особина. Упутствима је дао етнолошко-социолошки приступ проучавању етничких група, народа и народности и њихових култура у источном делу Балкана.

Однос етнологије и социологије

Већ на почетку овог века Ердељановић је покренуо крупно питање и данас актуелно, питање односа, сарадње, додирних тачака, сличности и разлика између етнологије и социологије, а уз овај проблем захватио је кратко однос не само етнологије, већ и социологије и сродних научних дисциплина. У савременој француској социологији могу се наћи расправе под насловима „Социологија и етнологија“, „Социологија и антропологија“, „Социологија и историја“, „Социологија, етнологија и етнографија“.¹¹

Овај проблем сарадње више научних дисциплина у проучавању друштва, друштвених појава и друштвеног развоја Ердељановић је третирао како на почетку XX века, на почетку своје научне делатности, тако исто и на крају своје научне делатности, на крају прве

¹¹ Видети: Georges Balandier, *Sociologija, etnologija i etnografija*, iz knjige: Žorž Gurvič, *Sociologija I*, Naprijed, 1966. godine, strana 111.

половине XX века. Као што смо већ констатовали објавио је 1906. године у часопису *Дело* краћу расправу под насловом *Етнологија, етнографија и сродне науке*, а 1941. године *Етнологија и социологија*. Ова последња расправа је била полемичке природе са Р. Живковићем, заправо била је одговор на Живковићев чланак „Етнологија и социологија”, који се појавио 1938. године у *Социолошком прегледу* у Београду.

У расправљању овог проблема Ердељановић је имао успеха. Пошао је прво линијом одређивања опште дефиниције етнологије, њених метода, њеног предмета проучавања, циљева и задатака, да би после тога одредио општу дефиницију социологије, њене методе, њен предмет проучавања, њене задатке и циљеве. На ово питање се кратко осврнуо Шпиро Кулишић у веома исцрпној студији о Јовану Ердељановићу са гледишта етнологије.¹²

Јован Ердељановић разликује општу и посебну социологију или како он каже специјалне социологије, социологију културе, права, економије, религије и историје. У дубље односе опште и посебних социологија није залазио већ је само поменуо да свака ова социологија има своју посебну област проучавања по којој се оне и називају. Далеко већу пажњу је посветио односу етнологије и социологије. У почетку научне делатности у расправи *Етнологија, етнографија и сродне науке* 1906. године расправљао је о односу етнологије са етнографијом, културном историјом, антропологијом социологијом, географијом и историјом. У расправи *Етнологија и социологија* 1941. године тежиште је пре свега бацио на однос етнологије и социологије. Захватио је веома кратко однос социологије и филозофије, социологије и психологије, па донекле социологије и биологије.

Његово схватање односа социологије према етнологији и етнологије према социологији најбоље се види из овог његовог текста:

„И етнологија и социологија су друштвене науке и свака од њих проучава одређене изразе друштвеног живота људског. Али етничке заједнице људске, чије су творевине етнологијина проучавања, у исто време и облици људског удруживања, чије проучавање у унапред означеном смислу спада у задатак социологије. Према томе је несумњиво да ове две науке морају стајати у врло тесним међусобним везама и знатно утицати једна на другу”.¹³

Ердељановић побија тврђење по коме етнологија пружа социологији само грађу за проучавање друштвеног живота примитивних људских заједница, јер је то само један мали део помоћи. Услуге етнологије социологији су далеко веће. Своје тврђење заснива на овом закључку пре свега о етнологији:

¹² Шпиро Кулишић, *Научно дело Јована Ердељановића* (поводом двадесете годишњице смрти), Зборник за друштвене науке 45, Матица српска, Нови Сад, 1966, стр. 92.

¹³ Јован Ердељановић, *Етнологија и социологија*, часопис *Етнологија*, Скопље, 1941, страна 17.

„Етнологија обухвата дакле, овом врстом истраживања целокупно човечанство — све људске групе у свим деловима Света — и то из разних времена, почевши од најстаријих за које има податке па до најновијих. Из овога је јасно да етнологија може указивати социологији куд и камо обилатију помоћ него што је давање грађе, и прави социолози заиста у новије време истичу ту обилност и разноврсност услуга које етнологија указује и још може указивати социологији”.¹⁴

У своме излагању он се задржава на конкретној етнолошкој грађи о друштвеним условима и приликама етничких заједница на различитим степенима њиховог развитка. Исто тако на основу етнолошке грађе социологија може закључно је да лакше објасни друштвену улогу разних обичаја, веровања, мишљења и схватања, посебно подвлачећи и помоћ социологије етнологији. Социологија упућује етнологију да стално има у виду „социјални карактер човеков” и тесну везу друштвених творевина са друштвеном средином у њиховом развитку.

Његово схватање односа етнологије према социологији и социологије према етнологији може се најбоље видети из овог његовог текста:

„Етнологији је несумњиво врло потребно и корисно да познаје погледе и резултате до којих је дошла социологија, и обрнуто социолог мора водити рачуна о свему што је о неком појаву или групи појава утврђено етнолошким истраживањем”.¹⁵

Ердељановић је разматрао исто тако однос социологије и филозофије, па је дошао до закључка да филозофија пружа помоћ социологији „својом критичком методологијом” и логичким расуђивањем.

Тврдио је да социологија залази у област психологије и обрратно да психологија залази у област социологије. Њихов однос је „веома присан”, па се овај Ердељановићев закључак може и данас прихватити у савременој социологији, јер друштвене појаве имају и своју психолошку страну. Такво гледиште заступају неки савремени социолози на западу и код нас.

Истакао је значај биологије и биолошких чинилаца за социологију:

„Биолошки чиниоци помажу социологији да процени значај индивидуалних разлика по духовним и физичким особинама за састав друштвених група и за њихово делање уопште а тако и обрратно: да процени значај који имају друштвене установе услед друштвених одабирања и разни други социолошки чиниоци за биолошки састав групе”.¹⁶

¹⁴ Јован Ердељановић, *Етнологија и социологија*, часопис Етнологија, Скопље, 1941, страна 18.

¹⁵ Јован Ердељановић, *op. cit.*, страна 19.

¹⁶ Јован Ердељановић, *Етнологија и Социологија*, часопис Етнологија, Скопље, 1941. године, страна 17.

Исто тако је тврдио да се многобројни социолошки проблеми не могу решити нити разумети без помоћи, услуга, резултата и закључака других наука пре свега историје, етнологије, статистике, антропо-географије, антропологије итд. А за етнологију је исто тако тврдио да је социолошка наука, супротно Бастијану и Шурицу који су заступали гледиште да је етнологија природна наука.

Ово је кратак пресек социолошке теорије и методологије Јована Ердељановића.

Емпиријску социологију Јована Ердељановића, пре свега етно-социологију црногорских племена, треба тек испитати.

Закључак

Јован Ердељановић је изградио читав систем етнологије. Уз етнологију бавио се социологијом теоријски и емпиријски. Етнологија и социологија су уско повезане у његовом научном делу. Он је пре свега етнолог и антропогеограф, па затим социолог.

Са гледишта социологије дао је теоријску дефиницију социологије, одредио њен предмет, методе, задатке и циљеве. То је учинио под крај свога живота и своје научне делатности. У социологији је био под утицајем Емила Диркема, Левија Брила, Спенсера, Гинсберга, Знанијецког, Кребера, Конта, Јована Цвијића и Мирка Косића.

Социологију је схватио као општу теоријску науку о друштву, која има своју емпиријску и практичну страну. Социологија по његовим закључцима има задатак да утврди законити развитак друштвених појава, друштва и друштвеног живота, па према томе има и свој посебан предмет проучавања. Разликовао је општу социологију и читав низ посебних „специјалних“ социологија, социологију културе, социологију религије, социологију права, историјску социологију. Свака од ових посебних социологија, тврдио је Ердељановић, има своју посебну област проучавања.

Покренуо је крупно и данас актуелно питање сарадње етнологије и социологије, социологије и филозофије, социологије и биологије, социологије и психологије. Највише је разграничио однос социологије и етнологије. У расправама је одредио предмет, методе и задатке социологије и етнологије, њихове додирне тачке, сличности и разлике. Овај однос између етнологије и социологије схватио је као однос сарадње, а не као однос хегемоније једне науке над другом.

Истакао је основне методе социологије: компаративну, историјску, дедуктивну, индуктивну, и каузалну методу.

У социологији је пошао од творца социологије Огиста Конта. Ердељановићева етно-социологија била је материјалистички оријентисана, заснована на конкретним друштвеним чињеницама које је добила преко социолошке грађе, факата и чињеница, које јој је пружила етнологија, историја, психологија и сродне научне дисциплине.

Највећи прилог етно-социологији дао је проучавањем теоријски и емпиријски племена и племенског начина живота у Црној Гори. То је оно што доминира у његовом научном, па према томе и етно-социолошком делу.

Summary

SOCIOLOGICAL THEORY AND METHODOLOGY IN JOVAN ERDELJANOVIC'S WORK

by

SVETOZAR ĆULIBRK

Jovan Erdeljanović has developed an entire system of ethnology. In addition to ethnology he has also been concerned with sociology both theoretically and empirically.

From the point of view of sociology he has presented the definition of sociology, its subject and methods, tasks and goals. He has conceived sociology as a general theoretical science of society which has the task of determining the laws of development of the society of social phenomena and of social life. He has differentiated general sociology from „special sociology”, the sociology of culture, sociology of religion, sociology of law and historical sociology. Each of these sociologies has its own sphere of research.

He has presented the basic methods of sociology in his disputes and studies: comparative, historical, deductive, inductive and causal method.

At the beginning of the 20th century he initiated a very important question — very timely at this moment too of connection, related points, similarities and dissimilarities between ethnology and sociology, sociology and philosophy, sociology and biology, sociology and psychology. He dealt most extensively with the relationship between sociology and ethnology. He conceived this relationship as one of cooperation not as a relationship of the hegemony of one sciences over the other.

In the system of ethnology he has produced a theoretical definition of family, clans and tribes and general, material, and spiritual culture and their components. He supported the standpoint that all social categories are the subject-matter of research of not only ethnology but also of sociology above all as forms of human association, because sociology in these categories focuses on the general and essential sociality in various social phenomena.

Erdeljanović's scholarly works are of manifold significance for Serbian and Yugoslav sociology.

ВИДОСАВА СТОЈАНЧЕВИЋ

БЕРДАПСКО ПОДРУЧЈЕ СРБИЈЕ КАО ЗОНА АКТИВНИХ ЕТНИЧКИХ ПРОЦЕСА ОД КРАЈА 17. ДО КРАЈА 19. ВЕКА*

Приобално подручје Бердапа у североисточној Србији, које обухвата десетак насеља на простору од Голушца до Кладова, представља део ширег бердапског Подунавља којим се граничи југословенска и румунска државна територија.

Овај део дунавске обале од давнина до наших дана представља врло карактеристичан сегмент балканског подручја, како по свом стратегијско-комуникационом значају, тако и по врло сложеном историјско-политичком, етничком и социјално-економском развоју у даљој и ближој прошлости. Према оваквим својим обележјима, бердапско је подручје у прошлости представљало спону између неколиких региона Србије и данашње Румуније: повезивало је у Србији области Кључа, Крајине, Пореча и Звижда са Влашком и деловима данашњег румунског Баната.

Савремена међународна изградња хидроенергетског и пловног система у Бердапу обележава најновију етапу у општем историјском и културном развоју, а посебно у етничким кретањима у овом, доскоро неразвијеном југословенском подручју. Бројна археолошка истраживања и налазишта, везана за савремене радове на изградњи Бердапа, потврдила су исконску функцију бердапског Подунавља у спајању људских култура у овом делу Европе. Резултати најновијих етнолошких проучавања, такође предузетих у вези са модерном изградњом хидроенергетских објеката у Бердапу, показали су од коликог су значаја за савремени етнички развој и међуетничке односе у овом делу Подунавља и источне Србије били они бројни етнички процеси који су се на овом подручју извршили од краја 17. до краја 19. века. На овим проблемима овде ћемо се задржати нешто опшир-

* — Реферат саопштен на Првом међународном конгресу европске етнологије у Паризу августа 1972. године у Комисији за међуетничке односе (Commission 8e: „Relations interethniques dans l'Europe contemporaine”), под насловом: „La région serbe de Djerdap (Porte-de-Fer) en tant que zone des processus ethniques actifs. Rapports inter-ethniques depuis la fin du 17e siècle à nos jours.”

није и покушати да укажемо на неке од главнијих момената који су усмерили даљи етнички развитак бердапског подручја Србије као метанастазичке зоне и њеног ширег залеђа.

I

За етничке и демографске прилике на подручју Бердапа, као и уопште на простору његовог ширег залеђа, од великих последица у етничким и демографским кретањима било је ратовање Аустрије са Турском у овим крајевима од 1687. до 1690. године. Укратко ћемо изложити неке главније моменте у вези са миграционим кретањима становништва изазваним овим ратовањем на овом подручју. Са повлачењем аустријске војске у Банат, свакако је и из бердапских насеља уз свештенство прешла и маса хришћанског, српског становништва, које није смело да сачека поновни долазак Турака, због учествовања у добровољачким одредима аустријске војске. Закључењем карловачког мира 1699. године остале су под турском управом Србија и Банат, али са врло проређеним становништвом. Убирање високих намета од раје и забрањивање напуштања места становања онемогућавали су опстанак хришћанског сеоског становништва овог краја под поновном турском управом. Међутим, оно се и поред тих забрана почело кретати и расељавати у области преко Дунава. У току привремене аустријске окупације Србије у првој половини 18. века (1718. до 1739) подручје Бердапа јавља се у писаним изворима као врло ретко насељени предео Србије: у службеним пописима из 1718. године, после закључења мира у Пожаревцу, релативно плодна крајинска нахија (са срезовима кључким, крајинским, поречко-речким и кривинским), бројала је укупно 62 насељена места и 29 пустих села, што значи да је трећина насеља била тада остала без становника. Ту је тада било свега 380 кућа, што је значило у просеку око шест домаћинстава у једном насељу.¹

У суседству, у Кључу и Поречкој Реци, којим делом је обухваћена и бердапска обала, било је тада: 15 насељених места (у Поречкој Реци) са свега 60 пореских глава; у Голубињу, нпр., насељу на граници Кључа и Поречке Реке, било је само 6 пореских глава, а у мајданпечком диштрикту, укупно у 10 села, било је свега 80 пореских глава, док је Кладово бројало 30 пореских глава. У Неготину је у исто време било само 28 пореских глава.²

Како се из историографских извора види, овај рат је изменио иначе нестабилне етничке прилике у бердапском подручју и његовом залеђу: пре свега, изазвао је снажна емиграциона кретања и елиминисање турског односно муслиманског становништва из бердапских насеља и суседних области, као и наглу депопулацију хришћанског живља. Услед увођења тешких фискалних терета и разних злоупотре-

¹ Д. Пантелић: *Попис пограничних нахија Србије после пожаревачког мира*, Споменик САН ХСВИ, Београд 1948, с. 11—12.

² *Ibid.*, с. 19, 20.

треба у њиховом убирању, хришћанско становништво је било приморано да пребегава у Влашку, а делом у Турску, одакле се добар део њих није никада повратио.³ Већ 1818—1820. године аустријске власти уводе неке пореске олакшице, што сада изазива нове миграционе покрете преко Дунава у Србију, када је и на Бердапско подручје и у његово залеђе прешао и знатан број српско-влашког становништва.⁴

Како је изгледала популациона и етничка структура неких Бердапских насеља после ових догађаја, приказује једним делом „Извештај Максима ексарха“ за „Поречку парохију под Банатом, или Вршачке јетархије“. Према овом извештају, Поречка парохија је као становнике пописала Србе и Влахе, који заједно настањују укупно 231 дом, а по етничкој распоређености нпр. Бердапско насеље Пореч бројало је 155 српских домова, Рибница 12, Орешковица 22 влашка „коморска“ становника (Власи као аустријски насељеници на државним имањима); Бољетин је бројао 9 српских домова, а Мосна 11 домова Влаха. У залеђу Бердапских насеља, у Поречу — у Косовици је живело тада 8 српских, а у Јастрешцу 14 српских и влашких домаћинстава; у голубачкој епархији била су записана и два прибердапска насеља: у Голупцу је било 42, а у Добри 35 српских домова. У залеђу Бердапских насеља као влашка села записана су тада: Двориште, Радошевце, а за Војилово и Малешево записано је да су ту „Срби под комором сије“. У ширем залеђу Бердапа, у пожаревачкој епархији, живело је српско становништво у парохијама: клењској, средњевској, маријанској, затоњској, витаоничкој, смољничкој, градишкој, крушевничкој, каменовачкој и шеповској; као влашка насеља била су записана: Мустапић, Чешљева Бара, Волуја, Тополовик, Рам, Мелница, Рановац и Ждрело, где су живели „жоморски Власи“, осим оних у Ждрелу који су били записани као „војници“. Постојала су и мешовита српско-влашка села, од којих су пописана: Зеленике, Мишљеновци, Средњево, Кличевац, Каљиште, Кусићи, Волуја, Затоње, Киселево, у којима су се опет издвајали и Власи и Срби на „војнички и коморски ред“, што свакако упућује на то да су насељавани за време аустријске владавине, као становништво са војном обавезом. Остала насеља у ширем залеђу Бердапа била су српска по етничкој структури, а српско становништво у њима се такође разликовало на коморско и на војнограничарско. Према овоме би се могло претпоставити да су и Бердапско подручје и његово залеђе тада били насељавани српским и влашким становништвом из прекодунавских предела и места.⁵

³ С. Пецињачки: *Основни подаци о Браничеву и Тимочкој Крајини из 1720. године*, Развитак, Зајечар 1947, бр. 2, с. 56—57. Д. Бојанић: *Турски пописи насеља Неготинске Крајине у 15. и 16. веку*, Развитак, Зајечар 1969, бр. 8, с. 66.

⁴ С. Пецињачки: Неколико података из неготинског и вршачког паланачког диштрикта у 1736. г. Развитак, Зајечар 1969 бр. 1, С. 80.

⁵ Гласник Српског ученог друштва, књ. 56, Београд 1884, с. 287—288. Максим Радаковић, ексарх београдског митрополита. Преписао и приредио

Убрзо после нових аустријских административних мера и њихових спровођења (после 1736), емиграциони покрети хришћанског становништва кренули су у обрнутом смеру, поново преко Дунава према Банату и Влашкој — као последица обнављања турске власти после новог рата Турске са Аустријом, а по закључењу београдског мира 1739. године. Измењене политичке прилике изазвале су поново реемиграционе покрете на овом подручју, који су опет знатно изменили његову етничку и популациону структуру: велики део ранијих емиграната није сачекао повратак Турака (1737—1739), већ је пребегао преко Дунава у Банат и Влашку, повлачећи собом и многе староседеоце, док је један мањи део био остао, углавном оних који су се међусобно били сродили са старинцима.⁶

Због релативно повољнијих друштвених и економских услова у Србији под турском влашћу (у вези са признавањем извесних самоуправних права, тзв. „кнежинска самоуправа“) — почињу поново да из Влашке емигрирају поједине породице Влаха, бежећи од тираније и експлоатације влашких бојара, феудалаца. Пошто је сада Дунав граница, Турци колонизују и нешто муслиманског становништва, и то у малим бердапским насељима, као војну посаду, трговце и сељаке-рибаре.

Из 1783. и 1784. године имамо један аустријски војнообавештајни извор, из којег се види релативан просперитет бердапског подручја за последње три и по послератне деценије, одражен нарочито у популационом погледу у оним насељима која су била раније расељавана, нпр: Кладово, које је за време аустријске окупације бројало само 30 домова — сада броји 140 турских и 50 хришћанских (по другом опет аустријском извору 450 домова); Голубиње 16, Орешковац 15 хришћанских кућа, а Сип (некада са 40 кућа) сада је поново насељен са 3 турска и 5 хришћанских домова (по другом извештају 18 хришћанских домова).⁷ У овим извештајима није била означена етничка припадност становништва, али је то вероватно било мешовито српско-влашко становништво. Када су Аустријанци 1788. године започели нови рат, „турски“ (муслимански) становници из Рама, Градишта, Голуца и Добре склонили су се у Пожаревац. Тада се „Турци“ помињу и у Адакалу, одакле су касније отишли дубље у унутрашњост.⁸ Избегли Срби у Банату су по личном настојању цара Франца I имали да се населе „у целом Алмашу, Клисурси и Мехадеји“,

Гаврило Витковић, на с. 287—288: Регистар појединих парохија у пожаревачком, грочанском и београдском ексархату 1733. год. Поречка парохија под Банатом 231 дом „коморски“ Срба и Влаха „плаћа ексарху“; голубачка парохија броји 133 дома.

⁶ С Пецињачки: *Ситни фактографски исписи из Државног Архива Мађарске*, Развитак, Зајечар 1971, бр. 5, с. 8.

⁷ Д. Пантелић *Војно-географски описи Србије пред Кочину Крајину од 1783—1784. г.*, Споменик СКА LXXXII, Београд 1936, с. 47, 48. Исти: *Ухођење Србије пред Кочину Крајину*, Глас СКА CLIII, с. 25, 31. Исти: *Кочина Крајина*, Београд, 1930, с. 31.

⁸ Драг. М. Павловић: *Србија за време последњег аустријско-турског рата (1788—1791)*, Београд 1910, с. 184.

због заслуга које су стекли за аустријску војску борећи се против Турака.⁹ Као зборна места избеглих Срба из подунавског прибрежја, у Банату се поред осталих помињу и места Молдава, Свињица и Жупанек, управо на левој обали Бердапског подручја.¹⁰ Поред емиграната који су остали у Аустрији (Банату) не желећи да се врате у Турску (Србију), остала су позната и нека имена свештеника из појединих бердапских насеља, као: Тодор Богићевић из Голушца, који се настањо у Белој Цркви, Атанасије Станковић из Добре, који је остао у Доњој Љупкови.¹¹ Пошто се обично уз свештенство у знатном броју исељавају и парохијани, вероватно је да је извештен број исељеника пошао са својим свештеницима. Тако, нпр. међу становницима бердапских насеља, пописаним у каснијим годинама (после 1815), налазимо и на становнике чија презимена можда подсећају на њихово порекло из Алмаша, Молдаве и Љупкове, што несумњиво наводи на претпоставку да су то досељеници — повратници вероватно после 1791. године, после Свиштовског мира, а можда и касније — после другог устанка у Србији. Међу становницима Мосне 1828. године били су записани: Јован Алмаша, Адам Алмаша; у Бољетину — Никола, Павле и Журка Аламажан; Алмаш Стојан, Алмашан Стојан, и Арса Аничин из Љупкове; у старом Поречу — Борђе Молдовљанин; у Кладову — Јован Молдовљанин. Међу овим повлашеним и влашким становницима у наведеним бердапским насељима вероватно је било и оних који потичу од српских досељеника у Алмашу и Молдави.¹²

Кад се рат завршио 1791. године склапањем свиштовског мира, Дунав је остао и даље граница између Аустрије и Турске, дакле, без територијалних промена, али су зато наступиле знатне етничке и популационе промене. И даље су Срби нестајали са бердапског подручја услед погибија у рату и исељавања због турских прогона, нпр. само у боју код Брзаске 7. септембра 1788. године изгинуло је 450 Срба „фрајкора”, са чувеним Кочом капетаном на челу.¹³ Међутим, због подзрења код Аустријанаца и симпатија за Турке (њима се чак приписивала издаја Коче капетана) — Власи из насеља тзв. „влашко-илирске регименте” на левој обали Бердапа, једним делом су се повукли са Турцима у Србију. По свршетку рата изгледа да су они у већем броју пребегавали из Аустрије (Баната) у Турску (Србију), углавном да би избегли војничку службу у аустријској војној граници, нарочито отако је 1790-тих година Аустрија била увучена у Наполеонове ратове.

⁹ Драг. М. Павловић, *op. cit.*, с. 197. А. Станојловић: *Монографија Банатске Кашуре*, Београд 1938, с. 17.

¹⁰ Драг. Павловић, *op. cit.*, с. 215—216.

¹¹ Д. Пантелић, *Кочина Крајина*, с. 105.

¹² Архив СР Србије у Београду. ПО К-121/31. Арачки тефтер за Пореч и Поречку Реку 1828. В. Николић: *Насеља и становништво Пореча и Поречке Реке у 19. веку*, Развитак, Зајечар 1965, бр. 3, 4, с. 60—71, 71—77. АСРС ГК Коншкрипциони протокол Капетаније кључке, Нахије неготинске 1834 (Варош Кладово).

¹³ Д. Пантелић, *Кочина Крајина*, с. 31, 105. Драг. Павловић, *op. cit.*, 184—216. Ст. Новаковић, *Турско царство пред српски устанак 1780—1804*, СКЗ, књ. 44, с. 140—148.

Ти влашки емигранти, углавном избеглице из југоисточног Баната (под аустријском влашћу од 1718. године), а нарочито они из жупанијских села, где су феудалне обавезе биле врло тешке — долазили су у Србију под именом „Унгурјана”, досељеника из угарских крајева под аустријском влашћу. Т. Р. Борђевић, М. Станојевић, К. Јовановић у својим студијама обухватили су Унгурјане само као досељенике из Аустрије, не одређујући ближе услове и време доласка ових влашких емиграната у Србију.¹⁴ Међутим, Драг. Павловић, Д. Пантелић својим студијама, а у новије време и прилози С. Пециначког, ближе и поузданије прате генезу Унгурјана у Србији.¹⁵

Нову етапу у миграционим кретањима и етничким прегруписавањима флотантне масе популације Ђердапског подручја, као и њихов интензитет и правце крајем турске владавине, обележавају борбе српских устаника за ослобођење 1804—1806. године. Карактеристично је, међутим, да је у периоду 1791—1804/6. године у Ђердапским прибрежним насељима још био српског становништва уз досељено турско становништво, и Влахе Унгурјане. Упркос свих недаћа везаних за крупне историјске преокрете од краја 17. века до краја 18. века, и узастопних пражњења, расељавања Ђердапског подручја, постојање српске популације резултат је снажних импулса метанастазичких струјања, која су са југозапада, југа и југоистока допирала до Саве и Дунава и обнављала раније српско становништво, насељавала и „освежавала” већ „посуштала” српска насеља. То су, у ствари, била она метанастазичка кретања која је запазио и обухватио својим проучавањима још Ј. Цвијић.¹⁶ Отуда се и сада, после више од једног и по столећа, и после свих промена, у Ђердапским насељима могу наћи становници — потомци досељеника тзв. динарске, косовске, моравско-вардарске и тимочко-браничевске струје, који су се намножили каснијим досељавањима поменутих метанастазичких струја. На тај начин је српски етнички слој одржао континуитет на подручју Ђердапске зоне насеља, одржавајући се са малобројним стариначким становништвом и бројним досељеницима из српских области, упркос снажним таласима емиграције влашког и повлашеног српског етничког елемента.

II

Међутим, од највећег значаја за формирање савремене етничке структуре, посебно за опсежне етничке процесе симбиозе и асими-

¹⁴ Т. Р. Борђевић: *Румуни у Србији за време прве владе кнеза Милоша*, Годишњица Николе Чупића XXXV, с. 171. Исти: *Из Србије Кнеза Милоша*, Београд, 1924, с. 92, 105—222. К. Јовановић: *Неготинска Крајина и Кључ*, Српски Етнографски Зборник, Прво одељење, књ. 29, с. 71—73, 105—222. М. Станојевић: *Антропогеографски преглед Тимочке Крајине*, Споменици стогодишњице ослобођења Тимочке Крајине, Београд 1933.

¹⁵ Д. Павловић, *op. cit.*, с. 184 и даље; Д. Пантелић, *op. cit.*, с. 105.

¹⁶ Ј. Цвијић: *Метанастазичка кретања*, СЕЗБ, Насеља књ. 12, с. 70—72. К. Јовановић, *op. cit.*, с. 71—222 и даље. М. Лутовац: *Неготинска Крајина и Кључ*, Географски институт, књ. 15, Зборник радова књ. LXII, Београд 1959, с. 9—10.

лације српско-влашког становништва, било је стварање српске државе у првом устанку под Карађорђеом (1804—1813) и другом устанку под кнезом Милошем Обреновићем, посебно у време тзв. припајања Србији „шест нахија” 1833. године.

У првом устанку српски народ водио је десетогодишњу борбу против Турака за националну слободу, за ослобођење од турских друштвених и економских, феудалних односа. Велики део тога ратовања водио се у крајевима источне Србије, а Бердапско подручје у то време послужило је и као одбрана и као мост за пребегавање становништва, са два утврђена речна острва, Поречом и Адакалом, од којих су Срби прво ослободили још крајем 1805. године.

За етничке односе у Бердапском подручју устанак је био значајан нарочито по томе што је најпре турско односно муслиманско становништво из Бердапских и прибердапских насеља емигрирало још пре 1804. године у правцу Кладова и Видина. Према писаним изворима, зна се да су Турци (муслимани) били становници Рама, Градишта, Голушца, Добре, Пореча, Сипа и Текије. У овом ретко насељеном пределу, у поменутих варошицама, уз Турке су живели и Срби, као трговци, аласи, думениције, занатлије. Власи су били сточари, ретки становници, али их је било више идући према Хомољу и према Крајини. Они учествују у борбама против Турака, пошто их заједничка конфесионалност, друштвени положај раје и ослободилачки циљеви упућују на сарадњу са Србима. Уз то, заједнички елементи историјске традиције и неких главнијих обичаја, имају посебну улогу у заједничком контакту са Србима. Поред тога, влашки говор, као варијетет румунског језика, проткан је богатим фондом словенских речи, односно српског језика, што најпре указује на старије процесе (средњовековне) словенско-романске симбиозе, на романизацију овог етничког амалгама у његовом избеглиштву по доласку Турака у ове крајеве; затим, на адаптирање реемиграната из времена аустро-турских ратова (од краја 17. до краја 18. века), новим условима живота у обновљеној Србији после 1804. године.

У време српско-турског ратовања у подручју Бердапа (између 1806—1813. године) у српским службеним актима тога времена нигде се не помињу Власи као посебна етничка или национална категорија становништва. Спонтано, они су се на српском државном и звичајном тлу осећали делом српског народа, према се у говору служе романско-словенском лексиком. Као пример наводимо да готово сви нижи, средњи и виши команданти устаничке војске, пореклом из крајева између Мораве и Тимока, носе српска имена, боре се за идеју ослобођења Србије и српског народа, а неки од њих су били и билингвисти (говорили влашки и српски)¹⁷ на пример, Миленко Стојковић, Петар Добрњац, Хајдук Вељко, Карапанце у Крајини. Легенде и песме о јунацима првог и другог устанка преносе се и на влашким језику, са истим мотивима и поетским инспирацијама,

¹⁷ Вук Ст. Караџић: *Животопис српских војвода*, Београд 1961, с. 46, 72, 200.

исте су као код хришћанске раје уопште, исто оно што су идеали српски револуције.

Уз све ово, тешки услови робовања под Турцима, истоветни правни и економски статус у систему турског феудализма, иста ослободилачка тежња, нивелисали су увелико раније етничке разлике, формирали сличан менталитет. Посебно су комуникациони услови приобалних насеља и њихове привредне карактеристике утицали да се и код једних и код других формирају заједничке специфичне црте подунавског менталитета — „дүменциског“ и „аласког“, а делом и „рабациског“, у вези са транспортом (људским и робним) речним саобраћајем, затим „појатарски“ или „салашки“, сточарски менталитет. У овом погледу значајан фактор биле су и брачне везе између Срба и Влаха, које нису биле ретке у то време, бар за онај део становништва који се сматра старијим досељеничким слојем.¹⁸

Слично се одиграло и на левој обали Ђердапског Дунава, на подручју тзв. „српско-банатске“ и „влашко-банатске“ регименте, аустријске војне границе, на простору од Молдаве до Оршаве, па чак и у тзв. „Малој Влашкој“, где се јаче српске етничке оазе преплићу са влашким живљем, нарочито у Черњецу, Турн-Северину и Крајови.

У етничкој структури Ђердапског подручја и његовог залеђа у време првог устанка у Србији, становници влашког говора сматрају себе делом српског становништва, у неку руку етничким варијететом српског народа. До знатне измене у погледу диференцијације тзв. Влаха у овом делу Србије долази после пропасти првог српског устанка 1813. године. Тада настају бројнија досељавања Влаха Царана из кнежевине Влашке, и Унгурјана, са карпатских огранака источног Баната под аустријском влашћу, између 1813. односно 1815. и 1833. године, до поновног ослобођења Крајине, Тимока и Црне Реке. Због масовног исељавања Срба у Аустрију током првог устанка, Турци су на опустелим устаничким подручјима помагали имиграцију Влаха из Влашке и Баната, полазећи пре свега из разлога политичке безбедности и економских (пореских) интереса турске царевине.

Популација источне Србије у целини, којој припада и Ђердапско подручје, под турском рекупацијом, између 1813. и 1833. године била је опустошена великим бројем изгинулих у устанку и избеглих преко Дунава. Пред турским властима Срби тих крајева били су политички компромитовани до те мере, да су чак и позната самоуправна права Крајине (са установом оборкнезова) била знатно редуцирана, премда је Крајина била, како је поменуто, царска мукада. С друге стране, због тешког друштвено-правног положаја и економских обавеза становника у Малој Влашкој, румунско сељаштво бежи са феудалнихседа влашких бојара. Слично стање је владало и на поседима угарских феудалаца у Банату, а због војних обавеза у ба-

¹⁸ Упор. неколико краћих чланака о менталитету становника Ђердапских насеља Добри, Мосни, Текији, Милановцу у часопису *Развитак* 1969—1971. од др. М. Драгића.

натској војној граници влашко становништво је често пребегавало преко Дунава.¹⁹ Отуда масе румунских сељака прелазе преко Дунава у Турску, где су обавезе сељака према Турцима биле знатно повољније. На досељавање Влаха Турци у политичком погледу нису гледали као на досељавање Срба па турске власти имају према њима блажи однос.

Ове миграције румунског становништва, за разлику од ранијих влашких миграција, спуштају се и дубље у Турску, до предела Тимока, Црне Реке, па прелазе и у београдски пашалук, који је у то време под управом кнеза Милоша Обреновића, затим, у пределе Пореча, Пека, Хомоља, и у Ресаву. Кнез Милош их насељава видећи у њима јачање иначе проређене хришћанске популације у Србији после другог устанка, и због фискалних користи.²⁰ Ове најновије имиграције састављене од правих Румуна из кнежевине Влашке — „Царана” — надовезују се на старији слој влашког становништва, у основи формираног амалгама романско-словенског, и мањи број правих Румуна, млађих досељеника из југоисточног Баната, тзв. Унгурјана. Ово је у ствари оно становништво које је познато под именом Царана, досељеника из кнежевине Влашке.

Све до ослобођења Крајине и Кључа 1833. године они дају главно обележје у Бердапским влашким насељима и њиховом залеђу као несумњива румунска етничка група. Изгледа да је ова најновија миграција влашког становништва, које већ можемо назвати Румунима, била бројно јача и територијално шира од претходних влашких миграција и насељавања. Шта више, она се наставља и после ослобођења источне Србије 1833. године, када се примећује врло интензиван, према краткотрајан, период досељавања румунских сељака из пограничних предела Мале Влашке.

Карактеристично је да Румуни пребегавају у Србију (мада је било и њихових инверсних миграција) због знатних пореских олакшица, већих грађанских слобода и права стицања слободног сељачког поседа, које су бесплатно и у пуно власништво добијали од српских власти у време колонизације проређених региона обновљене Србије после другог устанка. Према томе, равноправни грађански положај у друштву, слобода личности и поседа, чега није било у феудалној Влашкој, учинили су да се и ова најновија миграција Влаха-Румуна почела прилагођавати новој средини и новим животним условима. Неко време остајући по страни, носећи најчешће своје име, које им је обележавало порекло, по чему су се од свих осталих разликовали (надимак „Царан”, „Унгурјан”, „Влах”), већ од друге половине 19. века почињу постепено, али стално да се асимилирају са затеченим становништвом. Овај најновији процес симбиозе врши се под утицајем српске државне управе, цркве и школе, војне службе и привред-

¹⁹ Вл. Стојанчевић: *Кнез Милош и Источна Србија*, Београд 1952, САН, Посебна издања, II Одељ. књ. 26, с. 12—13. Исти: *Кнез Милош и његово доба*, Београд 1966, с. 198—200.

²⁰ Т. Р. Борбевеић: *op. cit.*, с. 92, 96.

них кретања до краја 19. века, и мешовитим браковима, а вршио се и у правцу укључивања (интеграције) влашко-румунских досељеника у друштвено-политичку заједницу српског народа. Државна идеја Србије несумњиво је у то време одиграла значајну улогу. Већ у другој половини и крајем 19. века влашки и румуноки досељеници на подручју Бердапа, па и источне Србије у целини, сматрају се у основним етнографским и говорним обележјима за Влахе — „влашки варијетет“, али у политичком погледу сматрају себе по националној припадности за Србе.

Ове новије етничке процесе можемо пратити и у аутентичним архивским изворима које је проучавао Т. Р. Борђевић, а посебно у досад неискоришћеним подацима арачких и пореских „тефтера“ и у књигама прве „коншкрипције“ (пописа становништва) у Србији 1834. и 1837. године.²¹

Према овим изворима, у годинама после 1815. па до 1835. кретања српског и влашког становништва у оба правца преко Ђердапског Подунавља била су врло жива. Учестала су пребегавања аустријских „поданика“ и немачких „бегунаца“ и других „дошљака“ из „цесарије“, као граничара војника и чиновника, „бећара“, и „земљедјелаца“ (нпр. дошљаци и пребеглице из Влашке, немачки бегунци из „Хорвата — Красне Вармеће“, из Старе Оршаве, Черњеца, Острова Корбов, Врачевгаја, и других Ђердапских подунавских места). Најчешће су пребегавали кришом „на оршавској скели“, или пловећи потајно ноћу „по леду, на ораницама“, појединачно или у групама са породицама и покретном имовином и стоком. Насељавали су се на подручју „капетаније кључке“, у Поречкој Реци, Кладову, местима Корбову, Рткову, Бордељу, Брлогу, разливајући се и даље на шире Ђердапско залеђе, по местима неготинске и пожаревачке нахије. Према Т. Р. Борђевићу, познати су догађаји у вези са Великоострвљанима који су због тешког економског притиска у Влашкој били принуђени да пребегавају у великом броју у неготинску нахију, па и у нека насеља кључке капетаније, кришом препливавајући Дунав „на тиквама“, ноћу. Осим досељавања из Влашке и Аустрије, било је и честих пребегавања у то време хришћанског становништва из Турске (из Видина), такође због тешких намета и турских зулума.

Инверсна пребегавања из Србије у Влашку преко Бердапа била су у тим годинама такође запажена и бројна. Често су емигранти из Влашке у Србију више пута прелазили са једне стране на другу, или су неки реемигрирали на своје имање у Влашкој пошто се нису снашли у новом крају или да не би напустили своје рођаке у Влашкој. Отуда се у неким кључким и поречким насељима јавља напуштена имовина ових пребеглица, која је као земљиште без господара изазивала и неке спорове, због оних „који су којекуд у Влаш-

²¹ Т. Р. Борђевић: *Архивска грађа за насеља и становништво у Србији у време прве владе кнеза Милоша 1815—1839*, СЕЗб. Насеља, Округ неготински и пожаревачки. АСРС ГК Протокол коншкрипције Окрг. неготински, капетаније кључке 1834; Сердарства Подунавског Капетаније моравске, 1834.

ку испрелазили и тамо заостали живети". Има примера да су се неке фамилије из Сипа морале пре ослобођења од Турске 1831. године „због турског зулума” иселити у Влашку, у Черњец, да би се накрај повратили тек после одласка Турака 1834. године на своја напуштена имања. Такође је било и честих пребегавања појединаца из неких личних разлога, као нпр. пребегавање девојака преко Бердапа са младићима, а неки „трговине ради”, или због заузимања напуштених имања пребеглица у Влашкој, и сл.²² Такође су се вршила и насана пресељавања становника од стране влашких власти, као што је, нпр., био случај са становницима „Шимијана, које су влашке власти преселиле у влашку страну”. Политичке прилике су становнике неких српских приобалних бердапских насеља нагониле да се иселе из својих кућа, као нпр. што је био случај да су „Село Корбово, налазишћесја испод Фетислама у једном острву, обаче под владањем влахијским, прежда пет дана дигли Руси све оне житеље а у внуреност Влахије отерали” (према једном извештају српских власти, цитираном код Т. Р. Борђевића у наведеном делу, на стр. 106). Исто је тако у бројним архивским изворима забележено да су „бежунари” из Пожаревачке нахије, због превођења својих фамилија, преко Костолца поново „прелазили” у „Цесарију”, а неки су се враћали отуда накрај у Србију.

Овакво стање у погледу флукуације становништва на подручју пограничне бердапске зоне у Србији трајало је све до 1839. године. У жељи да некако стабилизује стање у овом погледу, српско Попечителство иностраних дела је, према изворима Т. Р. Борђевића (op. cit., с. 120), затражило исте године (1839) од „Високославног Совјета” да регулише положај бегунаца преко надлежних српских и влашких пограничних органа.

Поред овог непрестаног прелажења српског и влашког становништва са једне на другу обалу Бердапа, вршио се и процес сталног размештања и настањивања пребеглог српског и влашког становништва у бердапским насељима у залеђу, углавном због повољнијег земљишта за обрађивање и због глади и неродице у ранијим местима становања. (Нпр. из Орешковице су се 1833. године становници иселавали у поље, ближе Милановцу, до реке, а из Поречке Реке иселавали су се због глади у Црну Реку).

Почетак изградње комуникација после 1815. у српском залеђу Бердапа, на прилазима дунавске речне магистрале, и према руднику Мајданпеку, такође је утицао и на поновна померања српско-влашког становништва из бердапских приобалних насеља. Тако су се нпр. „крајински бежунари” 1830-тих година враћали накрај из пожаревачке нахије у Крајину, путем од Звижда до Пореча, а године 1838. српско-влашко становништво Горњана образовали су ново насеље између Дебелог Луга и Милановца, и „докрај самог новоустројеног главног друма у Рајковој Реци” (мајданског друма) постројили су своје куће.

²² Т. Р. Борђевић: *Арх. грађа за насеља*, с. 106, 120, 360—365.

Сва ова извршена кретања становништва на подручју Бердапа довела су до знатних промена у етничкој структури Бердапских насеља у Србији. То се најбоље може запазити ако се новостворено демографско и етничко стање упореди са ранијим, нпр. са оним у годинама 1720, 1730. Тако се запажа да су нека насеља 1733. у овом делу Србије била записана као компактна српска, као нпр. Пореч, Бољетин, Голубац и Добра, а Орешковица и Мосна као компактна влашка насеља. Кроз сто година касније у овим насељима се запажа знатно мешовитији састав становништва, што указује на то да је у периоду мирног развоја Србије на овом подручју после другог устанка отпочео снажнији процес етничких прожимања и асимилације.

Ако упоредимо податке о пореклу Бердапског становништва у раније поменутих пописима (после 1815. године), запажа се да је Бердапско становништво било пореклом из ближе околине и залеђа. Који су све крајеви и места из околине били заступљени у Бердапским насељима, може се пратити из поменутих пореских и коншкрипционих тефтера који указују на стара имена и презимена становника, домородаца и скоријих дошљака. Такође је нпр., велики број становника био уписан у попису књига са обичном ознаком: „Дошљак” у српским, или „Дошљаку” у влашким породицама; или „Бежинар”, „Бежанац”, што најпре указује на начин досељавања у овај крај. Нарочито је оваквих примера било доста у Поречу („Аврам Дошљак, Милован Дошљак”, „Шчефан Бежинар”, у Мосни „Петар Бежану”, итд.). Становници из околних села у залеђу записивани су по свом месту порекла, нпр. као „Пау Горњанцу, Никола Чернајчану, Јован Вратњану, Раду Рече, Калин Бурдељан, Стојча Паланчану, Првул Вировац”, и по прекодунавским местима и областима: Гица Њамцу, Борђе Калафата итд. Све ово указује несумњиво на активан процес локалних помештања и етничких прегруписања Бердапских насеља у мирнодопском периоду развоја у току прве половине 19. века, у новим привредним и друштвеним условима.

Са све јачим струјањем и размештањем локалног становништва из суседних подручја североисточне Србије, као и из унутрашњости Србије и Турске, све су чешће уписивани становници са презименима која су их везивала не уско за место, него шире, за области њиховог порекла, као нпр.: „Живан Краинче, Милован Крајинац”, па и из веће даљине — „Мирко Бошњак”, итд. Такође и досељеници из прекодунавских крајева и места носе по њима и презиме, нпр.: раније поменути „Алмажани” или „Алмашану” (у Бољетину), затим груписани у појединим насељима „Унгурџану” и „Царану” (у Поречу, Орешковици, Кладову, Сипу, и прибердапским насељима Кладошници и у Костолцу). На прекодунавске досељенике у тим годинама, вероватноridoшле, подсећају такође и имена: „Јон Берзаска”, Никола Њамцу, Борђе Инова, Јован Груји и многа друга.²³

Као што се у неким компактним насељима чује очуван локални назив „Влах” за влашко и скорије досељено румунско становништво,

²³ Ibid., с. 120.

исто се тако у компактнијим влашким насељима јавља понегде која породица у пописима са презименом-надимком „Срб, Србу“, по чему се могу вероватно препознати старији и новији досељеници из разних српских области, настањени у влашким насељима. Исто тако се запажа у компактним српским бердапским насељима, да су посебно записане неке породице са надимком „Влах“, за разлику од осталих суседних влашких становника, можда као најскорији влашки дошљаци. (Нпр. Стојан Србу, Преда Влах, Димитрије Влах — у Поречу).

Честа презимена, која својим значењем у ствари представљају неко бердапско насеље из кога се доселила породица или појединац, показују да се у тим годинама мирног развоја врше стална сељакања из места у место, углавном за зарадом и изворима занимања. (Нпр. честа су тада презимена као Јон Текијанац, Ницу Добра итд.).

Има и ретких дошљака записаних као „Хера“, или „Греку“, као и понеки „Бугарин“, „Бугарче“, „Загорац“, свакако ретки шопски досељеници (прва два вероватно из Баната, а други је можда само трговац). Међу ретким досељеницима из даљих места и крајева јављају се у то време такође и моравско-вардарски досељеници (из Охрида, Велеса, Штипа, Прилепа — углавном у Кладову, Поречу), а у Горњану и десетак досељених динараца (црногорских породица међу Власима).²⁴

Према поменутиим коншкрипцијама из 1834. и пореских пописа из 1837. године, може се донекле пратити и струјање, померање овог придошлог влашког становништва преко Дунава дубље у Србију, како је напред поменуто, „округ смедеревски“, у селима: Азањи, Крсни, Дубони, Ацибеговицу, Великој Плани и другим; затим, „у сердарство подунавско, капетанији моравској“, у насељима Бошњаку, Свињареву, Орљеву и још неким.²⁵ Ту су записивани са презименима „Краинац“, „Краина“, „Вла“, а међу њима је било вероватно и становника пореклом из бердапских насеља.

Развијајући се као комуникационо подручје, значајно за робни промет и људски саобраћај из Србије за прекодунавске земље, овај део Подунавља је нарочито привлачио становништво ближе околине, а такође и из Турске, из неослобођених јужних крајева, нарочито у годинама привредног развоја Србије после 1833. године. Од тада па све до краја 19. века становништво бердапских насеља пролазило је кроз снажан процес етничких прожимања и асимилације, али не више посредством историјско-политичких прилика, ратова и пребегавања, него у новим условима заједничког живота у слободној, заједничкој државној организацији. У овом раздобљу значајан је утицај цркве, просвете и административне управе на нове међуетничке односе српско-влашког становништва бердапских насеља. То се, нпр., запажа у каснијим пописима становништва ових насеља, у којима

²⁴ Упор. попис породица у Пописној књизи округа крајинског, среза кључког, АСРС Мин. фин. 1885.

²⁵ Т. Р. Борбевих: *Арх. грађа за насеља*, с. 365.

су многа стара влашка и српска презимена добила већ нову форму, у којој је одражено уједно и етничко стапање, прожимање у структури становништва Бердапских насеља: нпр. у Доњем Милановцу већ 1863, а и каснијих година, све су бројнија имена „Динул, или Првул и Јон Јовановић“; или „Илија, Борђе и Јован Барбүловић“, а старо влашко презиме Флора, Лунгу, Цуцул и друга постала су већ „Лунгуловић, Флорић, Цуцуловић и сл.“²⁶

Запажају се у другој половини 19. века, после 1834. и 1837. године, јача досељавања моравско-вардарског становништва у Бердапска насеља (у Кладово, Текију и још нека). Све су чешћа досељавања после предаје градова Србији 1867. године, и досељавање српских становника румунског држављанства и језика, пореклом из Турн-Северина, Каран-Себеша и још неких места, као лабара у Кладову, Сипу, Милановцу. Са њима се све чешће досељавају и Румуни, са презименима као Винулеско, Филипеско, и сл., а понеко и са именом Бесараб.²⁷

Несумњиво је да су и ова новија досељавања у другој половини и крајем 19. века утицала на етничка прегруписавања и међуетничке односе у Бердапским насељима, на формирање савремене етничке структуре у овом делу Подунавља североисточне Србије.

На основу ових наведених примера, као и претходних излагања на основу историографских извора, покушаћемо да закључимо наше разматрање.

Са изменом низа генерација, друштвеним кретањима, општим културним усклађивањима и процесима етничке симбиозе, од малобројних етничких старинаца Срба, српских миграционих струја од 18. и у току 19. века, као и од тањег слоја старинаца Влаха, а претежно асимилованог старијег српско-влашког слоја и досељених Румуна током друге половине 19. века, може се претпоставити да се формирао на подручју Бердапа, као и на широј територији источне Србије, један сложен и врло интересантан социјални тип, пун заједничких црта, уз све разноликости, који носи карактеристику човека источне Србије 19. века, који се у националном погледу опредељује као Србин. Слично томе, са друге стране Дунава, формиран је менталитет старијих српских исељеника у крајевима Мале Влашке, па и у неким насељима Баната, који се развијао у друштвено-историјским процесима и етничким симбиозама; а људи овог менталитета опредељују се данас као Румуни.

Како је текао етнички развитак бердапских насеља у новије време, то ће нам свакако показати будућа проучавања, у којима ће бити изложени најновији резултати истраживања у овим насељима управо у време модерне изградње Бердапа.

²⁶ АСРС Мин. Фин. Промисљеност. Пописна књига окр. пожаревачког среза голубачког, и среза поречко-речког 1863.

²⁷ АСРС Мин. Фин. Књига распореда порезе на земљишта за 1887. среза кључког, варош Кладово, и Д. Милановац за 1889/90.

R e s u m é

LE TERRITOIRE SERBE DE DJERDAP — PORTES DE FER — EN
TANT QUE ZONE DE RELATIONS ACTIVES INTERETHNIQUES DE
LA FIN DU XVIIIe SIECLE A NOS JOURS

par

VIDOSAVA STOJANČEVIĆ

Dans cet article l'auteur s'occupe des thèmes suivants:

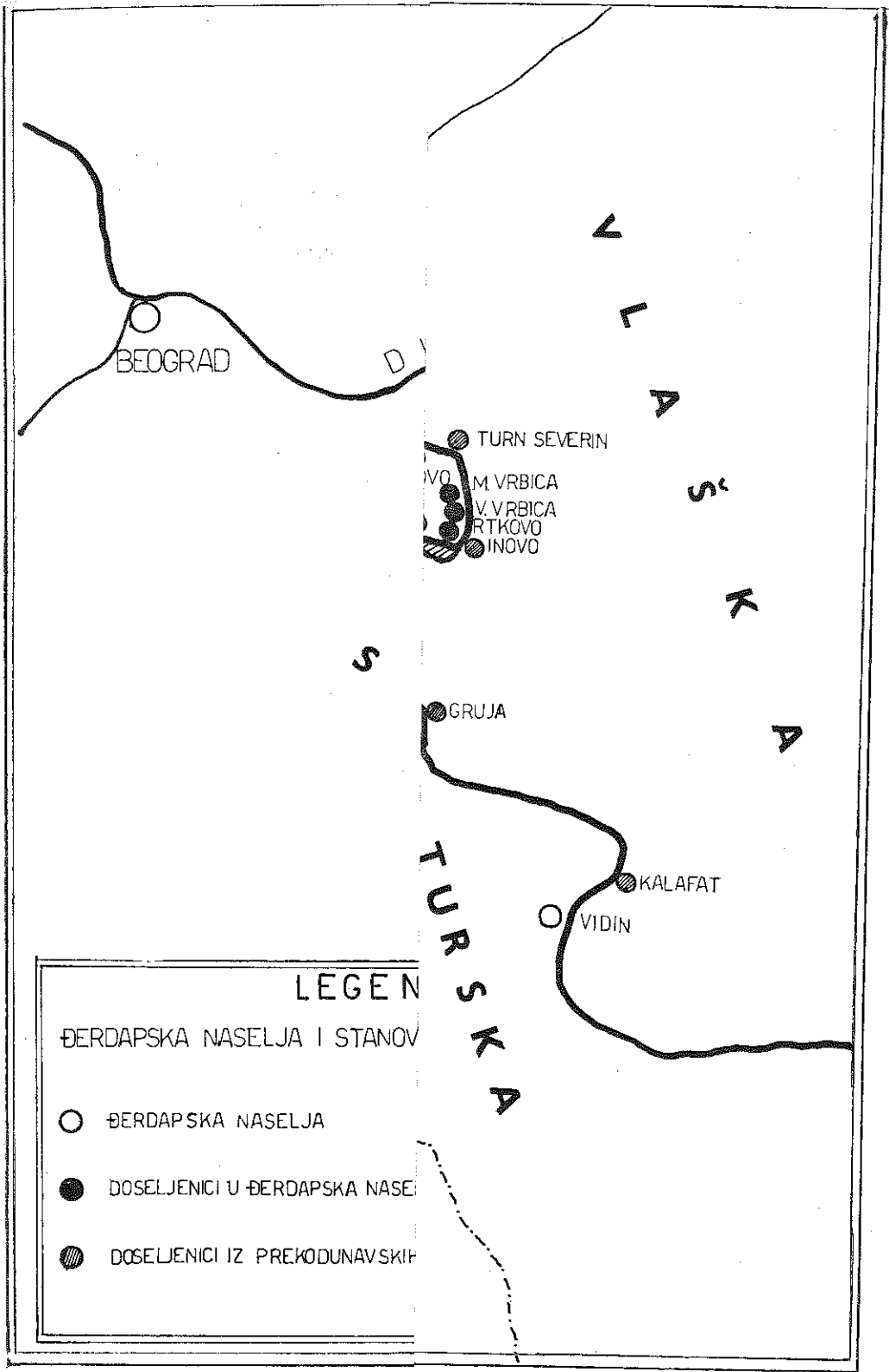
1. Conjoncture ethnique dans la partie serbe de Djerdap à la fin du XVIIIe siècle (conditions géographico-économiques, historico-politiques, sociales et culturelles générales des mouvements ethniques dans la région de Djerdap, avant la première insurrection serbe de 1804).

2. Changements dans la structure ethnique et dans les relations interethniques au temps des insurrections serbes (1804—1813, 1815) et de la restauration de l'État serbe dans la première moitié du XIXe siècle.

3. Développement ethnique de la partie serbe de Djerdap jusqu'à la fin du XIXe s. et au commencement du XXe; il constitua les bases de la formation de la structure ethnique actuelle et des rapports interethniques de cette région de la Serbie.

4. Traits caractéristiques fondamentaux des relations interethniques dans la période de l'industrialisation contemporaine de Djerdap sur le territoire de la R. S. de Serbie.

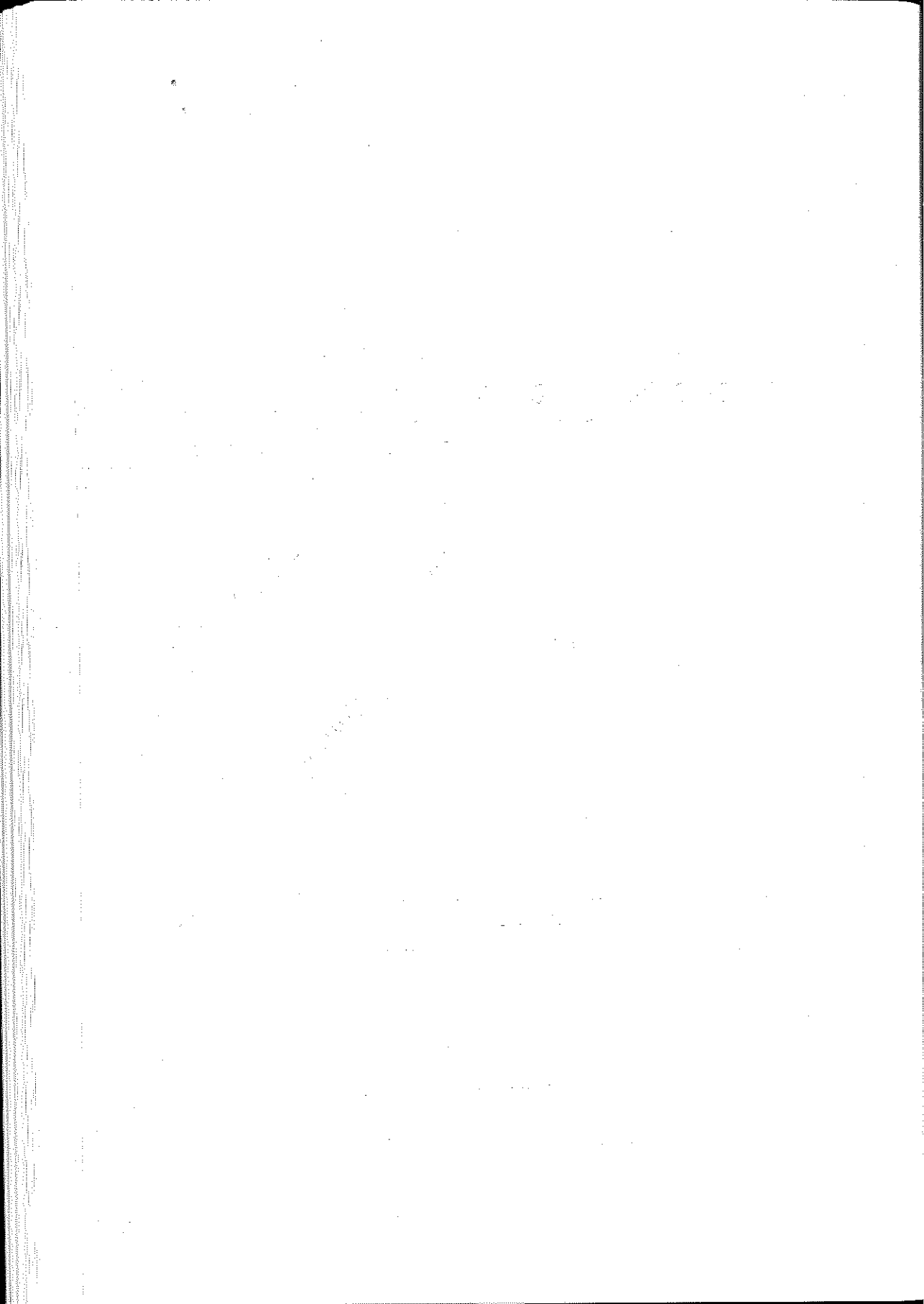

LEGEN

ĐERDAPSKA NASELJA I STANOV

- ĐERDAPSKA NASELJA
- DOSELJENICI U ĐERDAPSKA NASELJA
- ◐ DOSELJENICI IZ PREKODUNAVSKIH

ПЕТАР ВЛАХОВИЋ И НОВАК МИЛОШЕВИЋ

ПЕТНИЧКА ПЕЋИНА КОД ВАЉЕВА И ЊЕН АНТРОПОЛОШКО-
ЕТНОЛОШКИ ЗНАЧАЈ

(претходно саопштење)

1. Циљ саопштења

Није редак случај да се један веома значајан локалитет открије па да се на њега касније готово заборави. На жалост, на таквом списку се до пре неку годину налазила Петничка пећина код Ваљева у Србији. Ово преисторијско налазиште откривено је још крајем XIX века¹, али му се није могла посветити већа пажња због наше добро познате новије историјске судбине (смена династија у Србији почетком XX века, балкански, а затим први и други светски рат). Тек је 1968. године, заслугом Новака Милошевића, археолога из Народног музеја у Ваљеву, поново активиран рад на овом локалитету. Требало је утврдити да ли на овом локалитету има артефаката-производа људскога ума и рада, какви су и којој културној епохи припадају. Милошевић је у овом случају пошао од познатог ка непознатом, од истраживања др Борба Јовановића и Михаила Валтровића, чији су резултати објављени у *Старинару* (видети напомену под бр. 1). Прва Милошевићева сондажна истраживања показала су да је у Петничкој пећини богато налазиште, где се живело током различитих културних раздобља. То већ потврђују пробне сонде, које је пред пећином поставио Н. Милошевић током 1968. године, као и у самој пећини. Др Бранко Гавела извршио је током 1970. године стручна пробна истраживања пред пећином и утврдио културу средње Винче.

У овом раду ми ћемо приказати географски положај локалитета, ранија истраживања и помене у литератури, основне карактеристике пећина, дати краћи опис пронађеног материјала пре систематских сондажних истраживања проф. Б. Гавеле, и то с освртом на

¹ Старинар, Орган Српског археолошког друштва IX, св. 2, Београд, 1892, 41—45; 75—77; Б. П. Јовановић, *Камена оруђа из преисторијског доба у околини Ниша, Ваљева и Пожаревца*, Старинар IX, св. 3, Београд, 1892, 87—90.

антрополошко-етнолошки значај, без дефинитивних закључака и оцена, пошто студиознија антрополошка и археолошка истраживања тек предстоје. Наиме, реч је само о оним предметима за које ми сматрамо да су их могли употребљавати преисторијски становници Петничке пећине. Са етнолошке тачке гледишта, ради се о локалитету на коме се може пратити еволуција људског станишта, а уз то развој материјалног и духовног стваралаштва из најраније човекове етапе постојања па све до наших дана.

2. Географски положај локалитета

Петничка пећина се налази на периферији ваљевског села Петнице, око 5 км југоисточно од Ваљева. Река Бања, која чини источну границу насеља Петнице, извире из Петничке пећине јаким врелом. Врело је толико јако да се на стотинак метара од извора и данас налазе остаци воденице која је донедавна радила (док у селу није подигнут парни млин). Бања иначе прима са леве стране поток Поцибраву, који данашње насеље Петницу дели на два дела. Јужни односно уздигнутији део села је брдски, док је северни односно доњи део насеља равнији.

Јужни део насеља испресецан је вртачама различитог облика и величине. Стране ивичних брда су доста стрме, камените, местимично оголеле и кршевите. Узвишења су у јужном уздигнутијем делу: Деспиха брдо, Крушик и Милићево брдо, а у северном, доњем делу је само узвишење Парлог са врло благим падинама.

Читаво ово подручје обилује са живом водом — изворима, а већа текућа вода је поменута река Бања, у коју се око 300 метара северније од њеног извора улива Поцибрава, јак поток, који постаје од Бујачанског врела и потока Бабинца. У Поцибраву се излива млаква звана Мочило, вероватно остатак некадашњег језера, а којим се околно становништво користи за потапање конопље. Јужном страном насеља Петнице је корито потока Златара, који се, када у њему има воде, јер повремено пресушује, улива у реку Лепеницу.

Петничке земље по равници су или наносне или црна смоница, родне и врло погодне за обрађивање. Међутим, мало је земље за обрађивање на јужној страни, јер ту преваладава посно кречњачко земљиште. Такви су предели Брдо до Рогљевића и крај звани Поље, око цркве, а нешто боље су земље по Крушицима и Мачинама, крчевинама новијег порекла.

Петница је шумом богато насеље. Пошумљена је осојна страна Рогљевића брда, као и простор изнад пећине. Тај шумски комплекс се потковичасто шири око данашњег насеља и локалитета с његове јужне и северне стране у правцу запада, према насељу Бујачићима.²

² Љ. Павловић, *Колубара и Подгорина*, Српски етнографски зборник VIII, Насеља 4, Београд, 1907, 857—858.

Као што се из изложеног види, хидрографске прилике, шумски покривач и морфологија земљишта, од давнина су одговарали условима за живот људи у овом подручју. Ако се томе дода надморска висина од око 200 м у низини до 400 м на висовима, онда су услови и са те стране били повољни за живот људи. Петничка пећина је, у одређеним тренуцима људске праисторије и историје као природно склониште, могла идеално послужити човековој борби за опстанак. Наш далеки предак, чак и са данашњег становништва, имао је све потребне услове за живот на овом месту. На дохват руке, тако рећи, били су му вода, бујна вегетација и шума пуна дивљачи, главни извор опстанка, из које је путем лова свој плен увлачио у простране, топле релативно суве, ходнике и дворане, којима га је природа, бар у овом конкретном случају, несебично обдарила.

Мада је данашње насеље Петница релативно младо, јер се као Петница или Пећница помиње у списку села Ваљевске епархије од 1735. године, и то као насеље са 24 дома,³ његов западни део био је насељен знатно раније, још у праисторији.

За данашње становништво Љуба Павловић је утврдио да су ту многи родови већ од XVII века наовамо. Али није утврђено откуда овакво име данашњем насељу. „Једни веле да је име Петница донето са стране, из Дробњака, од тамошњег села Петнице, јер су најстарије породице досељене из Дробњака и Пиве, други веле да је име дошло од Пећине и да се у почетку звало Пећница и временом изменило у Петњица и Петница, најчешће име, које је у употреби”,⁴ па је ово друго вероватно и тачно.

Највећа старина у савременом насељу је садашња црква која је подигнута 1864. године на развалинама неке старије богомоље, у непосредној близини Петничке пећине.⁵ Али то је, без сумње, веома скромна старина у односу на саму пећину и њен значај који је она имала у животу људи.

3. Ранија испитивања локалитета и његови помени у литератури

Петничка пећина, као што смо поменули, откривена је крајем XIX века. Наиме, још 1892. године у њу су залазили пионири наше археолошке и антрополошке науке Б. Јовановић и М. Валтровић, који су одмах уочили да се пећином као природним заклоном и простором пред њом користио праисторијски човек. Ту своју тврђу засновану на резултатима ископавања, макар и узгредних, ова двојица научника изнели су у часопису *Старинар*, 1. јуна 1892. године. Наиме, Јовановић је објавио осврт под насловом „Петничка пећина...”,⁶ а М. Валтровић опширнији извештај „Преисторијски споме-

³ Споменик САН XLII, Београд, 1905, 201; Љ. Павловић, наведени рад, с. 858.

⁴ Љ. Павловић, наведени рад, с. 858.

⁵ Љ. Павловић, наведени рад, с. 859.

⁶ Б. П. Јовановић, *Петничка пећина* ... *Старинар* IX, св. 2, Београд 1892, 41—45.

ници у подринском и ваљевском округу".⁷ Овим прилозима је Петница као локалитет први пут ушла у научну литературу. Истина, Јовановић је и касније давао шире описе појединих предмета, посебно камених оруђа, у којима је помињао и неке предмете нађене у Петници.⁸ Користећи се подацима Јовановића и Валтровића, Петничку пећину је као значајно налазиште поменуо и Јован Жујовић у својој студији „Камено доба”.⁹ Објављене податке из Петнице делимично је интерпретирао и Љ. Павловић у својој иначе исцрпној антропогеографској расправи о овоме крају, објављеној у Српском етнографском зборнику под насловом „Колубара и Подгорина”.¹⁰ Најзад, Милутин и Драга Гарашанин осврнули су се у неким својим радовима и на овај налаз.¹¹

Сем осврта и помена о којима је напред реч, бар што се интерпретације материјала тиче, других података у литератури, засад, нема. Штавише, може се слободно рећи, интерпретације су, после 1892. године, уследиле само на основи Јовановићевих и Валтровићевих саопштења. Тек се од 1968. године, захваљујући напорима Новака Милошевића и његових сарадника, уз пуно разумевање и свестрану подршку Боре Јевтића, управника Народног музеја у Ваљеву, приступило новим, планским истраживањима, која су, мада у почетној фази, дала очигледна сведочанства да даља истраживања неће бити узалудан посао. Једно, за науку драгоцен налазиште, у коме постоје неопходни докази о човеку, његовом животу и развоју, поново постаје предмет научних дискусија, јер се за њега јавља интересовање, не само у нашој земљи већ и ван европског континента.

4. Основне карактеристике локалитета

Петничка пећина лежи, као што је већ поменуто, на периферији села Петнице, у његовом западном делу. Геодетска мерења су показала да се основа пећине налази на надморској висини од 200 метара, а затим се њен главни ходник уздиже за још двадесетак метара и пружа се у правцу југоисток-северозапад.

Досада су у пећини и око ње утврђена три локалитета. Један је пред горњим улазом у пећину, на отвореном пољу, други је у унутрашњости пећине, а трећи је поткапина, односно доњи отвор пећине, у нивоу извора реке Бање.

⁷ М. Валтровић, *Преисторијски споменици у подринском и ваљевском округу*, Старинар IX, св. 2, Београд, 1892, 75—76.

⁸ Б. Јовановић, *Камена оруђа из преисторијског доба у околини Ниша, Ваљева и Пожаревца*, Старинар IX, св. 3, с. 87. и даље.

⁹ Ј. Жујовић, *Камено доба*, Српска књижевна задруга, Београд, 1893, 138—141.

¹⁰ Љ. Павловић, *Колубара и Подгорина*, с. 471—472.

¹¹ М. и Д. Гарашанин, *Пећина у Петници — преисторијско насеље*, Археолошки споменици и налазишта у Србији I, Западна Србија, Грађа IX, Археолошки институт 2, Београд, 1953; М. и Д. Гарашанин, *Археолошка налазишта у Србији*, Београд, 1951.

Отвор у нивоу реке Бање очигледно је био повезан са садашњом централном просторијом, али су га временом шут и наноси затворили, па су тако настале две пећине: *доња* и *горња*.

Пећина лежи у стрмој падини, оријентисаној у правцу југо-исток-северозапад. Испред пећине је равнији простор дужине око 150, а широк око 70 метара, кроз који протиче река Бања. Ова равница почиње од поткапине коју мештани називају „*Велика пећина*“. Ова поткапина је, вероватно, била првобитни улаз, који је временом шут ношен бујицама потпуно затворио и одвојио га од горњег улаза, данас познатог под именом „*Мала пећина*“. Дакле, реч је о доњем улазу (данашњој поткапини над извором Бање) и горњем улазу којим се сада једино може доспети у унутрашњост пећине. Због тога је, по нашем мишљењу, простор око извора Бање најбоље назвати „*Доњом пећином*“, а некадашњи бочни, односно данашњи улаз у пећину „*Горњом пећином*“, јер то условљава и сам положај једног према другом.

Доња пећина (поткапина) има једну једину широко отворену просторију. Заправо то и није пећина у правом смислу речи, већ поткапина кроз коју се раније, по свој прилици, улазило у пећину. Али, временом, као што је речено, тај централни улаз у пећину засут је бујицама и отпацама од одроњавања, а делимично је обрастао сталактитима и сталагмитима, па га је све то издвојило у засебну просторију, која по свом облику личи на усну дупљу. Овај отвор је иначе окренут према северу па се, вероватно, више користио у топлијим периодима. Висина отвора износи око 25, а ширина око 15 метара. Међутим, унутрашњост ове поткапине, коју, као што напоменусмо, мештани називају „*Велика пећина*“, а ми *Доња*, широка је око 27, висока око 25, а дубока око 30 метара.¹² Данас су бочни зидови ове пећине украшени уметничким делима — ликовима хероја из народноослободилачке борбе и народне револуције током другог светског рата.

Истраживања у овој просторији раније нису вршена. Током 1970. године, постављена је под руководством проф. Б. Гавеле једна сонда у поткапини, на левој обали Бање. Резултата није било. У трећем откопном слоју показала се иловача, а заједно са њом и вода. Али ова сонда ипак не би смела обесхрабрити јер се међу шутом, кога има доста на десној обали Бање, између сталактита и сталагмита, назиру поломљене кости. Да би се дошло до основног слоја земље, потребно би било одбацити огромне количине шута јер он данас чини препреку да се детаљније испита сам улаз, око кога се човек вероватно дуже задржавао, па је сигурно ту оставио и трагове своје културе, које су нанос и време затрпали. Међутим, за све ово није било ни времена ни средстава током 1970. године, када су вршена петнаестодневна пробна истраживања.

Горња пећина, коју мештани називају „*Мала*“, има улаз у падини брда, који је удаљен тридесетак метара од доњег улаза у пе-

¹² Упореди, Б. П. Јовановић, *Старинар IX*, св. 2, с. 42—43.

ћину. Овај улаз, супротно доњем, заклоњен је од погледа и приметан је тек када се пред њега дође.

Горњу пећину чини централна просторија, из које се грана неколико рукаваца у више праваца. Изгледа да је сваки од њих био настањен. Улазећи у ову централну „пространу дворану која потпуно личи на амам“, уочавају се на своду избубшене рупе, „као каква окца“. Иначе, свод ове дворане зову тамошњи сељаци — каже Б. Јовановић — чудесним именом „вигледи“.¹³ Веома је занимљиво да се ова дворана и у облику и по димензијама скоро потпуно подудара са пећином у Цоу Коу Тјену, 52 км југозападно од Пекинга, у којој је пронађен „хомо пекиненис“, у науци познати „синантроп“ или „стари кинески човек“.

Централна дворана Горње пећине, о којој је реч, у пречнику има око 15, а у висину достиже преко 20 метара. Десно од улаза је са стране једно удубљење (слепи ходник) који до сада није био запажен, па због тога у литератури није ни описиван.¹⁴ У овом одељењу Милошевић је пронашао трагове хаштата. Ходник поред њега води у велико одељење испуњено водом. Реч је свакако о неком подземном језеру, у које спуштање убаченог камена, тежег од једног килограма, траје по неколико секунди. Вероватно се вода из ове дворане провлачи кроз кречњак у Доњу пећину па, по свој прилици, као река Бања из ње избија напоље у нешто проширену алувијалну раван која се долином реке Бање шири према северу.

Лево од улаза, наспрам досад поменутих ходника и удубљења, уздиже се брежуљак висок око 12 метара, преко чијег се успона улази у главни ходник и друге мање просторије. Прва од тих просторија у ходнику дугачка је 13, а широка 8 метара. Из ове се, кроз уски пролаз, улази у наредну 7,20 широку, а 8,50 метара дугачку дворану, у којој су својевремено копали Јовановић и Валтровић. У овој дворани, на десној страни од улаза, налази се један краћи огранак засад слепог ходника, у коме су од 1968. године наовамо откривени веома значајни налази. Пре свега ту је огњиште, које је лежало под слојем сите дебелом преко 40 цм, а око њега су скоро симетрично, на удаљености од двадесетак сантиметара, лежали остаци фауне, пре свега кости пећинског медведа и пећинске хијене. Ту је откривена и већина артефаката којима засад располажемо. На крају овог ходника назире се отвор, који је тренутно затворен, а који води у нову, досад непознату просторију, чије отварање тек предстоји. У наносу који је затворио овај отвор пронађен је веома занимљив артефакт, направљен од горњег дела фемура, прилагођен као оруђе за употребу човеком десном шаком и палцем.

Упоредо са предњим ходником налази се други, на чијем се привидном завршетку налази отвор којим се спуштањем за неколико

¹³ Б. Јовановић, наведени рад, с. 42.

¹⁴ Ј. Цвијић, *Петничка пећина*, Гласник Српског географског друштва I, Београд, 1912, с. 105—109; Н. В. Кузмановић, *Петничка пећина и живот у њој*, Заштита природе, св. 2—3, Београд, 1951, с. 351—358.

метара у дубину улази у нови, досад такође неиспитан ходник. Почетак овог новог, неиспитаног ходника, удаљен је преко 140 метара (релативне дужине) од главног улаза Горње пећине.

Јовановић и Валтровић, као што је речено, вршили су својевремено истраживања у просторији из које се гранају ходници о којима је напред реч,¹⁵ па сматрамо да је неопходно, ради упоребења и целовитости, макар и уопштено, скренути пажњу на резултате до којих су ови истраживачи дошли.

5. Опис материјала

Борбе П. Јовановић и Михаило Валтровић нису посетили Петничку пећину са циљем да би се у њој дуже задржали и истраживали. Њихова мисија се састојала у томе да на територији подринског и ваљевског округа побележе културне споменике и локалитете значајне за науку. У том циљу они су, упркос ограниченом времену, ушли у Петничку пећину и узгредно извршили сондажна истраживања, и то веома савесно, и пред пећином и у пећини. Том приликом установили су ово: „Петничка пећина има мало накита. На појединим се местима виде сталактити, али је свод обично једноставан. Дно је пећине или покривено земљом или сталагмитима. Највише сталагмита има на крају пећине, и ту смо откопавања чинили” — каже Јовановић. „Откопавање је било на простору од 1,50 кв. метара, испод дебелог слоја сталагмита”.

„Пошто смо разбили овај камени под — кажу Јовановић и Валтровић, одмах смо се уверили да је у овој пећини живео стари пећински медвед...” Довољно је овом приликом ако поменемо да су на овом месту, на малом простору, Јовановић и Валтровић напали око 50 разних комада, међу којима: *доњу вилицу са зубима, два последња кутњака, целу лакатницу, слабински и вратни пршљен, делове од горње вилице без зуба, бутну јабучицу, петну кост и неколико ребара.* „Дакле, у Петничкој пећини је живео пећински медвед” — с неприкривеним усхићењем констатује Јовановић. Али исто тако додаје: „Поред медведа, сигурно су живели још неки сисари, јер смо нашли два метакарпа, који не припадају медведу”.

Испред пећине се, тврди проф. Јовановић, где год се будаком закопа, налази на кости. На самом путу који од горње пећине води до воденице подигнуте мало ниже извора Бање, Јовановић је ископао:

- „1. Вилицу од дивљег вепра
2. Вилицу од пећинског медведа
3. Сечњак од коња
4. Неколико зуба од волова
5. Два кутњака још не испитана
6. Десетину парчади цепаних костију

¹⁵ Б. П. Јовановић, наведени рад, с. 43.

7. Рог овна, и још неколико ситних костију, које је тешко одредити".¹⁶

Поред овога, на праисторијском селишту које је непосредно пред пећином Јовановић је нашао још извешан број предмета, које овом приликом нећемо помињати.

Мада Јовановић није нашао непосредне трагове човековог боравка у пећини, он је био уверен да ће даља истраживања ту његову претпоставку утврдити.

Новаку Милошевићу је, уз помоћ једне групе ваљевских омладинаца ентузијаста, пошло за руком да у дубини пећине, на месту релативно удаљеном од улаза 137,23 метра, и на надморској висини од 221,45 м, пронађе у слоју сиге дебелом преко 40 цм један фемур (сл. 1. и 2), а одмах испод тога сталагмита и огњиште са остацима угљена и нагорелим костима дивљачи унаоколо. Поред огњишта пронађени су бројни остаци животињских костију и зуба. Јасни су зуби, од секутића до молара (сл. 3, 4, 5, 6, 7, 8. и 9), пећинске хијене разних узраста, као и релативно добро очуване чељусти (сл. 10, 11, 12, 13). Поред овога, пронађени су остаци горње чељусти са зубима (сл. 14), а уз то и врхови дугих костију (сл. 15, 16, 17, 18). Пронађен је такође одломак једног фемура (сл. 19) и цео фемур, добро очуван, чију ближу припадност тек треба одредити (сл. 20. и 21).

Разуме се, ово је само део остеолошког материјала који је за ову прилику издвојен, јер њега има знатно више и налази се у Народном музеју у Ваљеву. Располаже се, наиме, фосилним остацима пећинске хијене, пећинског медведа и јелена, а можда и фрагменти-ма костију од срне.

Овом приликом нема потребе описивати ове познате и проучене животиње које су биле несумњив пратилац и сапутник праисторијског човека. Али поменућемо нека оруђа која су могла служити праисторијском човеку, пронађена у скоро површинском слоју, у непосредној близини огњишта.

На првом месту пажњу привлаче шилци који су истодобно могли служити и као резачи (сл. 22. и 23), а затим разне врсте примитивних ножева и стругалица, који су прављени од кости и подешавани за употребу десном руком (сл. 24, 25. и 26). Део једне кости обликом подсећа на харпун (сл. 27) мада се не би могло тврдити да је тој сврси са сигурношћу служио. Направљен је, изгледа, резач од врата једног фемура (сл. 28. и 29). Ради се, по свој прилици, о делу људске кости који је некадашњи становник Петничке пећине могао употребити својом, доста грубом руком и у практичне сврхе. Друго је питање колико је и у којој мери била развијена његова свест, али је рука била несумњиво у процесу даљег развоја и усавршавања. На то упућује овај артефакт, чија се употребна вредност не би могла доводити у питање.

¹⁶ Б. Јовановић, наведени рад, с. 43.

На једној од дугих костију приметни су уреси за које се може претпоставити да су настали због тога што је она својевремено служила као подлога на којој су предмети дотеривани, изоштравани и глачани.

Још један од коштаних остатака привлачи посебну пажњу јер може бити повод за разматрање са становишта разних, али у основи ипак сродних и нераздвојних дисциплина, које су једна другој помоћне: археологије, антропологије, етнологије, па и историје уметности.

На једном фрагменту кости угравирана је јасна представа неког четвороношца на којој се иза десне плећке, у висини срца, налази мало стилизован срцаст отвор (сл. 30. и 31).

О чему је заправо реч? Свакако широко и отворено питање које може наводити на различите претпоставке! Да ли је у питању једна од култних костију која указује на зачетак религиозних схватања? Није ли можда реч о седишту живота? Душе?! Да није у питању зачетак уметничког стваралаштва познатог и у другим палеолитским станицама широм Европе? Није ли у питању сегрегација палеолитске са неолитском културом?

Сва ова питања засад ћемо оставити без одговора у нади да ће на њих потврдији и задовољавајући одговор дати нова систематска истраживања петничког локалитета, који је још једна убедљива потврда тези професора др Бранка Гавеле, да се граница распрострањености палеолитских култура спушта знатно јужније у нашој земљи од линије Сава—Дунав.¹⁷

Петнички локалитет има вишеструку научну вредност. На простору испред пећине вршена су пробна истраживања од 1. до 15. септембра 1970. године. Истраживањима је руководио проф. др Бранко Гавела (уз помоћ др П. Влаховића, др С. Тутунџића и Н. Милошевића). Том приликом утврђено је постојање неолитске културе која по свом садржају одговара средњој Винчи. У халштатском слоју откривен је непотпун скелет женске особе на чијој се левој руци налазила потковичаста метална гривна. Лобања скелета ослањала се на „узглавље“ од камених „клинова“ већих димензија. На „узглављу“ испред покојничине главе, недалеко од уста, налазила се омања глинена посуда. Други „пратећи“ материјал није нађен поред овог делимично очуваног костура на коме недостају кости десног дела трупа (ребра, кости руке и кости ноге).

У слојевима испод скелета откривени су, као што је речено, остаци неолитског насеља, затим бројни артефакти од керамике и камена, као и изванредан број фигурина карактеристичних за „винчанску“ неолитску културу.

Немамо намеру да било шта прејудицирамо у вези са овим богатим открићем, које ће добити своју стручну обраду. Скрећемо пажњу на њега само због тога што на свој начин указује о животу људи

¹⁷ Др Б. Гавела, *Преисторијска археологија*, Београд, 1963, 82. и даље.

и развоју њихове културе у одређеном раздобљу, које се уклапа, ако не у епохе које су јој претходиле, а оно свакако у оне које су се на њу надовезале и следиле је у каснијим периодима.

6. Антрополошко-етнолошки значај налаза

Можда би за први мах, уместо ма каквог закључка, било дозвољно подсетити на речи др Борба Јовановића, професора Велике школе: „Када се све ово узме у обзир, о чему је напред било речи, а поглавито и положај овога места, онда је несумњиво да је човек на овом месту изодавна обитавао.

Петница је морала бити врло удесна за живот праисторијском човеку. У пријатном заклону од ветрова, имала је добру шуму и у њој свакојаке дивљачи за храну.

На подножју своје, дивна вода за пиће и друге употребе, а поткапина и пећина добро му је дошла, да се за време непогода сакрије у ова природна склоништа — боље него у земунцима и лоше справљеним колебама”.¹⁸

Овим Јовановићевим закључцима, који остају и до наших дана неизмењени, ми ћемо, потпуности ради, додати само још неке новије чињенице. Наиме, на територији Србије, први пут се на овом локалитету сретамо са једним комплетним палеолитским стаништем. Пре свега ту је пећина која је послужила као склониште и обитавајиште. С друге стране, у њој је, као у правом дому, огњиште о чијој непобитној старини сведочи дебела наслага сиге под којом је пронађено. Око њега су остаци костију на основи којих се може закључити о „привреди” и „јеловнику” овога нашег далеког претка. Уз све то су и остаци некадашњих „оруђа” као непобитни сведоци једне етапе у човековом умном, физичком и социјалном развоју. Најзад, ту је и остатак који даје индикација о извесним, макар и бледим, уметничко религијским сазнањима. Дакле, нема сумње, на овоме месту текао је живот наших предака чије савремено изучавање има шири научни значај, него што то на први поглед изгледа.

Проф. др Божо Шкерљ је својевремено писао: „Из Словеније је по заслуги С. Бродара — познатих већ око 20 налаза из орињасијена, као на пример Морнова Зијалка и Шпеховка близу Шоштања, Њивице код Радеча код Зиданог Моста; Ф. Кос је откопао код Невља (код Камника) скелет мамута, код чега је такође открио орињасијен (прва наша станица на отвореном). Близу Костањевице је открио С. Бродар трагове орињасијена. Близу Постојне је већ више налаза у самој Постојнској јами, у Отошкој јами, код Орехка, Парска Голобнина, итд. Нови високоалпски палеолитски налаз је Мокришка јама (1.500 м) над Камнишком Бистрицом коју је открио М. Бродар. На словеначкој територији је такође јама Под Калом, која доказује присуство фосилног човека. Близу словеначке границе на

¹⁸ Б. П. Јовановић, наведени рад, с. 45.

територији Хрватске леже, поред Крапине, још Виндија код Вараждина, Локве код Делнице, Самобор и пре свега занимљива Ветерница западно од Загреба. Такође су из Босне, Србије и Црне Горе у задњој деценији већ најављена палеолитска налазишта (писано 1960. године, — прим. П. В.). Такве су у Србији: Пећина при Градцу (Крагујевац) и Рисовача (Аранђеловац), у Босни и Херцеговини: Камен и Црквина код Добоја, а у Црној Гори Црвена Стијена, село Петровићи. Поред Крапине до сада немамо ни из једног поменутог налазишта ниједан коштани остатак неандерталца, али имамо из Ветернице остатке фосилног човека. Сигурно можемо рачунати да ће се наћи на нашој територији тако богатој налазима и коштани остаци, зашто треба само мало више планскога рада и нешто више средстава" — закључује Шкерљ још 1960. године.¹⁹

Ми овом приликом постављамо питање: Не даје ли нам материјал којим располажемо довољно уверења да ће се из Петничке пећине појавити на светлост дана коштани остаци једног од носилаца и стваралаца старијих облика људске културе? Многе до сада познате чињенице уливају нам оптимизам. Али, пре свега и изнад свега, за то је потребно и стрпљења и напора, који су неминован пратилац оваквих подухвата.

Сажето речено, налази у Петници су за науку веома значајни. Пре свега, досадашња истраживања указују на један непроучени облик палеолитског човека чији је ареал обитавања и кретања јужно од Саве и Дунава. С друге стране, на овом локалитету се може пратити, путем сегрегације култура, еволуција људског материјалног и духовног стваралаштва, из најраније човекове етапе развоја па све до наших дана, укључујући коришћење природних заклона и подизање станишта на отвореном простору.

R é s u m é

LA GROTTÉ DE PETNICA PRES DE VALJEVO ET SON IMPORTANCE ANTROPO — ETHNOLOGIQUE

par

PETAR VLAHOVIĆ et NOVAK MILOŠEVIĆ

La grotte de Petnica est une localité paléolithique 5 km sud — est de Valjevo, en Serbie. Elle a été découverte à la fin du XIX siècle par le Dr. Đorđe Jovanović et par Mihailo Valtrović. Le matériel qu'ils ont découvert témoigne du séjour de l'homme paléolithique dans la grotte et autour d'elle.

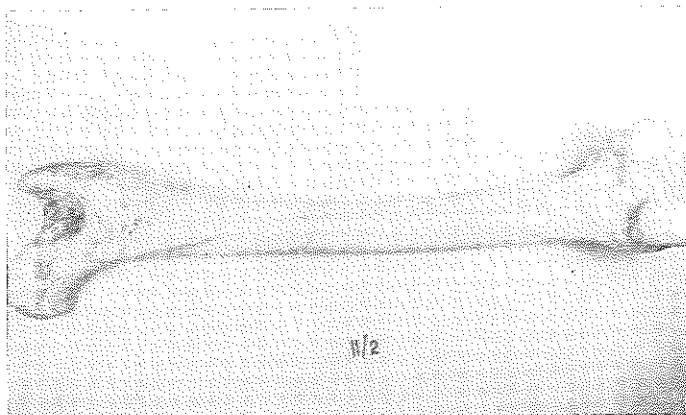
¹⁹ Б. Шкерљ, *Општа антропологија*, Београд, 1960, 34—35.

De nouvelles recherches n'ont été poursuivies qu' en 1968. Elles ont confirmé que le chasseur paléolithique a séjourné dans la grotte de Petnica. On a découvert l'âtre des artefacts qui ont pu servir d'outils et de nombreux restes fociles de la faune, égale en âge au chasseur paléolithique et son camarade de route.

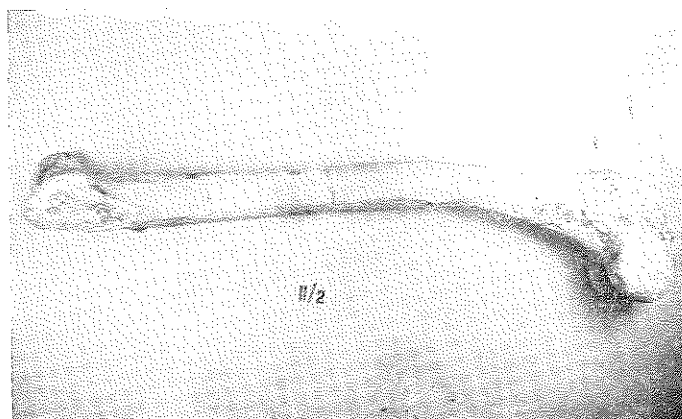
La localité de Petnica est importante pour la science. C'est la première station au sud de la Save et du Danube dans laquelle ont été découverts, sur le territoire de Yougoslavie, des assements humains. D'autre part, dans ce lieu la vie s'est poursuivie dans les périodes ultérieures. Devant la grotte des demeures néolithiques ont été découvertes, ainsi que des vestiges quelque peu ultérieurs de la culture hallstatt.

Le matériel trouvé dans cette localité n'est pas élaboré et se trouve déposé dans le Musée national de Valjevo; c'est pourquoi par cet exposé les auteurs y attirent l'attention du monde scientifique.

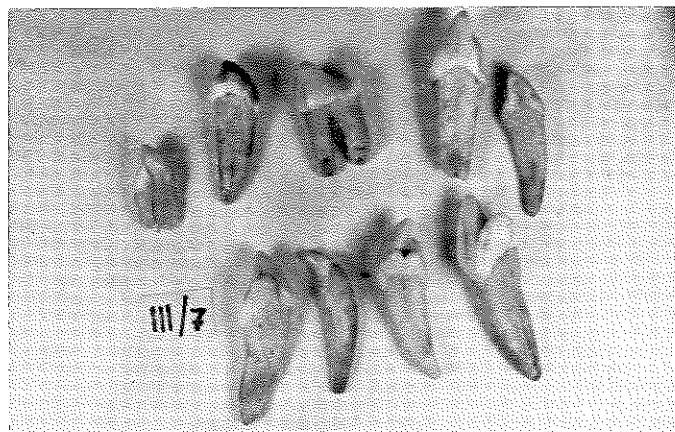
1

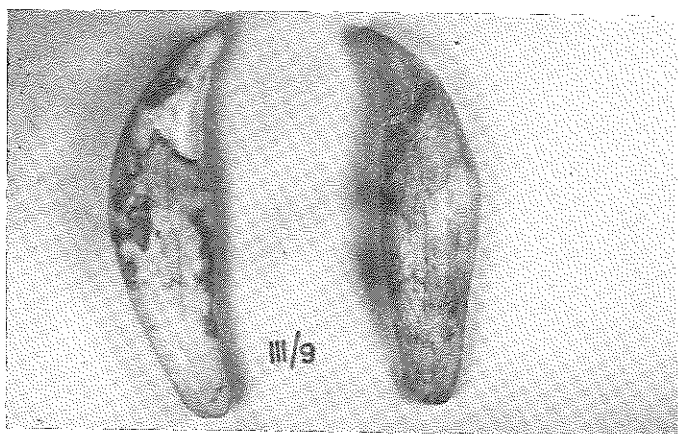
2

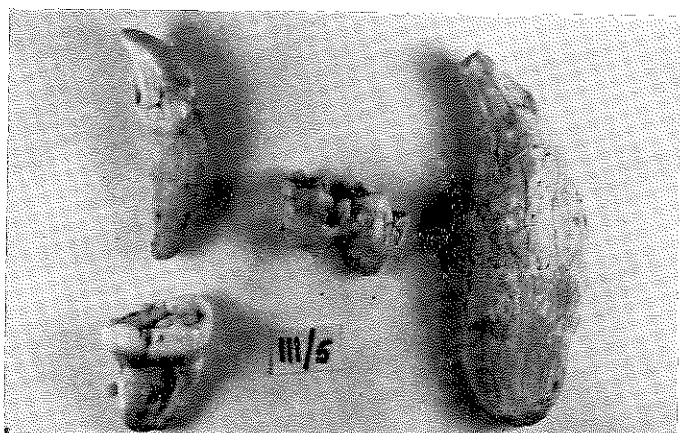
3

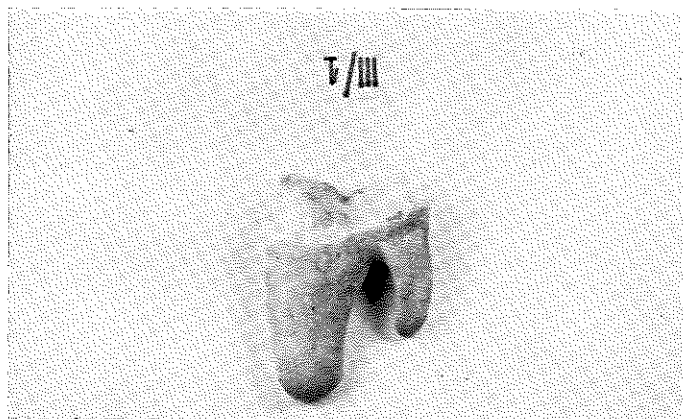
Сл. 1. Фемур (бутна кост) из Петнице
 Сл. 2. Фемур из Петнице (профил)
 Сл. 3. Зуби младунчета хијене

4

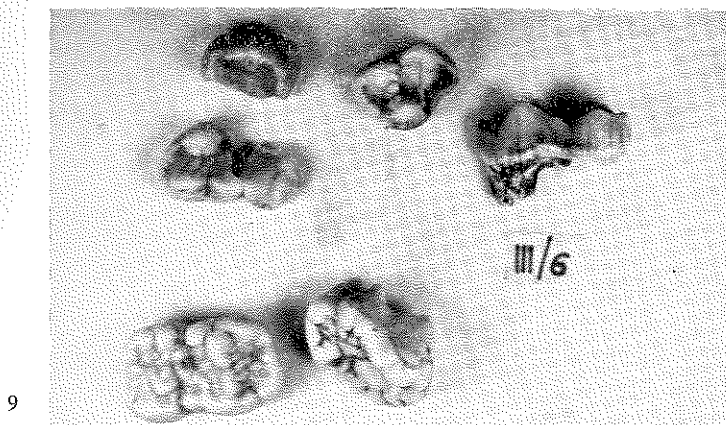
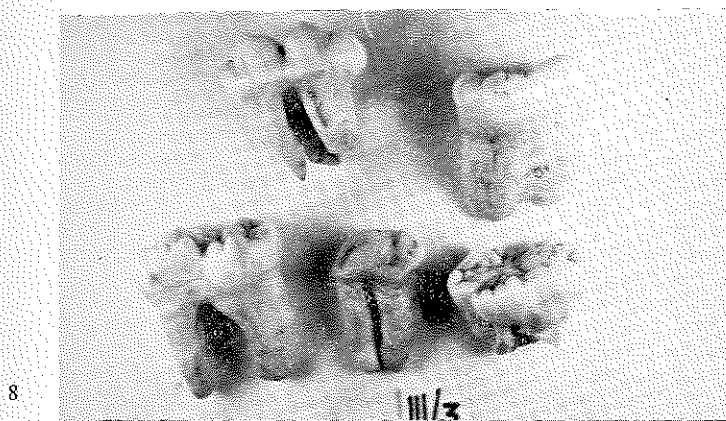

5

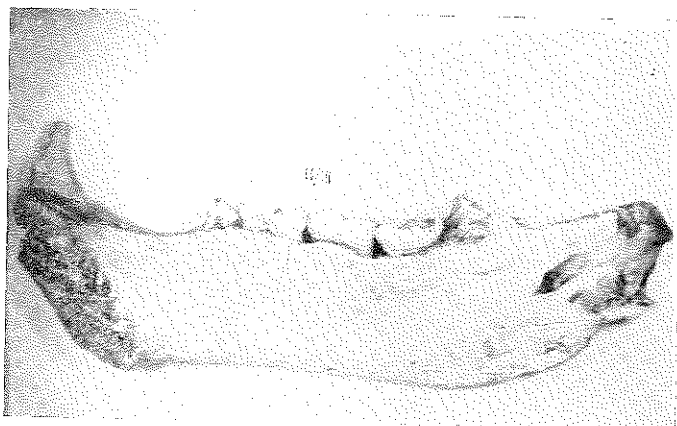
6

Сл. 4. Зуби одрасле хијене
 Сл. 5. Кутњаци и секутићи хијене
 Сл. 6. Кутњак хијене

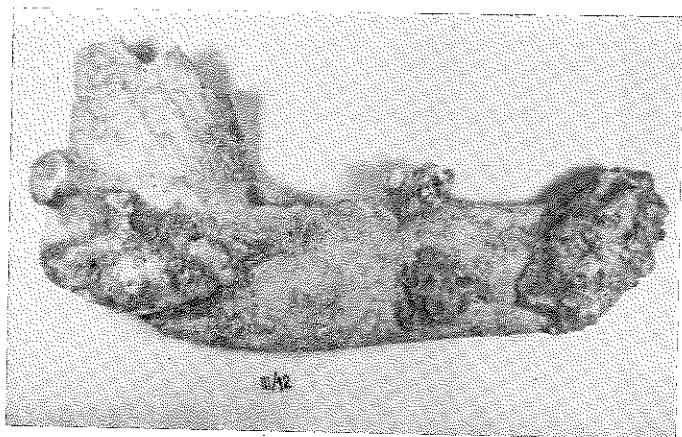

Сл. 7. Пет кутњака старе хијене
 Сл. 8. Кутњаци младе хијене
 Сл. 9. Површински део кутњака хијене

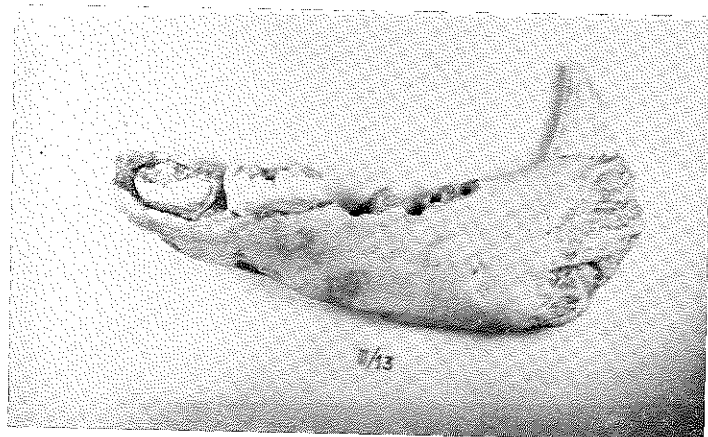
10

11

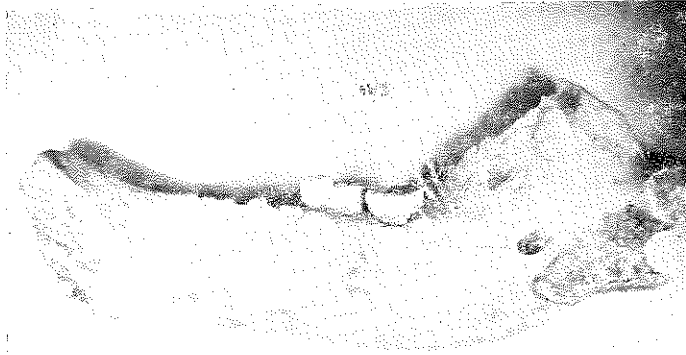
12

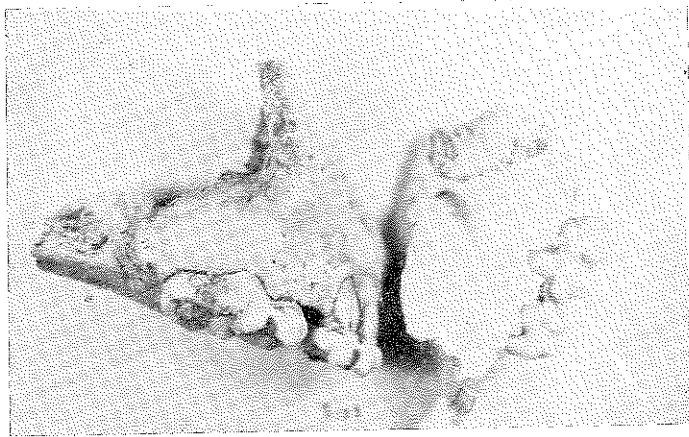
Сл. 10. Доња вилица (челусти) хијене

Сл. 11. Челусти старе хијене

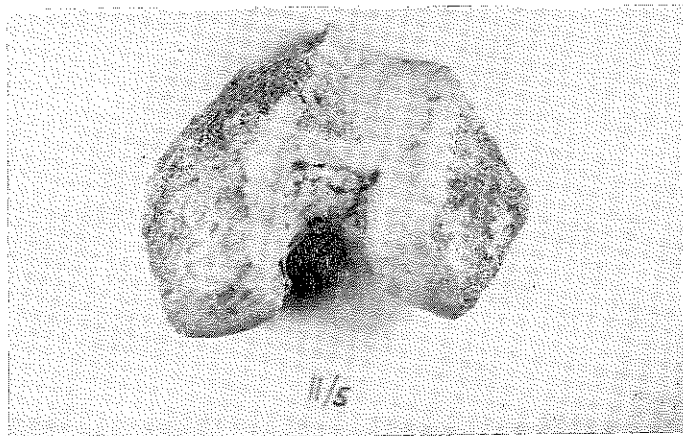
Сл. 12. Челусти хијене

13

14

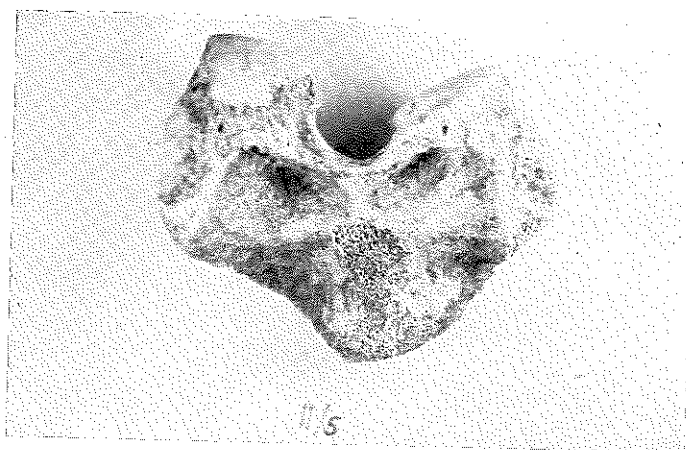
15

Сл. 13. Чeљyст хијене

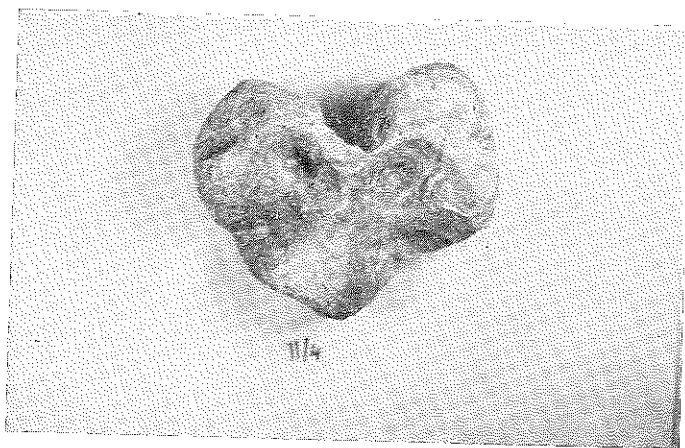
Сл. 14. Део горње чeљyсти са неким зyбима хијене

Сл. 15. Јабучица дyгачке кости

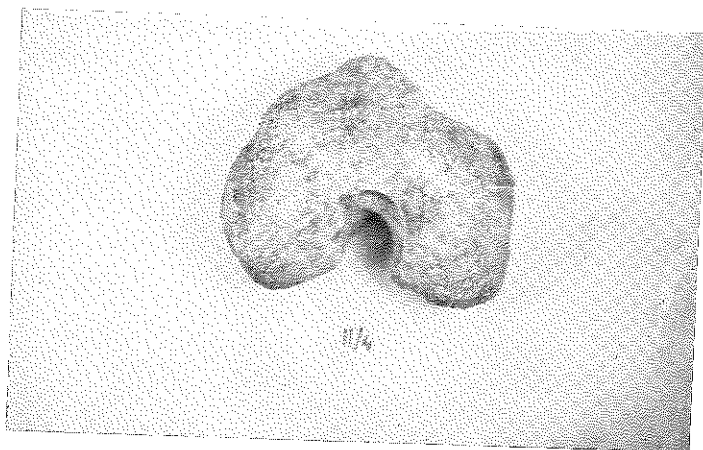
16

17

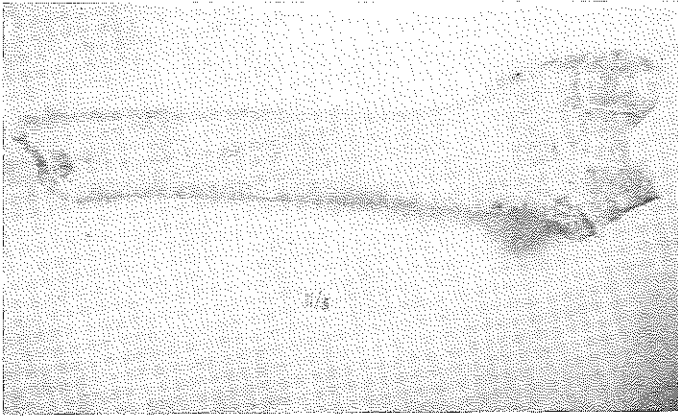

18

Сл. 16. Јабучица дугачке кости
Сл. 17. Јабучица дугачке кости
Сл. 18. Јабучица дугачке кости

19

20

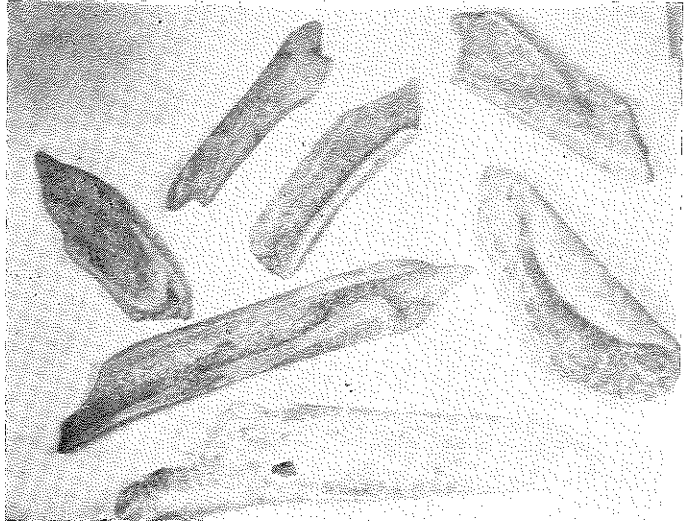

21

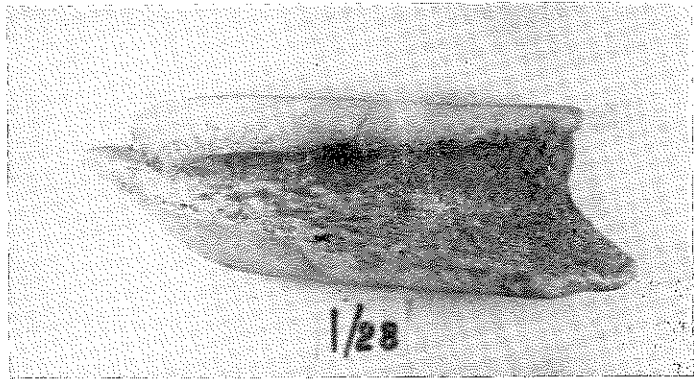

Сл. 19. Део фемура
Сл. 20. Део фемура од дивљачи
Сл. 21. Фемур дивљачи (са друге стране)

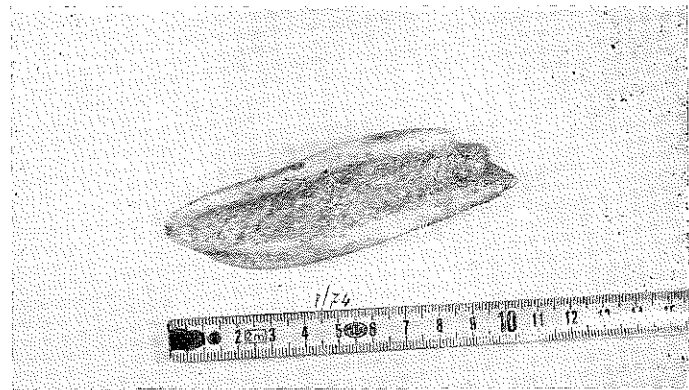
22

23

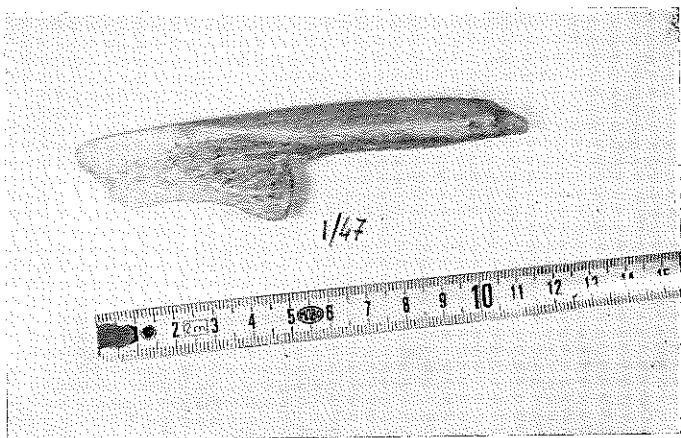

24

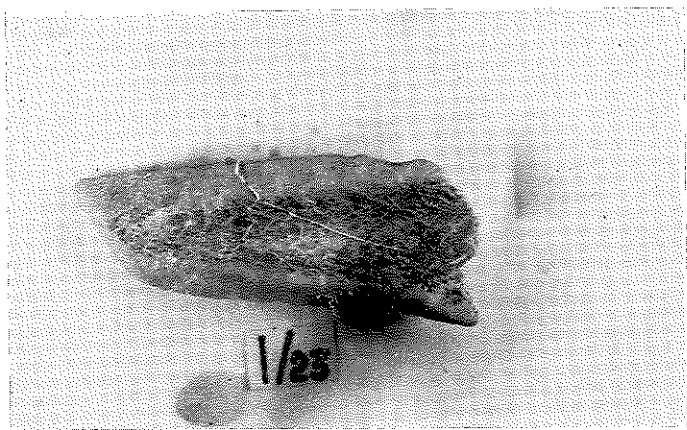

Сл. 22. Група предмета од кости који подсећају на оруђа
Сл. 23. Кост у облику оруђа (пострушке, шиљка)
Сл. 24. Кост у облику пострушке

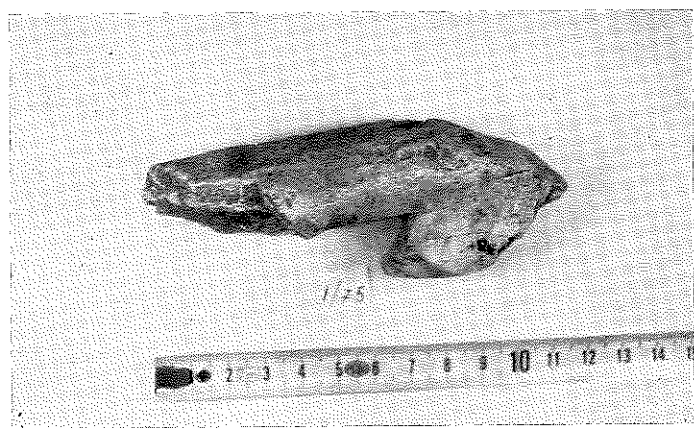
25

26

27

Сл. 25. Кост у облику резача

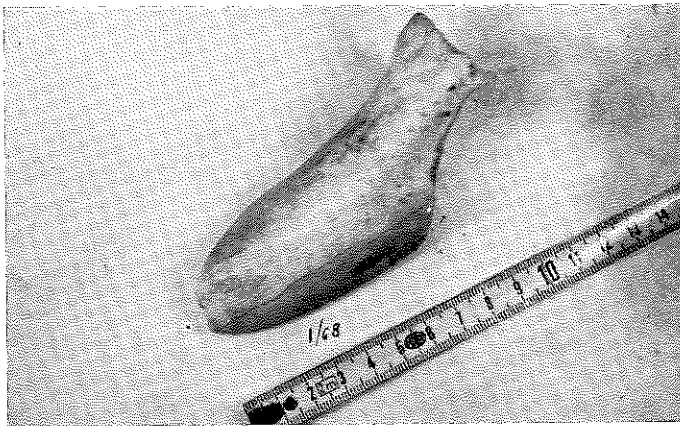
Сл. 26. Кост у облику резача

Сл. 27. Нагорела кост (која се могла употребити као оруђе)

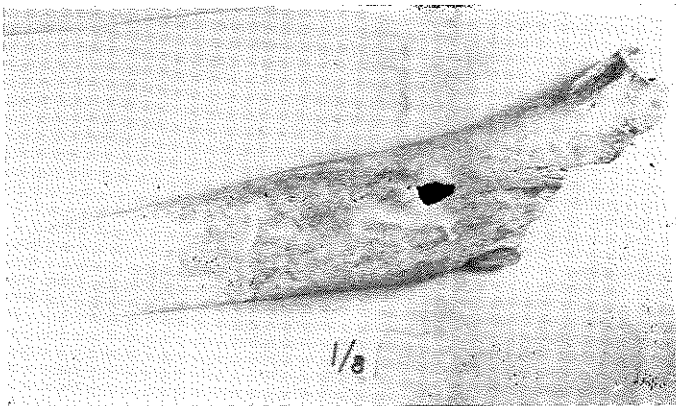
28

29

30

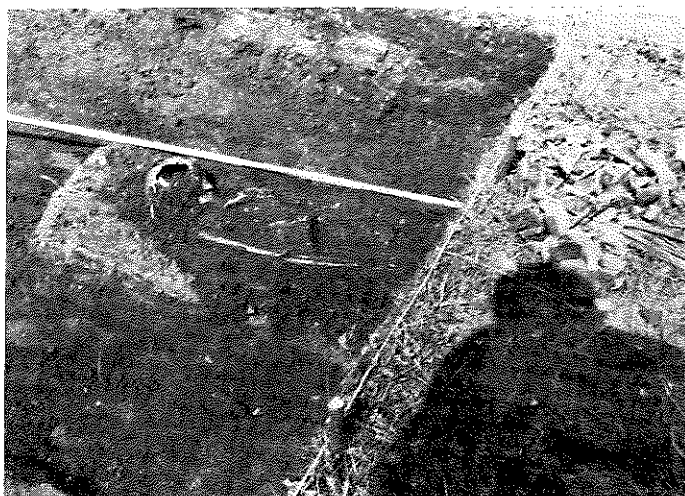

Сл. 28. Две кости у облику резача и једна са траговима
горења која се могла употребити као оруђе (харпун?)
Сл. 29. Кост, вероватно људска, у облику резача (су-
протна страна)

Сл. 30. Гравура животиње на фосилизираној кости

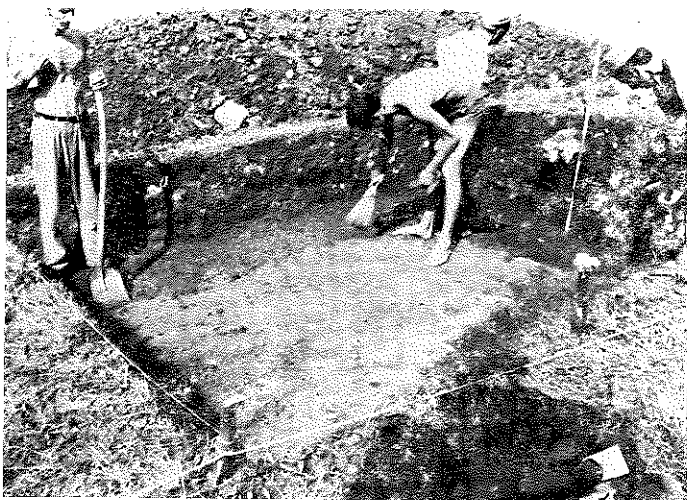
31

32

Сл. 31. Фосилна кост, детаљ гравуре; лево, могући трагови ослањања приликом обраде оруба

Сл. 32. Део женског скелета-хапштатски слој — ископан 1970. год. (рад под руководством проф. Б. Гавеле, 1970. г.)

33

34

Сл. 33. Трагови неолитског насеља пред пећином у Петници (радови под руководством проф. Б. Гавеле 1970. г.)
Сл. 34. Рад на локалитету пред Петничком пећином и поглед на насеље око петничке цркве

НИКОЛА РОДИЋ

ЗАНАТСТВО У ЈАЊЕВУ И ЊЕГОВА ЛЕКСИЧКА ГРАБА

Југоисточно од Приштине, опкољено са свих страна брдима, тако да се не види са одстојања већег од једног километра, налази се Јањево, које је после Новог Брда и Трепче најпознатије место српског средњовековног рударства. Сам положај и природа места говоре нам да се у њему крије нека тајанственост и старина својствена само њему. Место подсећа на средњовековни град опкољен, уместо зидинама, брдима која су га вековима штитила од разних најезда и провала, а о којима постоје и неке легенде сачуване у успомени народа све до данас. Иначе, место лежи на косим падинама брда, између којих се налазе удолине, тако да је разгранато и својим краковима подсећа на морску звезду. Са западне стране Јањево лежи на брду званом *Глама*. Вероватно се ту налазио неки рудник сребра јер је било познато тзв. гламско сребро. Са северне стране је брдо *Баралин (Боролин)*, које са своје западне стране заједно са северном страном Гламе чини удолину звану *Вировце*. Већи део Јањева налази се на косим падинама брда *Пажића*, које са северне стране заједно са источном страном Баралина ствара удолину звану *Језерце*, а са своје јужне стране, са *Белом земљом* ствара удолину звану *Сопот*. Са јужне стране Бела земља и Глама чине удолину звану *Дојна мала*. Средњи део, где се на неки начин спајају ова брда, зове се *Чаршија*, центар Јањева, одакле се у поменутих краковима шири Јањево. Са јужне стране, неколико стотина метара од насеља, постоји једини пролаз између два брда, *Градине* и *Грапа*, који се назива *Жабица*, а личи на капије средњовековних градова, а повезује Јањево са суседним местима, отвара му видик на цело Косово и омогућује његовим становницима пут у свет. Кроз средину места кривудавим током вијуга се речица *Јањевка*.¹

Некада, сигурно кад је основано, Јањево је заузимало други положај, североисточно од данашњег Јањева. И данас Јањевци називају то место *Старо Јањево*, које до данас није сачувало остатака. Међутим, ни данашње Јањево није новијег настанка, већ, напротив, веома

¹ Топонимију Јањева и околине обрадио је др. М. Павловић у својој расправи *Говор Јањева*, Матица српска, Нови Сад, 1970.

старог, што потврђују бројне рушевине које се испод њега налазе. На подручју Јањева и ближе околине нађени су неки предмети још из доба хаалштата.² Нађени су и неки остаци римске колоније, што је знак да је ово место било живо и познато за време Римске Империје. Један такав остатак је и плоча са римским натписом, коју је обелоданио Милош Милојевић.³ Такође су нађени и неки римски новци, а на брду Велетину, северно од Јањева, има остатака неког старог града. И само име Јањево потврђује да је оно још у румском периоду било насељено. Проф. др Миливој Павловић доводи у везу назив Јањева са именом римске божице љубави и лова Дијаном и њеним храмовима.⁴ Вероватно је и у Јањеву био неки храм посвећен Дијани. Све ово потврђује велику старост места, да је оно кроз векове било увек актуелно и значајно. Међутим, интензивнији развитак места почиње у доба јаког напредовања Новог Брда, за владе последњих Немањића, каже Симо Тројановић.⁵ „Због околних погодних прилика, а и са чисто властитих мајдана, каже даље С. Тројановић, и Јањево је наскоро добило своје латинске колонисте, највише католика из Дубровника а понешто и из других далматинских места, па нешто и из Босне, а јамачно и Саса.“ За њега се зна већ у првој половини XIV века и у њему су већ тада радили рудари и златари, каже С. Тројановић.⁶

Јањево се први пут помиње у записима 1303. године, у писму папе Бенедикта IX барском надбискупу Марину. Ту се поред католичких колонија и парохија у Србији — Брскова, Рудника, Рогозне и Трпче — помиње и парохија Јањево под именом *Грачанице* — *Grazanica*. Помињање ове рударске колоније под именом Грачанице свакако је дошло отуда што су куће њених првих колониста биле близу села Грачанице, око ушћа Кишнице и Грачанке, где је и био главни део јањевачких рудника, а не на данашњем месту Јањева, где су премештене нешто доцније, каже А. Урошевић.⁷ И Стојан Новаковић каже да под именом *Grazanica* треба разумети блиска рударска насеља у пределу Јањева.⁸ Од 1328. године ова колонија има и свог католичког пароха,⁹ а 1346. године у једном писму папе Климентија VI Стефану Душану о которским дијацезанским црквама поред При-

² R. Galović, *Halštatski depo iz Janjeva*, Glasnik muzeja Kosova i Metohije, IV—V, Priština, 1959—60, стр. 155—269.

³ М. Милојевић, *Путонис дела Праве Старе Србије*, Београд, 1871, стр. 174.

⁴ Др М. Павловић, н. д., стр. 147. и д.

⁵ С. Тројановић, *Јањево и његове прстенције*, СКГА, 17, стр. 104.

⁶ С. Тројановић, н. д., стр. 105.

⁷ А. Урошевић, *Јањево, антропогеографска испитивања*, Гласник скопског ученог друштва, XIV, Скопље, 1935, стр. 108.

⁸ С. Новаковић, *Ново Брдо и врањско поморавље у историји српској XIV и XV в.*, Годишњица Николе Чулића, III, Београд, 1879, стр. 287.

⁹ Коста Костић, *Наши нови градови на југу, Јањево*, СКЗ, 137, Београд, 1923, стр. 131.

зрена, Новог Брда, Трепче и других места помиње се и Јањево —
Janevo.¹⁰

Дубровачки грађани — колонисти помињу се и Јањево — веку. Они су и закупници и власници рудника, као нпр. Никола Социровић, Никша Рендић,¹¹ били су и главни трговци у Јањеви, као нпр. Никола вић,¹² Никша Брајковић¹³ и др. Радио Прибисалић, Беља Стријежевачка влада. Дубровачки трговци у Јањеви заступа дубровачка влада. Дубровачка влада своју робу не само за готов новац, него и на кредит. Срби из Јањева жали у писму 1433. године својим аутове. Зато се дубровачка влада двору Деспота Бурђа Паладину посланицима — амбасадорима из Јањева у раскошном животу потрошили имовину њених трговачких трговаца у Јањеви.¹⁵ Дубровачка колонија у Јањеви је просечно око 88 дубровчана, а касније се тај број смањивао, а после обнове Деспотовине прилив дубровчана је све већи.¹⁶

У XVI веку Јањево се убраја међу латинске колоније као ватурском влашћу Јањево је било предузимљивих становника.¹⁷ Под Рударство се и даље настављало и утврђивало, а 1597. године помињу се овде и златни рудници.¹⁸ У том периоду главнину становништва су свакако чинили Срби, дубровчани и Саси, а јамачно је било и других етничких група. После пада Новог Брда свакако је велики број породица пребегло у блиско и заклоњеније Јањево. Пребегле су, веве око својих сународника у Јањеви, него су нашле заклон групишући пребегло и становништво из других етничких целина, тако да је у њему било и етничке и верске помешаности.

Интересантне податке за живот Јањеваца у 16. веку налазимо у писмима која су грађани Јањева, Летнице, Новог Брда и Трепче упутили 1578. године дубровачком викару (25. VIII 1578) и папи Гргуру XIII (31. VIII 1578). Писма је пронашао у Ватиканском архиву др Биро Банели и објавио их са пропратним коментаром у *Richerche slavistiche*, vol. II за 1953. г. О садржају једног писма (и то оног које

¹⁰ А. Урошевић, н. д., стр. 188. *Жиречек, Историја Срба*, III, Београд, 1923, стр. 109.

¹¹ *Dubrovački arhiv, Lam. de foris*, 21, 211.

¹² *Lam. de foris*, 9, 46'.

¹³ *Lam. de foris*, 9, 109'.

¹⁴ *Div. sanc.*, 70, 103'—104'.

¹⁵ *Lett. e comm. di Levante*, 1430—35. год., стр. 156'—158'.

¹⁶ Десанка Ковачевић, *О Јањеви у доба средњовековне српске државе*, Историски гласник, 3—4, Београд, 1952, стр. 122.

¹⁷ С. Тројановић, н. д., стр. 105.

¹⁸ К. Костић, н. д., 131.

је упућено папи, јер је оно интересантније и опширније) писао је код нас др Атанасије Урошевић у Гласнику Музеја Косова и Метохније, књ. I, Приштина, 1956. стр. 239—243. Оба писма су писана у Јањеву, Ђирилицом и ијекавштином. Писма је писао Јова Плебановић из Јањева, а потписали су их још грађани Јањева Мија, Бура и Лука Плебановић, Стеја Прентим, Стеја Пепци, Стојан Лалић, и Јово Јаковић; Пава Палић и Петар Рођић из Новог Брда; Стеја Нелин и Јаков Јовановић из Астнице; Јовица Стејковић, Мија Лалошић, Николаш Лукин, Пава Решић и Нија Калашкић из Трепче. Писма су интересантна јер одражавају прилике тога доба и живот католичких грађана поменутих места у 16 веку. У њима налазимо вести о надирању протестантизма, о прелажењу католика на православље и ислам, о прелажењу православних на католичанство и сл.

Рудници Ново Брдо и Јањево беху надалеко чувени у страном свету, каже К. Јиречек¹⁹ Овде се добивала *глама* — *argento de glama* — мешавина сребра и злата, у којој је, према једном дубровачком извештају из 1436. године, била једна шестина злата.²⁰ Ст. Новаковић доводи реч *глама* у везу са новогр. речју *μάλαγμα* — злато.²¹ У XVI веку, у рудницима се више не говори немачки,²² што је знак да су се Саси, главни рударски радници у српским рудницима, досељени највероватније из Угарске, из области Запешких Саса, претопили и изједначили са оним етничким елементом који је био у већини. Већина, пак, Саса са престанком рада у рудницима у XVII веку отишла је у даалматинске градове, Италију, а можда и натраг у Угарску. Да је у Јањеву било Саса, сведочи нам топоним *Шашковце*, који се налази недалеко од Јањева.

До XVII века Јањево се помиње као рударско место богато рудом и надалеко је чувено као и Ново Брдо. Већина становништва се бавила рударством, а богати рудници у околини стално су радили. Године 1671. забележено је да Јањево има много сребарних рудника, а половина од добијеног сребра припадала је султану.²³ Поред рударства, становништво се бавило и трговином, а као главни трговци, како смо видели, помињу се Дубровчани. Из извештаја путописаца XVII века, који нам говоре о приликама и животу католичког становништва овог места, видимо да је католичка колонија у Јањеву бројала преко хиљаду душа, и имала свог пароха.²⁴ Али, у Јањеву није било само католика, већ и православних житеља, који су имали две цркве, цркву св. Михајла и Гаврила и цркву св. Богородице.²⁵ Православни су припадали Новобрдској епархији. Католичка црква св. Николе први пут се помиње 1441. године, а као свештеник се

¹⁹ К. Јиречек, н. д. стр.

²⁰ К. Јиречек, н. д., стр. 208.

²¹ К. Јиречек, н. д., стр. 208, бел. 2.

²² К. Јиречек, н. д., стр. 109.

²³ К. Костић, н. д., 132, *Енциклопедија СХС, Јањево*.

²⁴ К. Костић, н. д., стр. 131.

²⁵ К. Костић, н. д., стр. 131.

помиње Андрија Плебановић.²⁶ Из извештаја католичких мисионара из 1671. године види се да је она служила и као катедрала скопском надбискупу, пошто је катедрала у Скопју била претворена у цамију.²⁷ Путописац Ј. Г. Хан каже да је ово заклоњено планинско место било средиште бискупа до 1821. године, када је премештено у Призрен.²⁸ Према католичким извештајима православни су у XVII веку били бројнији, а имали су и своју школу, чији је даскал Хаџи Андрија Лав умро 1672. године, а његов син Вичентије Поповић Хаџилавовић био је архиепископ у Аустрији.²⁹ Ти даскали су, како се помиње у записима, истовремено били и списатељи — преписивачи црквених и народних књига. Ту је новобрдском митрополиту Никанору исписана једна књига 1550. године,³⁰ а 1559. Проскомидија писана руком Димитрија Даскала.³¹ Године 1620. писан је и један црквени законик.³² Школа католичког становништва помиње се 1671. године, а учитељ је уједно био и капелан цркве јањевачке, свештеник дон Винченцо Матевић. Настава се вероватно изводила на народном језику, само се не зна којим писмом.³³ У једном испису из Ватикана, који је објавио др Михаило Гавриловић, говори се о јањевачкој школи.³⁴ Документат је од 7. VIII 1670. године. Ту се наводе и имена ученика, било их је 25. Презимена су углавном из западних наших крајева, нпр. Плебановић, Матевић, Деановић, Фисковић, Родић и сл. Поред презимена Родић које је до данас очувано у Јањеву, помињу се и ова данашња презимена: Масарек — Мазарекић, Богдани — Богдановић. У школи се учио, како се каже, читање, писање, веронаука и граматика. Настава се изводила три сата пре подне и два сата после подне.

Као што је споменуто, у XVII веку је православно становништво било бројније од католичког, а такође и муслиманско. У извештају о свом путовању по Албанији и Старој Србији, барски надбискуп Марино Бици вели како је године 1610. свратио и у Јањево, па том приликом даје и статистичке податке о јањевачком становништву по вероисповести. Те године је Јањево имало 500 кућа, од којих 200 православних, 180 мухамеданских и 120 католичких.³⁵ Дубровачки посланик у Цариграду Мате Гундулић, из славне дубровачке породице Гундулића, боравши 1674. године у Јањеву, каже за њега да је веома насељено место, где су у већини православни, а има и

²⁶ Presbiter Andreas Plebanus santi Nicolai de Agneva. *Div. sanc.*, 55, 239'.

²⁷ *Starine JAZU*, 25, стр. 197.

²⁸ Ј. Г. Хан, *Путовање кроз поречину Дрима и Вардара*, Београд, 1876, стр. 549.

²⁹ К. Костић, н. д., стр. 131.

³⁰ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, 555.

³¹ Љ. Стојановић, н. д., 6455.

³² Љ. Стојановић, н. д., 6585, 1081.

³³ *Starine*, 25, стр. 197.

³⁴ *Исписи из Ватикана* од др. М. Гавриловића, Архив САНУ, инв. бр. 9260, св. 6, р. бр. 8.

³⁵ С. Тројановић, н. д., стр. 105, К. Костић, н. д., стр. 132, А. Урошевић, н. д., стр. 195, *Енциклопедија СХС*, Јањево.

католика — латина.³⁶ У извештајима Аустријанаца из 1689. године Јањево се помиње као област од неколико села и као значајно рударско место због својих сребрних рудника.³⁷ Све до надирања аустријске војске рудници су радили без престанка. Међутим, после повлачења аустријске војске 1690. године они престају да раде.³⁸ Отада је становништво почело да живи бедно. Нестало је оног богатства по којем су Јањевци били познати. За повлачење аустријске војске везана је и легенда о покољу јањевачког становништва од стране Турака, а остала је у сећању Јањеваца до данас. Престанком рада рудника почело се и православно становништво исељавати, и у другој половини XVIII века потпуно се иселило.³⁹ Сигурно је да нису могли опстати због тога што је њихов живот био везан за рад радника, а такође и услед арнаутске анархије, која је убрзо узела маха у пољуљаној Турској, па је почело опадати и старо рударство чувеног Јањева. Услед те анархије Арнаута почетком XVIII века расељено је и Старо Јањево, а Јањевци Латини окупили су се око кула бегова Спахијића, који су били силни и пружали им заштиту.⁴⁰ У то време досељен је невелик број породица из Босне, Херцеговине, Далмације, Скадра, Призрена, Кратова, Новог Брада, Скопске црне горе.⁴¹ Међу најстаријим породицама у Јањеву сматрају се Палићи и Гласновићи, а то су и најбројнији родови. Цвијић каже да међу презименима породица преовлађују презимена наших западних крајева. Он нека презимена погрешно наводи, као нпр. Цецовићи м. Гечевићи, Мацуковићи м. Мацукићи, Цибаровићи м. Ђибарићи, Роџићи м. Родићи.⁴² У XVIII веку Спахијиће су заменили Џинићи. Једног од њих, Малић пашу Џинића, народни певач је увео у народну песму о боју на Делиграду, где описује сакупљање војске у Јањеву да би угушио устанак — „и покупи сво Јањево равно“.⁴³ У то време је у Јањеву још било православних. У близини Јањева изнад Бадовца, постојао је и православни манастир Војсиловица, који је опустео 1672. године. После тога православних у Јањеву више нема.⁴⁴

Становништво које је остало у Јањеву, вично рударским пословима и занатству, прихватило се новог начина живота и рада, ливења ситних предмета за украс и широку употребу од бронзе, пиринча — како је у Јањеву зову. У XIX веку они су јако развили

³⁶ К. Костић, н. д., стр. 132, А. Урошевић, н. д., стр. 195.

³⁷ А. Урошевић, н. д., стр. 189.

³⁸ А. Урошевић, н. д., стр. 192.

³⁹ А. Урошевић, н. д., стр. 196.

⁴⁰ Енциклопедија СХС, Јањево.

⁴¹ Ј. Цвијић, *Основи за географију и геологију Македоније и Старе Србије*, Београд, 1911, стр. 1271.

⁴² Ј. Цвијић, н. д., стр. 1272. У Дубровачком Архиву сам наишао на нека презимена која се подударају са јањевачким, нпр. Berissich (Test. not., 8, 1720), Masarak (Test. not., 9, 1340), Dominovich (Test. not., 36, 78r—79v), Palich (Test. not. 90v—90v), Glassovich (Test. not., 81, 225v—225), Gucich (Test. not., 90, 84v—85), Rucich (Test. not., 90, 186v). — Патрономику Јањева досад најбоље је дао проф. др М. Павловић у већ поменутој расправи.

⁴³ А. Урошевић, н. д. стр. 189.

⁴⁴ Енциклопедија СХС, Јањево.

и унапредили тај свој занат — кујунџијство. Фране Јукић бора-
већи у Приштини на путу за Цариград, упознао је неке Јањевце
и њиховог жупника и у свом путопису даје статистику Јањева и неке
карактеристике Јањеваца. Каже да Јањево има до 300 кућа, од којих
су половица католици, да говоре босански а себе Хрвати називају, да
су добре кујунџије и пушкари, и да своје производе продају околу
по турским покрајинама.⁴⁵ У то време Јањевци су радили код својих
кућа, а робу — своје прерађевине — продавали су по целој Турској
Империји. Међутим, они су своје дућане отварали и по другим ме-
стима. Тако је позната дозвола из 1822. године коју је издала Кне-
жевска канцеларија јањевачким кујунџијама „латинима, Петру Љај-
четовићу и сину његовом Ивану, Андреји Бурићу, Марјану Голомеш-
чићу (вероватно Голомејићу, прим. Н. Р.) да могу отворити у Ја-
сики Нахије Јагодинске дућан и у овом радити свој занат кујунџиј-
ски и еспап продавати по обичају, свакому, пошто се с ким погоде“.⁴⁶
Немачки путописац Ј. Г. Хан, путујући по Балкану, бележи 1858. го-
дине да Јањево има 150 католичких кућа са 1720 становника, 22 ал-
банско-мухамеданске, да католици говоре српскохрватским језиком
и да се баве ливењем месинга, да раде у својим кућама и да робу
продају по Србији, Бугарској, Влашкој и Македонији. Међутим, каже
да страни фабрички производи из Европе потискују њихову робу и
да треба очекивати пропаст те старе металне индустрије.⁴⁷ Мартин
Бурђевић 1869. године рачуна да у Јањеву има 250 латинских кућа
и 30 мухамеданских. Напомиње да су Јањевци кујунџије и да лети
своје израђевине продају на вашарима по Бугарској, Румунији, Ма-
кедонији и другде.⁴⁸ Симо Тројановић назива Јањево „великом пр-
стенџијом“ и каже да су око 300 католичких породица прстенџије,
хвали јањевачке прстенџије и њихове производе и даје укратко опис
њиховог рада. Напомиње да много путују и да се неки њихови про-
изводи налазе и у неким музејима, а да њихове „давте“ кресе и „мо-
сковски музеј“, што није нимало чудно јер су Јањевци путовали и
по Русији. Сам је, каже С. Тројановић, видео једног Јањевца 1902.
године у Москви како продаје своју робу.⁴⁹

Јањево је данас права рудиментална варош, у којој су се очу-
вали последњи остаци металне индустрије која је цветала овде, у
Трепчи и Новом Брду. Последњи остаци те индустрије су прерађе-
вине од туча и месинга. Међутим, у последње време тај занат све
више опада и данас, у Јањеву, нема оних правих прстенџија. Због
непродуктивности тога посла, Јањевци су у другом правцу наставили
тај свој занат, са другим прерађевинама и на савременији начин,
а стари начин продаје задржан је до данас, али само у оквирима
Југославије. Јањевачке прстенџије претвориле су се у ливце, којих

⁴⁵ F. Jukić, *Bosanski prijatelj*, 3, стр. 33 и 83—84.

⁴⁶ Т. Борђевић, *Живот и обичаји народни; Архивска грађа за занате и еснафе у Србији од II устанка до еснавске уредбе 1847*, XV, 23, стр. 9.

⁴⁷ J. G. Hann, *Reise von Belgrad nach Salonik*, Wien, 1861, стр. 136. и д.

⁴⁸ К. Костић, н. д., стр. 132.

⁴⁹ С. Тројановић, н. д., стр. 104—111.

има велик број. Неки су се у последње време и одселили из Јањева, отворивши своје занатске радње широм наше земље. Највише их је отишло у Загреб, где живи око 2000 Јањеваца. Данас Јањево броји око 5000 становника, махом католика, који говоре само српскохрватским језиком и у начину живота се у многоме разликују од осталог околног становништва, а своје порекло везују за традицију о Дубровнику. Од свих крајева где је било развијено рударство, свакако је у Јањеву очувано највише трагова. То место сачињава један музеј некадашњег начина живота, уз врло скромне остатке извесних утицаја старог Дубровника и знатан број типичних речи у вези са старим рударством, каже у свом чланку „Трагови рудара Саса у српскохрватском језику” др М. Павловић.⁵⁰ Целокупна архаичност у овом смислу потиче од настављања заната, који су у вези са старим рударством, а то је примитивно топљење извесних руда, израђивање разних предмета од месинга и сребра, затим лимарски и браварски занат, који су такође на неки начин везани за рударство. Архаичност овог места се огледа и у народној ношњи, карактеристичној данас само за ово место. Све се ове типичне карактеристике Јањева у новије време модернизују и мењају свој првобитни лик. То нарочито важи за кујунџијски занат и народну ношњу.

У Јањеву се до данас очувао један остатак еснафског уређења занатлија и то кујунџија, а то је светковање заједничког занатлијског празника. То је тзв. Крстовдан, слави се сваке године 14. IX. Другог облика цеховског уређења данас нема. Ишчезао је вероватно у другој половини XIX века и без формалне организације одржавао се као цеховски дух. Јаков Слишковић, који је у Јањеву проборавао две године крајем прошлог века као учитељ, каже да су у Јањеву постојале од најстаријих времена некакве задруге под именом „цехови”, те су у ту сврху плаћали до тог времена одговарајућу „даћу”.⁵¹

Најкарактеристичнији занат у Јањеву, као што сам рекао, јесте кујунџијски, који се у последње време претворио у тип минијатурне индустрије приватника, а одмах после рата оформљена је и занатска задруга, која је убрзо прерасла у предузеће. За ове специфичности Јањева најкарактеристичнија је лексика, која је сачувала елементе још из доба старог рударства, а данас се могу наћи само у Јањеву. На првом месту, као најглавнији, најинтересантнији и пун архаичности, долази кујунџијски занат. Група термина употребљаваних око обраде материјала показује резултат лексичких мешавина, обухватајући и турцизме, каже др М. Павловић.⁵² Током излагања задржаћу се на најкарактеристичнијим терминима који се употребљавају приликом процеса рада, на алату који се употребљава и сл., а који су резултат језичких мешавина у Јањеву. Покушаћу да

⁵⁰ Др. М. Павловић, *Трагови рудара Саса у српскохрватском језику*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, V, Нови Сад, 1960, стр. 117.

⁵¹ J. Slišković, *Albanija i Makedonija*, Sarajevo, 1904, стр. 25.

⁵² Др М. Павловић, *Остаци дубровачких и саских говорних особина у Јањеву*, Историски часопис, VII, Београд, 1957, стр. 299.

их догуним и објасним речима које сам нашао у речницима српско-хрватског језика, од Вукова па до Речника САНУ (I—V књ.).

Место — радионица у којој се ради назива са *догања*. То је мала приземна просторија. Ова се реч у Рјечнику ЈАЗУ налази под називом *догања*, уз напомену да се налази код писаца из Босне у 17. и 18. веку са значењем *дућан*. Даље се даје и објашњење. Реч је арапског порекла — од речи *dukkan*, турског *dukan*, а код нас је попримљена форма која одговара мађарској речи *doganyu*. У Вукову Рјечнику она има исто значење, а такође и у Речнику Гл. Елезовића, где се каже да се реч чује чешће по селима у Метохији (*догања*). Напомиње да се у арбанашком *дућан* каже *digonja*, чија форма је ближа јањевачкој *дугања*. У Речнику САНУ се каже да *дугања* у Горњем Власу значи *ковачница*. Међутим, као што је речено, у Јањеви ова реч има друго значење. Од ње је вероватно изведено и презиме Дуганчић. Шкалаић у свом речнику — *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* — нема ове речи. Отђиште на којем се топи руда или смеса назива се турском речи *оцак*. Реч је, као што рекох, турског порекла, добијена од *оцак* (Шкалаић). У нашим речницима она има значење *димњака* и *огњишта*. Она и у Јањеви има исто значење, али у кујунџија то је место озидано блатом и циглама, које на средини има округли отвор у који се убацује *огљевље* и ставља *пота* да се *греје*. *Пота* је суд од графита. Реч је немачког порекла и долази од речи *Pott* — лонац. Ове речи нема у Вукову, Броз-Ивековићеву и Бакотићеву Речнику. Код Гл. Елезовића је забележена са истим значењем као и у Јањеви, са напоменом да се употребљава у Пећи. У Рјечнику ЈАЗУ ова се реч налази под *пот* са значењем *мали лонац* — *судић* и каже се да се говори у Пчињу. Решетар каже да је ова реч добијена од средњелатинског *pottus* — *чаша*, *судић* и немачког *Pott* — *лонац*. — Забележена је и као дубровачка реч са значењем *мједене или лимене чашице са ручком*, а са напоменом да има исто значење и на острву Силби (Рјечник ЈАЗУ). У Речнику Ерну — Мејеа каже се да је база латинска, али без сумње страног порекла. Доводи се у везу са рчком речи *ποτήριον* — *чаша*.⁵³ Глагол за саму радњу је 3. лице јединине *тали* од глагола *талити* — *топити*. *Пота* лежи на *скар*. То је округло железно на којем је *пота* причвршћена да би се загрејала. Ова реч је забележена само у Рјечнику ЈАЗУ у облику *скар*, *скара* — *исто што и роштиљ*. У Јањеви се она употребљава такође и за роштиљ. Проф. др М. Павловић каже да се реч *скар* — *шкар* употребљава како у Дубровнику тако и у Јањеви.⁵⁴ Ватра се раширивала *сб'с ме* — „мехом“. У свим речницима се налази са значењем дувала за раширивање ватре, исто јој је значење и у Јањеви. Поред ове речи, у говорном језику Јањева употребљава се и реч *мешнице* — реч позната старијем дубровачком књижевном језику са значењем

⁵³ A. Ernout — A. Meillet, *Dictionnaire Etymologique de la Langue Latine*, Paris, 1951, стр. 936.

⁵⁴ Др М. Павловић, *Трагови рудара Саса у српскохрватском језику* стр. 117.

гајде. Вук каже да се реч *мјешиница* употребљава у Дубровнику и на Корчули. Проф. Павловић каже да је ова реч вероватно донета са Приморја и да лексички повезује Дубровник и Јањево.⁵⁵ За загревање *поте* употребљава се *огљевље* — *чумур*, који се добијао од запаљеног дрвета гашеног земљом. Ова реч је позната нашим речницима у облику *угљевље*. Место где се држало *огљевље* назива се веома карактеристичном речју *цента* — *сандук*. Реч је забележена у Вукову и Броз — Ивековићеву Рјечнику и каже се да се употребљава у Војводини. Реч је лат. порекла *centum*, преко нем. *Zente*. У Јањевоу се ова реч употребљава за сандук било које величине. Продужетак *меха* назива се *дулац*. Ова се реч налази са истим значењем у Бакотићеву Речнику, а у Вукову, Броз—Ивековићеву и Рјечнику ЈАЗУ са значењем *цијев што се душе на њу у гадљарску мјешину*. Код Гл. Елезовића ове речи нема. У *поту* се ставља 35 *драма тудијара* на 100 *драма бакра* и тако се добија смеша *пиринч* из које се мију разни предмети. Реч *драм* значи *грам*, а са истим значењем као у Јањевоу налази се у речницима које сам консултовао, сем у Бакотићеву. Реч је грчког порекла (Шкалаић), долази за речи *драхми*. Гл. Елезовић каже да турски лексикографи мисле да је ова реч персијског порекла и да долази од речи *direm*, а да западни филолози мисле да је она грчког порекла. За реч *цинк* се у Јањевоу употребљава и реч *тудијар*. Ове речи не познаје ниједан наш речник. Смеса која се добија мешањем бакра и цинка назива се *пиринч* — *жућа бронза*, *месинг*, како се у Јањевоу још зове. У Рјечнику Вукову, Броз — Ивековићеву и ЈАЗУ налази се у облику *пиринач*, а код Гл. Елезовића као у Јањевоу *пиринч*, са истим значењем. Реч је страног порекла, персијског *pirnk*, а преко турског *pirinç* (Шкалаић). Док се смеша *пиринч* загревава, за то се време врши процес *кб'лб'пљења*. За то су служиле *тереце* — *калупи*. У свим речницима се ова реч налази са истим значењем као у Јањевоу, а у Речнику Гл. Елезовића са напоменом да је то „алат у кујунџија у Пећи“. Реч је арапског порекла — *därägä*, а у наш је језик ушла преко турског облика *degece* (Шкалаић). Калапило се земљом званом *пржина*, која се довозила из Словиња (места јужно од Јањева). То је врста песковите земље врло погодне за овај рад. У Вукову Рјечнику за ову се реч каже да се употребљава у југозападним крајевима, на Приморју, у значењу *морски пијесак*. Та реч је свакако донесена са Приморја, јер је у Јањевоу било досељеника из Далмације, са острва и јужног Приморја, а добила је специфично значење односећи се на песковиту земљу из оближњег села Словиња.⁵⁶ У овим се речницима ова реч налази у значењу као у Јањевоу, сем у Речнику Гл. Елезовића. Ова је земља имала два *чешита* — две врсте. Један *чешит* је био *мека земља*, а други *чешит земља попрскана сб'с соли* да би што боље остављала траг предметима, свакој шари, натпису или сл. *Чешит* је

⁵⁵ Др. М. Павловић, *Остаци дубровачких и саских говорних особина у Јањевоу*, стр. 299; *Трагови рудара Саса у српскохрватском језику*, стр. 117.

⁵⁶ Др. М. Павловић, *Остаци...*, стр. 299.

турска реч, долази од речи *çesit* (Шкаљић). Са истим значењем је забележена и у Речнику Гл. Елезовића, а у осталим је нема. *Тереце* су се састојале из два дела, *мушке* и *женске*. Али су их сами од *пиринча*. Између једне и друге *тереце* ставља се *кб^алб^п* — модел, који оставља свој облик у пржини. После тога се тереце ставе да се суше на *тремпију* или *саџак* — треножац, који се ставља на оџак да би се осушиле. Реч *саџак* је турског порекла, долази од турске речи *sac ayak* — треножац (Шкаљић). И ова је реч записана у свим нашим речницима са значењем треножац. У Рјечнику ЈАЗУ каже се да долази од персијске речи *sadžajak*. За нас је, међутим, карактеристичнија реч *тремпија*. За њу каже проф. Павловић да се чује и у савременом дубровачком говору.⁵⁷ Реч *тремпија* одговара талијанској речи *trampoli*. Пошто се тереце осуше, везују се у *зглобе*, сада их зову и *стега*. У нашим реченицама ова реч има значење *заглавак*, у Бакотићеву *копче*, док се у Речнику САНУ даје и значење *склоп, састав*. *Зглобе* се састоје од две *штице* — даске повезане жицом између којих се стављају тереце. И реч *штица* је карактеристична за савремени дубровачки говор, а налазимо је и у књижевним делима дубровачких писаца.⁵⁸ Међутим, пре него се тереце ставе у зглобе, оне се *очуре* — *одиме*. Кад је све ово завршено и кад се пота загрејала, настаје процес *исипувања пиринча*, тако што се иде од тереце до тереце. Чим се тереце мало охладе, а пиринч у њима стврдне, тереце се отварају да би се извукао добијени предмет. Приликом обављања овог посла употребљавао се следећи алат: *кљешта* и *маше*. *Маше* су се употребљавале и за стављање предмета у поту и вађења ватре. Ова се реч налази у свим речницима са значењем „кљешта за вађење ватре”. Реч је персијског порекла, — *таше*, а у наш језик је ушла преко турског *таза* (Шкаљић). *Кљешта* су служила за *исипување*. Њима се придржавала пота када се растопљена смеша пиринч уливала у тереце. И ова се реч налази у свим речницима, а у Рјечнику ЈАЗУ се каже да је то најчешће ковачко оруђе којим се придржавају предмети. Пошто су предмети изливени и извађени, секу им се *бб^агб^сзлб^кци* и остало што је непотребно. *Бб^агб^сзлб^к* (чује се *багазлбк*) је пут, тј. отвор у који се улива пиринч у терецу, који води до места модела, а кроз који протиче растопљена смеша. То је и онај вишак на предмету који је остао у том делу тереце. Реч је непозната нашим речницима. Међутим, њу није тешко одгонетнути. Вук има у свом Рјечнику реч *богаз* — ждријело, кланац, па нам је лако извући закључак. У Јањеву је ово значење везано за специфичну ситуацију, а основној речи, која је нешто изменила свој облик, додат је турски суфикс — *лук*. Вук има у свом Рјечнику и реч *богазлук*, али са сасвим другим значењем — у *лисице оно бијело испод грла*. Резање багазлака врши се *ножицама* — *маказама*. Ова је

⁵⁷ Др М. Павловић, *Остаци...*, стр. 299.

⁵⁸ Уп. писмо које је 1913. г. упутио Иво Војновић др Мелку Чингрији — *Књига каретана од брода дубровачких*, *Dubrovački horizonti*, 1, Zagreb, 1969, стр. 15. и д.

реч исто позната нашим речницима са значењем као у Јањеву. У Рјечнику ЈАЗУ се каже да је то деминутив од речи *нож* — оруђе за резање састављено од два ножа.

После овог процеса приступало се обради и дотеривању изливених предмета. При процесу дотеривања и обраде имамо низ карактеристичних термина. Предмет који је требало заокружити, као нпр. прстен, стављао би се на *бурмагач* да се *цука кораћем*. *Бурмагач* је железно округло и дуго које служи за савијање и заокруживање предмета. Реч је непозната нашим речницима и свакако је турског порекла, што нам потврђује и њен први део *бурма*, тур. *büğme* (Шкалаћ). *Кораћем* се предмет *цука* да би се добио што округлији облик. Реч *кораћ* се налази у свим речницима са значењем „чекић за поткивање коња“. У Јањеву ова реч има друго значење. То је дрвени чекић и служи за дотеривање предмета у кујунџија. Реч *чекић* у Јањеву има друго значење и сврху. У Бакотићеву и Рјечнику ЈАЗУ се каже да је реч *кораћ* дошла од грчке речи *κορβιλιού-αλκα*, *куцало на вратима*. У Рјечнику ЈАЗУ се даље каже да се употребљава у Црној Гори. Облик *цука* значи *куца*. Исто тако се у Јањеву употребљава и именица *цукање* изведена од глагола *цукати*. Облик глагола *цукати* настао је од глагола *куцати* метатезом слогова. Реч *цукати* налази се у свим речницима којим сам се служио, сем у Речнику Гл. Елезовића, где је место *цукати* заступљен облик *чукати* са значењем „лупати, куцати“. У Броз-Ивековићеву Рјечнику се каже да се облик *цукати* употребљава само у Будви. После заокруживања предмета обављало се *љемљење* на свим предметима на којима је то било потребно. *Љемило* се *припојем* који се добијао топљењем *пиринча* — месинга и *тудијара* — цинка. *Припој* се затим тупа у *дигицек*, па се помеша *сб'с тенећар*. Реч *љемљење* значи спајање нечега, а изведена је од глагола *љемити*. Обе речи су познате нашим речницима и значе исто што и у Јањеву. *Припој* је оно чиме се нешто спаја, тако објашњава Бакотић ову реч у свом Речнику. У Јањеву она има исто значење. *Тенећар* је боракс. У речницима се налази само у Рјечнику ЈАЗУ и то само у потврди *тенећар* или *боракс*. Међутим, реч *дигицек* је непозната нашим речницима. То је уска и округла посуда, шупља, као аван, у којој се тупа нека тврда материја. После тога, предмети се један по један стављају у *чанак* — земљани суд у облику тањира — у којем се налази *тизан*, азотна киселина. Пошто су *заљемљени*, предмети се нанижу на *железце* — деминутив од железно — и стављају на ватру — на *оцак*. У Јањеву се место *звожђе* употребљава чешће реч *железо*, која је чешћа у западним нашим крајевима. Након тога предмети се *пили*. Глагол *пилити* познат је свим нашим речницима са истим значењем као и у Јањеву — *пилити*, шегати, резати нешто пилом. У Јањеву се место речи *пила* употребљава реч *ћерна*. Реч је непозната нашим речницима. Вероватно је турског порекла, али је нема ни код Шкалаћа. Предмет који се пилио придржаван је *пљосном* и наслањан је на дрвени столац. *Пљосне* су растањена кљешта, којима су се могли држати

ситни и танки предмети. У речницима ове речи нема. После овог се предмети *изваре у ветрион*, тј. сумпорној киселини, витриолу, а затим се поново стављају у *тизан* да би добили жуту боју, па се после тога добро *ошукају* — *ушукају*. Реч *ошукати* — *ушукати* је непозната нашим речницима. Проф. Павловић каже да је то комплементна варијанта израза *цукати* — *шукати* и доводи је у везу са немачком речи *Schaukeln*.⁵⁹ Иначе, сама реч значи чекићем и куцкањем дотеривати неки предмет. Ако је било потребно да се на неком предмету направе *рунице*, користио се алат *мб^ткап* — *мапкап*. *Маткап* је у доњем делу мало изоштрен да би могао да пробије смесу. У Рјечнику ЈАЗУ налази се ова реч у облику *малкап* — челични општриц(?) којим се врти г(в)ојке, према М. Павлиновићу. Гл. Елезовић у свом Речнику каже за *мапкап* да је справа за бушење налик на гудало која окреће челични сврдлић. Код Шкаљића је забележена као *мапкаф*. Иначе, реч је арапског порекла — *mitkab*, која је преко турског *matkap*, *matkab* прешла у наш језик.

Последњи процес у обради предмета је *маскаљење* — *мб^сскаљење*. Проф. Павловић за ову реч каже да је талијанског порекла, а унета је преко дубровачког говора и у говор Јањева.⁶⁰ Употребљава се и глагол *маскалити* — да се *маскали*, *по нашачки да се полира, лустра*. И у талијанском глагол *maschiare* значи *гладити, глатати*. Маскалило би се на тај начин што би се предмет ставио у *менгеље* и добро причврстио. Маскалило се челичном шипком — *маскалом*. *Менгеље* је стезач, тако је забележено и у свим речницима. Бакотић каже у свом Речнику да је реч *менгеље* турског порекла и да долази од речи *менгене*. Међутим, Шкаљић каже да је та реч по пореклу *гачка* — *taggapan*. Напомињем да се у Јањеву поред речи *маскали се* употребљава и слична реч — *маскарити се* — *шалити се, за мускару* — за шалу, нешто што не треба схватити озбиљно; *нмо да се маскарини* — немој да се шалиш. И ова је реч попримљена преко дубровника и очувана је до данас у говору Јањева. После маскаљења обрађени предмети се стављају у *трину* — *триње*, *отпатке* од дрвета, да би се осушили и добили сјај. Затим би се слагали и паковали у *тесте* — *туце* од сто комада. У нашим речницима се каже да *тесте* садржи 10, одн. 12 комада нечега, међутим, у Јањеву се употребљава за сваки одређени скуп паковања. Иначе, реч је персијског порекла, долази од речи *deste* — *туце*, а у наш језик је дошла преко турског *deste* — *туце* (Шкаљић). Ако је неки предмет требало обелити, пошто су били жути, процес маскаљења би отпао. Тада би се предмети стављали у *сач* — посуду од гвожђа као *црепуља* (Вук, Б—И, ЈАЗУ, Гл. Е.). И ова реч је персијског порекла — *sağ*, попримљена преко турског *saç* (Шкаљић). *Сач* би се стављао на ошак док се вода у њему не би загрејала. Кад вода узаври, ставља се *соли*, један део *жуге машине* и два дела *беле машине*, а након тога *срма* — сребро. Реч *срма* забележена је у свим речницима. То је најчистије

⁵⁹ Др. М. Павловић, *Остаци...*, стр. 300.

⁶⁰ Др. М. Павловић, *Остаци...*, стр. 300.

сребро. Реч је турског порекла и долази од речи *sirma* (Шкаљић), а позната је и новопрчком *sirma* — сребро (Рјечник ЈАЗУ). После тога се предмети ставе у корито са водом где се лепо *ошукрају* — глачају један о други, па се ставе у *трину*, тј. у триње, да се осуше и добију сјај. На тај начин процес рада је завршен, па се предмети пакују у *тесте*.

Јањевачке кујунције или прстенције, како их назива С. Тројановић у поменутом чланку, а и они себе тако зову, најчешће су на приказани начин израђивали своје производе, и то у првом реду *прстење*, по чему су и добили име *прстенције*, затим *кандила* за *иконе*, *џураће* — *минђуше*, *белензике* — наруквице, *гривне*, *навте* — *копче*, *плочице* за украс, *интушије* — *гривне* за руке које су се отварале, *конице* — мале *иконе*, *паскурнице* — *крстове* за *колаче* на слави и друге ситне предмете који су имали пробу. Своју су *робу* Јањевци продавали на вашарима и пијацама, раније по целом Балкану, па чак су ишли и у Русију, до Москве, како је споменуто раније. Продавце називају *скитачима*, а и они себе тако зову, зато што пуно путују. На својим путовањима задржавали би се по више месеци, све док не би распродали свој *еснап*. Док није на Балкану прорадила железница, путовали су коњима од места до места. Као што је речено, овај је занат у Јањеву најстарији, а настао је, вероватно као последица укидања рада у рудницима, а свакако је био и раније у примени, у периоду процвата јањевачких рудника. Он нам донекле показује како се на примитиван начин прерађивала руда која се копала у јањевачким рудницима. Термини, називи алата, који су очувани до данас, показују нам велику језичку помешаност. Има језичких елемената дубровачког и западног говорног подручја, извесних остатака саских, а, наравно, и турских специфичности, што је и нормално кад се зна да су крајеви којима припада и Јањево били до 1912. године под турском влашћу. Занат је у Јањеву познат само католицима, муслимани се обично баве пољопривредом, а преношен је од оца на сина, од генерације на генерацију, и тако је очуван у својој архаичности готово до данашњих дана, а самим тим и називи алата и термини везани за процес и начин рада.

По начину топљења руде сличан је кујунцијскоме и занат *каљење срме*, који, међутим, до данас није очуван. То би, можда и највероватније, био један од специфичнијих заната. Пре рата овај је занат радио само један човек у Јањеву. Доцније, после њега, занат нико није наставио да ради, јер је до материјала тешко доћи. Занат је сигурно цветао у доба пуне експлоатације јањевачких рудника, када се у њима копало сребро које је требало пречишћавати од разних других примеса. Сам процес рада је веома прост и једноставан, а карактеристичних термина и речи нема много и они су, углавном, исти као и код кујунцијског заната.

За *каљење срме* — *сребра* — направи се такође одак као и код кујунцијског заната, само мало нижи и са уграђеним мехом за распиривање ватре. Са овим смо се терминима већ упознали. Они и овде

имају исто значење као и код кујунџијског заната. Интересантна је реч *каљење*, која у овом случају има значење топљења и пречишћавања сребра — *срме* — од разних других састојака да би се добио чист концентрат сребра. У Вукову и Броз-Ивековићеву Рјечнику ова реч има другачије значење — расхлабивати, хладити усижано гвожђе да постане тврђе. *На оцак* се за *поту* направи *менгало* — удубљење у које се ставља пота да би се загрејала, а прави се од нақвашеног пепела. У нашим речницима, сем у Вукову, Броз-Ивековићеву, сва је реч записана као *мангал*, *мангала* са значењем *тагар*. У Јањеви она има преносно значење. Реч је арапског порекла *mangal* — преносило, а у нас је допрла преко турског *mangal* (Шкаљић). У поти која се загрејавала на исти начин као у кујунџија, стављају се *старе паре*, стари сребрни новац, из којих се жели добити *срма* — сребро. Када се стављени предмети растопе, ставља се на 1 кг. смесе 25% олова да би се добио чист концентрат срме. Кад је олово растопљено и помешано са смесом, дува се *св'с ме у поту* да се издвоји срма. Што се брже дува, срма се брже стврђава. Тако се добија чиста срма, а онај остатак који је остао са оловом назива се *тештина*, тј. оно што је празно, што не вреди. У Рјечнику Вукову нема ове речи, али постоји придев *тјешан* — нечиста маса (*massa illitus*). Гл. Елезовић у свом Речнику каже да у Пећи код кујунџија за оно што остане кад се метал кали каже *тешта фира*. У Рјечнику ЈАЗУ налази се именица *тјештина*, али она има сасвим друго значење — тијеснац, тјескоба. Стара база је свакако стсл. *тѣштѣ* — празан, ништетан. Облик *тештина* добијен је од основе *тешт* — наставком за грађење реч *-ина*. Ова је реч у Јањеви веома стара, сигурно потиче још из времена прерађивања руда, кад је експлоатација јањевачких рудника била у процвату. Пошто је добивена чиста срма, из *тештине* се даље издвајао *туч* — помешан бакар и цинк, месинг. Реч *туч* је позната нашим речницима са значењем — бронза. У наш језик је примљена из турског — *туџ*, *тинџ* у значењу бронза (Шкаљић). Алат који се употребљавао био је веома једноставан и исти као и у кујунџија. Састојао се из једне *жељезне куке* за разграњивање ватре, *маше* су служиле за држање *поте*, а *лбжица* за вађење смесе из *поте*. На овакав су начин стари Јањевци у својим кућама, научени од својих старих, топили руде из којих су добијали и племените метале. Временом овај је занат ишчезавао и касније, место руда, топили су сребрни новац из којег су извлачили чисто сребро. Данас, како је речено, овај занат није више актуелан.

Ова два заната дуго су сачували архаичност и у лексички и у начину обраде. Сви остали занати, којих у Јањеви има данас, новијег су доба, са мање архаичности и лексичких мешавина, што је и разумљиво, јер је у последњим вековима етнички елеменат издиференциран само у једном правцу, боље рећи унифициран. У тим занатима више преовладавају изрази који су устаљени и једнаки мање више код свих занатлија те врсте у једном крају, а одговарају оном језику који је првобитно условио те термине. Тако лимарски, *тене-*

ћеџијски, занат има у већини термине и изразе турског порекла, а браварски немачког порекла, устаљених већ у научној терминологији. Међутим, то не значи да ови занати немају локалних израза. Термини који су прихваћени у оба заната, задржали су своје значење и смисао у потпуности, а везани су за алате, материјал који се употребљавао и производе. Према томе, они нису толико карактеристични и својствени само Јањеву, као прва два. У даљем излагању задржаћу се на најкарактеристичнијем лексичком материјалу тенеџијског и браварског заната да би се што јасније видела лексичка мешања и архаичност занатских термина.

Лимарима је као материјал за израду предмета служило *тенеће* — лим, плех. Реч је забележена у свим речницима као турска реч. Међутим, према Шкалаићу, то је персијска реч *tenke*, која је преко турског *teneke* примљена и у наш језик. Зато се и лимари у Јањеву зову *тенећеџије* према турском *tenekeci* (Шкалаић). Исто је тако турска реч *ајеџија* — алат за лемљење у облику чекића. Забележена је у свим речницима које сам користио. У Речнику САНУ се каже да је то алат у калајџија у Пећи. Шкалаић ове речи нема. За лемљење се употребљавао *нишадор*. То је амонијачна со. Реч је такође са истока, персијског је порекла — *nevšadur*, *nešadur*, а у наш језик је ушла преко турског облика *nişadir*. Забележена је у свим речницима као *нишадор*, а код Гл. Елезовића има облик као и у Јањеву — *нишадар*. За савијање тенећа служила је *штанка*. То је дугуљаста челична шипка. Ове речи нема ниједан наш речник. За савијање и кујење тенећа служи *наковаљ* — гвоздена подлога на којој се кују метали. Она служи и код кујунџија. Код Гл. Елезовића забележена је као *наковаља*, код Вука и у Рјечнику ЈАЗУ као *наковањ*. У Рјечнику ЈАЗУ се каже да је ова реч посве обична у Славонији. И овде, као и код кујунџија, среће се облик *цука* место *куца*; то је дијалектолошка особина говора Јањева. Исто тако и овде служе за употребу *кљешта*, само мања, а такође и *менгеле*. Ове речи су примљене од кујунџија и задржале су исту функцију и значење јер су биле у живој говорној употреби. За избијање рупа употребљавала се *зб^амба*, која је служила и кујунџијама. То је челична шипка са оштрим врхом. Порекло ми је непознато, а забележена је само у Речнику САНУ са значењем „врста резбарске алатке“. Узета је из поменутог чланка С. Тројановића о јањевачким прстенџијама. Да би се тенеће исекло округло, служила је *пергеја* — алат у облику шестара. У Речнику Гл. Елезовића забележена је ова реч као *пергел*, а такође и у Рјечнику ЈАЗУ, где се каже да је она лесковачки локалитет. Реч је персијског порекла — *pergal*, *pergar*, а у наш језик је продрла преко турског *pergel* (Шкалаић). Алатка за нитовање назива се *џигер*. Реч није забележена у нашим речницима. Вероватно је немачког порекла. Исто тако се употребљава једна типично немачка реч *шина* — *Scheine*. То је железна или челична шипка. Са истим значењем забележена је у речницима. Поред речи *кораћ*, употребљава се и турска реч *чекић* — *çekiç* (Шкалаић). Употребљава се за об-

раду предмета. Поред гвоздених, употребљавају се и дрвени чекићи. За *миљење* се употребљава *ћерна*, као и код кујунџија. Најчешће су израђивали канте за млеко, тзв. *газнице*. Ова реч није забележена у нашим речницима. Вероватно је значење пренесено са канте у којој се држао *гас-петролеј* на канту за млеко. Иначе, у називима предмета има највише турских речи, као нпр. *леген* — посуда за умивање, *лавор*. Заправо реч *леген* је персијског порекла — *legen*, па преко турског *legen* ушла је и у наш језик (Шкаљић). Производили су и *џезвићи*. Реч *џезве* је из арапског језика — *gadwa* — преко турског *џезве* примљена у наш језик, а такође и реч *тас* (ар. *tas*, тур. *tas*, Шкаљић). Ове су речи познате ширем кругу нашег језичког подручја као траг дугогодишњег турског утицаја. Тенећедије су производиле и *фењере*. Реч је грчког порекла — *fanarion*, а у наш језик ушла преко турског језика — *fanar* (Шкаљић). Све ове речи забележене су у нашим речницима у истом облику и са истим значењем које имају у Јањеву. Вероватно је турског порекла и реч *тавтар* — левак, који су израђивали тенећедије. Реч *тавтар* није забележена у нашим речницима. Реч *јебрик* је персијског порекла — *abriz*, а у наш језик је ушла преко турског облика *ibrik* (Шкаљић), а такође и реч *ренде* (перс. *rende*, тур. — *rende*). Код Гл. Елезовића је забележена као *рендa*, а код Вука као *еренде*. Поред ових по називима карактеристичних предмета, тенећедије су радиле и друге ситне предмете од лима. Као што се види, овај је занат карактеристичан по томе што у својој лексици има највише турских речи или попримљених посредством турског језика, које су сачуване у живом народном говору све до данас.

Браварски занат није много стар. Раније није било бравара у данашњем смислу. Браварски се занат у Јањеву развио од пушкарског заната. Поменуто је како је Франо Јукић пишучи о Јањеву написао да су Јањевци добре кујунџије и пушкарари. Лексика везана за браварски занат није тако архаична и интересантна као лексика кујунџијског заната. И овде има речи турског порекла или примљених преко турског језика. У већини то су називи алата, који се употребљавао и код кујунџија. Тако, нпр. реч *турпија*. То је челична направа са оштрим зарезама које се урезују у неки предмет. Реч је турског порекла и долази од речи *törpü* (Шкаљић). Реч је забележена у нашим речницима као *турпија* и као *дурпија*. Турског је порекла и реч *бурма* (тур. *birma*, Шкаљић) — завртањ. Забележена је такође у нашим речницима. Интересантно је да се у Јањеву употребљава и немачка реч *шраф*, а такође и реч *федер*. Као алат је браварима служила и *замба*, *маше*, *наковаљ*, *менгеле*, *кљешта*. Израђивали су разне предмете од гвожђа, као нпр. *браве*, *квaке*, *транкете* — направа за отварања врата без кључа. Реч *транкета* није забележена у нашим речницима, док две прве јесу, и то са значењем као и у Јањеву. Поред тога израђивали су и *воденице за кафу* — млин за кафу. Поред металних, израђивали су и предмете од дрвета, као *бучке* — суд за миљење млека и добијање масла. Ова је реч такође забележена у свим

речницима са значењем као и у Јањеву. Алат који им је био потребан правили су сами, па су морали познавати и ковачки занат, те су тако ова два заната присно везана један за други. Поред већ поменутих алатки — *кљешта, маше, менгелје, наковаљ* — које су биле у употреби и код кујунџија и тенеџџија, употребљавали су и *тоцило* — тачкасто округли брусач за оштрење. Ова је реч код Вука и Броз-Ивековића забележена као *тоциљ*, а у Рјечнику ЈАЗУ као *тоцио* и *тоциљ*, али нема разлике у значењу.

Једна од карактеристичнијих црта и у етнолошком и у лексичком погледу јесте народна ношња старих Јањевки и Јањеваца. Сваком који први пут дође у Јањево, прво што ће приметити, биће ношња Јањевки. Ношња у Јањеву је махом турског порекла. Не смемо заборавити дуги период турског утицаја у нас, који је у Јањеву дуже него код других, оставио трага. То се у Јањеву најбоље манифестује у народној ношњи, облику и лексици. Јањевци, да би се некако приближили Турцима, морали су да се на неки начин приближе њима, ношњу су прихватили као неку врсту мимикрије. Најприкладније им је било, ако ништа друго, а оно да приме њихову ношњу. У том погледу, задржавали су сигурно и неке своје елементе, али немамо доказа о томе како је изгледала народна ношња у Јањеву пре доласка Турака, јер народ, у предању, није успео да је сачува због велике временске дистанце. Несумњиво, народна ношња Јањевки и Јањеваца је комбинација старе предтурске и турске народне ношње која је преовладала. Међутим, народна ношња Јањева се разликује од турске и по облику и по кроју. Данас, у новије време, Јањевке, обично старије жене, а и оне из конзервативнијих породица, љубоморно чувају своју ношњу, док млади свет обично прихвата савремени начин грађанског одевања. То се нарочито осећа од 1945. године, што је и разумљиво. Мушкарци су старију ношњу напустили много раније, после ослобођења јужних крајева наше земље од вишевековне владавине Турака. Данас, међутим, нема ниједног који подржава ту ношњу. Промена ношње код људи је разумљива и оправдана, јер Јањевци пуно путују па да се не би разликовали од других, променили су начин одевања у *а ла франга*. За Јањевке је схватаљиво што задржавају дуже своју ношњу, свој начин одевања. То су жене које су стално у кући и била би велика реткост, мислим на ранији период, ако би која жена пошла на мало дуже путовање. Било је и таквих које су ишле са својим мужевима и на дужи пут, али већином, сем у ближој околину, нису путовале. Оне пак Јањевке које су напустиле Јањево одлазећи са својим мужевима у друга места или земље, да не би представљале атракцију, промениле би своје одевање. Ова карактеристика Јањева стицајем околности мења свој лик. Оно што је за нас карактеристично, то је лексика саме ношње. Та лексика је у већини турског порекла, јер је и сама ношња примљена под турским утицајем. У даљем излагању задржаћу се баш на томе. Прво ћемо разгледати женску ношњу јер је она разноврснија.

Женска народна ношња састоји се из *кошуље* дуге до колена. Те су кошуље жене саме радиле од платна које би саме изаткале на *разбоју*. *Разбој* је справа за ткање (Вуков, Броз-Ивековићев и Рјечник ЈАЗУ). *Разбој* се састојао из два *бавна* — две греде. У Рјечнику ЈАЗУ се каже да је ова реч добијена од речи *балван* испадањем *л*, са напоменом да се говори у Црној Гори. У осталим речницима је записана као *балван* (Вуков, Броз-Ивековићев, САНУ). *Разбој* се затим састојао и из *бардила*. Реч је забележена у нашим речницима. У Речнику САНУ забележена је као *бардо*, *брдо*, али значење је исто као у Јањеву. *Разбој* се састојао и из *цепца*. То су штапићи који држе основу. И ова је реч забележена у нашим речницима и нема разлике у значењу. Из добијеног платна, као што је речено, шију се кошуље за које се утроши *четири лакта платна*. Кошуље за свечане прилике имале су и *грику* — *крагна навезана аспрама* и *министрама*. Ова реч није забележена у нашим речницима. Реч *аспра* забележена је са истим значењем које има и у Јањеву. То је бели ситни сребрни турски новац. Грчког је порекла, долази од речи *аспрон*. *Министра* је стаклено зрно које служи на женским оделима — кошуљама и сл. као украс. У Рјечнику ЈАЗУ забележена је као *манистра*, али нема разлике у значењу у односу на говор Јањева. Код Гл. Елезовића је такође забележена као *манистра* — *ћинђува*. Изнад кошуље се облачно *џемадан*, који је био без рукава, а на рубовима је имао *гајгане*. Реч *џемадан* забележена је у нашим речима као *џамадан*. У наш језик је продрла из турског језика — *samadān*, али је персијског порекла — *gāmedān* (Шкаљић). *Гајган* је врста од свиле или памука. Исто значење има и у нашим речницима. У наш језик је ушла из турског — *gaytan*, али Шкаљић каже да и у турском није изворна већ примљена из арапског језика — *qaytan*, а води порекло из грчког облика *gaitanon*. Преко џемадана се облачи *минтанче*. То је део горње женске одеће са рукавима. Облачило се у обичним и свечаним приликама. Чинило је саставни део *димија*. Облик *минтанче* је деминутив од *минтан*. Наши речници имају само облик *минтан*. Вук нема ове речи у свом Рјечнику. У Рјечнику ЈАЗУ забележен је и облик *минтанче*, али је значење другачије — кошуљица за малу дјecu. Реч *минтан* је примљена из турског језика — *mintan*, али њен облик је узет из персијског — *minten* (Шкаљић). *Басма* је турска реч и значи шарено платно, *шип басма* је шарено свилено платно. На *минтанче* се око руку, на раменима и око врата као украс стављају *тантеле* — *чишке*. Ова је реч забележена само код Глише Елезовића. Он каже да ова реч потиче од француске речи *dentelle*. Ова је реч вероватно у говор Јањева дошла преко Солуна. Постава која се ставља са унутрашње стране *минтанчета*, а и код других делова одеће, назива се *астар*. Реч је забележена у свим речницима са истим значењем као у Јањеву. И то је по пореклу турска реч — *astar* (Шкаљић). У горњу женску одећу спада и *јелече* (тур. *yelek*, Шкаљић). И то је хаљина без рукава. Са истим значењем забележена је у речницима.

У доњу женску ношњу, у првом реду, спадају *димије*, које су израђене од разног материјала, а најсвечаније су тзв. *шит димије*. Сматра се да је ова реч турског порекла, међутим, Шкаљић наводи да је она у турски језик ушла из грчког језика, где гласи *dimitos*. Димије се везују око паса *очкуром*. У Вукову Рјечнику је забележена као *учкур*. Крајеви димија на ногама имају *нагавице*. Реч је изведена од нога, а значи нешто што је око ноге, што стоји на ноzi. *Нагавице* су посебан део димија, а извезене су свилом у облику троугла и пришивају се на крајевима димија. Преко димија око паса везивао се *кушак*. Обично је од свиле и служио је као украс. Реч је турског порекла — *кизак* и као таква је забележена у свим речницима. Такође се везивала и *бошча*. Она је изаткана од памука, свиле или вуне. Јањевке су их саме ткале. Између делова су стављале чипке. На крајевима су пришивани *отракови* да би се бошча могла везати око струка — *да се врже отрак*. И ова је реч дошла преко турског *воћса* (Шкаљић). У нашим је реченицама забележена са значењем *прегача, кеџела*.

На главу се стављао прво *фес*. У речницима ова реч има значење турске црквене капе. Међутим, код жена у Јањеву има друго значење. *Фес* који су жене стављале на главу је у облику троугла, направљен од крпе и забадао се у косу. Везивао се *сергејом* — црном вршцом, а преко њега је стављана марама — *шамиче*, па *мафес*. Реч *сергеја* код Гл. Елезовића има значење грубог платна од кога се праве вреће, а такође и у осталим речницима. Међутим, у Јањеву она има сасвим друго значење. *Шамиче* је деминутив од *шамија*. У наш језик је ушла преко турског *šame*, а у турски из перскијског *šame* (Шкаљић). *Мафес* је шарена танка свилена марама.

Као огртач је женама раније служио *терлик*. То је био огртач дуг до колена. У Речнику Гл. Елезовића ова је реч забележена као *терлак*, али има исто значење као у Јањеву, Међутим, у осталим речницима *терлик* има сасвим друго значење — лака женска обућа (Рјечник ЈАЗУ). И у турском језику *terlik* значи папуча (Шкаљић). У Јањеву има значење огртача. Данас место *терлика* жене огрћу *вунену шамију* или *свилену шамију* — шал који стављају преко рамена па један крак пада низ леђа, а друга два држе једном руком на прса.

На ногама носе чарале исплетене од вуне, а украшене *аспрама*, *министрама* и *срмом*. Обували су *јеменије* — ципеле, а када је лепо време, ходали би у лепо ишараним папучама, *сб^с папуче* би *ишли*. Реч *јеменија* је арапског порекла — *yamaniyu*, а у наш језик је ушла преко турског — *уетени*.

Мушка народна ношња била је мање разноврсна, упрошћенија. Углавном се састојала из *кошуље* од тканог платна, *сб^с јаку* — крагнџу. Носили су и *џемадан*, који је био од чисте тканине, а преко џемадана су облачили *минтан* *сб^с ушивене колчаце* на рукавима да се не би рукави џепали. У Речнику Гл. Елезовића *колчак* је закрпа на рукаву, а код Вука и у осталим речницима то је закрпа на чакши-

рама. И ова је реч турског порекла — *kolçak* (Шкаљић). Преко минтана су носили *гуње* (деминутив од гуњ). Реч је грчког порекла и долази од речи *goip* и значи кожух, исто као и у Јањеву, а и осталим нашим крајевима. У доњи део одеће спадале су *чакшире* које су око струка везивали *очкуром* и *црвеним појасом*. Реч је позната ширем кругу нашег језичког подручја и забележена је у свим речницима у значењу панталоне. Турског је порекла — *çakşir* (Шкаљић). Чарапе су као и код жена биле вунене, само без украса, а обували су *кундре* — ципеле, које су радили домаћи мајстори и то од коже. У Речнику Гл. Елезовића реч *кундра* забележена је са истим значењем као у Јањеву — мушка плитка ципела. Код Вука је нема, а у Рјечнику ЈАЗУ забележена је као *кундра* али са другим значењем. Међутим, под речју *кондура* имамо исто значење, а гр. је порекла (*κνδουρος*). На главу су обично стављали *фес*. Реч *фес* у мушкој ношњи има значење које има и турска реч, док код жена она има сасвим друго. То су углавном најкарактеристичнији елементи мушке народне ношње. Данас, као што сам рекао, у Јањеву она више не постоји, јер је уступила место модерном и савременом начину одевања.

Као што видимо, а како је и раније речено, јањевачка ношња има у себи доста турских елемената, а са тим, наравно, и термина и лексичке подударности.

У свим занатима, као и у ношњи, запажене су језичке мешавине. Термини и изрази примљени из других језика задржали су основне елементе језика из којих су преузети, али са измењеном структуром која је прилагођена нашем језику или боље говору Јањева. Уопште узевши, и сам етнички састав некадашњег Јањева условио је и лексичку разноликост и шароликост садашњих, а, наравно, и старијих Јањеваца. Данас, међутим, због разних утицаја и промењених прилика, старински језички елементи све више и више ишчежавају тако да можемо очекивати и потпуно губљење лексичких особености Јањева. Занати и ношња из дана у дан мењају свој првобитни облик, а самим тим се и лексика мења и губи.

*

Док је овај рад био у штампи, изишла су два тома Етимолошког рјечника хрватскога или српскога језика П. Скока и зато нисам био у могућности да се и њиме служим. Многе речи које се тичу Јањева, а турског су или неког другог порекла, забележене су и код Скока као балкански турцизми и налазе се скоро у свим језицима Балкана.

R é s u m é

L'ARTISANAT A JANJEVO ET SES ELEMENTS LEXIQUES

par

NIKOLA RODIĆ

Dans cet article l'auteur traite de la lexique de l'artisanat et du costume national à Janjevo. Janjevo est une localité importante de l'exploitation minière serbe au moyen-âge. A proximité de Novo Brdo, mais d'importance secondaire et malgré cela il existe toute une suite de données qui témoignent de son importance. Sur le territoire de Janjevo actuel on a trouvé des vestiges remontant encore à la période hallstatt, du temps des Romains, mais Janjevo est mentionné pour la première fois en 1303. dans une lettre du pape Benoit IX. Depuis ce temps il est régulièrement mentionné dans les rapports des missionnaires, des visiteurs, des auteurs de récits de voyage. Les citoyens de Dubrovnik, les colons, sont mentionnés à partir du XIV siècle. Ils furent propriétaires et fermiers des mines, négociants. Les habitants étaient mineurs commerçants.

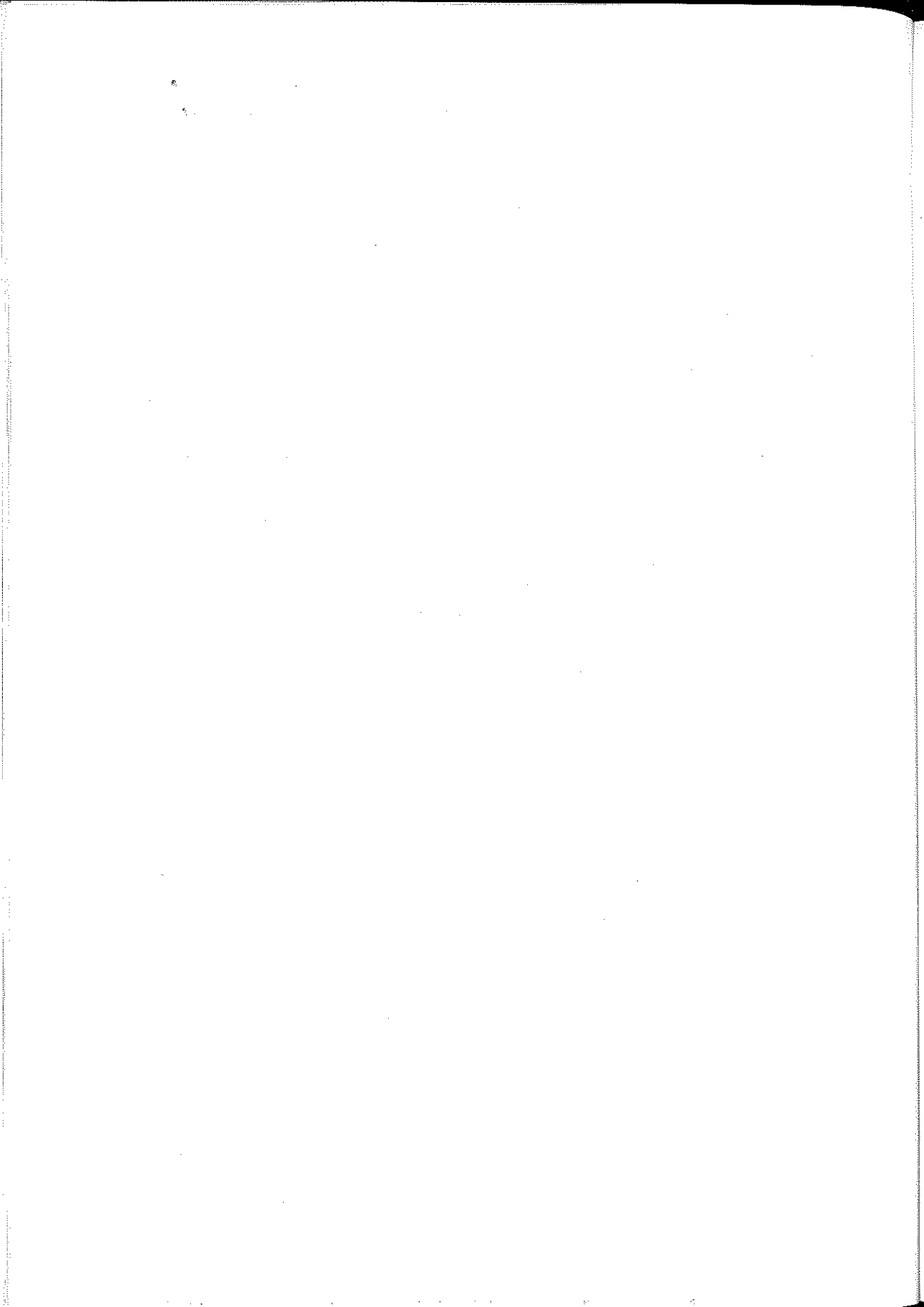
A côté de la population catholique il y avait à Janjevo des orthodoxes et aussi des Saxons, dont on retrouve la trace dans le toponyme *Šaškovce*, non loin de Janjevo. Après la migration sous Arsenije Čarnojević et après le retraite de l'armée autrichienne, il n'y eut plus d'orthodoxes à Janjevo, les mines ne sont plus exploitées et l'importance de Janjevo d'autrefois diminue progressivement. Le Janjevo d'aujourd'hui représente un ensemble étroitement lié, qui rattache ses origines à la tradition de Dubrovnik, actuellement très forte.

A côté de l'exploitation minière, Janjevo fut réputé par l'artisanat, surtout par l'orfèvrerie, qui s'est développée surtout au XVIII et au XIX siècle. Dans cet art les artisans de Janjevo étaient de vrais maîtres. Ils vendaient leurs produits dans les Balkans, et certains parmi eux, même en Russie. Cependant ils ouvraient aussi leurs ateliers dans d'autres localités de Serbie, de Roumanie et de Bulgarie. Même au début du XX siècle l'artisanat à Janjevo ne perd pas son importance, mais ces derniers temps les produits des artisans de Janjevo sont suppléés par les produits de l'industrie.

De toutes les contrées où l'industrie minière fut développée, c'est à Janjevo qu'elle a gardé le plus de traces. L'ambiance archaïque tant entière résulte de la continuation de l'artisanat de génération en génération qui sont en rapport avec l'ancienne exploitation minière — la fusion de certains minerais, la fabrication de certains objets en laiton et en argent et autres. L'archaïsme se révèle aussi dans le costume national. Le groupe des termes employés durant le processus du travail, l'appellation des outils et des objets d'exécution sont le résultat de l'amalgame linguistique à Janjevo. A ce point de vue l'artisanat d'orfè-

vrie est le plus intéressant. Les termes les plus arhaïques y sont conservés, qui ont des origines différentes: celles de Dubrovnik, tles que *škare*, *pržina*, *mó'skaljenje*; turques, tels que *bó^agó^azlb^ak*, *teredže*; saxes, tels que *ce*, *pota*, *šljaka*. Le costume caractéristique des villes dans ces contrées, au temps de la domination turque; c'est pourquoi il est compréhensible que ces termes soient d'origine turque. Cependant il y a là quelques exceptions: par exemple, le mot *tantele*, est intéressant et correspond au mot français *dentelle*.

Dans tous les métiers il y a des mélanges linguistiques quant à la terminologie, ce qui n'est pas étonnant quand on sait qu'au cours des siècles il y avait à Janjevo différents éléments ethniques, que les habitants de Janjevo ont beaucoup voyagé et qu'ils ont adapté beaucoup de mots, ou bien adaptés à leur sentiment de la langue. Aujourd'hui, pour plusieurs raisons, les anciennes particularités de Janjevo disparaissent, bien des termes qui se rattachent au processus du travail ne s'emploient plus, c'est pourquoi les sentiment quant à leur emploi, se perd parmi les jeunes générations.

НАДЕЖДА ПЕШИЋ-МАКСИМОВИЋ

ОБЛИЦИ КУЋЕ У ОКОЛИНИ МАНАСТИРА ПИВЕ

Изградњом хидроцентрале Мратиње Црна Гора, а са њом и цела наша земља, биће осиромашена за још један веома значајан споменик. Надалеко познат кањон Пиве, јединствене лепоте, богат шумама и рекама, биће жртвован. Његовом природном богатству такмаца нема, али му ни то није дало привилегију да настави да живи.

Један губитак обично повлачи и други. И одмах се поставља питање шта ће све бити потопљено и изгубљено заувек. Ми смо се највише бринули у којој ће мери бити осиромашен споменички фонд народног градитељства. Први на удару мратињске хидроцентрале био је манастир Пива, подигнут у 16. веку, на извору реке Сињац. Ипак ће он наставити и даље да живи, преношењем на друго место.

Међутим, бројна насеља, појединачне стамбене и привредне зграде и остало материјално добро којим располажу становници настањени у селима у непосредној околини манастира, биће жртвовано језеру мратињске хидроцентрале. И за ову врсту нашег наслеђа заједница је имала разумевања и омогућила служби заштите — мада, по нашем мишљењу, најмање што је могла — да изврши евидентирање свега онога што се убраја у народну материјалну културу а одређено је да физички нестане.¹

Ужа територија кањона Пиве, која је била предмет етнолошког рекогносцирања, обухватила је један део Доње Жупе и то предеоу целину Горанско са засеоцима, као и насеља на Пивској планини — на потесу од манастира Пиве, или тачније од извора реке Сињац до места Паужине (сл. 1). Обишли смо Паужине, Крстац, Кнеж-Луку, Сињац, Крушево, Сељане, Дубљевиће. Прегледана је и пространа висораван изнад извора са које ће изван

¹ Завод за заштиту споменика културе Црне Горе на Петинју организовао је тај рад 1968. године. У екипи су учествовали Н. Пешић-Максимовић, етнолог, виши конзерватор Југословенског института за заштиту споменика културе из Београда, и Љубо Каписода, етнолог и директор Завода за заштиту споменика културе на Петинју. Архитектонска снимања доступних објеката народне архитектуре извршио је Иво Церанић, архитектонски техничар Завода.

број стамбених и привредних зграда бити премештен или порушен јер погодна висина и пространство заравни привукле су стручњаке да изаберу овај терен да се ту пренесу и понова издају: црква манастира Пиве и пратећи манастирски објекти.

Из сакупљене, веома богате документације овом приликом задржаћемо се само на облицима куће за становање.

Постојећи фонд кућа за становање у овом делу Пиве пружио нам је могућности да — према основним карактеристикама: облику крова и основе, висини и материјалу од којег су изграђене — покушамо да дамо и њихову типологију.

* * *

Савардак, сачуван у Плужинама — који се среће у многим нашим планинским крајевима — користио се овде донедавна за стално становање. Кружне је основе, а купаста покривач је у исто време и кров и зид. Кров је спуштен до земље и на њему је једини отвор — врата, са настрешницом кроз која се добија светлост и ваздух. Овај, са ставовишта коришћења материјала и времена које је потребно да се он подигне, економични облик станишта убрјамо у тип куће број 1.

Куће правоугаоне основе са двоводним кровом узимамо као тип број 2. Овде се јављају и три варијанте. Код овог типа, основна карактеристика је високи двоводни кров са забатним зидовима, које народ назива „листра“.

Прва варијанта има високи двоводни кров који допире до земље, једну „посечену“ и једну целу листру (сл. 2). Забатни зид који народ назива „посечена листра“ није изидан цео од истог материјала. До извесне висине он је изведен у камену или чатми, а горњи део до врха крова покривен је даскама или сламом, оним материјалом којим је покривен и кров. Прозорски отвори су на тој, посеченој листри, одигнути од нивоа куће једва 30 цм (сл. 3).

Високи кров (висине више од 6 м) сасвим покрива подужне зидове тако да се добија утисак да код ове куће, коју смо назвали *кров-кућа*, постоје само два забатна зида (сл. 4). У крову су отворена врата, по неписаној одредби, на јужној страни, са „стрејом“ над улазом (сл. 5).

Код друге варијанте, доводни кров је са једне подужне стране одигнут од земље и има целе компактне листре. У народу се назива „кућа са двије стране листре“. Улазна „кућна“ врата су на јужном, званом „доњи“ зид, на истом месту као и код претходне куће, само на откривеном зиду. На том зиду јављају се и прозори. На задњој листри налазе се још једна врата кроз која се зиданим или фиксним дрвеним или покретним степеницама, „скалама“, улази испод крова (сл. 6 и 7). Овој варијанти припадају и куће код којих је кров сасвим одигнут од земље. Врата су и даље на подужном зиду, на коме су и прозори (сл. 8).

Као трећу варијанту овог типа, узимамо куће са двоводним закошеним кровом. Овакав кров јавља се код спратних кућа, код којих су улазна „кућна” врата на истом зиду као и код осталих варијанти, док се прозорски отвори јављају и на подужном и краћем зиду (сл. 9).

У трећи тип убрајамо куће са четвороводним кровом, код којих је основа скоро квадратна. Код овог типа врата су обично за пропуштање дима. Иначе се дим шири и излази кроз кровни

Почев од савардака све до спратне куће, и двоводни и четвороводни кровови су без димњака. Понегде се јавља већи отвор за пропуштање дима. Иначе се дим шири и излази кроз кровни покривач.

Упадљива је комбинација кровног покривача: даске — „штице” и ражана слама. Запажа се да је средина крова најчешће покривена сламом званом „млаћевина” (јер се не врше, већ се млати). Испод тог дела крова редовно се налази кухиња из које се дим пробија кроз сламу а који је истовремено и конзервира те може да траје скоро више од 30 година. Као кровни покривач користи се само слама или само даске, али не тако често. Кућа покривена даском назива се „подкриљена”. „Штице” су од смрековог дрвета обично дужине 2 м ширине 30—35 цм.

По материјалу од којег су изграђени зидови кућа, такође их можемо разврстати у неколико група.

Зид-кров савардака је од облица покривених сламом.

Зидови правоугаоних кућа зидани су махом од камена. Има их од необрађеног, како народ каже, „у грези”, и обрађеног камена „на врсте”. За везиво се користи земља или клак са пржином. Срећу се и (комбиновани) зидови од дасака и чатме, од камена и чатме или само од чатме. Кућа са чистим зидовима од чатме назива се „чатмењача” (сл. 11).

По висини, можемо издвојити приземне куће, куће са укупаном магазином, које би одговарале кући на ћелици, и куће на спрат.

Анализирајући основе пивске куће, можемо да констатујемо да су заступљена сва три облика: круг, правоугаоник и квадрат (сл. 12, 13, и 14). Унутрашњи простор подељен је углавном на две просторије. Ту је „кућа”, звана и „опак”, данашња кухиња са савременим штедњаком који је заменио отворено огњиште, над којим је „плетена ћеса од прућа”, звана „черјен”, која извлачи и одводи дим и штити кров од варица. Друго одељење је соба. Над собом је таваница. У простор поткровља — таван, улази се „на проскок”, кроз отвор у таваници, помоћу покретних „скала” или, као што смо напоменули, кроз врата споља.

С обзиром на стрми терен, скоро су све куће прислоњене уз какву стену. Облик терена је искоришћен и редовно се копа „магаза” — одељење за стоку или за смештај алатки, плодова и друго (сл. 15).

Ми бисмо покушали да одемо корак даље и да потражимо који су то били узроци и животне потребе који су довели до тога да човек напусти кружну основу савардака као несумњиво најпримитивнијег облика станишта и пређе на кућу правоугаоног облика, са двоводним кровом, који је у првој фази представљао читаву конструкцију куће — и кров и зидове.

Према нашем досадашњем познавању ове материје, ми нисмо наишли на разјашњење и одговор на то питање.

Одговор на постављено питање чини нам се да треба тражити у потреби за проширењем простора куће, а касније и за њеном рапчлањавањем на одељења. Да би се та потреба могла да задовољи савардаком, једино решење је лежало у повећању пречника круга. То је повлачило и повећање висине, а то је значило повећање димензије грађе, што је изазивало тешкоће. Ту је човек са примитивним техничким средствима морао наићи на веће тешкоће: сечење правих и дужих али и јачих, дебљих мотака, побијање јаче облице у средини (сл. 16) затим њихово причвршћивање на већој висини и само повезивање савардака на врховима било је теже. Можемо претпоставити, да су ове тешкоће биле основни узрок да је човек почео тражити друго лакше решење за проширење своје куће уз задржавање мање висине. *Круг, као конструктивно најједноставнији облик, нема могућности за даљи просторни развој. Излаз је нађен у продужењу основе. Тако је основни вертикални троугао — који даје вертикални пресек савардака — померао се пратећи издужавање основе, док није остварио простор куће који му је био потребан.* Нов проблем који се ту појавио састојао се у стварању стабилности нове конструкције, у повезивању свих троугла — вертикалних — у чврсто повезану, отпорну према ветру, стабилну конструкцију куће. Уместо једне тачке у којој су биле скупљене и чврсто повезане мотке савардака, сада је требало повезати низ тачака помоћу хоризонталне греде на коју би се ослањали сви троугли које сад већ можемо означити као рогове куће. За ослонац хоризонталне греде требало је побити у земљу, на крајевима куће, а код веће дужине и у средину куће вертикалне ступце (сл. 17). То је било најпростије решење, изведено из искуства са савардаком да се повећа, тј. продужи кућа.

Појавио се још један проблем: на који начин затворити забатне троуглове куће. То се постизава зидањем каменом, чатмом или пободеним јачим прошћем и његовим преплитањем (сл. 18). Тиме се отвара могућност најпотпунијег решења улаза у кућу, док је то код савардака било отежано знатно због косине и висине крова.

Врата на забатном зиду налазимо код шивске колибе у којој се данас углавном прерађује млеко, а несумњиво да је некада коришћена и за обитавање човека (сл. 19).

Кућа у облику двоводног крова показала је, у даљем развоју човековог домаћег живота, извесне незгоде које су биле и код савардака: смањење корисног простора због мртвих углова до ви-

сине човека (сл. 20). За одстрањење тих недостатака било је потребно подизање кровне куће на подужне зидове чиме се јавља нова битно различита конструкција од савардака — кућа, у којој се кров одваја од тла и постаје засебан део зграде ослоњен на подужне зидове (сл. 21).

Чини нам се да је тако и тим путем човеково станиште претворено од купастог склоништа кружне основе до куће правоугаоне основе са двоводним кровом.

Сада, када нам изгледа да смо повезали почетне карике у развоју стамбене куће и резимирајући тај развојни пут, морамо указати да нам, на терену, недостаје неколико облика између савардака и куће — крова, а које смо ми реконструисали. То је већи савардак са сохом у средини, затим заклон са издуженом елипсастом основом чији кров носе две сохе и слемењача и трећи облик: кућа правоугаоне основе такође са двема сохама које заједно са слемењачом учвршћују двоводни кров. Питање је да ли су ти облици икад и постојали. Можда их треба тражити у споредним зградама чија се функција изменила?

Веома разноврстан стамбени фонд на релативно малом простору на падинама кањона Пиве показао нам је да су животне потребе навеле човека да напусти склониште кружне основе и потражи други, бољи облик у коме ће имати не само већу удобност становања него ће моћи и да обезбеди сигурнији смештај стоке у непосредној близини свога смештаја, под истим кровом. Савладан је најважнији проблем остварења већег заштићеног простора за човека и за његово благо — стоку.

Стога бисмо даље размотрили шта се све мењало на тим објектима.

Кров-кућа правоугаоне основе пружила је могућности за добијање већег животног простора. Од једног одељења преграђивањем добијена су два. Преграда између „куће“ и собе данас се назива „чатма“ што указује на материјал од кога је направљена. Раније се тај преградни зид називао „перда“ и био је од дасака „пашоваца“ или, како се још каже, „пашолаца“. Чује се и израз „мудегин“.

Прво одељење добија светлост кроз врата која су отворена у крову. Друго одељење — соба остаје скоро стално у мраку јер добија светлост посредно кроз двоја врата. Излаз се нашао у пробијању прозора на листри и тако се постигло директно добијање светлости и ваздуха.

Отварањем прозора на листри појавио се проблем њихове заштите од падавина. И градитељ се досетио. Део листре је закосио и покрио даскама које се при дну завршавају још једним редом дасака које стварају стреху.

Претпоставка да се градитељ снашао и направио „посечену листру“, стога што није могао да савлада висину листре — јер

је зидао у сухозиду због непознавања везивних средстава⁵ — нама се чини да није прихватљива. Сам градитељ нас демантује пошто је на нашим примерима задњу листру изидао до висине крова.

Главни разлог што је направио посечену листру — била је заштита прозора од падавина, што потврђују бројни примери у другим крајевима наше земље, где се изнад прозора постављају стрехе (сл. 22). Стрехе, скоро мали кров, постављане су на објектима који су настајали много касније, када је народни градитељ увелико био упознат и савладао технику зидања везивним средствима.

Следећа промена била је подизање крова од земље и откривање само једног подужног зида, док други и даље остаје под кровом. Ослобођени зид пружа могућност за отварање прозора. У већини случајева листра није више пресечена, она је компактна, изиђује се до крова и најчешће је слепа.

И коначно кров се потпуно одиже од земље и зидови се ослобађају и откривају.

У овој развојној фази кућа је још на ћелици, промене у висини још се не опажају.

Високи двоводни (једноставни) кров и даље се развија. На спратним кућама јавља се двоводни закошени кров чији прототип видимо у двоводном крову са посеченом листром. Закошене стране крова имају исту функцију као што је имала и посечена листра — да штити прозоре, код ове куће и врата, од падавина.

Велики скок у развоју куће и висину представља савремена пивска једносратница. И она је на стрмом терену, али некадашња магаза проширена је у подрум. Има приземље и спрат или, тачније, поткровље (сл. 23). Она представља најразвијенији облик рационалног искоришћавања кућне површине и темеља.

Садашња спратна кућа у Пиви није идентична са „двоспратном кулом“ коју Томић наводи као веома чест тип⁶. Из фотографске документације — упоређујући данашњу спратну кућу (чији је спрат поткровље) и некадашњу „кулу“ — може се закључити да кула представља једну степеницу између куће на ћелици, која се шири у равни терена и диже у висину, и данашње спратне куће.

Изгледало би да развој двоводног крова овде и престаје. Међутим, доводни кров са посеченом листром још једанпут нам указује на његове даље трансформације. Она наговештава облик четвороводног крова. Визуелно, двоводни кров са посеченом листром оставља утисак четвороводног крова нешто деформисаног. А четвороводни кров, облика каквог смо ми затекли, посматран са дуже стране види се да је на слемени узвишен и по тој висини оставља утисак двоводног крова (сл. 24).

⁵ Мишљење арх. Рашка Финдрика, које ми је усмено саопштио.

⁶ Св. Томић, нав. дело, табла V, сл. 9. Кула у Пиви, табла VI, сл. 11. Кућа са споредним зградама.

Одустајање од двоводног крова можемо претпоставити да је дошло из неколико разлога: због лакшег извођења кровног покривача, равномернијег примања и одвођења падавина и због уштеде у материјалу при извођењу краћих страна зидова. За зидање великих троугластих забатних зидова — листра — било је потребно утрошити много више камена него што је то случај при извођењу равних краћих зидова који носе кров на четири воде. А осим тога за краће и мање зидове може се лакше употребити и други грађевински материјал — чатма, дрво.

Разлажући развојну везу између савардака и куће са двоводним кровом долазимо до закључка да је тај прелаз донео собом крупне нове животне вредности. Тај прелаз представља велики скок, читаву револуцију у начину живота човека.

Прелаз из кружне основе савардака на правоугаону основу крова-куће и касније куће са двоводним кровом омогућио је функционалну поделу кућног простора и лако дограђивање у подужном правцу нових одељења.

Могућност поделе куће на више одељења покренуло је стваралачку снагу градитеља да се огледа и у детаљима. Тако га је потреба за одржавањем чистоће навела на решавање питања: како избацити смеће из собе?

У својој оскудности упућен само на себе и природу, далеко од могућности коришћења разних олакшица које нуди градска цивилизација, човек се довија и саставља праг собе из три дела: два фиксна и трећи — средњи покретан. Његовим покретањем омогућио је једноставније избацивање смећа из собе у кухињу (сл. 25).

Значајна промена је и у потпунијој опреми куће, покретним намештајем, који се својим правоугаоним облицима прилагођавао основи куће.

Не можемо се отети мисли да и најелементарнији предмети намештаја јесу одраз основе станишта. Округла и ниска софра са треношкатама које је прате, диктиране су обликом станишта човека у коме је пребивао. У Црној Гори, а и у Пиви посебно, позната је округла трпеза и сто (у множини столови), богато резбареног, полукружног седишта, чија је употреба трајала скоро до пре једне деценије.

Округлу софру замењује ниска, али правоугаона софра, коју прати одговарајућа клауна. И најзад прелази се на виши сто правоугаоног или квадратног облика са одговарајућим високим столицама — несумњиви утицај града.

Прелаз на кров-кућу како смо је то ми назвали, омогућио је да се у забатним зидовима поставе отвори за сунчану светлост да се тиме у хладним данима обезбеде повољнији услови за домаћи рад у кући, за културнији живот.

Следећа вредност коју пружа прелаз на кућу приземљушу са двоводним кровом јесте стварање поткровног простора који је могао да се користи за разне домаће потребе. За чување плодова,

за смештај стоке и друго. Затим постављање таванице обезбедило је знатно бољу заштиту од спољашње зимске температуре, што је за примитиван начин загревања куће имало посебан значај.

И најзад, док је савардак својим кружним обликом векови-ма остајао неизменљив не пружајући могућности да се усавршавају његова унутрашња структура и његов спољашњи изглед, кућа са двоводним кровом развијала се од куће-крова до вишеспратних зграда са двоводним и четвороводним крововима које су стицале високе функционалне и естетичке вредности.

Завршавајући ова наша разматрања, желимо да нагласимо да нам је била намера да укажемо на значај упознавања и истицања свих вредности које имају на изглед тако скромни објекти, као што су сеоске куће. И оне су документи прошлости, једног времена и културе засноване на искуству и традицији.

Огромне су, несумњиво, разлике — по споменичким вредностима — између Кнежевог двора у Дубровнику и пивљанског савардака, али и један и други верно одражавају одређене степене културе становања нашег човека. И не само то. Нестанком ових, често малих и неупадљивих примерака народног грађитељства, губимо могућност њиховог изучавања и установљавања свих вредности које у себи носе, губимо могућност да их оценимо тачније, истинитије и да употпунимо скалу наслеђеног споменичког богатства споменицима свих ступњева наше културе.

Résumé

FORMES DES MAISONS DANS LES ENVIRONS DU MONASTERE DE PIVA

par

NADEŽDA PEŠIĆ-MAKSIMOVIĆ

Sur le territoire plus étroitement limité des gorges de la rivière de Piva au Monténégro, le fond des maisons d'habitation existantes, a rendu possible à l'auteur d'effectuer leur groupement d'après leurs caractéristiques fondamentales: forme du toit et du plan, hauteur et matériel dont elles sont construites, c'est-à-dire de donner une certaine typologie de ces maisons.

L'auteur a rangé dans le premier type le *savardak*, la plus primitive des demeures au plan circulaire avec couverture conique qui est en même temps toit et mur. Les maisons à plan rectangulaire avec un toit à deux versants appartiennent au deuxième type qui ont trois variantes, et le troisième type est représenté par les

maisons d'habitation avec un toit à quatre versants et le plan quadratique.

D'après leur hauteur on distingue les maisons à rez-de-chaussée, les maisons à remises souterraines qui correspondrait à la maison bien connue, bâtie sur une pente escarpée, et les maisons à étage.

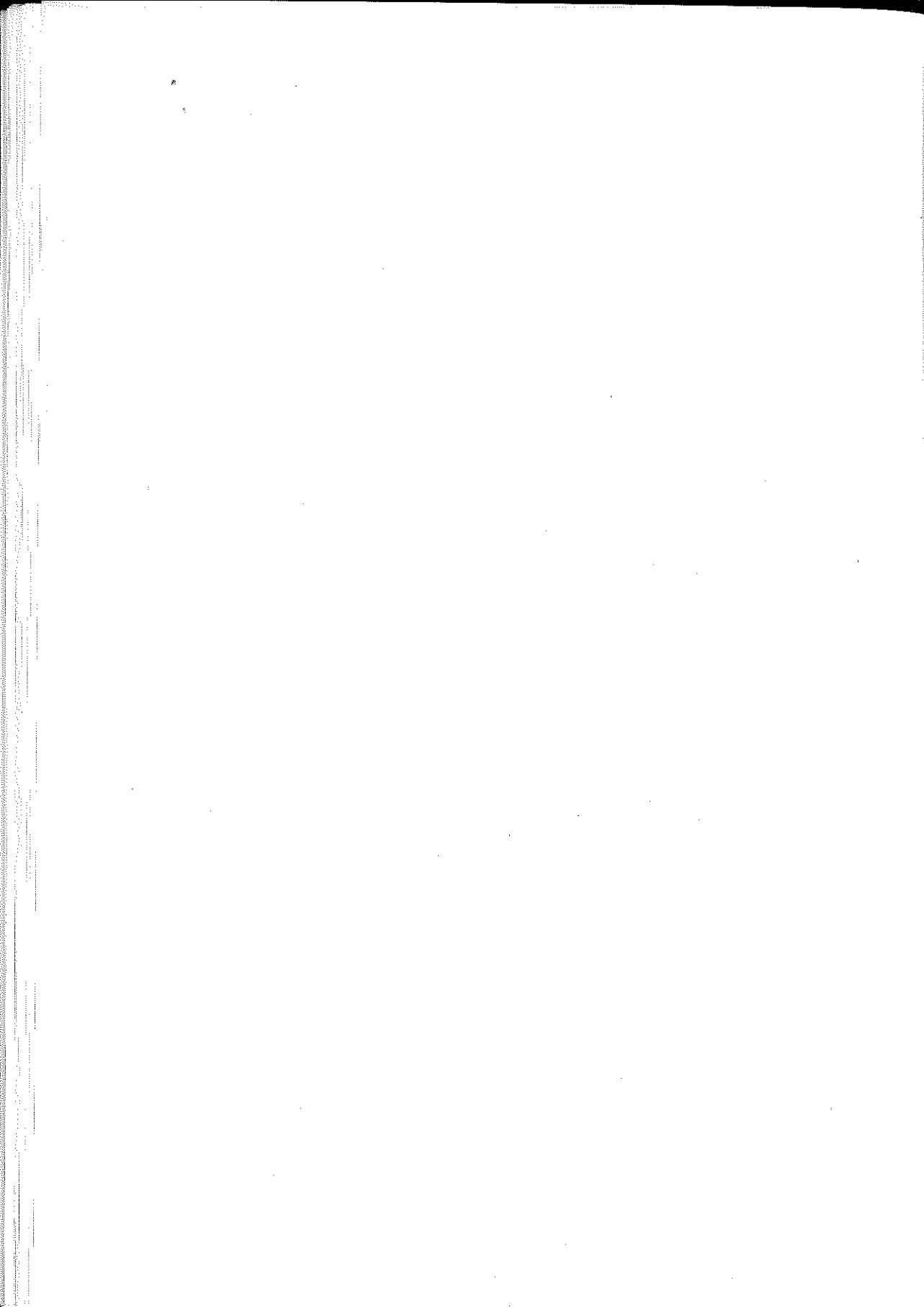
La couverture du toit est ordinairement combinée en planches et en paille, ou bien d'un seul de ces deux matériels, tandis que les murs sont le plus souvent en pierre ou bien pierre et torchis combinés, planches et torchis, ou simplement torchis.

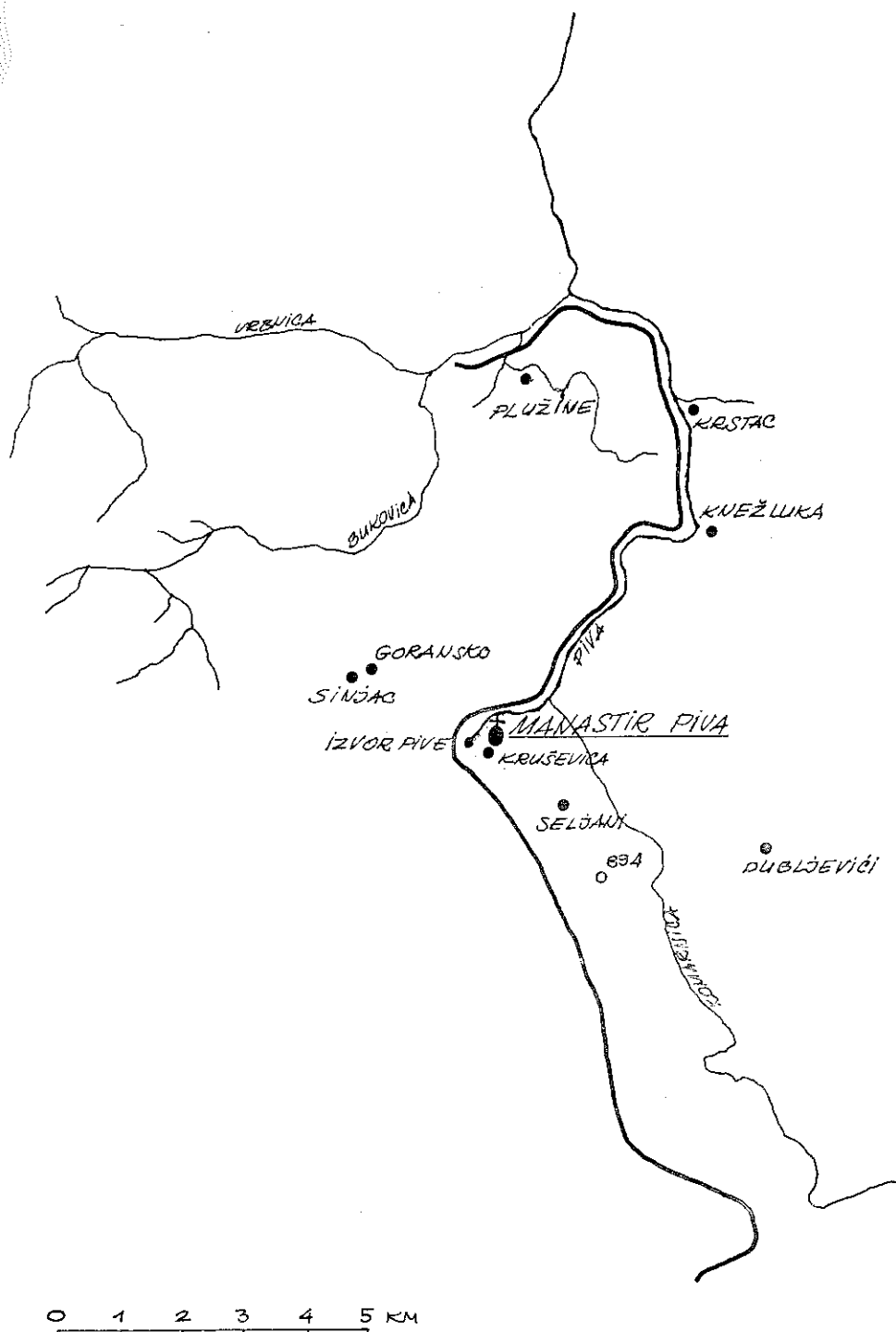
La richesse des formes des maisons d'habitation sur une étendue relativement petite sur les versants des gorges de Piva dans les environs immédiats du monastère médiéval de Piva, représente toute l'histoire de la construction, l'histoire du développement de la demeure de l'homme à partir du *savardak* jusqu' à la maison rectangulaire.

Les toits des maisons dans le rude paysage montagneux des gorges de Piva, par leur aspect dominant en tant que résultante de la construction, en tant que partie principale de la maison, ont incité l'auteur à établir la thèse que la forme et le développement de la maison sont dictés par le toit ou bien, plus pittoresquement, que le toit a fait naître la maison.

En résumant le cours du développement de la maison d'habitation, l'auteur considère que la demeure de l'homme partie de l'abri conique à plan circulaire, le *savardak*, par l'allongement du toit, ce qui a provoqué l'allongement du plan qui d'élliptique se transforme en rectangulaire — a abouti à la maison rectangulaire avec toit à deux versants.

L'auteur a remarqué que la forme de la maison s'est reflétée sur les objets les plus élémentaires de l'ameublement. C'est ainsi que la *sofra*, table ronde et basse avec trépieds, était dictée par la forme de la demeure primitive. La table circulaire est remplacée par la table basse rectangulaire accompagnée du banc correspondant. Enfin, au cours du développement ultérieur de la maison, on passe à la table plus haute, rectangulaire ou carrée, ce qui est sans doute l'influence de la civilisation urbaine.

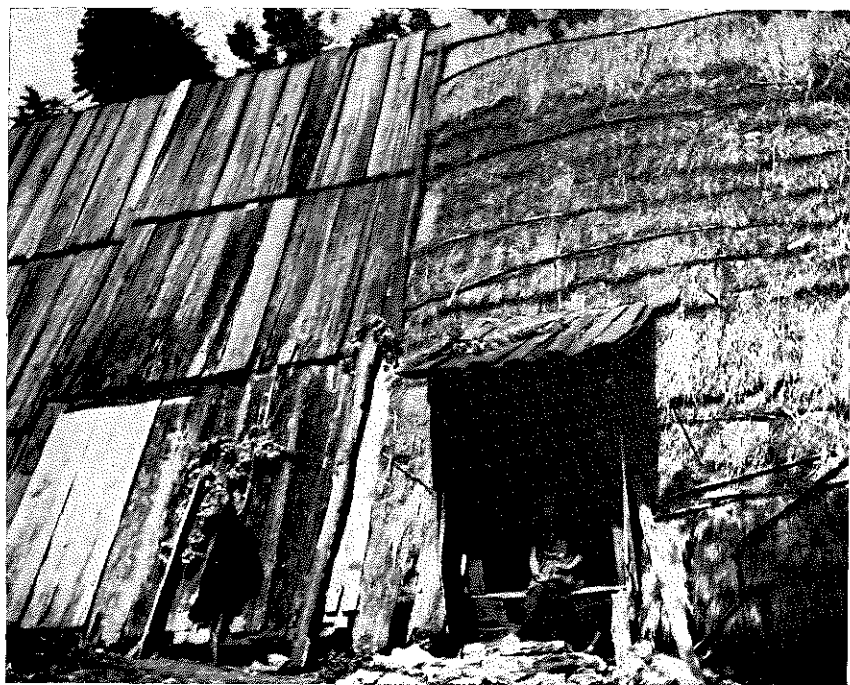

Сл. 1. Манастир Пива са околним насељима распоређеним на падинама кањона реке Пиве и Комарнице. — Цртеже израдили арх. Рако Финдрик и Иван Беранић (цртеж бр. 6). Фотографије снимлио аутор чланка,

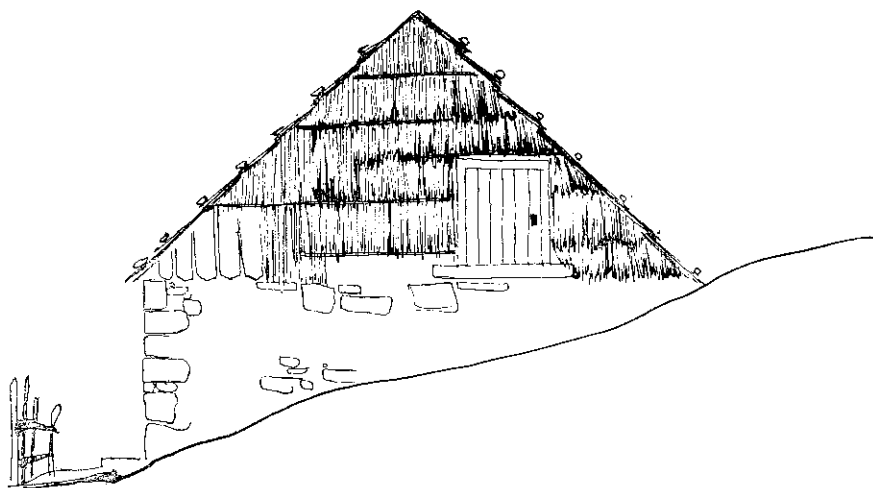
Сл. 2. Кров-кућа у селу Дубљевићи. Високи кров допире до земље са „посеченом листром“, забатним зидом који је до половине изидан од камена а горњи део је покривен материјалом којим је покривен и кров.

Сл. 3. Кров-кућа у селу Дубљевићи. Забатни зид зван „посечена листра“, на коме су прозорски отвори одигнути од земље једва 30 цм.

Сл. 4. Кров-кућа у селу Дубљевићи. Изглед високог крова који потпуно покрива подужне зидове.

Сл. 5. Кров-кућа у селу Дубљевићи. Улазна врата у крову са „стрејом“.

Сл. 6. Камена кућа у селу Сињац. Дводони кров је са једне стране одигнут од земље и има целе компактне зидове. На задњем забатном зиду су врата за таван са фиксним дрвеним степеницама „скалама“.

Сл. 7. Врата у забатном зиду кроз која се улази испод крова помоћу покретних лествица.

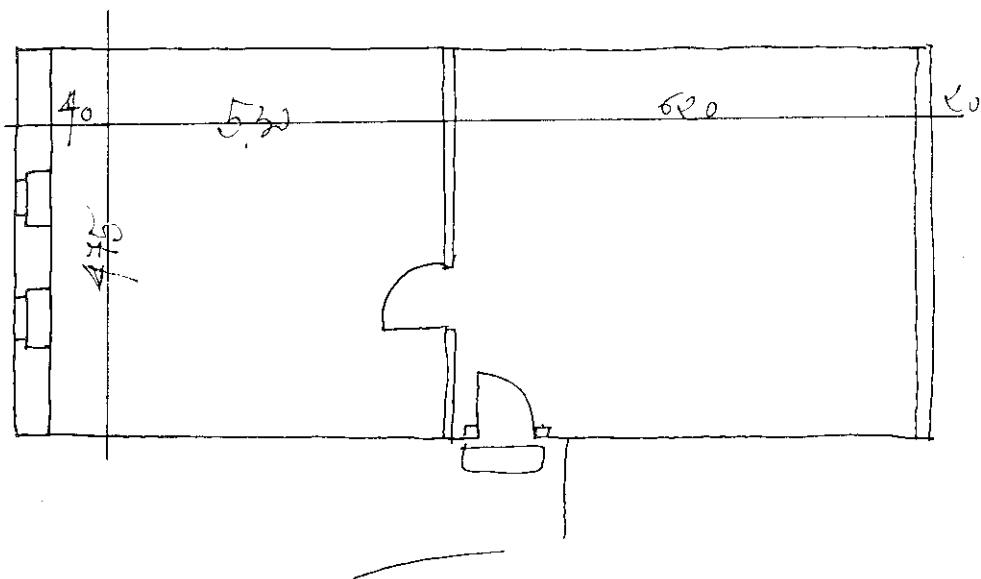
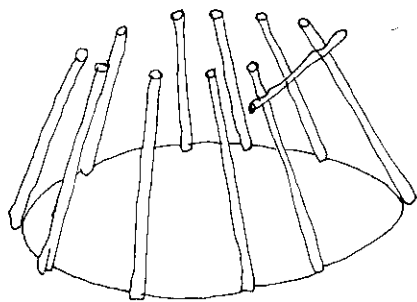
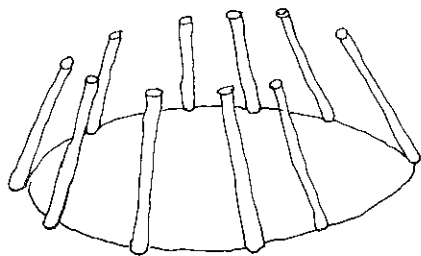
Сл. 8. Камена кућа у селу Сињац. Двоводни кров је сасвим одигнут од земље. Врата и прозори су на подужном зиду.

Сл. 9. Камена спратна кућа у селу Крстац. Двоводни кров је закошан, а врата и прозори налазе се и на забатном и на подужном зиду.

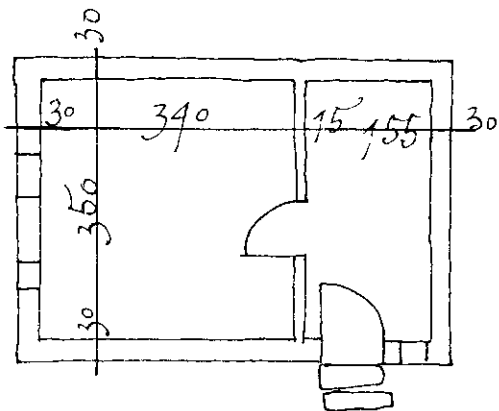
Сл. 10. Кућа од чатме и дасака у селу Крушево. Четвороводни кров је покривен сламом. Прозорски отвори су на краћем, а улазна врата на дужем зиду.

Сл. 11. Кућа од чатме звана „чатмењача“ у селу Сињац.

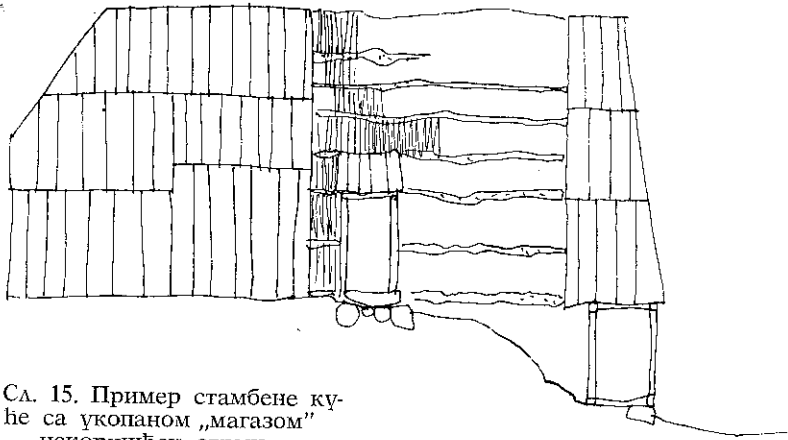

Сл. 12. Кружна основа савардака

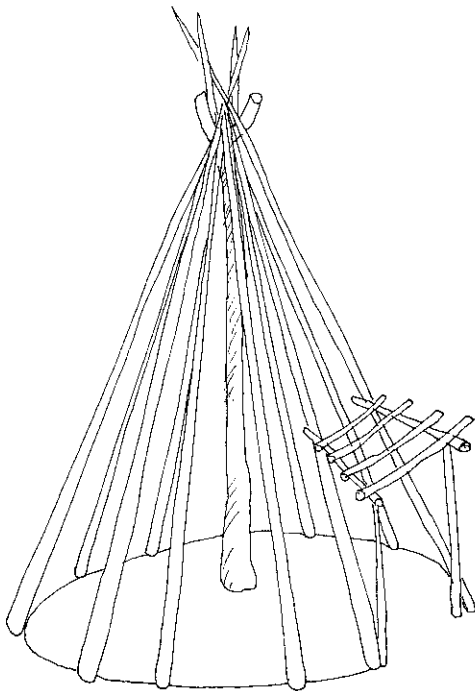
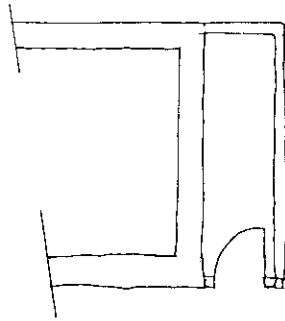
Сл. 13. Правоугаона основа стамбене куће у насељима Пиве

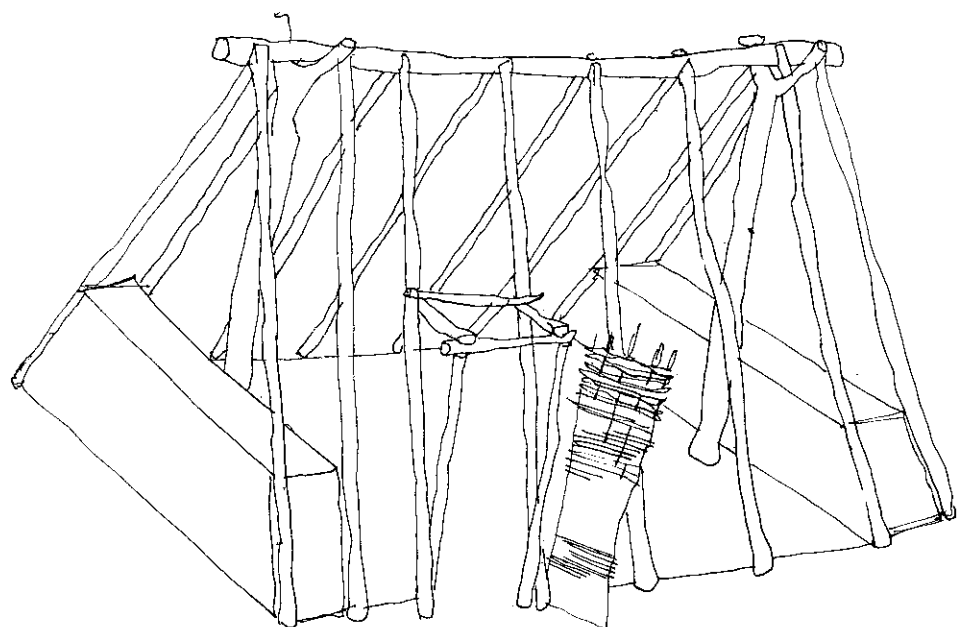
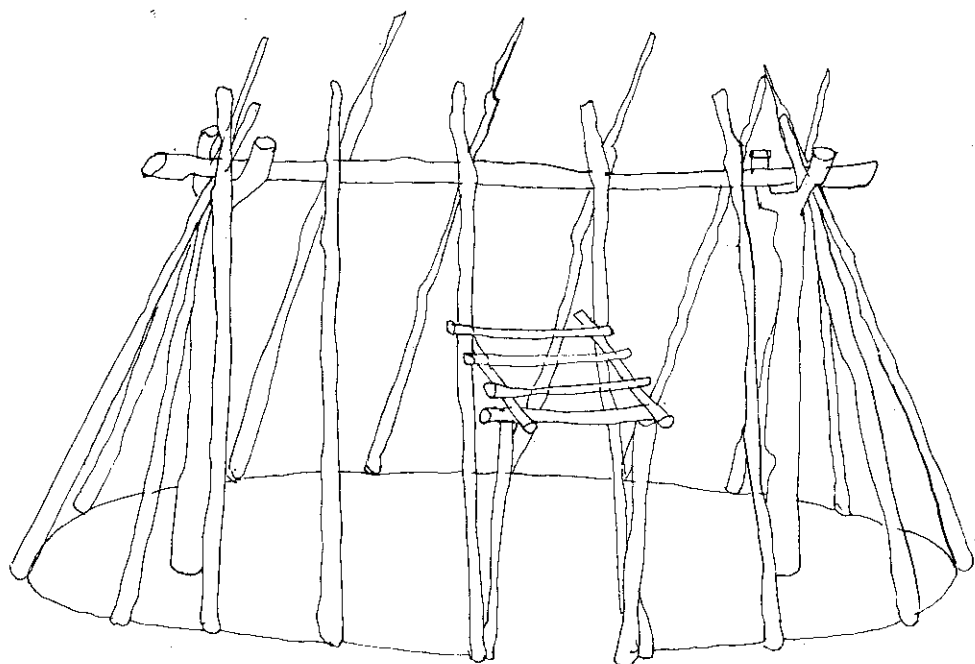
Сл. 14. Квадратна основа стамбене куће у насељима Пиве

Сл. 15. Пример стамбене куће са укопаном „магазом” — искоришћен стрми терен

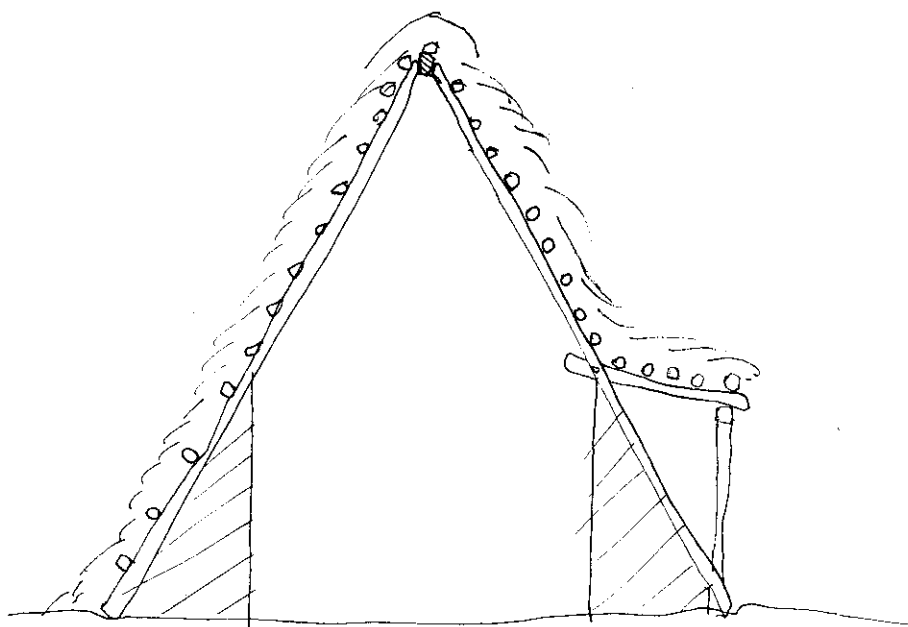

Сл. 16. Савардак повећане основе са сохом у средини — реконструкција

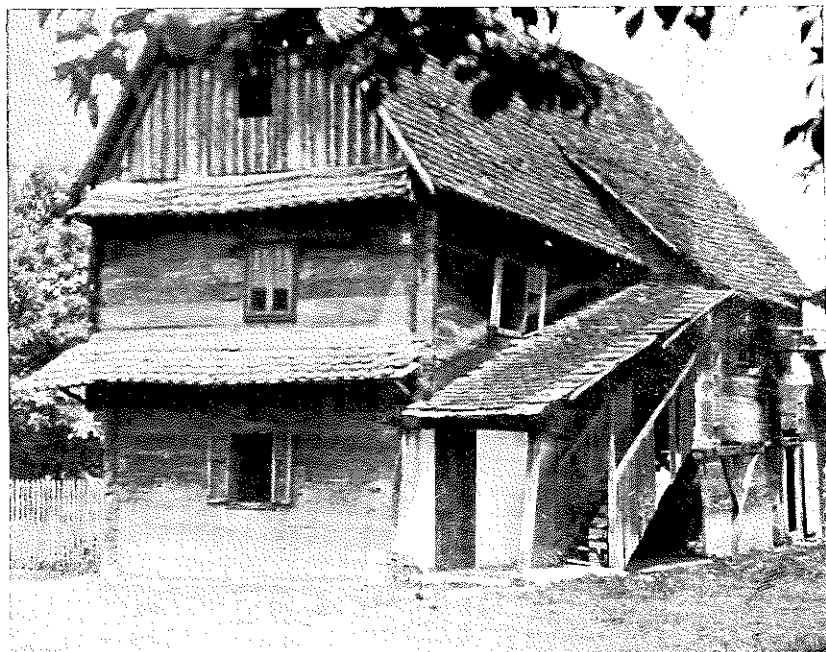
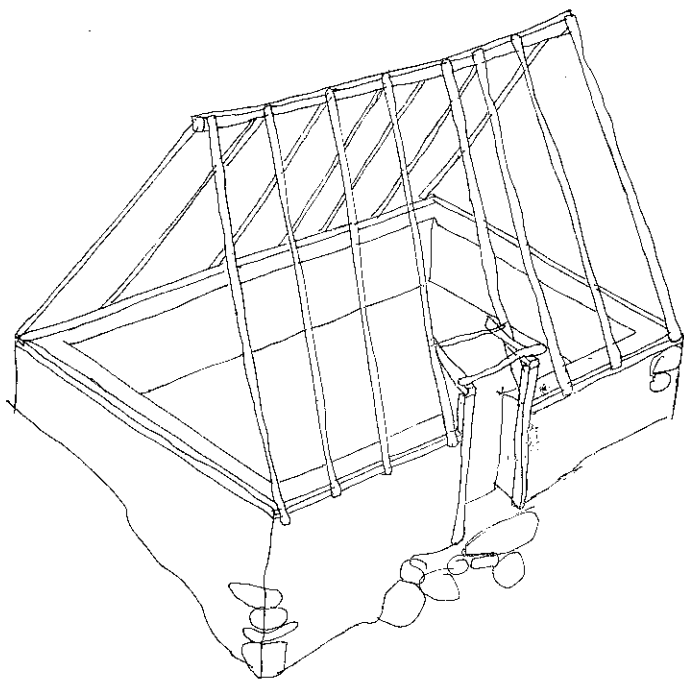
Сл. 17. Издужена, елипсаста, основа са вертикалним троугловима повезаним помоћу хоризонталне греде, који се могу означити као рогови куће — реконструкција.

Сл. 18. Затварање забатних зидова код куће правоугаоне основе — реконструкција.

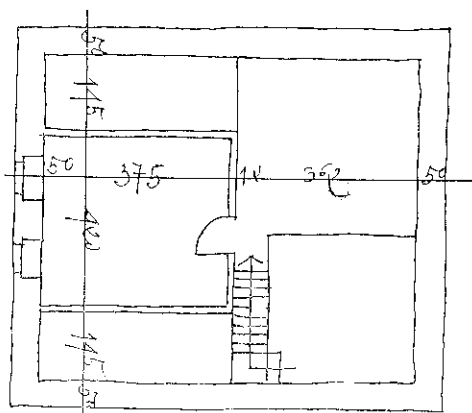
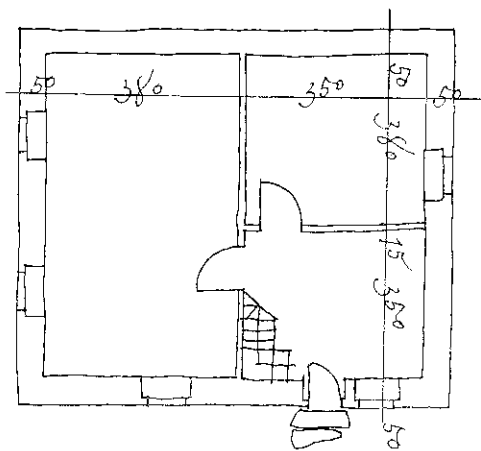
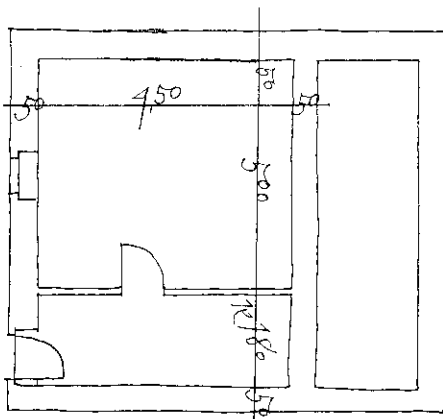
Сл. 19. Привредни објекат — млекар зван „колиба“ — са улазом у забатном зиду

Сл. 20. Кућа у облику двоводног крова има незгоде које су биле неповољне и код савардака: смањење корисног простора због мртвих углова до висине човека — реконструкција

Сл. 21. Пример куће у којој се кров одваја од тла и подиже на зидове — реконструкција

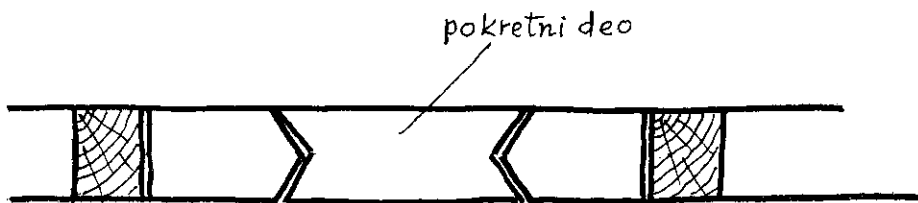
Сл. 22. Кућа од дрвене грађе у селу Требарјево у Хрватској. Изразити пример постављања стрехе изнад прозора као заштите од падавина.

Сл. 23. Спратна кућа у селу Крстац —
основа подрума, призмња и поткровља

Сл. 24. Кућа од чатме и дасака у селу Крушево. Четвороводни кров посматран са дуже стране оставља утисак двоводног крова.

Сл. 25. Праг између собе и кухиње са покретним делом у средини који се вади при избацивању смећа из собе.

РАНКО ФИНДРИК

АРХИТЕКТУРА СТОЧАРСКЕ КОЛИБЕ НА ПЛАНИНИ РТЊУ

Није нам намера да у овом раду дамо целокупан приказ бачије, ни уопште, ни посебно на Ртњу.

О бачијама и бачијању писано је доста — ова стара установа у нашем народу је већ поодавно скоро потпуно обрађена. Да не истичемо нешто посебно, треба само напоменути да је и планина Ртањ обрађена, па, према томе, и да смо имали жељу да се бавимо тим послом, тешко да би се шта непознато могло додати, изузев, можда, што би требало забележити неколико новијих појава везаних за опште промене, које су условљене све већом урбанизацијом села¹.

Нас у првом реду, у овом раду занима архитектонска страна проблема — организација простора, конструкција, материјал, облик и; на крају, развој, колико је то могуће, по оном што је сачувано, утврдити.

Колибе на Ртњу, као уосталом и на осталим нашим планинама, смештене су обично по благим планинским странама, испод врхова, на заравнима и местима са богатом пањом.

Северна страна Ртња, која се стрмо спушта скоро до села у подножју није погодна за испашу, па ни за подизање колиба. Већина колиба је подигнута на јужној, југоисточној и југозападној страни.

Код избора места за подизање колибе одлучује првенствено добар положај — да није на удару ветра, да има добар преглед, близина воде — извора, бунара или локве, а свакако да је од утицаја и власништво, односно, тачније, право од старине на испашу у појединим деловима планина, што је довело до тога, да се на појединим местима, на релативно малој удаљености подиже више бачија.

¹ О бачијама и сточарењу у овој области, а и посебно на Ртњу писали су: Милисав Лутовац: *Сточарство и сточарски живот на Бељаници, Кучају и Ртњу, планинама источне Србије*, Гласник Етнографског института, IX—X, 1960—61, 3—31, и Персида Томић, *Бачије у Карпатској области Србије — јужно од Дунава са освртом на бачију уопште*, Гласник Етнографског музеја, 30, 1967, 9—34.

И на Ртњу, као и другде, свако место има свој назив. На пример, на југоисточној страни планине, једна већа целина назива се Равна Бучина, а у оквиру Бучине делови су Љуљашка, Широка пољана, Пландиште, Кљештина.

Бачија или колиба, појата, како је овде зову, састављена је од три дела: склоништа за овце, колибе пастира и ограђеног простора за мужу оваца. Простор за овце је највећим делом полуотворен и отворен. Отворени део је ограђен обичним плетеним платом и зове се „трљак“². Полуотворени део је двојако грађен. Обичан коси наслон звани „платно“³, и покривени део, који називају „лодвод“, старији назив „одвод“.

У прошлости, а у старијим бачијама и данас, склониште за овце и колиба пастира су једна целина, па се ни по изгледу, ни по конструкцији, ни по материјалу употребљеном за изградњу међусобно не разликују. Бачија има овај распоред: централни део је покривени простор за овце, на који се на једном крилу, под углом, наставља наслон, а на другом колиба. Испред пастирске колибе је простор за мужу, који називају „струга“⁴, а са те стране је и улаз у трљак. Четврту страну затвара обичан плат од плетеног прућа.

На тај начин бачија је формирана у облику квадрата или правоугаоника чије су стране јако заобљене. Код неких бачија стране су изломљене, па се облик у основи приближава неправилном кругу. Међутим, ово није произишло из неког посебног схватања простора или веровања. То је, просто резултат примењене конструкције, која омогућује формирање простора једино на тај начин. Али о томе више касније, када буде говора о конструкцији.

Материјал употребљен за градњу је искључиво онај који се могао наћи на месту, то јест онај који је био при руци. При томе мање камен, више дрво (најчешће цер, којим Ртањ обилује), слама, кукурузна паша, папрат, лисник, а ређе и само делимично бусен. Значи, углавном вегетабилни материјал.

Конструкција пастирске колибе и подвода за овце, настала је, највероватније, од обичног наслона, који је уједно и најједноставнија конструкција која је примењена код грабе бачије.

² Трљак, вероватно од трло, привремена грабевина у пољу, шуми, најчешће склониште за стоку и алат. Овде отворени простор пред склоништем за овце.

³ Платно — чешће се чује такав назив за зид око града, тврђаве, нпр. градско платно, забележено је да је платно и равна стрмина од подножја до врха брда (*Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, JAZU sv. 43. 1928, 21), на шта и подсећају косе спољне стране платна на Ртњу.

⁴ Струга, реч доста честа у свим нашим крајевима. У Дробњацима у Црној Гори означава улаз у торину, у Лици „тијесан пролаз на тору куд пролазе овце да се музу“, Билеће Рудине у Херцеговини: „у једном месту у трлу начини се струга, на коју се нагони ситна стока кад се музе“. Иначе може означавати и време муже оваца, корито реке, струју воде, отвор у каквом бедему. Подаци према *Рјечнику ЈАЗУ*, св. 70, 1958, 773, 774.

Наслон (или платно) гради се тако што се у земљу побију косо, на одређеним размацама, под углом нешто мањим од 60° , „ракље”, стубови висине 1,50 до 1,60 м, који су на горњем крају завршени, као што то већ и само име каже, ракљом. У ракљу се потом полаже хоризонтална греда „појас”, на коју се са супротне стране наребају и ослоне „талпе”, тање цепане облице, нешто побијене у земљу, по којима се ставља „покривка”.

На овај начин добије се шатораста конструкција, стабилног троугластог пресека, отворена са једне стране. Да би се учврстила и у подужном правцу, на крајевима се додаје укрућење — завршни стуб се подупире још једном косом ракљом.

Склониште за овце „подвод” је већих димензија, па је према томе и конструктивно морало бити нешто сложеније. Конструкција је овде одвојена од покривача, и чине је парови носача који су међусобно везани у врху, тако да формирају троугао, чија се ширира страна ослања на тло.

Носачи су обично јаче грабе (забележена је димензија чак од 30 цм у пречнику), неотесане или само притесане облице и најчешће закривљене. Називају их „кривуља” или „глава”⁵.

Веза при врху остварена је засецањем и дрвеним клином, а крајеви су за око двадесетак цм препуштени, па се у тако добијено лежиште поставља слемењача, коју називају „појас” или „било”⁶ (старији назив). На 50 цм испод слемена кривуље су спојене једном „пречанком”, па тако добијени троугао, учвршћује читаву конструкцију. Веза пречанке са носачима изведена је на исти начин као и код кривуља, засецањем и дрвеним клином.

Кривуље нису наслоњене непосредно на тло, већ на камени ослонац „одбојак”⁷, нешто веће површине него што је пресек кривуље, па се тиме, поред нужне изолације од влаге и заштите од труљења, постиже већа површина ослањања на тло и тиме већа стабилност грабевине.

Унутрашња висина конструкције је различита, најчешће је испод 2,00 м, а од земље до пречанке 1,60 (од 1,30 до 1,75 м). Међусобни размак кракова кривуље при земљи износи од 2,30 до 3,00 м, а парови се постављају на растојању које се креће од 2,50 до 3,50 м. По носачима су распоређени „појаси” на отстојању

⁵ Кривуља и именом означава облик носача који је обично мало закривљен. Други назив „глава”, исто тако указује на значај тога дела конструкције. У *Рјечнику ЈАЗУ*, дио III, 1887—1891, забележено је: „глава — претежнији крај, страна, особито оно од чега се мисли да остало исходи”.

⁶ Било од бити, нешто што се побија, али има и друго значење, као „виноград на билу”. У старим текстовима „било” означава даску или гвоздену плочу у коју се удара уместо звона. (*Рјечник ЈАЗУ*, дио I, 1880—1891, 302).

⁷ Назив за темељ чест у народу. Нпр. на Косову, на најстаријем сада већ испчезлом типу косовске приземљуше, дрвени костур грабевине се не полаже директно на земљу, већ на неколико већих каменова „да се кућа одбије од земље”. Назив очито врло илустративно указује на постанак и развој темеља код сеоске куће.

1,00 до 1,30 м. И они су учвршћени засеком и дрвеним клином, али на неким колибама за лежиште појаса користи се корен грана које су на кривуљи остављене неотсечене.

Семењача и појаси нису довољни да читав систем укруте у подужном правцу, па су оба крајња пара у низу подупрта са два или три косо постављена стубца завршена ракљом, које се углављују у саставу троугла, који чини пар носача. И ови стубови имају исти назив „кривуља“, и као и основни делови конструкције, ослањају се на камене ослоњце. По овако формираној конструкцији поставља се кровни покривач од цепаних тањих облица или грања, „талпе“, а по томе „покривка“.

Како је једна страна одвода отворена до скоро једне половине своје висине, тај део крова требало је, на неки начин, завршити, те је изведена једна врста стрехе.

Уз сваки носач додат је још један вертикални стубац, „сова“, висине око 1,30 м, која је при врху повезана са кривуљом хоризонталном гредицом „пречанком“, а која је чак нешто препуштена. По тој гредици су распоређене талпе, а потом покривач.

На неким бачијама стреха је формирана и на други начин, помоћу ракље, од које је један рог прибијен уз главни носач, а по другом, који је остао слободан, распоређују се талпе и покривка.

Оваква конструкција, односно начин конструкисања склоништа одређује и његов облик. Троугао основног носача „кривуље“ одређује облик крова који је шатораст, број носача више или мање издужен облик грабевине, а греде подужног укрупњења полукружни облик чеоних страна, па према томе и елипсоидни облик основе.

Код старијих и још непреправљених бачија део подвода је покривен са обе стране, и танким зидом од плетера (који је облепљен или необлепљен блатом), извојне од осталог простора и тако формирана колиба за пастира која је уједно и простор за чување млека и млечних прерабевина.

Улаз у колибу направљен је са уже стране и на сличан начин као што је направљена и стреха на подводу, с тим што су овде употребљени лакши профили за носеће греде, и што су везе сложеније. За везу вертикалних и хоризонталних гредица употребљен је чеп, а врата имају и праг, па се чини да је ова конструкција нешто новија у односу на остало код бачије.

То потврђује и начин на који је урађено крило врата и како је причвршћено. Крило је данас већ свугде од тесане даске и ковано, а за везу са довратником употребљене су гвоздене шарке. Истина старијег типа, у ствари две гвоздене алке, од којих се једна прибија у довратник, а друга у крило врата.

Ипак, код скоро свих бачија које смо обилили, на струги и трљаку сачувана су и врата старијег типа и старији начин вешања врата. Таква врата су направљена од две носеће гредице, које су на једнаким размацама спојене дрвеним пречкама и оплетена пружењем. Веза између носећих гредица и пречки остварена је

на тај начин што су гредице избушене, а пречке углављене, па потом на крајевима расцепљене и дрвеним клином заглављене.

Једна од вертикалних гредица крила врата „десио“⁸, при доњем крају је стањена и заобљена, и ослоњена на дрвени клин набијен у земљу, „прељуж“⁹, у коме је издубљен лежај. Горњи део је причвршћен уз мотку побијену у земљу, која је нека врста довратника, са дрвеном раклом, коју називају „кука“.

Место дрвеног клина, на коме лежи крило, на више места запажен је камен са издубљеним лежајем.

Треба напоменути да је овакав начин постављања крила врата заиста врло стар. На објектима народног градитељства сада се већ врло ретко може срести сачуван¹⁰. Чешћи је само још на средњовековним црквама, где је данас обично већ замењен са новијим начином постављања крила на шаркама, али где су још у каменом прагу и надвратнику остале сачуване рупе за осовину крила.

Кровни покривач за све делове бачије, већ смо навели, исти је: слама, шаша, папрат, лист, ребе бусен. Овакав покривач је добар изолатор, али у исто време и несигуран — тражи сталну бригу око одржавања и оправке.

Како је највећи број бачија на нагнутом терену, отвореном страном окренут према долини, горњу страну је требало обезбедити од продора воде. Обезбеђење се врши на једини могући начин, копањем плитког рова са благо закошеним странама и набацивањем избачене земље на доњи део крова.

Под у пастирској колиби је прављен од набијене земље, онако како се и данас прави земљани под у сеоској кући. У склоништу за овце, по чишћењу од ђубрива, тло се повремено обнавља и поправља на местима где је пропало, са бусеном траве која се слаже као цреп на кући у правцу пада терена, али тако да се поставе обрнуто — земља са горње стране, а трава доле.

Унутрашњи простор пастирске колибе скромно је опремљен. Не примећује се нека израженија подела простора. Исто тако не би се могло говорити ни о неком посебном унутрашњем уређењу. Изузев дрвеног кревета од плетене лесе, две-три столице — трношца, огњишта — четвртастог удубљења у поду уоквиреног каменом, потом обавезних судова за спремање и прераду млека — ништа друго нема.

⁸ „Десио“ од „лес“, „леса“, стара словенска реч која у неким словенским језицима и данас живи. Означава правоугаони или квадратни плетер од прућа или трске. Овде, вертикална гредица која носи крило врата „лесу“, отуда, вероватно, „десио“.

⁹ „Прељуж“, можда од предложити, пренети, јер држи осовину која покреће, преноси врата. Према Рјечнику ЈАЗУ, св. 49, 1934, 584: предложити поток, начинити му други пут.

¹⁰ Од старијих, познат је пример врата на старој брвнари у селу Лоћанима код Дечана (по традицији из XIV века).

Описани облик колибе и сточарског стана је уједно и најстарији облик који је забележен. Врло је стар, и сасвим је природно што се упоредо са овим јављају и новији облици, настали и развијени од овог првобитног.

Док склониште за овце остаје увек исто, променама је највише подложен стан за пастира, који се издваја, издиже на висину и гради у друкчијој конструкцији, сада већ у скелету, односно у бондруку, али још увек, бар за прво време, са покривачем од сламе или папрати.

У првој фази, колиба је још увек једноделна и везана за подвод. Касније постаје дводелна, покрива се ћерамидом и одваја од осталих објеката бачије, са којом је сада повезује ограда од прућа, да би се доцније, подизањем још једне или две зграде, и ограђивањем формирала појата, каква се гради уз удаљеније и издвојене делове имања, где се склониште за овце описане конструкције задржава само као један од објеката у склопу групације.

Наслон и сложенији конструисани облици склоништа, који су развијени из њега, нису непознати нашем народу. Срећемо их, скоро, у читавој земљи, у свим нашим крајевима, било као привремена склоништа у пољу, винограду или планини, или чак и око куће.

Такво примитивно направљено склониште, по пореклу врло старо, представља сачувани и још и сад живи остатак првог организованог грађења, насталог из нужде, опонашањем облика природних склоништа. Исту намену као и наслон има импровизована истурена стреха од набаченог грања и лишћа над стеном или зидом, или зачетак свода од камена, који пружа какву такву заштиту од пљуска или сунца.

Различит је само даљи пут развоја и формирања, умногоме зависан од природних услова и могућности. — Разумљиво је што се у крајевима где доминира камен, без дрвета, формира камена грађевина, где има нешто више дрвета, колиба од дрвета и камена, а што се у изразито шумским пределима за градњу употребљава само дрво.

У такве једноставне грађевине, саме почетке грађења, у нашим крајевима спадају шиља, дубирог, кривуља, савардак, или буња у пределу краса, као и сва слична склоништа, скромно и једноставно грађена, која најчешће називамо једним именом — колиба.

Међутим, да се поново вратимо на грађевине у бачији, које су и предмет нашег разматрања, запажа се да између појединих крајева у нашој земљи постоје видљиве разлике у формирању и архитектонском обликовању сточарског стана.

Исти или слични облици бачије налазе се најчешће источно и северно од овог подручја — на Бељаници, Хомољу, Озрену и другим планинама источне Србије.

Сличне конструкције као и на Ртњу су и два примера забележена на планини Маљен, код Дивчибара: шатораста колиба од дрвене грађе, и нарочито један заклон за овце, формиран око

четири вертикална ослоња. Колиба у Македонији, иако у основном облику врло слична, показује и највећу разлику. Конструкције је једноставније, што долази од грађе која је употребљена. За покривач употребљава се увек немлађена слама (највише ражана), која се поставља право на носећи костур и има и извесну носећу функцију, па замењује талпе на ртањској колиби, чиме је читав конструкција поједностављена. Уз то, овде се колиба за пастира гради на сасвим други начин, на другом конструктивном принципу, који је супротан оном на коме почива ртањска колиба.

Ову разлику треба посебно и истаћи. Док су код колибе у Македонији зидови од плетера независни од носеће конструкције, која почива на неколико парова вертикално побијених стубова у чијим ракљама леже носеће греде крова, овде на Ртњу, како смо видели, као основни елемент и окосница конструкције развијен је систем парова носача постављених шаторасто, у форми троугла, који је, што је мајстор свакако знао, конструктивно врло стабилан.

У сличном, лакој материјалу, као и македонска колиба, од сламе и прућа, грађена је и колиба на Шари, а по конструкцији се види да је и колиба са Проклетија изведена из истог конструктивног облика. Бачија на Проклетијама грађена је од брвана, покривена лубом, али зидови нису, како би се то могло очекивати, носећи елементи крова, већ, као и код колибе у Македонији, кров носе посебно побијени ступци по средини распона.

Овоме још да додамо да је сточарски стан у Босни брвнара, једна или више њих, а у Црној Гори и Херцеговини колибе од сучозидине са кровом од даске или сламе¹¹.

Као што се из овог малог прегледа види, распрострањеност оваквог облика и конструкције сточарског стана какав се гради на Ртњу, запажа се највише у источним и јужним крајевима наше земље, док се западније може срести само изузетно, мада и тамо грађење наслона и облика изведених из њих није непознато, што се види из примера са Дивчибара¹². Изгледало би да изузетак од назначене поделе чини познати и заштићени сточарски стан на Великој планини, више Камника у Словенији, који је по облику и просторној концепцији сличан колибама на Хомољу и Бељаници.

¹¹ О сточарењу и летњим становима у Босни и Херцеговини објављено је више радова у свескама Гласника Земаљског музеја у Сарајеву. Приказани цртежи узети су из радова Јове Поповића: *Ljetnji stanovi (katuni) na Zelengori*, GZM, XL, 1928, 167, *Ljetnji stanovi (staje) na planini Vranici, Matarsu i Šćitu*, GZM, XLII, 1930, 145.

¹² Према једној усменој напомени проф. Б. Којића, овако постављена граница се углавном поклапа са граничном линијом која је у прошлости у далека, још пресловенска времена делила илдрска од трачких племена. Ово није без значаја, јер међусобни утицаји и преузимања су честа појава, а традиција сила која је, уз одређене повољне услове, у стању да вековима одржава једну појаву у животу. Захваљујем проф. Којићу на указаној напомени.

Међутим, биће да се и у овом случају, као и код колиба у Македонији, та сличност исцрпљује код та два елемента. Разлике, и то знатне, показују се првенствено код конструкције и код обраде, при чему су разлике код конструкције свакако значајније. Анализа развоја стана са Велике планине утврдила је да се развој стана „зачео у првобитном једноћеличном пребивалишту округлог облика, чија је стрешна конструкција почивала на каменитом ободу и дрвеном стубу у средини” и да је „следећи ступањ са двама стубовима, при чему је пребивалиште добило временом овални облик, и на крају у последњој фази обогатило са дрвеном, правоугаоном пастиревом избом”.¹³

Истина, и на теренима Велике планине постоје грађевине изграђене у сличној конструкцији као и ртањска колиба — елипсоидне основе, са паровима носећих елемената постављених у троуглу и спојених при врху пречанком, и са каменом ојачањем испод носећих елемената конструкције. Али изгледа да је таква конструкција колиба, на тим теренима, само изузетна¹⁴.

И поред тога што овај преглед архитектуре сточарског стана у нашим крајевима не даје довољно основа за доношење одређених закључака, ипак се из изложеног материјала може приметити да архитектура бачије на Ртњу садржи у себи низ значајних архитектонских решења, одабираних вековима, кроз генерације и генерације самоуких мајстора, чији је резултат пред нама, изгледа, у свом коначном облику.

Посматрајући ртањску колибу, постаје јасно да су у нашем народу чак и најпримитивније грађене грађевине — колибе у пољу, пастирска склоништа, помоћни објекти у домаћинству — грађене по извесним грађевинским нормама и стандардима. Не у данашњем смислу високо развијене технике, већ онако како је то на селу, са скромним алатом, ограниченим избором материјала и још скромнијом економском снагом, могуће.

Чак и најпримитивније направљен наслон за овце, или колиба на пањњаку и бостаништу, нису бедно склепани заклони за заштиту од невремена, већ сасвим сигурно, скоро без изузетка врло вешто направљена дела, једног по обиму и величини малог, али по резултатима заиста вештог градитељства.

Свакако да се у оваквим објектима, и оваквом начину обликовања простора, и на овај начин решеном конструкцијом може тражити и старији облик грађења и становања у нашем селу.

¹³ Tone Sevc: *Nastajanje in razvoj pastirskega stana na Veliki planini nad Kamnikom*, Kamniški zbornik, XI, 1967, 24.

¹⁴ Уз ово треба забележити, више ради целовитости овог кратког прегледа, да се и у Србији, не тако давно градила једна врста колибе, „корка”, која је по обликовању и распореду простора слична колиби са Велике планине. „Корка... има поред главних соја и четири ниска зида од плетера, који подупиру облице и стварају угоднији унутрашњи простор.” Б. Којић, *Шумадија и Поморавље*, Београд, 1940, 10.

Просторно ртањски сточарски стан је скромна грађевина, прилагођена терену и амбијенту, али, за узврат, конструктивно потпуно развијена, са низом добро и функционално решених детаља. Колиба на Ртњу говори о једној одређеној техничкој култури градитеља, и указује на намеру да се ономе што је направљено да већа трајност.

Данас више не, али у далекој прошлости овако урађена грађевина имала је у себи све оно што човек скромно може тражити од стана: суво и топло место, и могућност организовања релативно удобног живота.

Са друге стране, овај начин грађења не тражи велике материјалне издатке — све што је потребно за градњу налази се у најближој околини, што у нестабилна и пуна имовинске несигурности времена у прошлости није било без значаја.

Студија оваквог материјала свакако да би унела више светлости и довела нас ближе проблему становања у средњовековном селу. Ту се, можда, и крије решење загонетке коју постављају стари помени о селу, који често противрече једни другим.

Судећи по оном што нам је остало записано у старим споменицима, живот средњовековног села био је развијен. Зна се да је занатство било развијено — доста и често помиње се велики број заната — ковачи, седлари, шавци (кројачи), дрводеље, читава села задара, па чак и златари¹⁵, а потом и развијен иригациони систем, наслеђен највероватније од Византије¹⁶.

Томе противрече други документи који говоре о несталности села, пустим селиштима, о животу у бедним само импровизованим колибама, истина то последње најчешће по виђењу страних путника, који су у пролазу оставили записе о нама¹⁷.

Свакако да би се бољим познавањем овакве архитектуре, слика коју имамо о грађењу у нашем селу у далекој прошлости, ако не исправила, оно бар употпунила. Сточарски стан Ртња говори, то је већ истакнуто, о једном одређеном техничком и материјалном стандарду, који може да задовољи све захтеве тог времена. Јасно је да ово што је напред изнесено једва иде даље од претпоставки, поготово што се ради о сточарском стану, који

¹⁵ Стојан Новаковић, *Село*, СКЗ, XLIV, Београд, 1943, 52, 53—55.

¹⁶ Више код Ср. Вукосављевића: *Селске уредбе о водама*, БГА, 1950; Рад. М. Грујића: *Један пример непоузданости народне традиције*, Гласник Скопског научног друштва, XIV, 230; Р. Финдрик, *О старој мрежи канала у Призрену и њиховој заштити*, Зборник заштите споменика културе, XIII, БГА, 1962. 72. „У једном ранијем српском документу из 1348 године, у Баштинској повељи цара Душана за његову задужбину манастир св. Арханђела код Призрена, наводи се да цар поклања манастиру једну њиву у призренском пољу, звану Буровиште: Међу путма до водовађе, како водовађа из Бистрице греде на Ограбеник, (садашњи Гражданик).”

¹⁷ Ст. Новаковић, *Село*, СКЗ, XLIV, Београд, 1943, стр. 103—107, 109, 203, под селишта, несталност насеља.

је већ и у средњовековним споменицима посебно обележен¹⁸. Доношење одређенијих закључака тражиће посебан рад, на основу више докумената и више упоредног материјала.

На крају, у закључку, као неоспорно, поново треба истаћи ово:

— Сточарски стан и колиба на Ртњу спадају у групу грађевина изведених од наслона, конструкције која се доста често употребљава у народном грађењу.

— Иако се тај тип грађевине не појављује, као што је речено, изоловано и само у овом крају наше земље, ипак се на тај начин претежно гради у источном и јужном делу земље, с тим што се ртањска колиба, у упоређењу са осталим грађевинама, одликује развијенијим конструктивним системом.

— Архитектонско решење — сачуване конструкције у целини, систем веза, као и просторно обликовање произишло из примењене конструкције — даје посебну вредност овом делу народног градитељства. Треба посебно истаћи да је читав конструкција рађена на начин који не доводи у сумњу њену старост — без и једног гвозденог дела.

— И на крају, несумњива старост грађевине даје могућност за даље студије и упоредна истраживања културе становања у прошлости.

R é s u m é

L'ARCHITECTURE DE LA CABANE DES ELEVEURS DE BETAIL SUR LA MONTAGNE DE RTANJ

par

RANKO FINDRIK

Dans cet exposé on présente L'architecture de la cabane des éleveurs de bétail à Rtanj — l'organisation de l'espace, la construction, les matériaux et les phases du développement.

La cabane de Rtanj — fromagerie — se compose de trois parties: la cabane du berger, l'abri pour les moutons et le parc pour la traite des brebis.

La disposition en est la suivante: au centre se trouve une surface couverte pour les moutons („podvod") à laquelle s'agoute la

¹⁸ Забележена су два посебна термина, село — катун и колиба — клет, — нпр. „Дудутова клет", Ст. Новаковић, *Село*, СКЗ, БГД, 1943, 35. „Села се по томе језику састоје из кућа, — а катун и као привремена села из кети и кетишта" (Б. Којић, *Стара градска и селска архитектура у Србији*, Београд, 1949, 38).

téralement d'un côté l'abri „naslon” et de l'autre la cabane. Devant la cabane se trouve l'espace pour la traite „struga”. De cette façon la fromagerie prend la forme d'un carré ou d'un rectangle avec les côtés très arrondis ce qui fait que tout l'ensemble s'approche souvent d'un cercle irrégulier. Cette forme ne résulte pas d'une conception particulière de l'ensemble ou bien d'un rite; ce n'est que le résultat de l'application de la construction le quel rend possible la formation de l'espace uniquement de cette façon.

La construction de la cabane et de l'abri pour les moutons provient de l'abri, que l'on construit en plantant obliquement dans le sol à des distances déterminées des pieux terminés en fourche „raklje” sur lesquelles on pose alors une poutre horizontale „pojas”: on y aligne et range alors des roudins minces fendus „talpe”.

L'abri pour les moutons a de plus grandes dimensions et c'est pourquoi sa construction a dû être un peu plus compliquée. La construction portable est séparée de la couverture et elle est formée par des paires de supports qui se rattachent au sommet par une entaille et un coin en bois de façon à former un triangle. Ces paires de supports sont disposé environ à 3,00 m de distance et se rattachent par les ceintures horizontales „pojas”. Tout le système de la construction est encore fixé en longueur par deux paires de supports placés aux extrémités soutenus par deux ou trois pieux posés de biais et terminés par une fourche. De même que pour l'abri sur cette construction ainsi formée on pose la couverture faite en roudins fendus plutôt minces, et on y jette encore l'herbe, la paille etc. On ne couvre qu'un versant et l'autre partiellement ou faite, pour un tiers, de sorte que cette partie n'est qu'à demi couverte.

Une telle construction c'est-à-dire la manière de construire l'abri, détermine sa forme en tente, le nombre de paires de supports, la forme générale plus ou moins allongée, tandis que les poutres de fixation déterminent la forme semi — circulaire des côtés frontaux et par conséquent la forme elliptique du plan.

La cabane du berger, sa demeure, est formée dans le cadre de ce bâtiment, de façon qui la partie de l'abri pour les moutons soit couverte des deux côtés et séparé par une mince claison en vanerie du reste de l'espace. La cabane est modestement équipée; la division de l'espace n'est pas nettement marquée.

La forme décrite de la cabane est en même temps la forme la plus ancienne que nous avons notée. Avec le temps la demeure du berger s'isole, s'élève en hauteur et se construit en pans de bois; plus tard elle est divisée en deux pièces; elle est séparée de l'abri pour les moutons qu'on construit toujours de la façon traditionnelle.

L'abri et ses formes de construction plus compliquées qui s'en sont développées ne sont pas inconnues à notre peuple. Ils sont même très fréquents dans toutes nos régions en tant qu' abris provisoires et bâtiments économiques d'une ferme.

Les mêmes formes, ou à peu près semblables, des fromageries se trouvent le plus souvent à l'est et au nord de ce territoire — à Beljanica, Homolje et autres montagnes de la Serbie de l'est, mais elles sont également fréquentes en Macédoine. Il faut ajouter encore que dans quelques autres régions de notre pays la demeure des éleveurs se construit de façon quelque peu différente mais qui provient pourtant de cette construction primaire.

A la fin, en conclusion, il faut souligner:

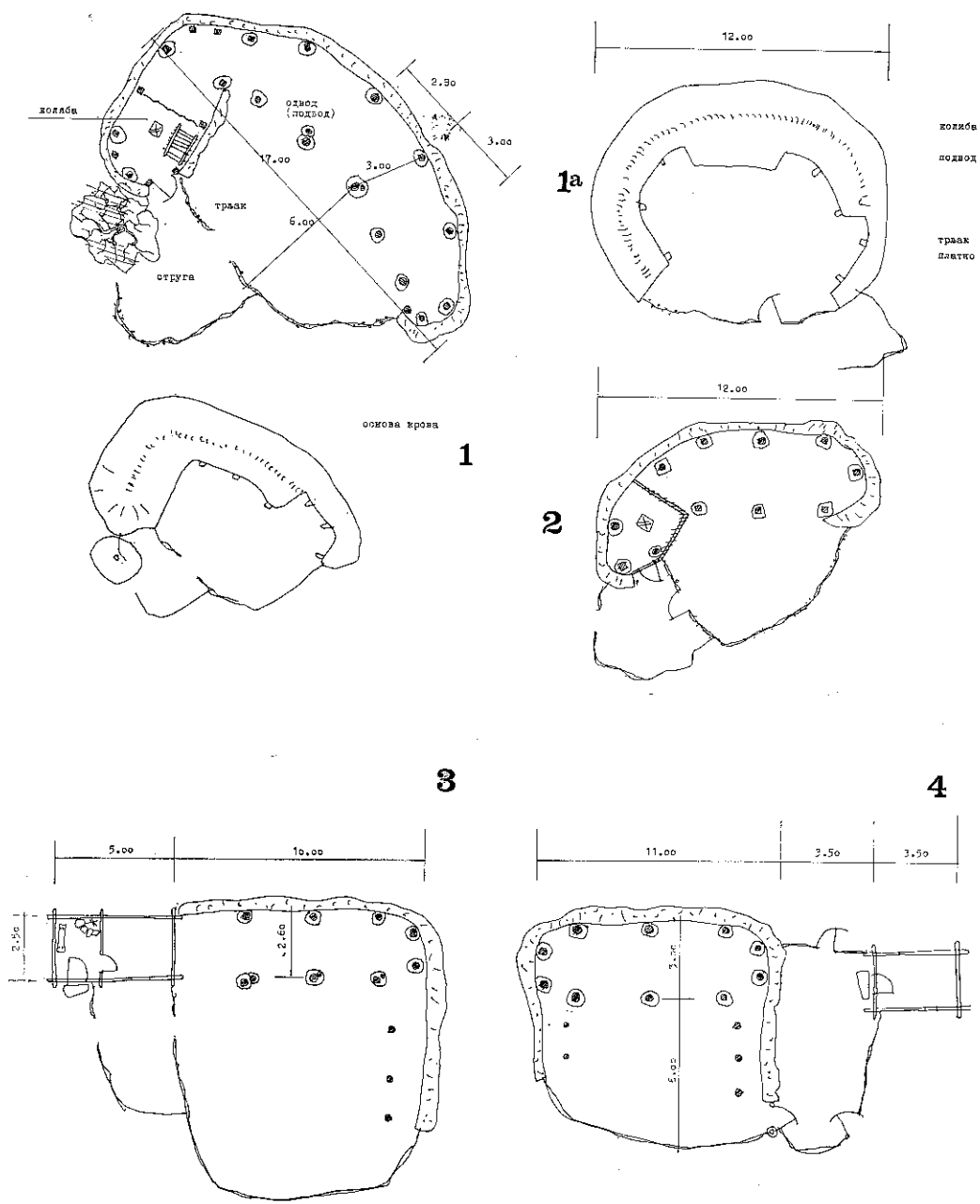
La demeure des éleveurs à Rtanj appartient au groupe des bâtiments qui ont pour origine l'abri, qui est en tant que construction souvent appliqué dans l'architecture populaire.

On construit de cette façon surtout dans les parties est et sud de notre pays, quoique la cabane de Rtanj se distingue par un système de construction plus développé.

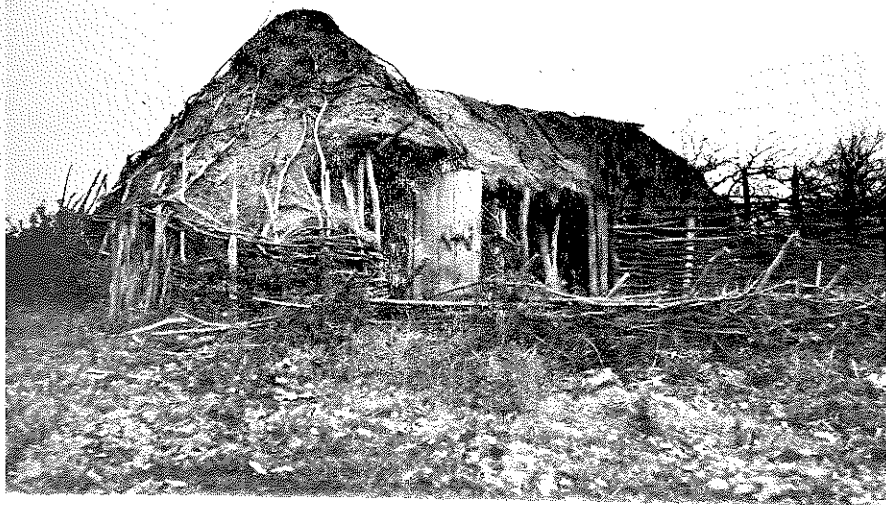
La construction dans son ensemble, les relations entre diverses parties et la formation des volumes, provient de la construction et donne une valeur particulière à cette partie de l'architecture populaire. A la fin, l'ancienneté indubitable du bâtiment offre des possibilités pour les études ultérieures et les recherches comparatives de la culture de l'habitat dans le passé.

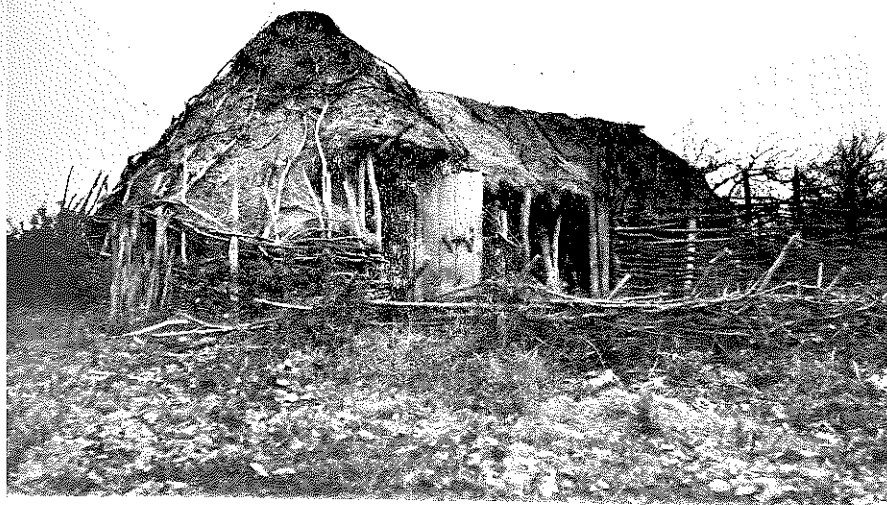
Сл. 1 и 1а. Ртањ, предео Равна Бучина са колибама. Конструкција и нарочито материјал који је употребљен за градњу, формирали су грађевину тако да је срасла са пејсажом и крајем и постала његов део.

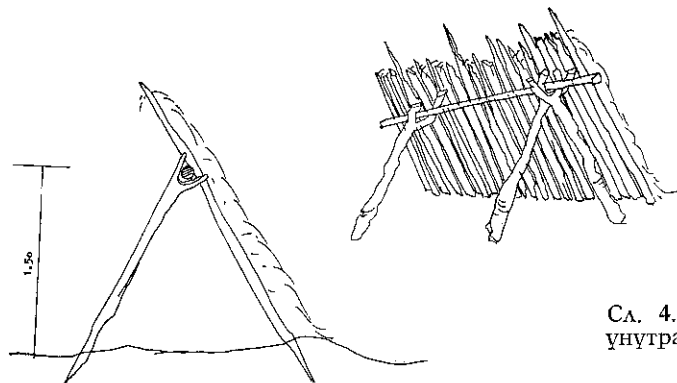
Сл. 2. Распоред простора и развојне фазе сточарског стана

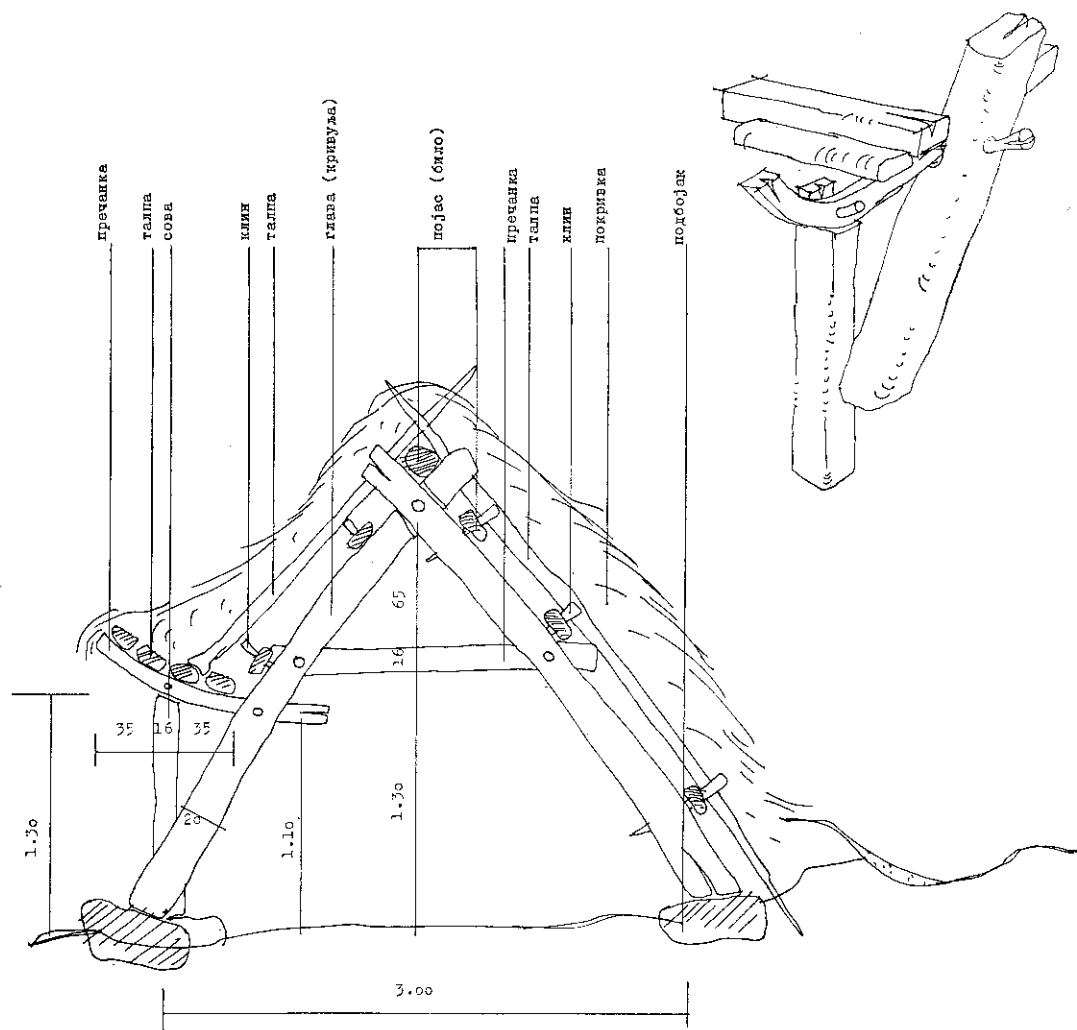
Сл. 3 и 3а. Две колибе са предње стране. У првом плану је колиба за пастира, а у позадини се види „подвод“, полуотворено скаониште за овце.

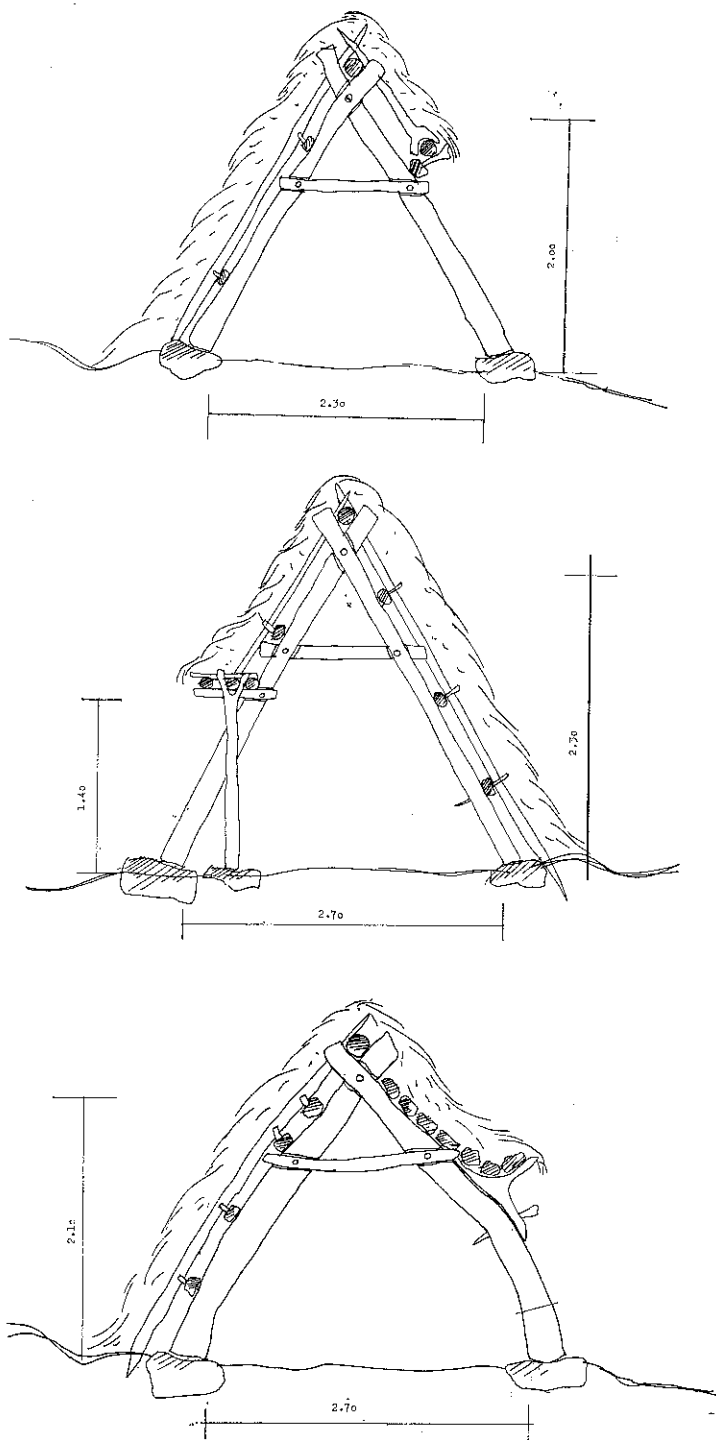
Сл. 3 и 3а. Две колибе са предње стране. У првом плану је колиба за пастира, а у позадини се види „подвоа”, полуотворено скаониште за овце.

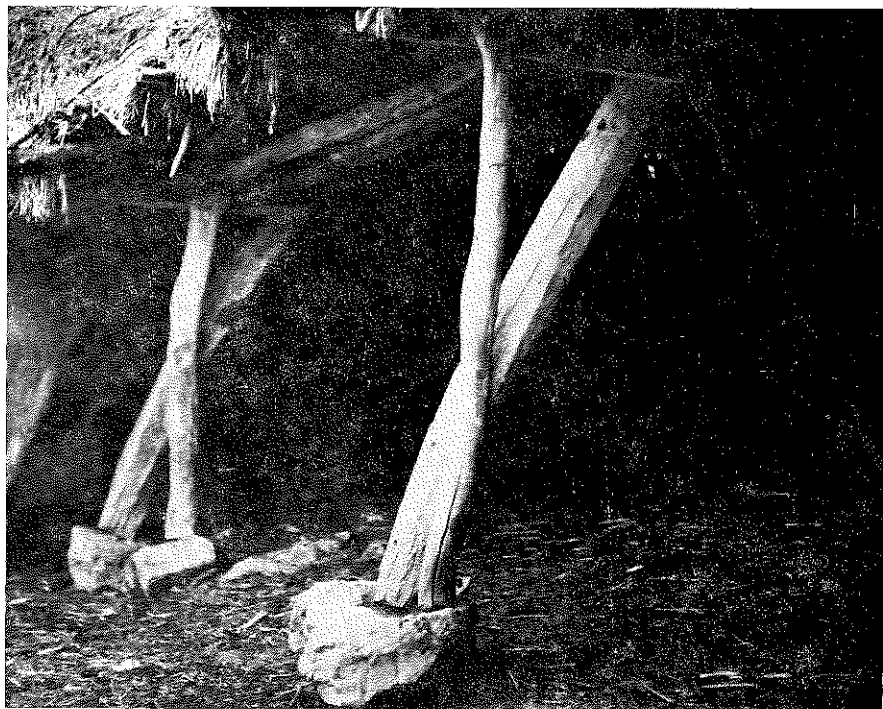
Сл. 4. „Платно”, изглед са унутрашње стране и конструкција.

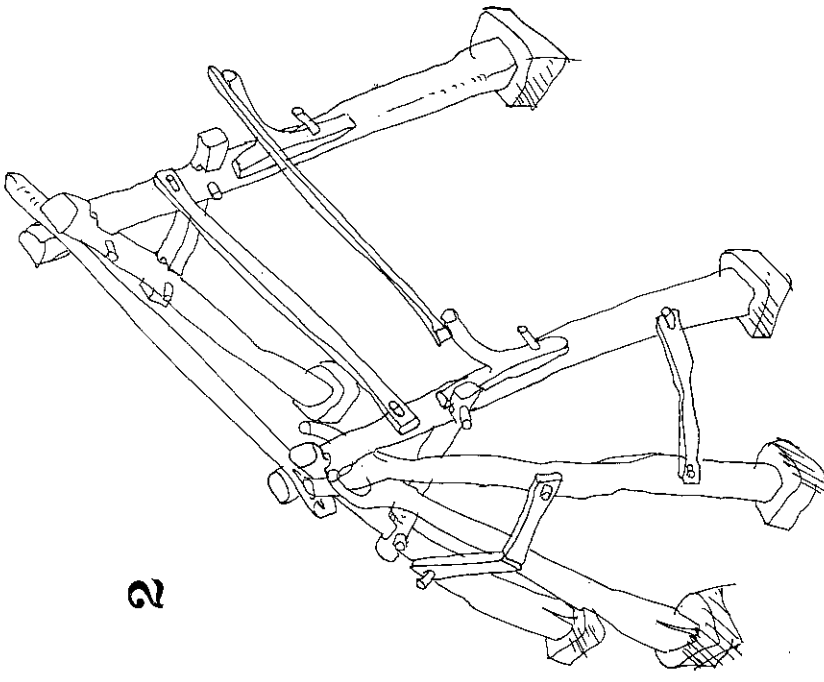
Сл. 5. Пресек кроз „подвод”, са називима конструктивних детаља,

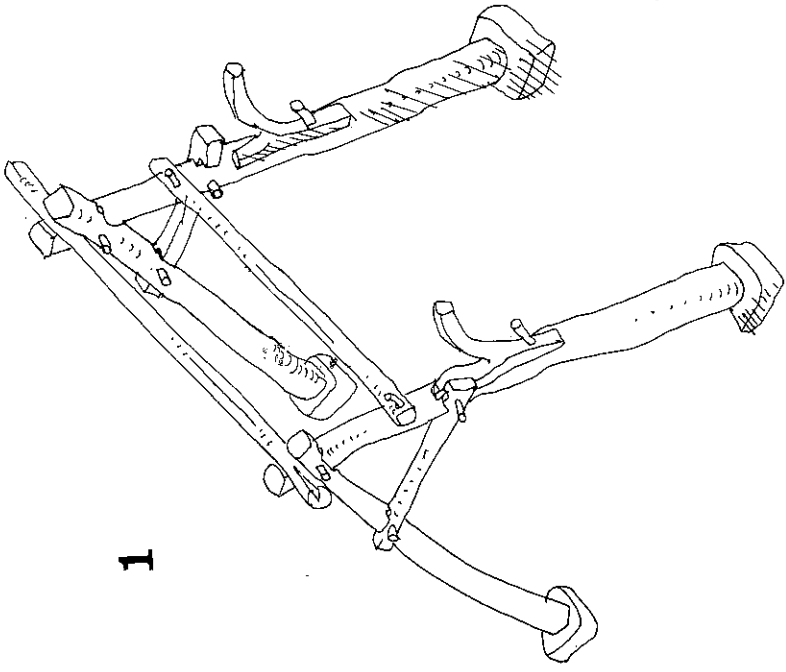
Сл. 6. Три различита начина конструкције стрехе на подводу

Сл. 7 и 7а. „Подвод“ и „платно“, изгледа са унутрашње стране. Камени „одбојак“ даје већу стабилност конструкцији, површава површину налегања носеће конструкције на тло а уједно и изолиује доњи део носача од влаге.

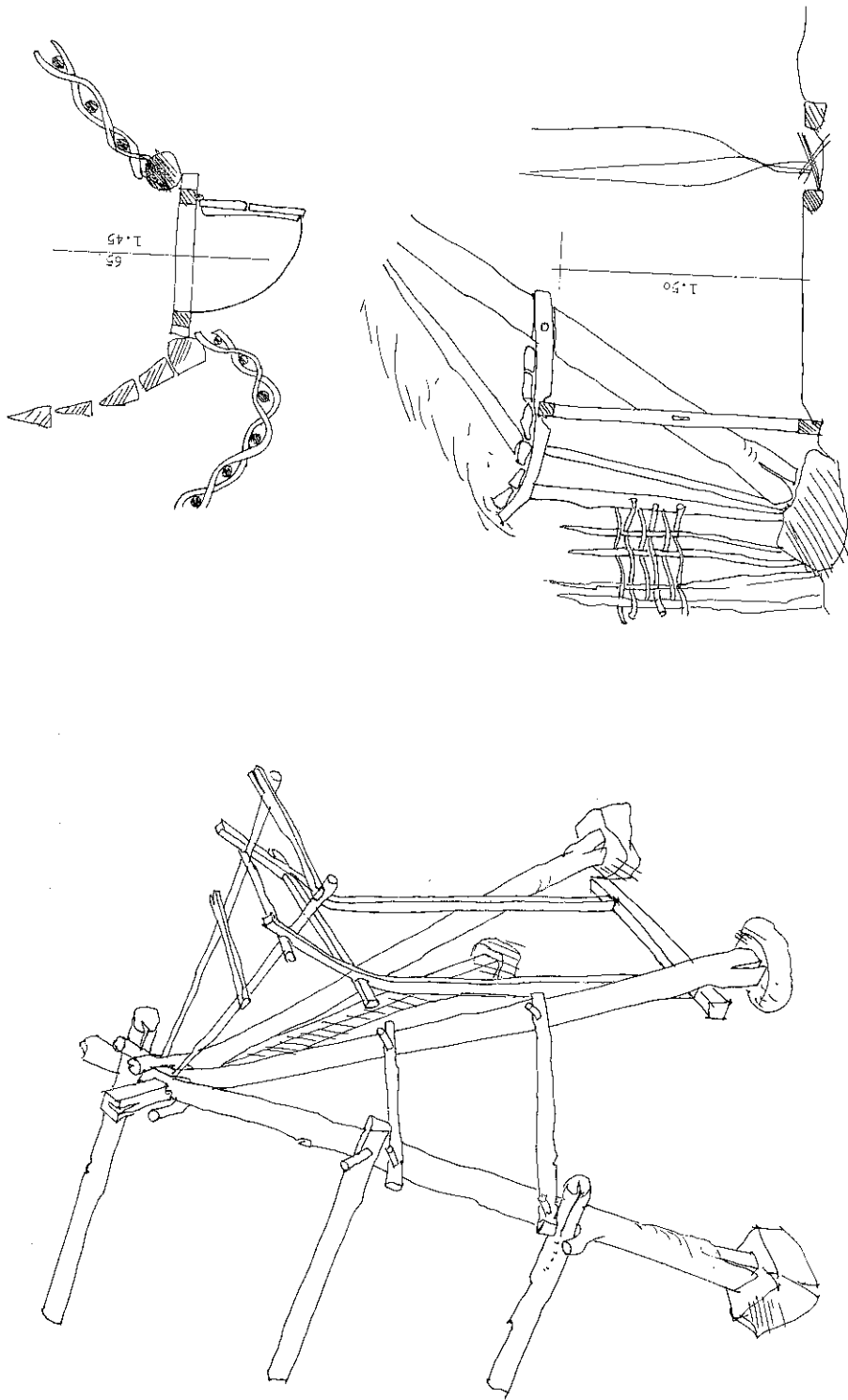

2

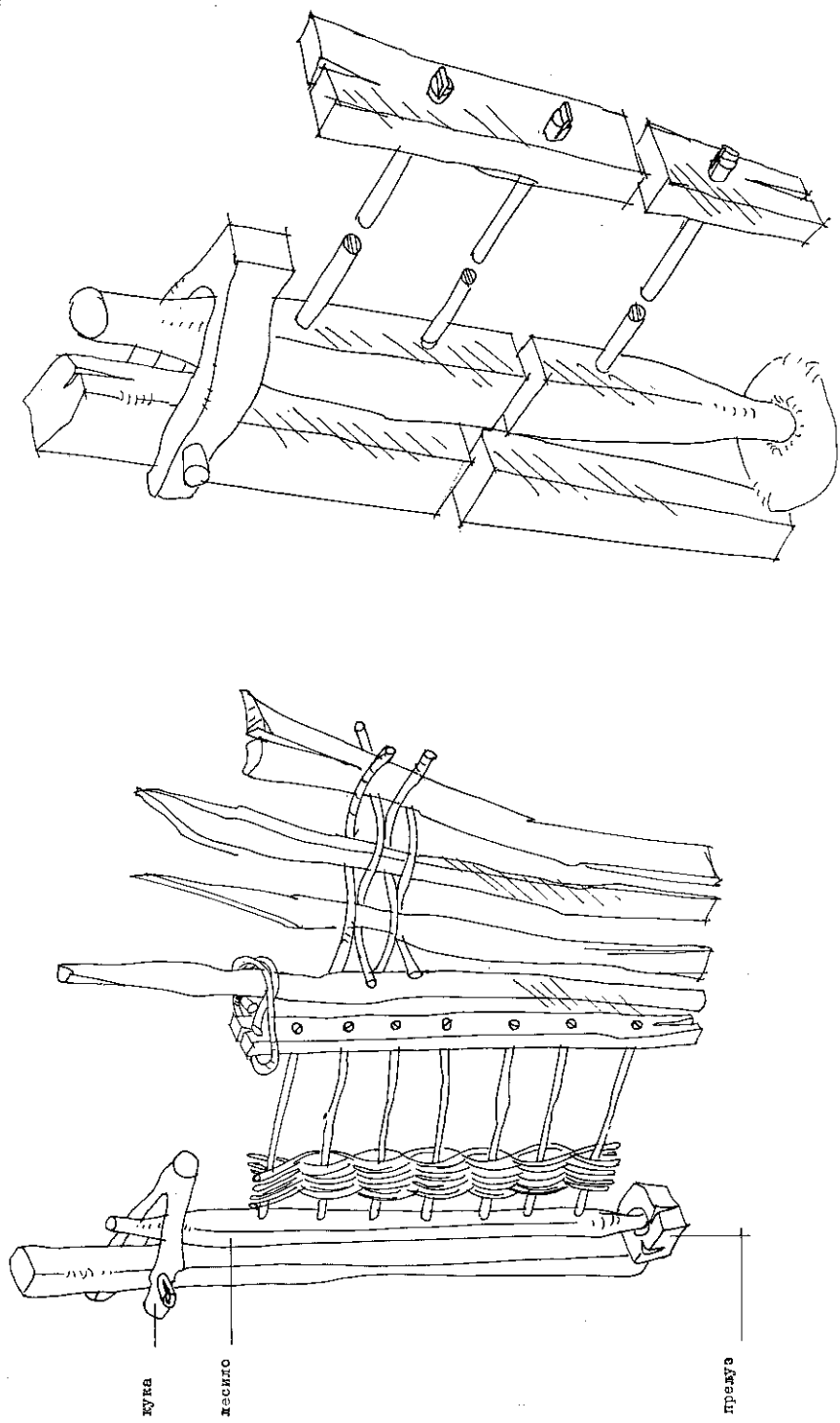

1

Сл. 8. Аксонометријски приказ конструкције колибе. У попречном правцу укружење није потребно, док у подужном правцу носача повезани „појасима“ добијају на крајевима објекта још по два или три ослоња који обезбеђују стабилност конструкције.

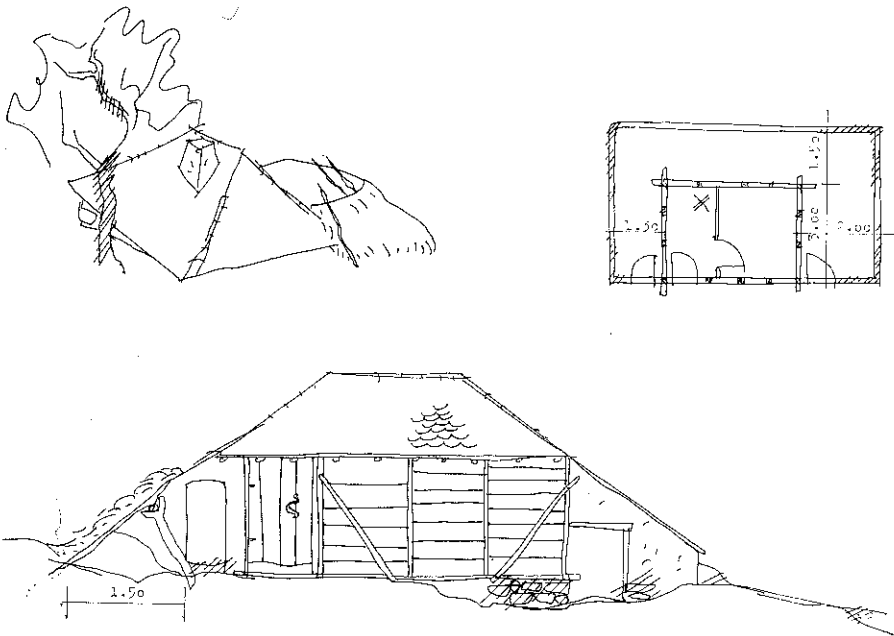
Сл. 9. Конструкција врата, односно улаза у пастирску колибу.

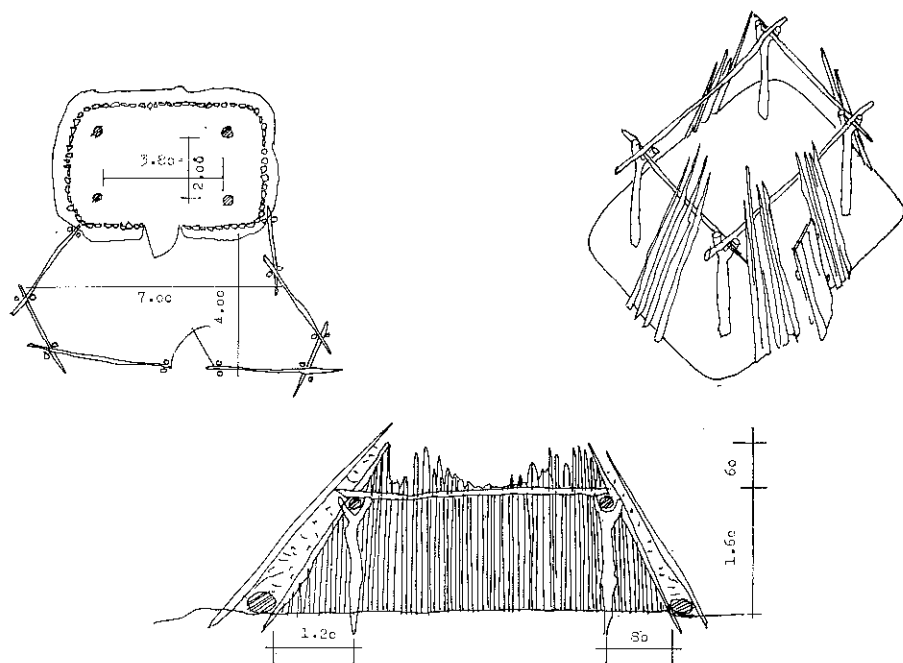
Сл. 10. Старији начин конструкције врата, који се досад задржао само још на спољним деловима — на улазу у „грљак“ или „стругу“.

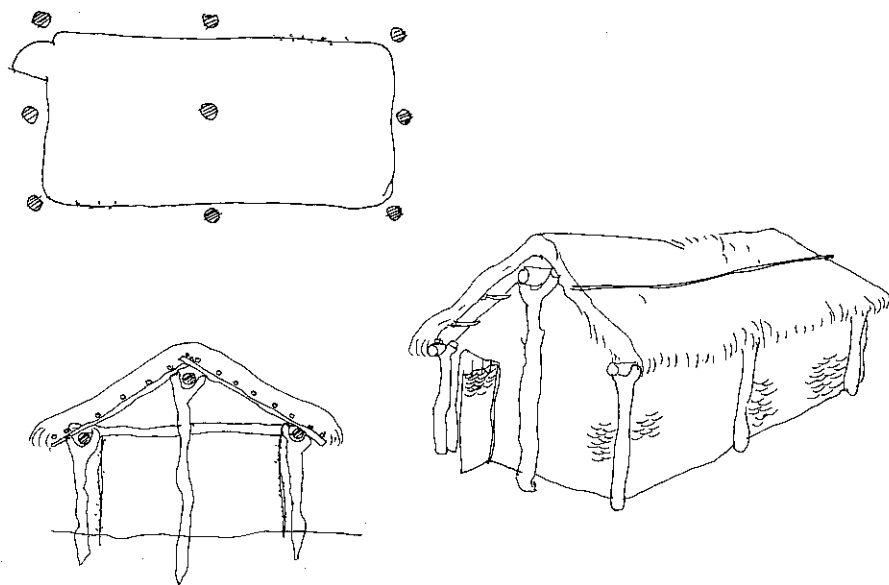
Сл. 11. Бачија са већ издвојеном пастирском колибом, која је грађена у бондруку.

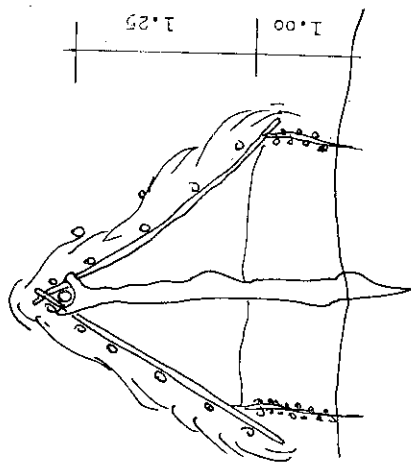
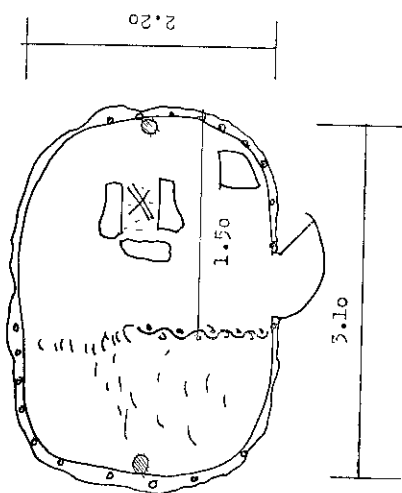
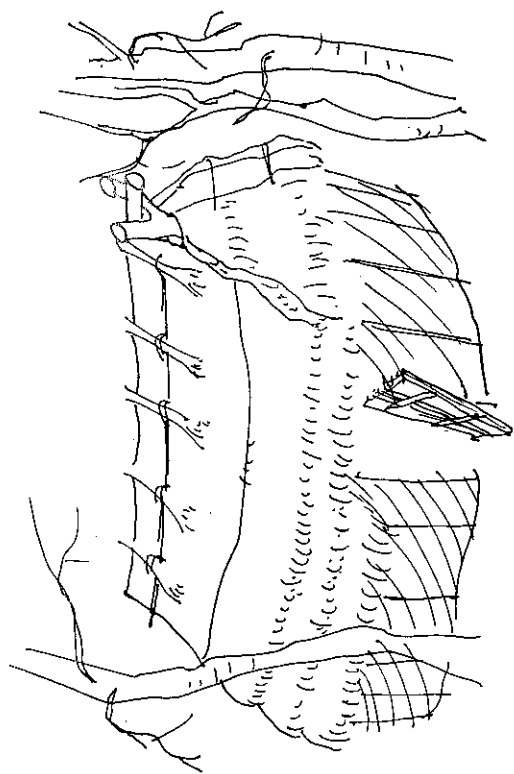
Сл. 12. Појата у околини Жагубице. Склониште за овце се формира око колибе, која је грађена од талпи или у бондруку.

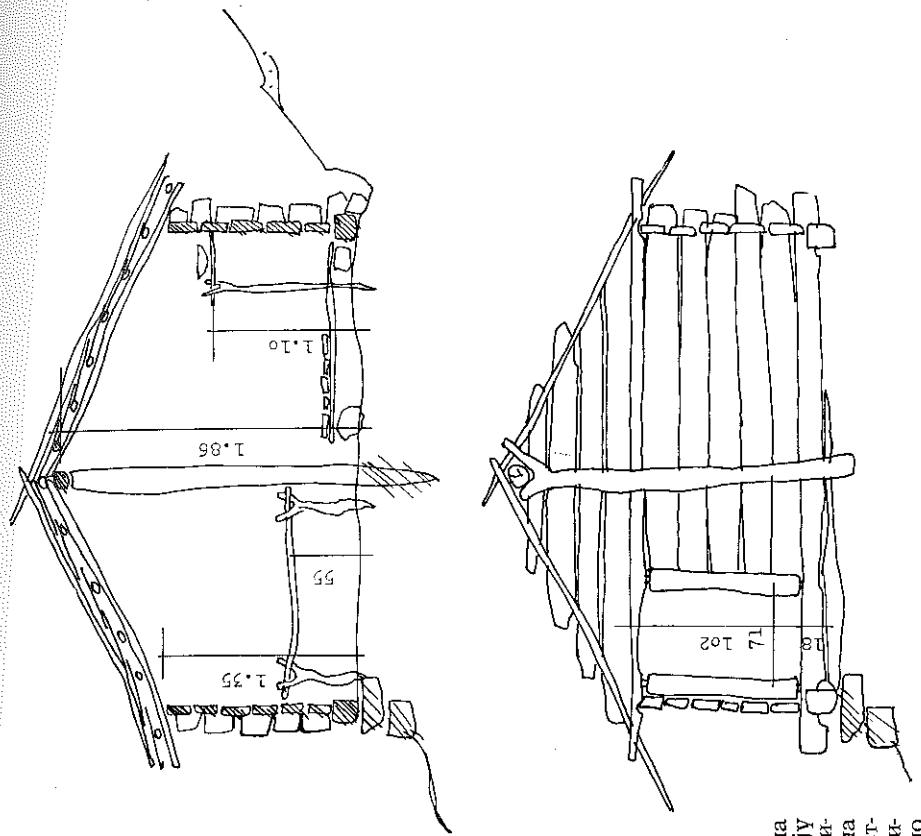
Сл. 13. Склониште за овце са Маљена код Дивчибара. Конструкција иста као и на Ртву, с тим што није даље развијена, већ је прављена само као склониште за овце, док је пастирски стан грађен издвојено.

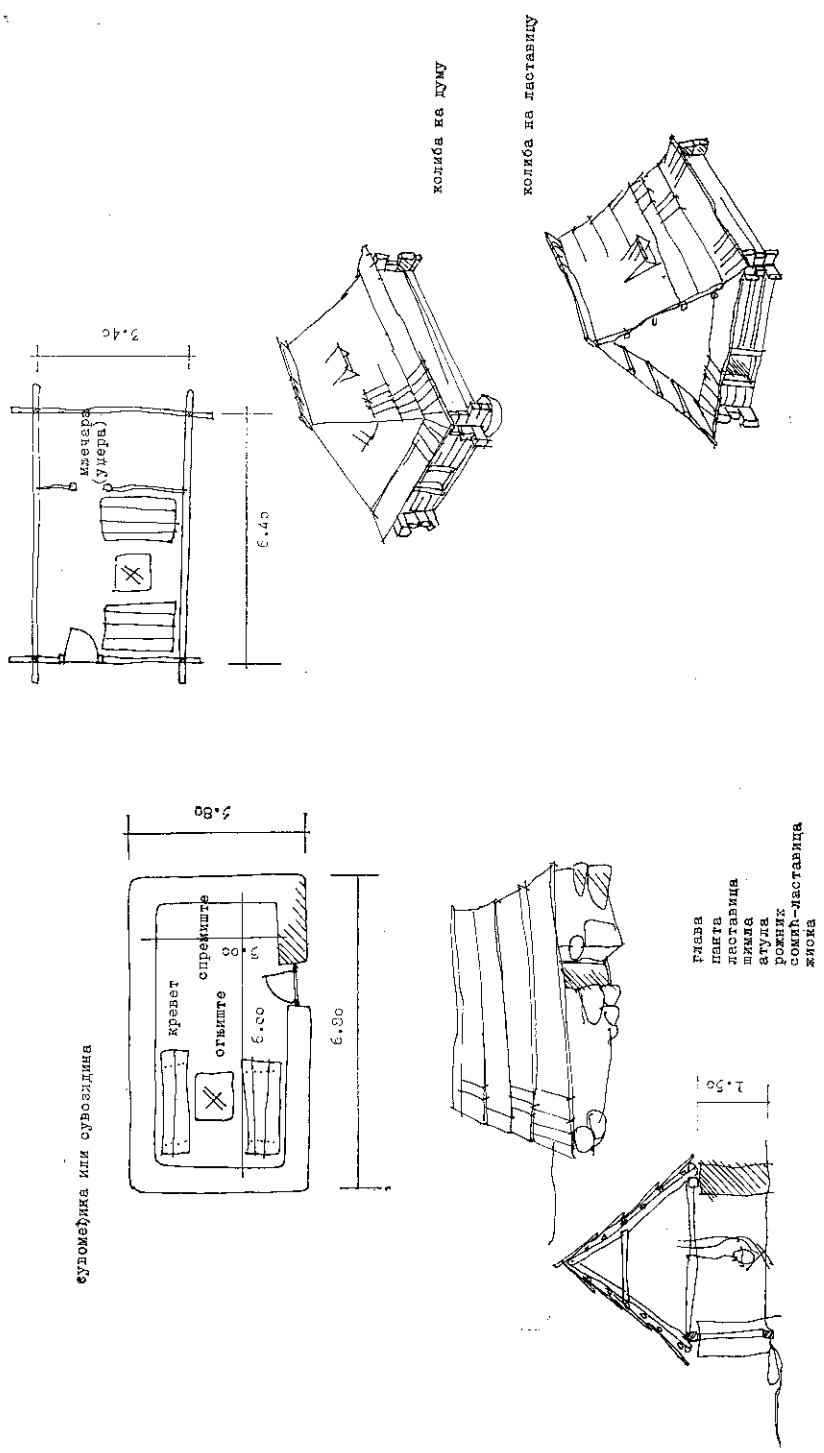
Сл. 14. Плевња и колиба из Македоније — Преспанско језеро. Носећу конструкцију чине у земљу побијени ракљasti стубови, док је зид грађен независно од носеће конструкције и начињен је од плетеног прућа.

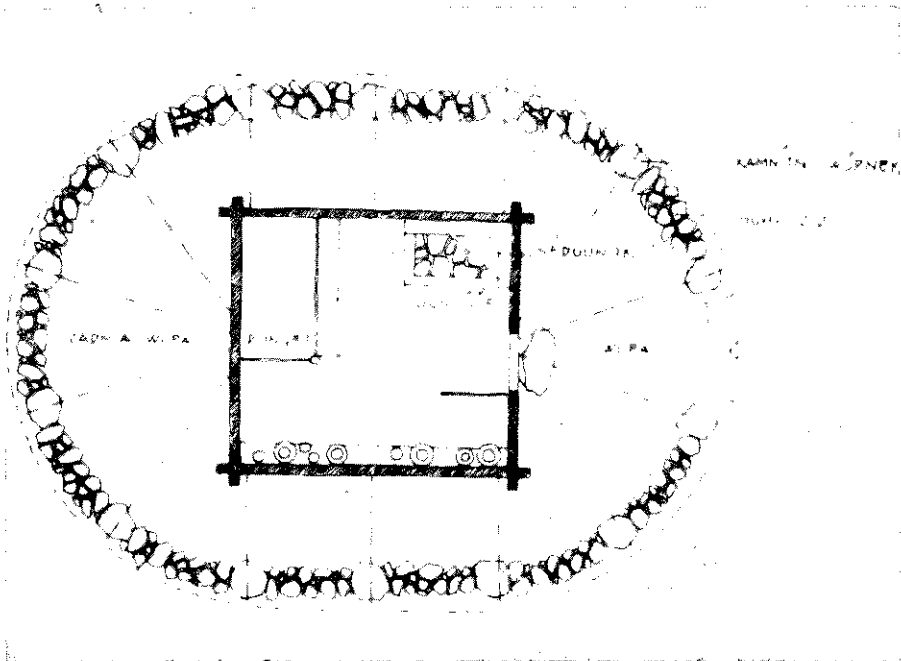
Сл. 15. Колѣба са Шарпланине. Материјал и
 конструкција слични као и код колѣбе са
 Преспанског језера.

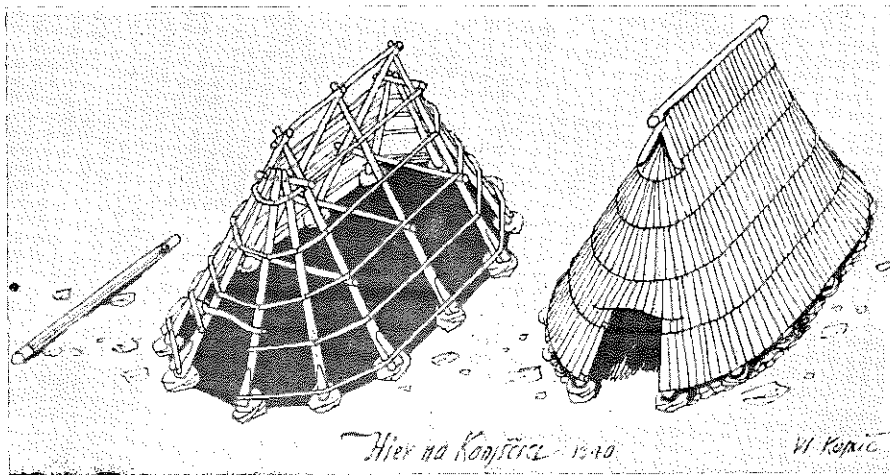
Сл. 16. Колиба са Проклегија. Брвнара, покривена дубом. Зидови само асимиично носе конструкцију крова, која се на сламену ослања на три вертикална стуба са ракљом на врху у коју је положена сламењача. Овако конструктивно решење намећуло се самим тим што је кров авоводан а хоризонтална брвна на њеним странама нису довољно стабилна па морају имати неки ослонац да би могла да носе кровну конструкцију.

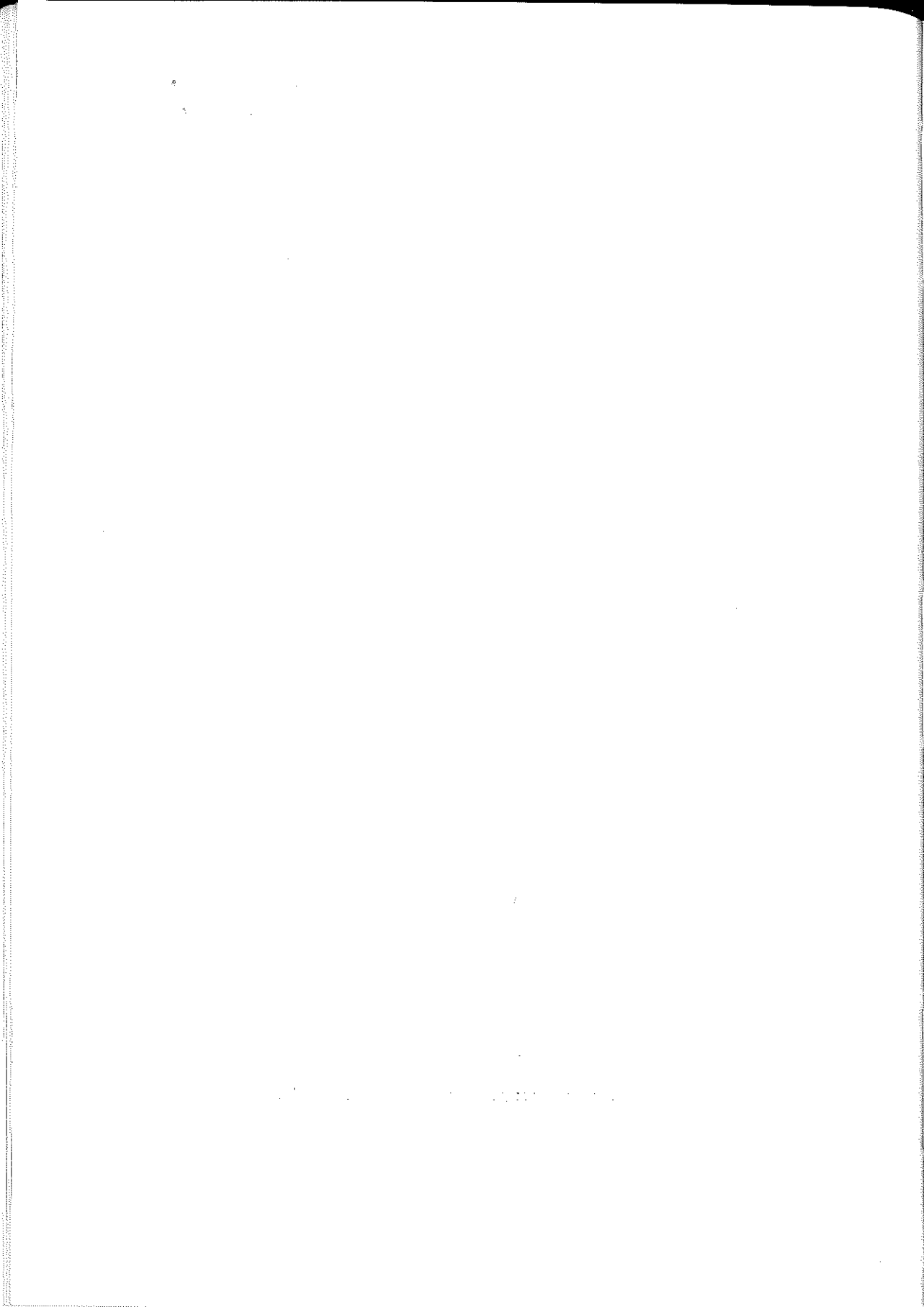
Сл. 17. Колибе из Босне и Херцеговине — са Зеленгоре, Вранице, Маторца и Шчита. Сухоцидина и брвнара са двоводним и четвороводним кровом.

Сл. 18. Основа пастирског стана са пастирском избом у средишту простора на Великој планини над Камником.

Сл. 19. Колиба на Коњшчици при Великој планини. Конструкција у основи слична као и код ртањске колибе: парови дрвених носача повезаних при врху, само се у понеком детаљу понешто разликују.

ОЛИВЕРА МЛАДЕНОВИЋ

ДОБРАНСКЕ „КРАЉИЦЕ“

Од обредно-магијских игара које су у Србији и данашњој Војводини изводиле — или их и данас изводе — групе састављене од женских особа, највише је била почетком 19. века прогоњена од стране школованог православног свештенства — наводно због идолопоклонства — краљичка игра, па је тада, како тврди Вук, и истребљена у Срему, Бачкој и Банату¹, а, према М. Б. Милићевићу, и у шабачком округу су „попови и други управници народни уништили овај обичај.“²

Вуков опис *краљица* је најстарији (први пут је објављен 1815. у *Народној српској пјеснарици*), јасан, опширан, чак кореографски комплетан јер садржи: време извођења и територијалну прострањеност, састав групе извођача и њихову опрему, опис игре заједно са мелодијом и текстовима песама, и читав низ етнографских података. Вук је овај опис у неким детаљима дотеривао у првом и другом издању *Српског рјечника* и, најзад, припремио дефинитиван текст за књигу *Живот и обичаји народа српскога*, која је изишла после Вукове смрти, 1867. године³.

Десетак година касније Милан Б. Милићевић је у *Кнежевини Србији* објавио „последње сећање краљица“, забележено у околини Шапца по причању жена које су некада ишле у „краљице“; овај краћи опис доста се разликује од Вукова⁴. Затим се дуго, готово до наших дана, као главна литература о *краљицама* (можда више од Вукова текста) наводио чланак Павла В. Поповића *Краљице, српски народни обичај о Тројичину дне*, који је 1888. изишао у „Браству“. То је леп рад младог „философа III године“, са 42 краљичке песме из голубачког среза⁵.

¹ В. Караџић, *Живот и обичаји народа српскога*, СКЗ 340, Београд, 1957, с. 39.

² М. Б. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Београд, 1876, стр. 516.

³ О. Младеновић, *Вуков опис краљичке игре*, Ковчежић IX, Београд, 1971, с. 30—42.

⁴ М. Б. Милићевић, нав. дело, с. 515—516.

⁵ П. Поповић, *Краљице, српски народни обичај о Тројичину дне*, Браство II, Београд, 1888, с. 7—29.

Први чланак (тачније: теренски извештај) о краљицама у јужном Поморављу, потписан иницијалима Б. М., у „Колу“ за 1901. годину остао је готово незапажен⁶, што се не може рећи за податке које је дао Владимир Николић у монографији *Из Лужнице и Нишаве* (1910)⁷.

Новија истраживања, у првом реду сестара Јанковић⁸, затим Драгүтина Борђевића⁹, Миодрага Васиљевића¹⁰, као и последњи прилог Момчила Златановића, објављен 1970¹¹, показала су да краљице и данас представљају жив народни обичај на југу Србије.

Остали подаци, прилично бројни, говоре о краљицама као о давно ишчезлом или до скоро фрагментарно сачуваном обичају, а понегаде се набу и краљичке песме¹². Ипак, све то представља драгоцену грађу за исцрпну студију о краљицама у Србији.

Разуме се, о краљицама се не може говорити само у границама Србије јер је њихова распрострањеност знатно шира. У Војводини су се краљице задржале дуже упркос прогонима, понегаде су и обновљене, па захваљујући радовима Тихомира Остојића¹³, Бошка Петровића¹⁴, Лазара Кнежевића¹⁵, Ивана Иванића¹⁶, Миливоја Кнежевића¹⁷, Маре Малагурске¹⁸ и других, данас се зна где

⁶ Б. М., *Краљице. Народни обичај из Лесковачког Поморавља*, Коло II, Београд, 1901, с. 45—51.

⁷ В. Николић, *Из Лужнице и Нишаве*, Српски етнографски зборник — СЕЗ XVI, Београд, 1910, с. 154—155. У овим крајевима употребљава се термин „краљ“, а не „краљице“.

⁸ Ђ. и Д. С. Јанковић, *Народне игре* IV (1948), V (1949), VI (1951), VII (1952), VIII (1964); *Прилог проучавању остатака орских обредних игара у Југославији*, пос. изд. САН ССLXXI, Београд, 1957.

⁹ Д. Борђевић, *Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави*, СЕЗ LXX, Београд, 1958, с. 316—325.

¹⁰ М. Васиљевић, *Народне мелодије лесковачког краја*, пос. изд. САН СССXXX, Београд, 1960, с. 69—82.

¹¹ М. Златановић, *Краљичке песме у Грделичкој Клисурси*, Врањски гласник VI, Врање, 1970, с. 433—438.

¹² М. Б. Милићевић, *Живот Срба сељака*, СЕЗ I, Београд, 1894, с. 126; М. Мајзнер, *Дубочке русаље*, Годишњица Н. Чушића 34, Београд, 1921, с. 234; М. Мајсторовић, *Краљице*, Гласник Етнографског музеја у Београду III, Београд, 1928, с. 103—104; М. Милошевић, *Кучевске „краљице“ као објашњење звишких русаљама*, Етнологија I, Скопље, 1940, с. 119—121; Ж. Станковић, *Народне песме у Крајини*, пос. изд. САН СLXXV, с. 32—33; С. Вујадиновић, *Етнологшка грађа из Пека и Звижда*. Зборник Етнографског музеја 1901—1951, Београд, 1953, с. 261—266; Д. Антонјевевић, *Алексиначко поморавље*, СЕЗ LXXXIII, Београд, 1971, с. 190—191, 217—219; итд.

¹³ Т. Остојић, *Обредне песме у Потисју*, Караџић II, бр. 6—7, Алексинац 1900, с. 112—119.

¹⁴ Б. Петровић, *Краљице*, Календар „Рад“ за 1911, Нови Сад, 1910, с. 51—53.

¹⁵ Л. Кнежевић, *О Буњевцима*, Летопис Матице српске СХХVIII, Нови Сад, 1881, с. 110—111.

¹⁶ I. Ivanić, *O Bunjevcima*, Subotica, 1894, s. 105—107.

¹⁷ М. Кнежевић, *О народним песмама код Bunjevaca*, *Kraljičke pesme*, *O bunjevcima II*, Subotica, 1930, s. 96—122.

¹⁸ М. Ђорђевић Малагурска, *Bunjevački običaji u slikama*, sv. 1, Subotica, 1927.

је све било *краљица* и како су се некад изводиле; на основу те грађе Јован Ердељановић је дао синтетичан и научно оправдан приказ *краљица* у Војводини расправљајући о пореклу Буњеваца¹⁹.

Исто тако, да би слика била потпуна, треба рећи да су о *краљицама*, односно *љељама*, *краљима* или *краљичарима* у источној Славонији у 19. веку опширније писали Лука Илић-Ориовчанин²⁰ и Јосип Ловретић²¹, касније Милован Гаваци²², а последњих година особито Зденка Лехнер²³ и Маријана Гушић²⁴, која је дала веома занимљиву, смелу али не и довољно документовану теорију о сасанидско — иранској провениенцији *краљица* на основу садашње слике у једном једином селу, мада је исправно тумачила основну намену краљичког обреда и његову друштвену функцију у прошлости.

Мој прилог проучавању *краљица* у Србији приказује садашње стање краљичке традиције у селу Добри на Дунаву, код Голушца, које сам забележила вршећи етнологска и етнокорелогска испитивања у насељима угроженим изградњом Бердапске бране — 1969. и 1970²⁵, а о Тројицама 1971. присуствовала сам извођењу *краљица* у Добри после прекида од неких шеснаест година (1955—1970). До обнове је дошло у општој кампањи да се пронађу аутентичне туристичке атракције, и идеја није лоша. Изгледа да су и у ближој прошлости добранске *краљице* представљале атракцију, јер је познато да су о Тројицама у Добру долазили становници Голушца и других села да виде и чују „*краљице*“.

1.

Групу девојака које ће „*ићи у краљице*“ о Тројицама у Добри су спремале средовечне жене, које су и саме у младости биле „*краљице*“; оне су не само спремале групу него је и пратиле на опходу по селу и старале се да се све изведе како треба. У Добри још памте да је некада краљичке групе припремала Лепосава Јосимовић (породица Јосимовић — Јосимања спада у најстарије у селу). Затим, између два светска рата, овим су се бавиле Цвета Докина Петковић и Стана Пауновић, која је у младости учествовала у *краљицама* четири пута а песме је, већ удата, научила од

¹⁹ Ј. Ердељановић, *О пореклу Буњеваца*, пос. изд. СКА LXXIX, Београд, 1930, с. 269—274, 369.

²⁰ L. Илић-Ориовчанин, *Narodni slavonski običaji*, Zagreb, 1846, s. 145—153.

²¹ J. Lovretić, *Otok*, Zbornik za nar. život i običaje J. Slavena II, Zagreb, 1897, s. 408—411.

²² M. Gavazzi, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja I*, Zagreb, 1939, s. 69—81.

²³ Z. Lechner, *Običaj „Kraljice“ u Dalju*, Osječki zbornik VII, Osijek, 1960, s. 177—189; *Ljelje ili kraljice — opis običaja*, Narodni običaj ljelje — kraljice kao historijski spomenik, Zagreb, 1967, s. 11—21.

²⁴ M. Gušić, *Običaj ljelja kao historijski spomenik*, Narodni običaj ljelje — kraljice kao historijski spomenik, Zagreb, 1967, s. 23—41.

²⁵ О. Младеновић, *Грађа о народним играма у бердапским насељима*, Етнографски институт САНУ, Ручкописни архив.

Лепосаве Јосимовић. Стана је припремала и послератне „краљице”, последњи пут 1954. године; од ње сам 1969—1970. забележила главнину података и 23 песме, а допуниле су је Босиљка Станковић, Рамила Петковић, Љубинка Стефановић и Љубинка Богдановић. У исто време, 1970, др Милорад Драгић објавио је у „Развитку” краћи чланак, до данас једини о добранским *краљицама* (*Народне игре и песме краљице у Добри*²⁶) и навео пет песама забележених од Радмиле Петковић, која је некада била „краљица” и која се 1971. подухватила да о Тројицама обнови краљичку традицију у Добри²⁷. Осим тога, у рукописној збирци народних песама Станке Сокић, која се чува у Архиву САНУ, налази се 19 краљичких песама из Добре; забележене су 1964. од Стане Живковић и Радмиле Петковић²⁸.

Припреме

У Добри се *краљице* изводе о Тројицама; припрема се само једна група девојака и она обилази сеоске куће у току три дана Тројица али не одлази у друга села, па нема ни предања о крвавим сукобима „краљица” приликом сусрета.

Припреме почињу недељу дана пре Тројица, када се саме девојке скупе и заједно оду да питају жену хоће ли да их учи. Затим се одабере укупно 7 девојака истог раста (ипак две треба да су нешто више, за улогу „краљева”). У обзир долазе само оне које већ мисле на удају. Групу чине: „краљичица” (најмлађа), два „краља”, четири „краљице” (односно: два „левача”, који се називају и „коловођа”, „доколовођа”, и два „отпевача”). С групом свуда иде и жена која их је спремала; њу „краљице” називају „учитељица” (Стана Пауновић) или „тетка” (Радила Петковић).

Девојке целе недеље пред Тројице долазе свакодневно „учитељици” да им покаже песме, да подеси гласове (јер две певају а две отпевају, тј. понављају мелострофу), затим да „краљеви” пробају игру, и да све девојке припреме ношњу.

У последње време највећу тешкоћу у току припрема представља набавка одеше и украса који су потребни „краљицама”. Такву ношњу ниједна жена у селу није сачувала у целини, али су многе помогле позајмицом да све буде како треба; да се у томе 1971. сасвим успе, помогле су старе фотографије краљичких група, на којима се јасно распознају детаљи опреме (сл. 5).

Основни хаљетак је бела дугачка кошуља (или поле и оплећак). „Краљеви” имају на грудима укрштене тканице, као и на леђима. Spreда испод тканица провучен је пешкир од бега, чији крајеви падају низ тело. Преко кошуље је око струка нанизано

²⁶ М. Драгић, *Народне игре и песме краљице у Добри*, Развитак 4—5, Зајечар, 1970, с. 71—72.

²⁷ Р. Петковић је припремила „краљице” и 1972. године.

²⁸ Архив САНУ, Етнографска збирка, 429: рукопис Станке Сокић *Збирка народних умотворина пожаревачког краја*.

на врци пет белих пешкира (по ужој страни), који су лако убрани, осим средњег спреда и састављени по дужини само на два места. „Краљеви” имају на глави венац од „парфина” као младе а у десној руци држе усправљен нож или сабљу²⁹. Балчак сабље је оба-вијен извезеном марамицом. Остале девојке су у домаћој празничној ношњи (сукње и јелеци). Све имају на леђима за оплећак закачене пантљике различитих боја са три прапорца на крају, а на глави носе „капу краљичку”: црвен фес без кићанке, на средини феса венчић од цветова камилице, око њега „кумош”; ковиље је заденуто као перјаница на темену³⁰. Од накита „краљичица” носи само један низ парица око врата („да се зна да је најпонизна”), док певачице имају по два а „краљеви” по три низа.

Обредна поворка, играње пред кућом

На први дан Тројица, око шест часова изјутра, свака девојка из краљичке групе покупи своје „дреје”, које је раније припремила, и пренесе их у кућу једне „краљице”, у којој ће, по договору, све заједно спавати за време опхода по селу (три дана Тројица) и све до Малих Тројица, које падају у идућу недељу. Када се обуку у краљичко одело, оду у цркву на богослужење. У цркви све одједампут клекну да им парице око врата јасно зазвече. Од прострте по поду траве свака девојка исплете по 9 венчића (кад год клекне по три) и однесе у кућу у којој ће спавати. Када исте вечери мајке донесу јело својим кћерима (оне доносе сву храну — доручак, ручак, вечеру), девојке пошаљу венчиће својим кућама.

Пошто се из цркве врате кући из које су пошле, девојке доручкују и ту одиграју своју игру први пут па крену по селу. Улицом се крећу у једној врсти, држећи се под руке: „учитељица”, до ње две „краљице” (певачи), „краљ”, „краљичица”, други „краљ”, опет две „краљице” (отпевачи). Између два светска рата „краљице” су, из почасти, одлазиле прво да играју пред кућом председника општине. 1971. одмах по изласку из цркве играле су пред свештениковом кућом, која је преко пута цркве; свештеник их је даривао новцем³¹. Раније је краљичка група ишла по селу од куће до куће; после ослобођења почели су да их исмејавају па су „краљице” свраћале само у куће које их позову, а тако је било и 1971. године. Зато се све свршило за један дан, док је некада с муком свршавано за три дана Тројица.

²⁹ Одамах после ослобођења „краљицама” је сабље изнајмљивао неки Коста писар; 1971. биле су од дрвета.

³⁰ Информатор др Драгића помиње капе са пауновим перјем и цвећем (нав. чланак).

³¹ После ослобођења „краљице” нису свраћале свештениковој кући јер их поп Сергије, Рус, молио да му не играју али им је давао поклон у новцу.

Трећега дана увече момци су доводили свираче у кућу у којој „краљице” ноће, а долазиле су и девојке из оближњих кућа па је игранка трајала до зоре. После само мало „дремну”, јер у среду по Тројицама „краљице” иду на свој обични посао, најчешће на рад у пољу. Иду и својим кућама, где ручају, вечерају, преобуку се, а само спавају у оној кући заједно — последњи пут у суботу, уочи Малих Тројица.

На Мале Тројице обуку се у обично празнично одело (сукња, јелек, кецеља, накит). Од своје куће понесу сир, јаја, па од тога и онога што су добиле на поклон спреме заједничку „гозбу” у кући у којој су ноћивале, а затим оду на сеоску игранку, која се одржавала на месту званом Попин брег. Чим би „краљеви” повели коло, до њих би се ухватиле „краљице” а момци су се грабили ко ће између њих да игра. То је, како је др Драгић забележио, краљички „гостински дан”.

Жена која спрема „краљице” иде с њима сва три дана Тројица, пази која ће се песма коме у кући певати и како се девојке понашају, али она раније није с њима заједно јела а спавала је код своје куће. „Учитељица” не учествује ни у подели дарова и новца који група добије, али су девојке дужне да јој један дан без икакве накнаде раде на њиви (обично копају).

Само извођење ритуала састоји се из следећих рађи.

Када група девојака пође из куће која ће бити њихов заједнички стан за време духовске недеље, прва песма је:

Шетај, пошетај, краљу...

а затим путем певају по слободном избору (али ретко кад до краја песме):

Дево, дево, дико,
Беда перунико...

или:

Од двора до двора
До ран перивоја...

или:

Ми идемо преко село...

Када уђу у двориште куће чијим ће укућанима певати и играти, „краљице” стану лицем према згради а домаћин, или домаћица, изнесе столицу на коју седне „краљичица”. Четири „краљице” — певачице стану више ње а „краљеви” с њене десне и леве стране. Обично је прва песма намењена старом домаћину а затим се пева осталима у кући: старој жени — домаћици, млађем ожењеном човеку, млађој удатој жени, жени која има сина за женидбу или кћер за удају, момку за женидбу, девојци удавачи, баку, дечаку и девојчици, новорођенчету.

За време певања — између песама нема одмора! — „краљичица“ седи непомично на столици а „краљеви“ цупкају с ноге на ногу, врцајући се при том. Повремено мењају места између себе луком испред „краљичице“; мимоилазећи се ударе сабљом о сабљу у висини главе, а кад стигну на ново место, обрну се око себе.

Пошто изребају све песме које припадају укућанима (присутним и одсутним³²), а веза је између њих стих:

О љубава, љубава девојко, ладо!

„краљице“ отпевају:

Краљу, светли краљу,
Обрн' се, осврн' се,
Лепо се поклађај
Кућнем домаћину!

За то време „краљеви“ изиђу пред домаћина, обрну се око себе испод „капије“ од сабаља (врховима се сабље додирују) и поклоне дубоко три пута. Домаћин дарује „краљице“ новцем, а неки дају јаја, месо, колаче да понесу; домаћица их служи вином и слаткишима.

Излазећи из дворишта, „краљеви“ на самим вратницама саставе врхове сабаља па испод те „капије“ изиђе на улицу прво „краљичица“ затим „краљице“, а за њима сви присутни, „јер је то добро“, „да болест не вата децу“.

Краљичке песме

Краљичке песме су, већ је споменуто, у Добри беласжене у три маха у току последњих осам година. Пошто се понекад ради о истим песмама односно о њиховим варијантама, укупан број добранских краљичких песама, засада бар, своди се на 33 примера, од којих се четири певају — што би Вук рекао — „пугујући“, а од осталих 29 песама 28 могу се певати уз игру пред кућом, док је једна песма „завршна“. Данас је то засебна песма којом се завршава циклус песама у једној кући и у њој су наведене све обавезне радње за „краљеве“ (Краљу, светли краљу...), док је то, према др Драгићу, била завршна формула сваке песме намењене појединим укућанима³³. Од добранских песама само још две имају везе са радњом коју прате: прва песма приликом опхода (Шетај, пошетај, краљу...) и песма момку за женидбу, кога

³² „Учитељица“ познаје прилике у свим кућама и она одређује којим ће се редом укућанима певати. Наравно, и укућани могу рећи своје жеље, особито ако је неко одсутан из куће, на пр. војник, студент, радник у иностранству.

³³ М Драгић, нав. чланак. Исто тврди и Т. Остојић у нав. чланку.

треба оженити или дати „краљицама“ да га оне ожене једном између себе.

И у осталим краљичким песмама намена је увек јасна: стари домаћин дукате броји, бисер просипа и милостиво позива снахе:

Снаје, моје снаје,
Бисер покупите,
Рокље поднижите,
А шта ви остане
А ви оставите!

Домаћици се пева о мајци која иде на воду и уздишући помиње кћер:

Ђери, моја ђери,
Хладна вода моја,
Рано донешена;
Двори почишћени,
Столи наређени!

У песми Бак над књигом „грозне сузе рони“ јер књиге кажу да ће доћи „најпоследње време“, у коме ће се породични односи пореметити. Девојци се, наравно, пева о љубави и браку:

Царска круна у градине расла.
Радослав се преко плота маши:
— Царска круно, обеш поћи за ме?

Она би пошла али:

Браћа ишту чоју нерезану,
Браћа ишту благо небројано,
Браћа ишту поље неорано.

У варијанти коју је забележио др Драгић решење је једноставно и, нема сумње, новије:

Све ћу дати само теб' да узмем!

Најзад, да споменемо и мотив обрађен у песми новорођенчету, који се, иначе, често срета у лирским песмама из разних крајева Србије: ветар је донео с влашке стране коња врана и на њему колевку са дететом:

Нек је оно мајке сретњо!
Нек је оно оцу живо!

У добранским краљичким песмама посебну пажњу заслужује богат песнички речник, инвентар ствари и појмова из дубље историјске прошлости, као остатак једнога друкчијег, преживелог друштва: ту је Дунав, али и море; ту су галије, двори, златне трпезе, бисер, благо, чоја нерезана, јунаци, конаци, верне љубе, беле виле, славље (славуј) из горе чарне. Вила гради град, жени

сина, удаје кћер, пије вино; јарко сунце води нежан дијалог са својом брижном мајком; пред кметовом кућом топола говори:

Вр'ом би се дала,
У чашу би пала,
Да је кмету фала.

У тај имагинарни, митски свет мешају се и тако обичне свакодневице, али вешто сročете, као што је:

Мајка Ристи кошуљу резала,
Са иконе везак почињала...

или суморни акорди у песми намењеној старијој жени, удовици:

Не веј мене, ветре,
Јел сам много бедна,
Јел ја друга немам,
Разговора немам.

Ове краљичке песме су не само сликовите него и метрички интересантне: има их, пре свега, од шест слогова:

Стара мајко наша,
На брегу ти кућа
А под брегом вода,

затим од осам слогова:

Дуну ветар с влашке стране
И донесе коња врана,

и, још више, десетераца:

Лице бели дилбер Анђелија
На Дунаву, на горњем кладенцу,
Гледали је бџимски трговци,

док је само једна песма од седам слогова:

Шетај, пошетај, краљу...

Разлике у метрици не би биле у већој мери од значаја да за њих нису везане и друге карактеристике: све шестерачке песме из добранског краљичког циклуса имају припев *љело* а осмерачке и десетерачке *ладо*; затим, у осмерачким и десетерачким песмама приликом певања понавља се сваки стих заједно са припевом:

Не карај ме, моја верна љубо, ладо!
Не карај ме, моја верна љубо, ладо!

Припев *љело* у шестерачким песмама додаје се на особит начин, који је Вук већ запазио: мелострофу чине три стиха, односно

један се стих отпева па понови са додатком *љело*, а затим се отпева идући стих³⁴:

Стари оче, стари,
Стари оче, стари, *љело*,
Остаре седећи.

Идућа мелострофа почиње завршним стихом претходне:

Остаре седећи,
Остаре седећи, *љело*,
Дукате бројећи, *итд.*

Посебан случај представља песма

Шетај, пошетај, краљу

у којој се сваки стих (седмерац) понови али без *краљу*:

Шетај, пошетај, краљу,
Шетај, пошетај.

Текст ове песме, као још неких али у мањој мери, нејасан је и, свакако, незавршен. Једна паралела из Даља³⁵ указује на везу са шестерачком краљичком песмом код Вука (бр. 69).

Пошто свака песма почиње стихом

О љубава, љубава девојко, ладо!

који, поновљен, чини засебну мелострофу, а прекида између појединих песама приликом певања нема, извођење свих песама које припадају укућанима једнога дома представља целину која се завршава стиховима

Краљу, светли краљу...

Као куриозитет треба споменути да су „краљице” 1971. године већ деформисани стих *О љубава, љубава девојко* (Ој, убава, убава девојко) у жељи да се ослободе стиха *Краљу, светли краљу* певале:

Ој те ме љубава,
Ој те ме љубава, *љело*,
Љубава девојко!
Осврн' се, обрн' се,
Лепо се поклањај
Кућнем домаћину!

Дакле, десетерац је, не баш срећно, прекројен у шестерац.

³⁴ Упор. В. Карацић, *Сабрана дела* I, Београд, 1965. „Пјесне су краљичке све от 6 слогова, и у пјевању свака се врста (осим прве и посљедне) по три пута говори, као што је прва пјесна написана (бр. 69)”

³⁵ З. Лехнер, *Обичај „Краљице” у Даљу*, с. 181.

Извођење краљичких песама траје много дуже него што би се према штампаним текстовима претпоставило јер зависи не само од броја песама укупанима него и од броја стихова у појединим песмама и обима мелострофа. Уз то, сваку мелострофу отпевају прво „певачи“ („коловођа“ и „доколовођа“), а затим је понове „отпевачи“; док се певачице смењују, „краљеви“ су у тежем положају јер морају непрекидно да играју³⁶. Укупани су понекад немилосрдни у захтевима коме све из породице да се пева, али су, за узврат, врло захвална публика: нетремице гледају у „краљице“, пажљиво прате певање и коментаришу текстове. Када се заморе, певачице покушавају да прескоче понеки стих или да изостаје понављање, мада их њихова „учитељица“ опомиње и исправља. Уосталом, то није непозната појава. На више места у литератури помиње се тежња „краљица“ да читав обред, а особито песме, скраћују. У Добри, изгледа бар, „краљице“ се нису ни трудиле да потпуно науче све текстове јер им није ни било потребно трајно знање краљичких песама: чим се удају, престају да иду у *краљице*, а после тек понека жена, ако жели да преузме улогу „учитељице“, учи детаљно песме, игру и све обредне радње од старих жена — нскадашњих „учитељица“.

2.

Добранске „краљице“ нису ишле у друга села, ни у она најближа: Бољетин — према Доњем Милановцу, или Брњицу — према Голупцу³⁷. За разлику од Добре која има српско становништво, ова су села влашка и у њима су на Тројице „падале“ русаље; у Брњици су то биле жене које су се из Дубоке удале у ово село или у Ђупкову, насеље на румунској страни Дунава. Али, још 13 км узводно од Брњице, у Голупцу, као и у селима Војилову, Малешеву, Сладинцу и другима, „краљице“ су ишле о Тројицама све до другога светског рата, те се и данас могу наћи жене које знају детаље обреда и краљичке песме. Све што се 1971. могло забележити у Голупцу о *краљицама*³⁸ слаже се са описом из Добре (разлика у броју извођача: 8 у Голупцу а 7 у Добри безначајна је јер је настала у новије време; некада је и у Добри била „дворкиња“ у групи). Истовремено потврђено је оно што је Павао Поповић објавио 1888. године о *краљицама* „у Подунављу округа пожаревачког, у срезу голубачком“. Слагања су у опису ношње, опреме девојака, игре и у већем броју песама. Као допуна По-

³⁶ Зато се повремено одмарају на тај начин што „краљица“ игра а „краљ“ седи на столици.

³⁷ Супротно традицији, „краљице“ су се 1972. одвезле у Голубач и тамо играле.

³⁸ Највећи број података забележен је од Лепосаве Адамовић (68 год.), која је била „краљица“ око 1920, када је групу спремала баба Ката Јосимова.

повићева текста, али од ширег значаја, могу послужити два податка записана у Голушцу 1971. године.

Пре свега, чим ступе у двориште неке куће, „краљице” певају:

Кућни домаћине,
Изнесите столицу
Да седне краљица,
И млада дворкињица, ладо, ладо!

Вук је знао да постоји таква песма и за њом је, али без успеха, трагао. Она је одиста права реткост. Један текст из космајског села Влашка објављен је 1928. године³⁹; магнетофонски снимак из Голушца садржи и мелодију.

Други податак је такође изузетан, бар колико се тиче литературе о *краљицама*. Наиме, уочи Тројица девојке које ће ићи у „краљице” облаче сељачко одело (поле и оплећке); „краљеви” понесу косе, остале девојке виле и вреће, или рибарске мреже, па оду на ма чију ливаду и покосе је а траву однесу у кућу у којој ће спавати. Трећега дана пред вече „краљице” покупе траву на којој су спавале и баце је у Дунав а затим оду својим кућама. Овај податак заслужује опширнији коментар; за сада је довољна констатација да и он показује улогу биљне магије, тако евидентне у краљичком обреду уопште.

3.

Нема никакве сумње да добранске *краљице*, заједно са голубачким, не представљају изоловану појаву; оне су само део релативно добро очуване краљичке традиције у североисточној Србији, која је у не тако далекој прошлости била распрострањена много шире, у читавој северној Србији, о чему је и Вук писао. Занимљиво је да је он 1815. године објавио да „краљице играју по Србији од Колубаре до Тимока, а особито покрај Дунава” а већ 1818, у *Српском рјечнику*, сигурно на основу нових обавештења, границу са Колубаре померио на запад до Цера и Медведника, а „особито покрај Дунава” избацио, и тако дефинитивно оставио. Прва измена је оправдана. У шабачкој Посавини и данас се налази на трагове *краљица*. Друга измена није била потребна, о чему и добранске *краљице* сведоче. Што се тиче јужне границе распрострањености *краљица* у Србији, Вук није ни покушао да је одреди. Тек после ослобођења јужних крајева 1878, показало се, а то је можда и Вук наслућивао, да је на југу, особито у сливу Јужне Мораве, краљичка традиција веома жива, али да се у извесним елементима разликује од *краљица* северне Србије. Не улазећи у овој прилици у питања типологије *краљица* која се

³⁹ М. Мајсторовић, нав. чланак, с. 104.

подједнако тичу Србије, Војводине, Славоније и Барање као територије на којој су досада констатовани у различитом степену очувани краљички обреди, треба истаћи да је на њих пре четрдесет година указао Ј. Ердешановић⁴⁰. Њиховим решавањем добиће се јаснија и прегледнија слика стања *краљица* у Србији. У њој ће одређено место имати и *краљице* у Вуковим границама из 1815: „од Колубаре до Тимока, а особито покрај Дунава“.

Ако баш у тим границама упоредимо два слоја краљичке традиције у размаку од неких 160 година испуњених бурним историјским догађајима, економским и културним променама у животу Србије, утврдићемо да између Вукових *краљица* (за које и даље верујемо да потичу из Остружнице⁴¹) и добранских *краљица* постоје многобројна подударња више ситнијих и само једна, наоко, крупна разлика, и то у игрању. У Добри играју само два „краља“ (један је заменио некадашњег „барјактара“); они играју у месту а с времена на време размену места врше мимоилазећи се испред „краљичице“, која седи на столици. Код Вука: све девојке осим „краљице“ и „дворкиње“ начине отворено коло („на подобје српа“) на чијим крајевима играју, свако за себе, „краљ“ и „барјактар“; они повремено мењају места путањом иза кола, које се креће улево. Ако се има у виду општа тенденција да се краљички ритуал скраћује и да се група у којој је раније било 10 до 15 девојака своди на 6 до 8 непосредних извођача (без „статиста“), онда је ова разлика разумљива. Али, постоји и разлика у метрици краљичких песама. Вук је објавио 24 краљичке песме у шестерцу а само једну у осмерцу и то је као куриозитет истакао⁴²; у Добри поред песама у шестерцу има знатан број осмерачких и десетерачких песама са припевом *ладо*⁴³, које у извесном смислу показују везе добранских и јужноморавских краљичких (и лазаричких) песама, свакако захваљујући миграционим кретањима становништва са југа Србије према Дунаву.

4.

Са гледишта данашње науке, добранске *краљице* показују битне карактеристике затворених женских друштава, чији корени досежу у матријархат као друштвени систем у коме је жена у производњи и култном животу заједнице имала изузетно важну улогу⁴⁴. Веома дуга пракса, прилагођавајући се условима друштвеног развитка, одржавала је специфичну краљичку организацију, у До-

⁴⁰ Ј. Ердешановић, нав. дело, с. 369.

⁴¹ О. Младеновић, нав. чланак, с. 39.

⁴² „Једина краљичка пјесма, коју сам до сад чуо од четири трохејске стопе“, бр. 164, Држ. издање Вукових дела.

⁴³ Ниједна краљичка песма код Вука нема припев *ладо*.

⁴⁴ С. Зечевећ, *Предања о русалијским гробљима у источној Србији*, Народно стваралаштво 3—4, Београд, 1962, с. 242—243.

бри приметну и данас (строг критеријум приликом формирања групе, одређене улоге свих учесника, изолација групе са заједничким обедима и спавањем за време вршења ритуала, нарочита опрема „краљица“ у којој су наглашена магијска средства као што су: гвожђе, биље, прапорици, затим утврђен репертоар песама које прате нему игру „краљева“, итд.). Као за *краљице* уопште, и за добранске може се рећи да имају, у односу на средину која их прима, сложене намене: „за здравље, дуг живот, срећу, рашћење и материјалну корист“⁴⁵. Ипак, код добранских *краљица* доминантне су црте иницијација (обредног увођења девојака у ред удавача). Главни актери су „краљеви“ (са минималним мушким прибором — сабљом) и, мање упадљиве по улози, певачице, које се називају и „краљице“. Све су то стасите, по лепоти биране девојке, већ удаваче, док је иницијант — „краљичица“ најмлађа у групи и „најпонизна“. Око ње се игра, пева, узмахује сабљама, а она, објекат обредне радње, седи непомично на столици и не предузима никакву акцију⁴⁶. Њу данас нико од присутних и не примећује, све су очи усрпте у девојке које активно учествују у овој „лантомими из поганског обредника“⁴⁷. Такву друштвену функцију „краљица“ анализирао је М. Гушић на примеру из славонског села Горјани⁴⁸. У том погледу Горјани и Добра нису никакви изузеци, јер код Вука и свих аутора који су детаљније описивали *краљице* из разних крајева има много потврда о томе, а особито у текстовима краљичких песама (и добранских) у којима се директно указује младићима на девојке из краљичке групе (Ил' момка жените, ил' га нама дајте) у циљу склапања брачних веза.

С друге стране, ниједан детаљ не говори о вези *краљица* из Добре са *русалкама* из суседних влашких села.

Најзад, треба рећи и то да очуваност *краљица* у Добри није случајна. Добра је насељена старијим српским становништвом, мада има појединачног досељавања из разних крајева, углавном у 19. веку, када су оближњи рудници привлачили радну снагу са стране. То српско становништво уједно представља старији словенски слој⁴⁹ који је, претпостављамо, носилац краљичке традиције у Подунављу, и не само ту него и другде.

⁴⁵ Љ. и Д. С. Јанковић, *Прилог проучавању...*, с. 30.

⁴⁶ Не узимају дете у крило, не уступају своје место извесним особама и др.

⁴⁷ N. Nđilo, *Religija Srba i Hrvata na glavnoj osovini pjesama, priča i govora narodnog*, V, Rad JAZU LXXXV, Zagreb, 1887, s. 168.

⁴⁸ М. Гушић, нав. студија, с. 26. О иницијацијама у вези са игром, уп. Љ. и Д. С. Јанковић, *Прилог проучавању...*, с. 32—33; О. Младеновић, *Проигравање девојака у околини Београда*, Рад IX конгреса фолклориста Југославије, Сарајево 1963, с. 463—470.

⁴⁹ М. Барјактаровић, *О становништву подунавских насеља*, Развистак 2, Зајечар, 1972, с. 84—90.

КРАЉИЧКЕ ПЕСМЕ ИЗ ДОБРЕ

1.

Путем

Шетај, пошетај, краљу,
Шетај, пошетај.

Шетај, пошетај, краљу,
Од винограда, краљу,
До новог сада, краљу,
Венци извила, краљу,
Од липе лишће, краљу! 5

2.

Путем

Дево, дево, дико,
Дево, дево, дико, љело,
Бела перунико.

Дево, дево, дико,
Бела перунико!
На два дела расла,
На трећи цветала,
У воду капала, 5
Овчар се напео (напио)
Па се разболео,
А њему је лека
Од кошуте маека,
Која првескиња, 10

3.

Путем

Од двора до двора,
Од двора до двора, љело,
До ран перивоја.

Од двора до двора,
До ран перивоја,
Ран перивој расте,
Ал' не завезује
Две жуте жутнице 5
И криве косице.

4.

Путем

Ми идемо преко село, ладо,
ладо,
Ми идемо преко село, ладо!

Ми идемо преко село
Кано облак преко небо.
Прстен паде из облака,
На јунака нежењена. 5
— Жените га, не држ'те га,
Да га брада не превари,
Да га мома не забави!
И брада га преварила,
И мома га забавила! 10

5.

Домаћину

Стари оче, стари,
Стари оче, стари, љело,
Остаре седећи.

Стари оче, стари,
Остаре седећи,
Дукате бројећи,
Бисер просипати, 5
Па снаје дозива:
— Снаје моје, снаје,
Бисер покуните,
Рокље подижите,
А шта ви остане
А ви оставите! 10

J=76

sta-ri o - će, sta- ri, sta-ri o - će,
sta-ri, lje- ljo, o - sta - re se - - de - či,
o - sta-re se - - de - či, o - sta - re se -
-de - či, lje- ljo, du- ka - te bro- je - či.

6.

Домаћици

*Стара наша мајко,
Стара наша мајко, љело,
На брегу ти кућа.*

Стара наша мајко,
На брегу ти кућа
А под брегом вода.
Кад на воду идеш,
Често уздањујеш: 5
Бери помнијујеш:
— Бери моја, бери,
Хладна вода моја,
Рано донешена; 10
Двори почићени,
Столи нарећени!

7.

Жени која има сина за женидбу или кћер за удају

*Град градила бела вила, ладо,
Град градила бела вила, ладо!*

Град градила бела вила
И на граду троја врата:
Једна врата сва од злата,
Друга врата укрс злата,
Трећа врата шикосана. 5
Која врата сва од злата
Ту ми вила сина жени;
Која врата укрс злата
Ту ми вила кћер удаје;
Која врата шикосана 10
Ту ми вила вино пије.

8.

Момку за женидбу

*Лепо поје славље,
Лепо поје славље, љело,
Иза горе чарне.*

Лепо поје славље
Иза горе чарне,
Лепше му девојка
Из кола отпева:
— Пречекај ме, славље, 5
Док ми мајка зађе!
Пратићу ти, славље,
Моје очи чарне,
Па и' љуби, славље,
За два дана бели 10
И три ноћи тавни.

9.

Момку

*Овде нама кажу,
Овде нама кажу, љело,
Града неграћена.*

Овде нама кажу
Града неграћена,
Момка нежећена.
Ил' града градите,
Ил' момка жените, 5
Ил' га нама дајте
Да га ми женимо
Нашом коловођом,

Ил' до коловође,
Ил' за о(т)певача, 10
Ил' са оба краља,
Ил' са краљичицом.

10.

Девојци за удају

*Царска круна у градине расла,
ладо,
Царска круна у градине расла,
ладо!*

Царска круна у градине расла,
Радослав се преко плота маши:
— Царска круно, оћеш поћи за ме?
— Радославе, не дају ме браћа.
— Казуј, круно, што браћа
искају! 5
— Браћа ишту чоју нерезану,
Браћа ишту благо небројано,
Браћа ишту поље неорано.

11.

Девојци

*Лепо поје Тајдија девојка,
ладо,
Лепо поје Тајдија девојка,
ладо!*

Лепо поје Тајдија девојка,
Лепо поје, далеко се чује.
То се чудо чак до цара чуло.
Цар пошаље три добра јунака:
— И'те, и'те, Тајдији девојци, 5
Премерите косе девојачке!
Ако косе краће бича биле,
Та девојка за царевог слугу;
Ако косе равне бича биле,
Та девојка за царева сина; 10
Ал' су косе дужа бича биле,
Та отиде за царевог сина.

12.

Млађој сестри

*Млађа сестра старију карала,
ладо,
Млађа сестра старију карала,
ладо!*

Млађа сестра старију кара(ла):
— Ил' се удај ил' ћу да побегнем
Чекају ме три добра јунака;
Један ми је у бога сирома, 5
Други ми је од доброга рода,
Трећи ми је у бога богат(и).
Који ми је у бога сирома,
С њиме ћу се, мајко, подносити;
Који ми је од доброга рода,
С родом ћу се, мајко, подносити; 10
Који ми је у бога богат(и),
С благом ћу се, мајко, подносити.

13.

Млађем човеку

*Вози се Никола,
Вози се Никола, љељо,
Покрај Сарајева.*

Вози се Никола
Покрај Сарајева,
Сарајки говори:

— Сарајке, невесте,
Напојте ми коња,
И мене јунака
Из подрума вина!

5

14.

Младом ожењеном човеку

*Вози се Никола,
Вози се Никола, љело,
Покрај Сарајева.*

Вози се Никола
Покрај Сарајева
А љуба му брегом,
Брегом коња води
И брегом говори: 5
— Пај, Никола, вино,
Ал' се не опивај,
Јер Турци говоре
Тебе да погубе,
Мене да обљубе. 10

15.

Млађем ожењеном човеку

*Марко вије коло девојачко,
ладо,
Марко вије коло девојачко,
ладо!*

Марко вије коло девојачко,
Марко вије а љуба га кара:
— Не виј, Марко, коло девојачко!
— Не карај ме, моја верна љубо!
Још ме мило коло да извијам, 10
Девојачко цвеће да отимам;
Још мирише дуња девојачка
Кано здравац око Бурђевдана,
Кано дуња око Миољдана.

16.

Млађој удатој жени

*Лице бели дилбер Анђелија,
ладо,
Лице бели дилбер Анђелија,
ладо!*

Лице бели дилбер Анђелија
На Дунаву, на горњем кладенцу.
Гледали је будимски трговци:
— Не бел' лице, дилбер Анђелијо!
Твоје лице бело без сапуна, 5
Твоје лице бело, неговано,
Без сапуна од мајке рођено!

Li - ce be-li dil-ber An-dje-li - ja, la-do.

17.

Младој удатој жени

Не карај ме, моја верна љубо,
ладо,
Не карај ме, моја верна љубо,
ладо!

— Не карај ме, моја верна љубо,
 'Де сам био, 'де сам дангубио!
 Љубио сам две добре девојке,
 И код теб' ћу рано постигнути,
 Раном зором и пос'о површит'; 5
 Не карај ме, моја верна љубо!

18.

Невести

Невестице, ђаволице, ладо,
ладо,
Невестице, ђаволице, ладо,
ладо!

— Невестице, ђаволице,
 Чим си верно преварила?
 Је л' с очима, је л' с вебама,
 Је л' са твоје бело лице?
 — Ни с очима, ни вебама, 5
 Већ са моје бело лице!
 Где ме стигнеш, загрли ме!
 Где ме скобиш, пољуби ме!

19.

Војнику

Јарко сунце на пут полазаше,
ладо,
Јарко сунце на пут полазаше,
ладо!

Јарко сунце на пут полазаше,
 Мила мајка за њим престојаше:
 — Јарко сунце, где ћеш на конаке?
 — Не брини се, моја мила мајко,
 Где ћу бити, мајко, на конаку!
 — Како, синко, не бих се бринула
 Где ћеш, сине, бити на конаку!
 Кој ће тебе рано пробудити,
 Кој ће тебе рано пољубити!

20.

Баку

Књигу учи ђаче самоуче,
ладо,
Књигу учи ђаче самоуче,
ладо!

Књигу учи ђаче самоуче,
 Књигу учи, грозне сузе рони;
 Питала га мила стара мајка:
 — Аој, сине, зашто сузе рониш?
 И досад си те књиге читао, 5
 Ти ми неси те сузе ронио.
 — Слушај, мајко, што ми књиге
 кажу:
 Кум ће куму за љубу узети,
 Брат ће брата на суд позивати,
 Стару мајку под ноге бацити. 10

21.

Дечаку

Мали Коста, ал' је пун
Ђаволства, ладо,
 Мали Коста, ал' је пун
Ђаволства, ладо!

Мали Коста, ал' је пун Ђаволства,
 Где год иде, све у ноге гледа
 Да би Коста рубију нашао,
 Да он купи штрагу за рубију,
 Да обеси Миличину мајку 5
 Што му не да Милицу девојку.

22.

Малом дечаку

Мајка Ристи кошуљу резала,
ладо,
 Мајка Ристи кошуљу резала,
ладо!

Мајка Ристи кошуљу резала,
 Са иконе везак почињала,
 Са иконе светога Николе,
 Са олтара светога Јована.

23.

Девојчици

Ала ј' лепа у мајке једина,
ладо,
 Ала ј' лепа у мајке једина,
ладо!

Ала ј' лепа у мајке једина!
 — А кој те је лепо опасао?
 Или имаш мајку врло младу,
 Или имаш сеју на удадбу?
 — Ја ти немам сеју на удадбу, 5
 Већ ти имам мајку врло младу.
 Она ме је опасала,
 Она ме је накитила.

24.

Девојчици

Мајка Громку плете,
 Мајка Громку плете, љељо,
 Па Громке говори.

Мајка Громку плете,
 Па Громке говори:
 — Громко, мила ћерко,
 Што би лепа била 5
 За краљом краљица,
 За баном баница!

25.

Девојчици

Девојчице, кићенице, ладо,
ладо,
 Девојчице, кићенице, ладо,
ладо!

— Девојчице, кићенице,
 Кој те тако наредио,
 Белу сукњу опасао?
 Је л' ти имаш мајку врло младу,
 Је л' ти имаш сеју на удадбу? 5
 — Нит ја имам мајку врло младу,
 Већ ја имам сеју на удадбу.
 Она ме је наредила,
 Белу сукњу опасала!

26.

Малој девојци

Што се бели у ливади, ладо,
 Што се бели у ливади, ладо,
 Што се бели у ливади, ладо,
 ладо!

Што се бели у ливади?
 Ил' је јагла, јагличица,
 Ил' мајкина девојчица?
 Нек је она мајки жива!
 Нек је она оцу сретна!

5

27.

Новорођенчету

Две се врбе лелејале, ладо,
 Две се врбе лелејале, ладо!

Две се врбе лелејале,
 Међу њима колевчица,
 И у њојзи женско (мушко) чедо.
 Нек је она мајке жива!
 Нек је она оцу сретна!

5

28.

Новорођенчету

Дуну ветар с влашке стране,
 Дуну ветар с влашке стране,
 ладо,
 ладо!

Дуну ветар с влашке стране,
 И донесе коња врана,
 И на њему колевчица,
 У колевци мушко (женско) чедо.
 Нек је оно мајке сретњо!
 Нек је оно оцу живо!

5

29.

Старијој жени, удовици

Ветар вишњу веје,
 Ветар вишњу веје, љељо,
 Она се лелеје.

Ветар вишњу веје,
 Она се лелеје.
 — Не веј мене, ветре,
 Јед сам много бедна,
 Јед ја друга немам,
 Разговора немам.

5

30.

Свештенику

Расла је топола,
 Расла је топола, љељо,
 Кмету пред дворове.

Расла је топола
 Кмету пред дворове.
 Ту ми седи кмете,
 Рујно вино пије.
 Говори топола:
 — Вр'ом би се дала,
 У чашу би пала,
 Да је кмету фала.

5

31.

Свештенику

*Расла је топола,
Расла је топола, љело,
Кмету пред дворове.*

Расла је топола
Кмету пред дворове,
Три трепезе златне:
На једној трепези
Књиге нечитане, 5
На другој трепези
Благо небројано,
На трећој трепези
Чоје нерезане.
— Попове дозов'те, 10
Нек књиге читају!
Кметове дозов'те,
Благо нек преброје!
Терзије дозов'те 15
Чоју да порежу!

32.

На поласку из куће

*Краљу, светли краљу,
Краљу, светли краљу, љело,
Обрн' се, осврн' се.*

Краљу, светли краљу,
Обрн' се, осврн' се!
Лепо се поклањај
Кућнем домаћину!

33.

*Ој те ме љубава,
Ој те ме љубава, љело,
Љубава девојко.*

Ој те ме љубава,
Љубава девојко!
Обрн' се, осврн' се!
Лепо се поклањај
Кућнем домаћину! 5

СКРАЂЕНИЦЕ

- В. Караџић** — Вук Стеф. Караџић, *Српске народне пјесме*, књига прва, државно издање, Београд, 1891, стр. 99—115 (25 краљичких песама — 1 мелодија; 24 песме од Максима Ранковића из Остружнице).
- П. Поповић** — Павао В. Поповић, „*Краљице*“, *српски народни обичаји о Тројичину дне*, Браство II, Београд, 1888, стр. 7—29 (42 краљичке песме из голубачког среза).
- М. Драгић** — Прим. др Милорад Драгић, *Песме и игре краљице у Добри*, Развитак, Зајечар 1970, св. 4—5, стр. 71—72 (5 краљичких песама забележених од Радмиле Петковић).

- С. Сокић* — Станка Сокић, *Збирка народних умотворина Пожаревачког краја*, рукопис у Архиву САНУ, Етн. збирка, бр. 429 (22 краљичке песме: 19 из Добре, забележене 1964. од Стане Живковић и Радмиле Петковић, 3 из Сиракова).
- О. Младеновић* Оливера Младеновић, *Грађа о народним играма у ћердацким насељима*, рукопис (23 краљичке песме, магнетофонски снимљене у Добри 1969. од Стане Пауновић, 69 год. неп.; 1970. од Радмиле Петковић, 59 год., писм.; 1971. од „краљица”, ученица Основне школе у Добри које је припремила Радмила Петковић.

ЗАПИСИВАЧИ И ПЕВАЧИ

1. *О. Младеновић*: певала Радмила Петковић. „Краљице” су 1971. уместо „краљу” певале „љељо”. Првескиња — кошута „којој је прво млеко” — Р. Петковић.
2. *О. Младеновић*: певала Стана Пауновић, 1969. Варијанте: *М. Драгић* (Дево, девојкино), *С. Сокић*, бр. 24 (Дево, девојкино), *П. Поповић*, с. 9 (Дево девојкино).
3. *О. Младеновић*: певала С. Пауновић, 1969. Први стих као *В. Караџић*, бр. 159. Варијанта: *П. Поповић*, с. 9.
4. *О. Младеновић*: певала С. Пауновић, 1969. Варијанте: *М. Драгић*, *В. Караџић*, бр. 164, 188 (ДОДОСКА), *П. Поповић*, с. 10.
5. *О. Младеновић*: певала С. Пауновић, 1969. Рокља — Вуков Рјечник: (у Крајини неготинској) — рекла.
6. *О. Младеновић*: певала С. Пауновић, 1969. Варијанта: *С. Сокић*, бр. 13 — Старијој жени која има удате кћери.
7. *О. Младеновић*: певала С. Пауновић, 1969. Шикосати — Вуков Рјечник: mit Rauschgold überziehen, ауго третуло индуко. Изузетно, за ову песму наводим варијанте изван одређеног круга (Вук Караџић, Подунавље): *М. Златановић*, *Краљичке песме у Грделичкој клисури*, Врањски гласник, VI, Врање, 1970, бр. 5, забележена 1970 у Љутежу и Мањаку:

Сама Дика пркву гради
 Насред неба, под облака.
 На њу стоју троја врата:
 Једна врата од дуката,
 Друга врата сува злата, 5
 Трећа врата шимширата.
 Што су врата од дуката,
 На њи Дика ћерку дава;
 Што су врата сува злата,
 На њи Дика сина жени; 10
 Што су врата шимширата,
 На њи Дика стријзбу прави.

С. Степанов, *Народне пјесме из Горјана и Потњана*, Зборник за нар. живот и обичаје Ј. Славена, 44, Загреб, 1971, песма под њ) „у кући жупника, учитеља, биљешника или друге угледне особе”:

Овди нама кажу:
 Господски су двори,
 Шикром шикровани,
 Зидом оздани,

Златом позлаћени, Сребром оковани. Краље дочекали, Липо даровали. У господском двору Три столице стоје.	5 10
На свакој столици Благо небројено: На првој столици Књига нештијена, На другој столици Злато небројено, На трећој столици Чоја некројена. Ми имамо бака, Нека чоју кроји, Нека књигу штије, Нека злато броји!	15 20

8. *О. Младеновић*: певала С. Пауновић, 1969. Славље — славуј.
Варијанте: С. Сокић, бр. 9, П. Поповић, стр. 18: Девојци.

9. *О. Младеновић*: певале „краљице“, 1971. Варијанте: С. Сокић,
бр. 17, П. Поповић, стр. 12, В. Караџић, бр. 163, 175.

10. *О. Младеновић*: певала С. Пауновић, 1969. Варијанта: М. Драгић,
на крају још 1 стих:

— Све ћу дати само теб' да узмем!

(Тако су певале и „краљице“ 1971).

11. С. Сокић: забележила од Р. Петковић, 1964 (бр. 16). Варијанта: П. Поповић, стр. 15.

12. С. Сокић: од Р. Петковић, 1964 (бр. 18).

13. *О. Младеновић*: певала С. Пауновић, 1969. Варијанта: П. Поповић, стр. 21.

14. *О. Младеновић*: певале „краљице“, 1971. Варијанта: П. Поповић, стр. 20, С. Сокић, бр. 8.

15. С. Сокић: од С. Живковић, 1964 (бр. 14). Варијанта: П. Поповић, стр. 11.

16. *О. Младеновић*: певала С. Пауновић, 1969. Варијанта: П. Поповић, стр. 16: Девојци.

17. С. Сокић: од С. Живковић, 1964 (бр. 7).

18. С. Сокић: од С. Живковић, 1964 (бр. 15). Скобити — срести.

19. *О. Младеновић*: певала С. Пауновић, 1969. За једну варијанту ове песме иста певачица је рекла да није краљичка: пева се кад умре момак.

20. *О. Младеновић*: певала С. Пауновић, 1969. Варијанта: С. Сокић, бр. 23. Вукова песма бр. 171 (Баку) у шестерцу је друкчије садржине.

21. *О. Младеновић*: певала С. Пауновић, 1969. Варијанте: С. Сокић, бр. 11, *О. Младеновић* (певале „краљице“, 1971). Рубија — рубља?

22. С. Сокић: од Р. Петковић, 1964 (бр. 21). Варијанта: П. Поповић, стр. 14.

23. С. Сокић: од С. Живковић, 1964 (бр. 10). Напомена: последња два стиха су у осмерцу.

24. *О. Младеновић*: певала С. Пауновић, 1969. Варијанта: П. Поповић, стр. 18.

25. *С. Сокић*: од Р. Петковић, 1964 (бр. 19).
 26. *С. Сокић*: од Р. Петковић, 1964 (бр. 20). Варијанта: *П. Поповић*, стр. 17. У сваком стиху „ладо” два пута.
 27. *О. Младеновић*: певала С. Пауновић, 1969.
 28. *О. Младеновић*: певала Р. Петковић, 1970. Варијанте: *М. Драгић*, *С. Сокић*, бр. 22: Дестету у колевци, *П. Поповић*, стр. 14; „ладо” два пута.
 29. *С. Сокић*: од С. Живковић, 1964 (бр. 6). Варијанта: *П. Поповић*, стр. 19. Јел — јер
 30. *О. Младеновић*: певале „краљице”, 1971. Исто: *С Сокић*, бр. 12: Старијем човеку. Варијанта: *П. Поповић*, стр. 23: Чиновнику или кмету.
 31. *О. Младеновић*: певале „краљице”, 1971. Варијанта: *В. Караџић*, бр. 174: Тројици браће. Упор. под бр. 7 (Степанов).
 32. *О. Младеновић*: певала Р. Петковић, 1971. *С. Пауновић* певала (1969) први стих: Краљо, светле краљо. Варијанте: *М. Драгић*, *В. Караџић*, бр. 160.

Напомена: *М. Драгић* је забележио да су на крају сваке песме „краљице” додавале наведене стихове. Исто: *Т. Остојић* и *З. Лехнер* (Дал).

33. *О. Младеновић*: певале „краљице”, 1971.

На мелодију бр. 1 пева се текст бр. 1; на мелодију бр. 5 певају се текстови бр. 2, 3, 5, 6, 8, 9, 13, 14, 24, 29—33, 34 и мелодију бр. 16: 4, 7, 10—12, 15—23, 25, 27, 28. Све три мелодије са магнетофонске траке дешифровала Радмила Петровић, научни сарадник Музиколошког института у Београду.

Résumé

„KRALJICE” („LES REINES”) DE DOBRA

par

OLIVERA MLADENOVIC

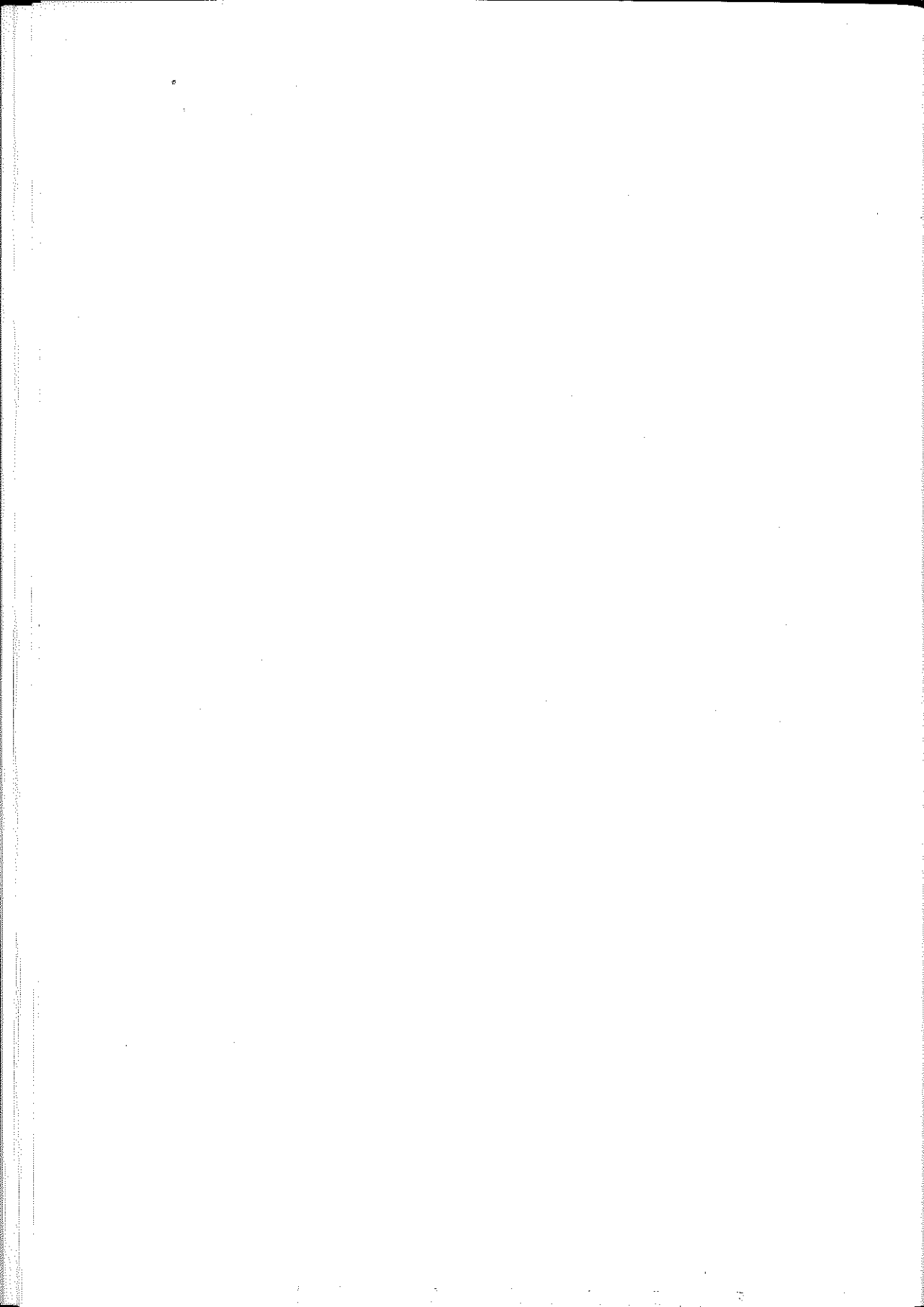
Dans le village de Dobra sur le Danube (entre Golubac et Donji Milanovac) la danse rituelle „kraljice” s’est maintenue jusqu’ à nos jours. Lors de la fête de la Pentecôte elle est exécutée par 7 jeunes filles, richement vêtues et parées („reine”, 2 „rois”, 4 chanteuses), qui vont par le village de maison en maison. Lorsque le groupe accompagné d’une femme plus âgée nommée „maîtresse” entre dans la cour, „la reine” s’ assied sur une chaise, „les rois” se rangent à droite et à gauche et les chanteuses derrière elle. Pendant que les chanteuses chantent les chansons de la reine à chaque membre de la famille séparément, „les rois” leurs épées (aujourd’hui en bois) dans la main droite exécutent la danse l’un en face de l’autre, changent de place entre eux dans le sentier devant „la reine”. Après avoir terminé toutes les chansons se rapportant à la maison et reçu les cadeaux offerts par le maître de la maison, „les rois” avec leurs épée forment à la sortie de la maison un demi-cercle sous lequel

passent „les reines” et tous les assistants. Le dimanche suivant „les reines” célèbrent „la fête de l’hôte”: après le déjeuner en commun composé de dons reçus (oeufs, viande, gateaux à côté de l’argent) le groupe de „la reine” s’en va à la danse du village.

D’après les recherches sur le terrain et les documents écrits, l’auteur constate que les *kraljice* de Dobra représentent une partie de la tradition largement répandue dans une grande partie de la Serbie, principalement celle de l’est et du sud, — ensuite en Voïvodina, Baranja et la majeure partie de la Slavonie. A cause des persécutions de l’église et surtout à cause des grands changements historiques et sociaux, survenus au cours des deux derniers siècles, les *kraljice* ont disparu dans certaines régions, tandis que dans d’autres elles ont opiniâtrement résisté à différentes influences, avec plus ou moins de succès, et ont en général sauvé leur existence (Slavonie de l’est, environs de Subotica, la Serbie du nord-est, environs de Leskovac).

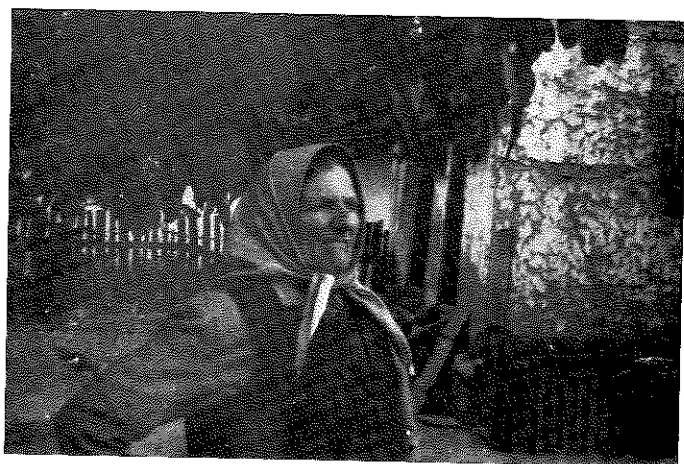
L’auteur considère que dans la danse rituelle *kraljice* de Dobra dominent les caractéristiques primaires des rites initiaux (faire entrer la jeune fille dans le rang des filles à marier), auxquels s’ajoutent les éléments de la magie agraire (pour la santé et l’abondance).

L’auteur publie comme annexe de l’article 33 chansons de *kraljice* de Dobra, 3 mélodies et 5 photographies.

Сл. 1. Село Добра (пре 1969. године)

Сл. 2. „Учитељица” Стана Пауновић из Добре (1969)

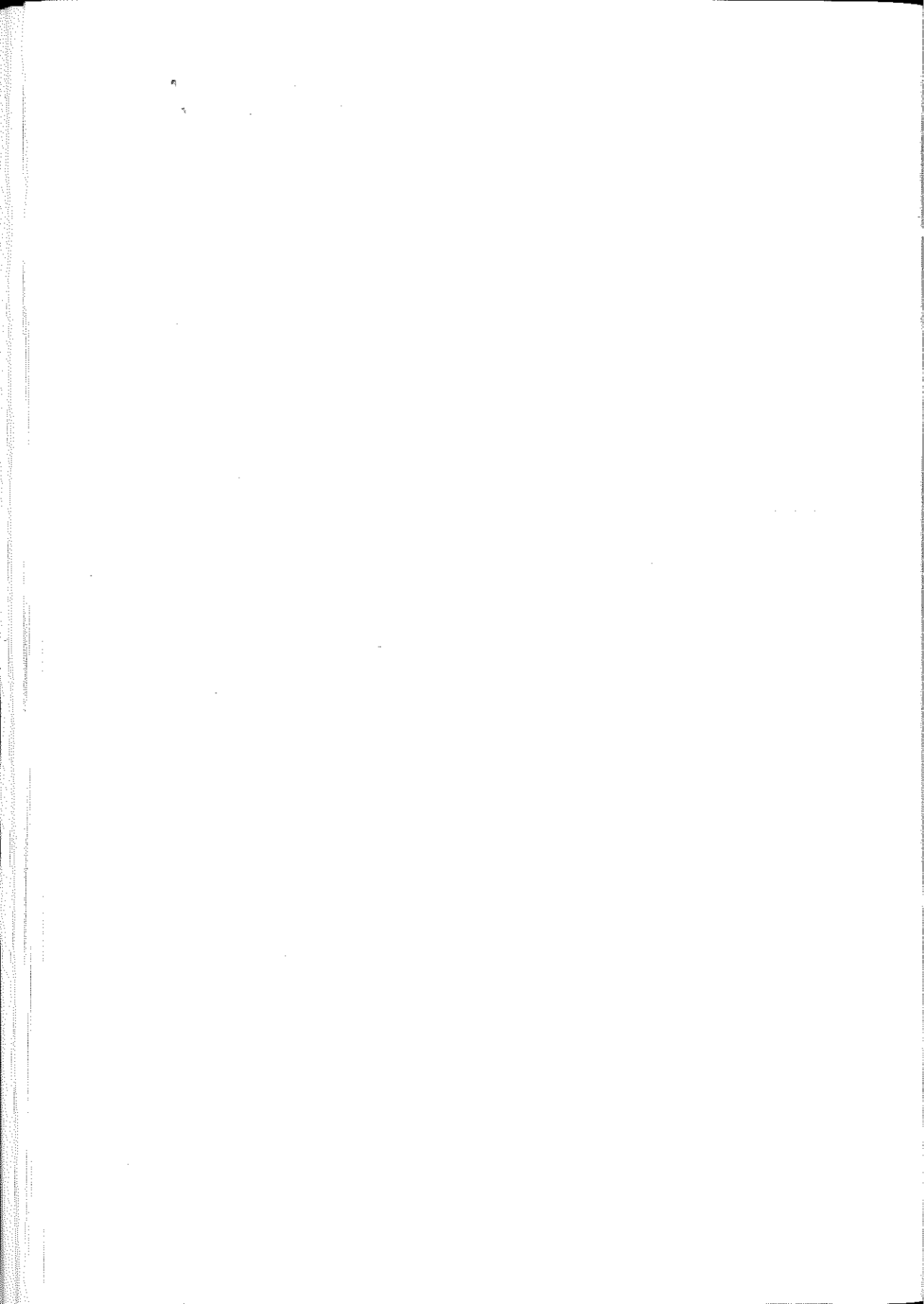
Сл. 3. Голубачке „краљице” (око 1920. године)

Сл. 4. Голубачке „краљице“ (око 1923. године)

Сл. 5. Добранске „краљице“ (1927)

ГРАЂА И ПРИЛОЗИ

РАДМИЛА ФАБИЈАНИЋ и РАДМИЛА КАЈМАКОВИЋ

ПРОМЕНЕ У НАРОДНИМ ОБИЧАЈИМА И ВЕРОВАЊИМА У ЖУПЧИ КОД БРЕЗЕ

После Револуције, која је изазвала корените промене у нашем друштву, долази и до битних измена у начину живота и на селу и у граду. Највеће, најбрже и највидљивије промене уочене су на тековинама материјалне културе: боља кућа, бројније покућство, напуштање одеће од домаћих а прелажење на одећу од индустријских тканина, па и на конфекцију. Са променама у материјалној култури настају и промене у духовној култури, у личним и породичним односима, мења се начин живота људи а самим тим се мењају и односи међу људима, односи у породици и у друштву. Међутим, све ове промене нису једнаким интензитетом продрале у све генерације, нити је њиховим уношењем нестало старих схватања и односа. Са променама у духовној култури, у личном и породичном животу, ишло је много спорије. Наиме, новине су уношене, али често ни старо није нестајало, па су упоредо егзистирала, напр. код једне генерације и стара наслеђена схватања и нова која је унела друштвена и културна револуција. До овог запажања довело нас је и сакупљање и посматрање народних обичаја и веровања у селу Жупчи, код Брезе у Босни, у којој смо у року од три године (1962—1965) боравиле у неколико наврата.

Да изаберемо овај микрорејон за своја испитивања, имале смо ове разлоге. На првом месту, податке о народном животу у Жупчи имамо из времена од пре 35 година¹, те нам је могуће поређење и доношење неких закључака о условима развитака народног живота. Затим, Жупча је једно од насеља које је наглом променом у начину привређивања (од земљорадника су постали рудари) доживело крупне промене, те је интересантно видети како су те промене и у коликој мери утицале на народни живот. И најзад, Жупча је насеље из кога није било иселавања (јер сву снагу активног становништва апсорбују оближњи Бреза и Вареш),

¹ Др М. С. Филиповић: *Живот и обичаји народни у Височкој нахији*. СЕЗБ LXI, Београд, 1949.

и у које се није досељавало становништво из других крајева, те је све процесе који нас интересују, могуће пратити у једној хомогеној средини. Жупча је иначе село насељено муслиманским становништвом, чији мушки становници своје раније занимање, пољопривреду, нису напустили, прихватајући се рада у руднику.

Посматрање промена у породичном животу и обичајима у Жупчи утолико је интересантније, што је то село у коме је скоро све активно мушко становништво запослено у руднику, али се активно бави и пољопривредом. Може се рећи да је до 40-тих година овога века Жупча била чисто пољопривредно насеље, јер је било свега неколико људи који су се бавили ванпривредним занимањима (железничари, гостионичари и сл.). Запошљавање у руднику довело је до повишавања животног стандарда, а самим тим и до бржих и видљивих промена у народном животу.

*

Жупча је прилично богато село са хомогеним муслиманским становништвом у непосредној близини Брезе (3,5 км), а недалеко од Сарајева (27 км). Окружују је насеља са српским и муслиманским живљем: Соврле, Махала, Избод, Врбовик, Подгора, Салканов хан. Шире узето, Жупча с околином припада средњој Босни, некадашњој Височкој нахији².

Жупча је насеље које је груписано око две улице које се секу, а у центру је „трзан“. Развојем насеља, трзан је данас остао по страни, а нови центар насеља је код школе, дома и продавнице. У Жупчи данас ради шестогодишња школа „Хасан Кикић“ (с перспективом да прерасте у осмогодишњу, за коју се већ зида зграда). Поред школе, постоји и дом културе у којем се увече око телевизора окупља доста менаџера, углавном мушкараца, док жене радије одлазе у школу да гледају исти програм. У насеље је још 1937. године уведена електрична енергија. У самој Жупчи не постоји џамија. Од када се зграда верске школе, мејтефа, користи за основну школу, за верске потребе се становници Жупче користе џамијом суседног села Подгоре. Заједно с Подгоранима становници Жупче плаћају издржавање хоџе и џамије, коју петком ради молитве редовно походе старији људи, док жене то чине врло ретко.

По попису становништва од 1961. године, Жупча је имала око 1300 становника. Рачуна се да је до 1965. број становника порастао за око 200, и то само природним прираштајем. Треба нагласити да су досељавања врло ретка: насељавају се само појединци на женино имање, као домазети. Врло карактеристична појава у Жупчи је да из ње нема ни исељавања, осим сасвим изнимних случајева. По завршетку школовања, даље од обавезног, већином се опет сви враћају да живе у Жупчи, с тим што се запошљавају у оближњој Брези и Варешу.

² Др М. С. Филиповић: нав. дело, стр. 3.

Становништво Жупче се већ по некој традицији запошљава у руднику и на железници. Док је пре 35 година у Жупчи било свега неколико људи запослено у државној служби, пред II светски рат и после Ослобођења тај број је нагло почео да расте, тако да је 1965. године било запослено 85% од свег одраслог, углавном мушког становништва. У свакој кући запослен је бар по један мушкарац. Новац од месечних примања и додатка на децу код запослених остајао је у кући, и од њега се одвајало за порезе и месни самодопринос којим су изграђени мост на Ставњи на прилазу у Жупчу и осмогодишња школа, као и пут кроз село. Уношењем зараде од рада у руднику почеле су брже промене у животу. Људи напреднијих схватања почели су да подижу нове, удобније и хигијенскије куће, са трокрилним прозорима, што је убрзо постала општа појава. Кад се зна да су ту, у муслиманској средини, до тада куће биле с малим, углавном у двориште окренутим прозорима покривеним мушебацама, то је велики корак напред. Ко није имао могућности да подигне нову кућу, поправљао је стару и „пробијао“ веће прозоре. Последница тога је да је данас свака друга кућа у Жупчи нова, да су све покривене црепом и да су све са скоро типским распоредом просторија (доле је магаза за припремање хране и дневни боравак, а горе су предсобље, остава, соба с намештајем и соба с везовима и ручним радовима, уређена на оријентални начин, без намештаја, са миндерлауцима, а сва прекривена ћилимима и ручним радовима, која служе за примање у свечанијим приликама. Скоро свака кућа има радио, две имају телевизоре, а жене су почеле да купују савремено посуђе (па и експрес лонце и соковнике). Међутим, ако погледамо како се живи у тим кућама, каква су схватања тих људи у измењеним животним условима, видећемо да напредак није продирао једнаким интензитетом и брзином и у материјалну и у духовну културу, нити код припадника различитих старосних генерација.

Како је већина становништва запослена и користи се социјалним осигурањем, то су људи већ навикнути да траже лекарску помоћ у случају болести. Све више улази у праксу да се труднице обраћају стручним лицима за помоћ код порођаја, а увелико се користи и комисија за одобравање леталног побачаја, јер се на тај начин регулише број деце у породици. Све ово, ипак, није још искључило дубоко укорењено веровање у натприродне силе као узрочнике болести, па и тражење помоћи од народних лекара и врачара. Оваква схватања су нарочито укорењена код жена које су све, осим садашње млађе генерације, неписмене. Иако су жене много конзервативније од мушкараца, и код њих су наступиле знатне измене, нарочито увођењем обавезног школовања. У I разред основне школе, на пример, још многа деца под утицајем старијих у кући, дођу с хамајлијама о врату или негде у одећи. Међутим убрзо их напуштају под утицајем учитеља и старијих ђака, који им се због ношења хамајлија потсмевају. На тај начин

дете почиње да се ослобађа традиција, чији су носиоци припадници старије генерације.

Уколико се припадници млађе генерације више економски осамостаљују, уколико слаби утицај старијих. На пример, млади брачни пар отпочиње живот у кући младожењених родитеља. Међутим, та заједница је само привремена, јер они одмах почињу да припремају средства за подизање сопствене куће и оснивање самосталног домаћинства. Захваљујући уштеди од мужевљевог рада, младенци су у могућности да се за релативно кратко време извоје из заједнице и оснују сопствено домаћинство. Ова нова породица пресељава се у кућу новог типа. У тој породици друштини је нешто и однос мужа и жене, али су њихова схватања тек начета изменама. И у тој новој породици одржавају се још по неки традицијом наслеђени обичаји и веровања, мада у нешто редуцираном облику. Жена је у кући стекла извесна права, али у друштву, у „селу“, још није. На пример, жена данас ручава заједно с мужем само када за обедом нема и гостију. Женска деца се школују само онолико колико је то Законом обавезно. (1965. године, свега је једна девојка из Жупче била уписана на Вишу педагошку школу). У селу жене иду у димијама, а хаљине облаче само када одлазе негде ван села; жени је срамота да се појави ван куће или да седне за сто без „крпе“ на глави, итд.

Тако видимо да се бољи економски услови на првом месту одражавају у измењеним карактеристикама породице: већа породица, такозвана очинска задруга, у којој син кад се ожени остаје с родитељима јер оснива патрилокалну или вирилокалну породицу, само је привремена фаза. Општа је тенденција иначе да нови брачни пар оснива неолокалну породицу. И тек у схватањима људи који оснивају такве породице, треба очекивати веће измене, и то, претпостављамо у том смислу, што ће свака следећа генерација, већ на то припремљена подизањем у бољим условима, бити способнија да лакше и брже усваја и дубље прима многе измене.

Подразумевајући у току целог рада да су носиоци старих традиционалних схватања и начина живота старије генерације, а да су млађе генерације те које стварају нове услове живота, а са њима прихватају и савремена схватања и односе у породици и друштву, ипак морамо да имамо у виду и то да смена старог и новог не наступа нагло, нити код свих генерација или њихових припадника у исто време и на исти начин. Свако од старог задржава и од новог прихвата оно и онолико колико је он у датом моменту способан и припремљен за то, односно прихвата оно што му највише одговара.

Не улазећи у квантитативни однос традиционалних и савремених схватања, показаћемо у овом раду шта се од традицијом наслеђених обичаја, веровања и схватања у данашњим, измењеним, условима задржало још у пракси или сећању макар и код појединаца.

Порођај

До пре 10—15 година жене су час порођаја криле не само од суседа, него и од укућана. Узрок томе је веровање (кога се неке старије жене још држе) да ће се жена утолико теже порођити, уколико више лица зна за порођај. Нарочито се пазило да о томе не знају жене и девојке из суседства. Данас пак многе жене при крају трудноће одлазе на прегледе у Брезу. Ако лекари сматрају да ће порођај тећи нормално, жена се порађа код куће, уз помоћ стручне бабице или „бабе“, а у противном жену упућују у болницу. Ипак се још прилично велики број жена порађа код куће, нарочито ако није у питању рађање првог детета.

Кад започне порођај, жена се склања на неко скровито место. Рађа стојећи или седећи, наслоњена на „шиљтета“ (јастуке на којима се седи, а који — кад нису у употреби — стоје наслагани крај зида). Кад се дете роди, породиља позива себи жену која је у близини приправна чекала. Та жена пресече пупчану врпцу и подвезе детету пупак. Данас се пресецање врши маказима или жилетом, а раније су то чинили само бритвом, да би се рађала мушка деца. Пресецање и подвезивање пупчане врпце зна да обави скоро свака искуснија жена која је и сама рађала, али се ипак радије позивала једна од две—три жене које су биле познате као искусне у том послу. Ова жена се назива „баба“, а њој је „унук“ дете којем је подвезала пупак. „Бабу“ поштује и данас „унук“ до краја њеног или свог живота. Имале смо прилике да видимо како „унуци“, четрдесетогодишњи људи, свраћају код своје „бабе“, самохране старице, да виде да ли јој је нешто потребно и да јој се нађу при руци.

Тежак порођај

Ако се порођај ненормално одужи, око породиље се сакупи неколико жена, које уз „бабу“ дају савете како да се помогне породиљи. Старе жене у таквим случајевима помињу да би породиља требало да се напије воде из мужевљеве ципеле, али то више нико неће послушати. Данас уместо тога позивају жене које су веште масирању да би тиме убрзале порођај. Уз то се породиља пари омотавањем око крста чаршавима натопљеним врућом водом, преко којих се омотавају суви чаршави. Ти чаршави се често мењају. Поред тога, породиљи се даје да попије чашу зејтина. Уз ове мере, још увек се служе и имитативном мабијом, покушавајући да дају порођају жељени ток отварањем врата на кући, вађењем чепа из корита, као и стављањем у воду сувог корена биљке (*Anastatica Hierochuntica* L.) названог „ручица хазрети Фатиме“³. Како се овај корен у води раствара, тако ће се, наводно, „отворити“ и породиља.

³ Ова биљка расте само у Арабији, а у наше крајеве је доноси хаџије.

Снијет

Као и код осталог, углавном муслиманског становништва и овде је веома раширено веровање у могућност рабања „снијети“. Једна жена је казивала како је она три пута родила снијет. Два пута је родила само снијет, а једном живу кћер с мртвом снијети. Верују да снијет у утроби изједа дете, па онда мајку. Снијет је, кажу, много теже и носити и родити. Ако се снијет роди жива (а то је недонесен или дегенерисан плод), може се и ваља је само метлом убити и треба је сахранити. Верују да је добро родити снијет⁴.

Породиља

После порођаја, „баба“ опреми породиљу и дете, које лежи у душецима уз мајку седам дана. Породиља се окупа, пресвуче, обуче најбоље што има, данас свакако белу најлон блузу, покрије се најбољим чаршавима, и од око 1950. године обавезно и свиленим јорганом, који се не употребљава свакодневно. Соба се окити „серпијом“, тј. марамама, пешкирима, рунцима и „чеврама“ (марамнице везене свилом или златом). Све је то породиља донела или добила приликом удаје, а уколико нема довољно сергије, за ову прилику је и позајмљује. Породиљи се одмах доноси „чимбур“ (јаја пржена на маслу), кокошја супа, и пита. Ближи суседи одмах долазе на „облазак“ (у посету и на честитање) и доносе уштипке. Касније се долази на „бабине“, са каквим већим поклоном. Тада се доноси нешто слатко за јело и комад тканине „кат“ (то је првобитно био комплет од блузе и димија, а касније се тако назива тканина за то), од кога ће породиља касније себи или детету нешто сашити. Ближа родбина доноси и бољи поклон. Није у обичају да се дете дарује.

Од свега што је добила, породиља треба да раздели по мало „конама“ (сусеткама и пријатељицама), да би јој се дете кад одрасте лако удало односно оженило⁵. „Ако је лохуса (породиља) тврда, кажу, дјете неће имати муштерија кад одрасте.“

И данас се држе обичаја да породиља треба да одлежи једну седмицу. После тога нормално ради све послове, али до 40 дана пази да после сунчевог заласка не излази, да јој натприродне силе не би нанеле зло. За тих 40 дана породиља не сме да се огледа да не би „ограисала“, те се огледало покрива. Породиља у те дане по веровању треба да носи нешто гвоздено око себе. Породиља не сме да иде у жито на њиви и у хамбар, свакако што се сматра ритуално нечистом, а жито је светиња.

⁴ R. Fabijanić: *Narodna medicina i narodna verovanja u Žepi*. GZM za 1964. godinu, Sarajevo, стр. 212.

⁵ Mil. S. Filipović: *Naknadne babine ili povojnica*. Etnološki pregled br. 3, Beograd 1961, стр. 121—126.

Раније се строго пазило на то да за 40 дана после порођаја жена нема однос с мужем, јер, како кажу, то не ваља за њу, а још је горе за мужа. Уколико се из односа у те забрањене дане зачне дете, и данас понека старија жена верује да ће оно бити вукодак. Стога свекрва на породиљу пази у те дане. Старе жене су незадовољне што се све већи број млађих жена не држи овог обичаја и не поштује ту забрану.

Да би означила своје стање, за ових 40 дана, доскора је понека породиља ишла „претегнута“ преко чела белом марамом. По истеку тога рока, скидала је.

Новорођенче

Пошто се детету подвезе пупак, повије се и положи покрај мајке. Кад породиља после недељу дана устане, дете се ставља у бешику. Крај детета се гада, да га не би урекле жене које долазе у посету, стављало нешто гвоздено: машице или ексер којим се поткивају коњи. Поред тога ставља се још и трава рута, парче угља, мало соли, бодље од јежа, кострет, зечји реп, модел „пратљаче“ од дрвета, и корица хлеба, а дете се покрије, ако је мушко, везеним „јаглуком“ (марамцом), а парчетом „беза“ (врста простог платна) ако је женско. Све ово су иначе добро позната апотропејска средства.

Ако су мајци умирала деца, раније је био обичај (данас ће ретко која жена то урадити) да мајка одмах по рођењу новорођеном детету обуче кошчицу коју је сачица од девет комадића беза, узетих од девет удовица. Старије жене и данас често ово саветују младима, које то ипак не усвајају. Осим ове мере, која се више не практикује, млађе жене слушају старије у томе да у оваквим случајевима дају очево име детету ако је мушко, а ако је дете женско, дају мајчино име. Оваквих случајева има доста и данас.

До 40 дана детету се свакодневно повезује глава да би имало „лепу“ (појам за округлу) главу. То се ради са две мараме, од којих једна иде од подбратка на теме, а друга преко чела, па се веже на затиљку. Ово и данас многе жене практикују.

Првих 40 дана по порођају на дете се веома пази. Не оставља се само, по тумачењу старијих жена, да га виле не би замениле. Ово је остатак веровања по коме виле узимају децу из колевке, а у њој остављају своју. Ако је дете слабо, нездраве боје, „без костију“, тј. рахитично и не може да прохода, сматрају да је промењено, да га је вила подметнула.

Кад мајка почне да износи дете, заштићује га од урока, у које се још прилично верује, капицом на коју је пришила „машалу“. То је златна или позлаћена плочица, крушкастог облика, на којој је исписана арапска изрека „Маша-Алах“, што би значило „како бог хоће“. Данас се до њих тешко долази (раније су

израђиване и куповане у Сарајеву), па се замењују пришивањем црвене крпице. После 40 дана породиља с дететом почиње да обилази жене по селу и свакој носи „хеџију“ (поклон). Домаћица којој добу проваља дете по наћвама, дигне га на „хаљине“ (постелину која је преко дана сложена у углу собе, у имућнијим кућама скоро до таванице), „на мехкоту, да живи у љепоти“, и даје му јаје, симбол живота.

Дојење

Мајка обично сама доји своје дете. Неће дати да јој га друга жена која има дете супротног пола подоји, јер та деца онда касније не би могла да се узму, пошто на сродство по млеку веома пазе. Ако нека жена нема млека или мајка детета умре, па дете прихвати да доји нека друга жена, она је њему „помајка“, а то је дете њеној деци брат, односно сестра по млеку. То сродство сматрају тако јаким, да се ни потомци те деце коју је иста жена дојила не могу између себе узимати⁶. Због тога жена која жели да доји туђе дете мора претходно да „узме изун“ (да тражи дозволу) од свога мужа.

Жена доји дете, ако је мушко, док се само не одбије, јер по веровању, мушко дете треба дојити што дуже да би било „тим вредније“ тј. већи јунак. Женско дете не ваља никако дојити ни дана преко навршене године, јер ће га вишак снаге, добијене мајчиним млеком, натерати да пође по „злу путу“ (тј. да се ода неморалном животу). На ово многи и данас пазе и држе се тог веровања.

Ако се дете не одбије само, мајка га одбија на тај начин што груди натрља паприком. Ако после прекида дојења жену боле груди, ставља на њих хладне облоге, или се, што је све чешће помаже испумпавањем помоћу справе купљене у апотеци.

Подизање деце

Одмах по рођењу родитељи дају име детету. И данас се дају оријентална (арапска и турска) имена, напр. Аиша, Ахмед, Есма, Фатима, Ибро, Мехмед, Мујо, Мунир, Наза, Салко и сл. Ако дете не напредује како би се желело, промене му име на овај начин. Пре зоре мајка изнесе дете на раскршће и ту га остави док она стоји у близини. Ко први наиђе, кумује детету: отсече му мало косе и надене му ново име, а мајка тог новог кума дарује. Ово кумство је у великом поштовању и с кућом овога кума се одржавају пријатељске везе, нарочито ако је кум Србин. У овом кумству избор кума-намерника ипак не препуштају случају:

⁶ Dr. M. S. Filipović: *Srodstvo po mleku kod Južnih Slovena*. Etnološki pregled br. 5, Beograd 1963, стр. 33—65.

зна се ко којим путем иде у које време, па се гледа да се дете изнесе кад ће наићи жељена особа.

Други начин промене имена је „на кашику“: поређа се неколико кашика и на сваку се намени по једно име. Приведе се дете и пусти да узме кашику. Од тада ће дете носити име које је било намењено оној кашики коју је прихватило.

Кад дете наврши годину дана, родитељи изаберу неку здраву, јаку или угледну особу да буде детету „шишани кум“. Таква особа се бира јер се верује да ће дете касније имати све особине те особе која га је први пут ошишала.

Кад дете ојача, кад му буде отприлике годину дана, опасује се појасом исплетеним од разнобојне вунене пребе, на који се пришије запис ушивен у црвену крpicу. Овај појас дете носи под оделом, до голог тела. Носе га деца до поласка у школу. Овакве, као и уобичајене код Муслимана троугласте записе који се, усарачени у кожу или ушивени у навоштено платно, носе око врата или под левом мишком, носе нека деца и данас.

Раније су записи, направљени у детињству или приликом неке болести, ношени целог живота, па се и данас могу видети код неких средовечних и старијих жена.

Сунет (обавезно обредно обрезивање мушке деце) се врши у време од 40 дана по рођењу па док дете не напуни четири године. Сунећење врши „лима“ (берберин), који се за ту прилику зове из Брезе и коме се за ту услугу плаћа најчешће 1.000 ст. динара, а мајка детета му поклања још и „чеврму сүхозлатицу“ (рубцац везен златом). Приликом сунећења детета, а поготову ако је прво дете, приреди се весеље и позове родбина на ручак. Сви позвани дарују дете новцем од кога родитељи купе детету сахан или ћасу (бакрено посуђе). После ручка се приређују пешачке трке одраслих и деце и „нишан“ (такмичење у габању). Победнике дарују родитељи детета које се сунети.

Дож не пођу у школу, деца су уз жене у кући, уз које стичу прве појмове и знања о раду и понашању у друштву. Одраслија претшколска деца чувају стоку и помажу у кући.

Како школа у Жупчи нема седми и осми разред, даље школовање се обезбеђује углавном мушкој деци, док женска већином остају код куће да помажу и да себи спремају рухо за удају. Кад заврше обавезно школовање, од деце која су остала код куће, нека се шаљу да похађају „мејтеф“ (верску школу) и то мушкарци једну, а девојчице две—три године. Кад изађу „на хатму“ тј. кад изуче Коран, припрема се у џамији свечаност „мевлауд“, којој могу да присуствују осим родитеља и сви који то желе. После молитве у џамији, они који „излазе на хатму“ полажу неку врсту испита, а затим се присутнима дели шербе. Код кућа дечији родитељи „међу софре“ (приређују ручак). Сви позвани дарују дете новцем, рубцем или капом, или чиме сличним. Уз обавезно редовно школовање деце нису везани никакви обичаји.

Младићи и девојке

Пошто заврше школовање, младићи и девојке чувајући стоку, почињу да се забављају. Почињу да одлазе и на састанке где се весели, али не играју и не ашикују уколико имају старијег брата или сестру, који се још нису оженили, односно удали. Млађи на таквим скуповима само посматрају, уче се, јер се у Жупчи и данас држе тога да децу треба удавати и женити по старешинству. Старији момци и девојке се упознају, ашикују и траже себи брачног друга обично на скуповима. Такве прилике су сијела, свадбе, комачи, позајмице, мобе за предење, кошење, жетва и остали послови, вечерњи одлазак по воду на чесму (одакле често момак одведе девојку), и теферичи којих је раније било мање него што их је данас, јер су се одржавали само о верским празницима. На тефериче су раније девојке ишле само у пратњи неке жене из куће или од родбине. Та жена се до повратка кући не би одвајала од девојке коју прати. Држала је над њом и отворен кишобран, да јој сунце не квари лице. Момак који жели да ашикује с неком девојком, тражи од ње да му да цвеће које држи у руци. Ако се тај момак девојци свиђа, даће му цвеће и разговараће с њим. Данас се догађа да момак одведе девојку с теферича, са на брзину сакупљеним сватовима, јер девојка нипошто неће поћи сама с момком. Данас на теферич долазе девојке у групи, саме, а прати их само по неки момак, брат или рођак неке од њих⁷.

Кад девојка почне да ашикује, момак јој долази ноћу под прозор. Стога укућани одраслој девојци одреде да спава на месту згодном за ашиковање, даље од родитеља. Девојка често ашикује и са више момака одједном. Они јој долазе под прозор на разговор, али се прозор не отвара. Ти разговори су и раније били врло слободни, иако су, по казивању жена, девојке данас у опхођењу с момцима много слободније. Дозвољавају им доста слободне да би их придобиле на женидбу. Уколико се догоди да нека девојка занесе, уреди се да побаци, а обе породице, и момачка и девојачка, и поред тога настоје да се девојка уда за момка с ким је занела, па се то најчешће тако и заврши.

Данас се удају и девојке од 15 година, а младићи жене и пре одслужења војног рока. Раније се девојке нису удавале пре 18—20 година (данас се девојка тих година сматра старијом), нити су се младићи женили пре одслужења војног рока. До другог светског рата био је редак случај да се девојка уда тако млада да су морали да јој „купују године“, тј. да је морало да се плати за добијање дозволе за венчавање непунлетне девојке.

Сматра се да сваки одрасли мушкарац и девојка треба да ступе у брак. Примери целибата су ретки. Узрок им је обично

⁷ Велики теферич у самој Жупчи буде на Бајрам, а из Жупче се одлази на тефериче о Алибуну (2. августа) у Високо, седмог петка после Јурјева (6. маја) у Кариће код памије, а 27. јула на Каоник.

код девојака велико сиромаштво или каква телесна мана, а код мушкараца „хадума“ (импотенција). 1965. у селу су била три старија човека и две девојке који нису ступили у брак.

Девојке и данас највише гатају о удаји уочи Јурјева и Бозгуна (Божића): саде „срећу и несрећу“, пребацују нанулу преко куће, и ките кости како је то већ описано⁸.

Склапање брака

Кад момак одлучи да се жени девојком коју жели, тражи од ње да му поклони цвеће, а касније и рубац. Договори се с девојком када ће доћи по њу са сватовима или бар са девером. Тада девојка даје момку „менџухе“ и „белензукe“ (наруквице), а он њој прстен. Овом договору је обично присутан и будући девер, као сведок. Девер је обично момков брат, или сусед ако нема брата. Ако се девојка и после примања „аманета“ предомисли, враћа аманет. Ако су сватови већ сакупљени и добу по њу, у том случају се она сакрије или оде у друго село, а сватови се врате без девојке, што је за њих велика срамота.

Приликом уговарања се пази на то да младенци буду приближних година. Ако је жена старија од мужа, верују да он онда неће имати среће и напретка у гајењу коња и раду с њима. На ово се раније много пазило, а данас се то помиње као шала.

И данас се гледа на то да су младенци приближно једнаког материјалног стања: неће се имућан момак оженити сиромашном девојком, нити ће се имућна девојка удати за сиромаша. Раније се гледало да је момак из добре куће, а данас да је стално запослен у „државној“ служби или неком предузећу.

Жене се и удају највише у самој Жупчи, јер „добра цура неће из Жупче изаћи“. Међутим, иако има појединачних случајева да се брак склапа с особом из суседног села, није било а ни данас нема склапања бракова између припадника различитих конфесија.

Раније се сматрало да се може женити у роду тек после седмог колена, а данас се сматра да се већ сродници трећег колена могу узимати међу собом. Познат је и случај једног човека који се оженио ћерком свога брата. Ујак се никако не може оженити сестричином, иако се сматра да је очев крв јача и да је већи грех ако се узму сродници по оцу. Међутим, сматра се да није добро да се узимају било какви сродници по крви, јер се верује да деца из таквих бракова неће бити нормална.

Левирата је било до пре 20 година, а сорората има и данас. Разлози за склапање таквих бракова су економске природе. Последњи случај левирата констатован је у Жупчи пре двадесет го-

⁸ Др М. С. Филишовић: *Живот и обичаји народни у Височкој пахизи*, стр. 134—137, 129 и 189.

дина. Разлог је био економске природе: ако би пустили удовицу да се преуда, морали би јој вратити све што је донела приликом удаје. Сорорат је чешћи. Последњи случај је из 1965. године, када се удовац убрзо после смрти своје жене оженио свастиком. Разлог је био, а и оправдање пред селом: да добро скућена кућа не припадне некој страниј жени. И сама жена која је пошла за зета сматра да је то у реду јер је њена сестра то својим трудом стекла „па што да у томе друга ужива”. Наводи се као разлог и то да ће тетка боље пазити децу него страна жена. Код склапања оваквих бракова не приређује се свадба.

Иако је у обичају и често се догађа да се удовац ожени свастиком, село то и данас осуђује и у томе се огледа сукоб двају система: народног схватања које то осуђује, и ислама који дозвољава такав брак⁹.

Док није законом забрањена, било је полигамије код имућних. Као особит пример наводи се неки Салкановић, који је имао три жене, а ни с једном није имао деце. Оне су се одлично слагале. Свака је имала своју собу и он је редом код сваке проводио по недељу дана. Оне су се једнако и облачиле. Средња је била главна домаћица у кући. Све три су биле добре ткаље, па су га својом зарадом од ткања и на Ђабу послаале. Све три су се за њега удале као девојке, а свадба се — што је уобичајено код полигамије — правила само за ону која је прва доведена.

Свадба

Девојка удајом прелази у младожењину кућу, у којој младенци остају док не сазидају своју кућу. Уколико девојка нема мушких сродника, убрзо после свадбе обављене у младожењиној кући, враћа се с мужем у кућу свога оца. Домазетства има и данас, када девојка нема браће. Положај домазета у селу и у кући не разликује се од положаја људи у патрилокалним браковима, иако се домазет погрдно, данас више само као у шали назива „дошло”. Два последња домазета су досељеници из Босанске Крајине.

Превећење младе у младожењину кућу и њено увођење у нови дом, прате и данас многи обичаји који су добрим делом већ дати у одељку о свадби код Муслимана у поменутом раду М. С. Филиповића¹⁰. И данас се, као и раније, девојка врло ретко проси. По претходном договору с момком, девојка се „украде”, а са тим су упознате и девојачка и момачка кућа. Данас ретко ко, углавном само неко од имућнијих, прави свадбу. И та свадба

⁹ Др. М. Филиповић: *Левират и сорорат код Срба, Хрвата и Арбанаса*. Рад Војвођанских музеја 3, Нови Сад 1954, стр. 139—146.

¹⁰ Др М. С. Филиповић: *Живот и обичаји народни у Височкој нахији*, стр. 159—164.

данас није са великим бројем сватова, а прави се само ако се у томе слажу и момкова и девојачка кућа.

Склапање брака код матичара ни данас није свечано. Млада и младожења оду у Одбор с једним сведоком (обично младожењином сестром) а другог наћу код Одбора. Ово се може обавити пре, а и после свадбе. Сама свадба настаје од часа када се млада преведе у младожењину кућу. То може бити у било који недељни дан, али се главни чин, сама свадба и свечаност, обавља само уочи понедељка и петка, тј. недељом или четвртком. Овога се и данас држе, јер верују да сви недељни дани нису подједнако добри и срећни, а за недељу и четвртак се верује да су погодни дани. Данас по младиду иду обавезно и неколико жена из младожењине куће — обикүше и јенђије — које ће бити уз младиду до свођења. Пред долазак сватова с младом у младожењину кућу, свекрва се сакрије да је млада одмах не угледа. Пре него што уведу младиду у кућу да љуби огњиште и клања (данас само клања јер огњишта више нема), млада пред кућом обави уобичајене радње за ту прилику: провлачи се младожењи испод десне руке, и ломе јој погачу над главом. Данас млада одмах по доласку у кућу скида дувак, који је раније носила све до свођења, и баца га на присутне девојке, да би се брзо удале. После узимања накончета, млада „двори у буцаку“, а жене долазе на честитање и гледање младе. Поред невесте за то време седе и две—три скоро доведене младе из родбине или суседства и једна старија жена. Книвење младе, које је до II светског рата било веома важан и неизоставан свадбени обред, углавном је напуштено. Уколико се врши, и данас се то чини четвртком, на већ описан начин¹¹.

Свођење младенаца се до прошлога рата вршило 15 дана после довођења младе, а данас се то чини већ друго вече пошто се млада доведе. Пре тога се позову само мушкарци на вечеру после које клањају „јацију“ (вечерњу молитву), а затим своде младенце у Ђердек. Сви позвани доносе за младиду дар, а она је обавезна да сваком од њих касније оде „на част“ и однесе уздарје. Кад се младенци сведу, младожења испраћа „обикүшу“ која је све дотле била уз младиду, дарујући је са 1.000 ст. динара. Кад се младенци повуку у собу одређену за њих, искупе се дечаци (раније су то чинили младићи), који се зову „вүкови“, па вију око куће све док им укућани не избаце завежљај хране. Девојке ујутру буде младенце песмом. У собу се пушта да уђе прва само она особа за коју се зна да жели добро младенцима, јер се верује да се том приликом младенцима може тешко уврачати¹².

До свођења млада не сме да кува. А пре свођења млади се даје да једе „јеришћав пилав“ (домаћи резанци кувани на млеку) да би се по начину на који једе познало да ли ће бити „језична“. То се данас чини више из шале.

¹¹ Исто: стр. 162.

¹² Р. Фабијанић: нав. дело, стр. 228

За време свадбе млада полива сватовима, после свођења, а они њу дарују. Од тако сакупљеног новца млада купује себи накит, који са осталим поклонима и „аманетом” који је добила од момка приликом уговарања удаје, у случају развода остаје њена својина.

Раније је био обичај да се „сеисана” (младино рүхо) доноси у среду пред свадбу. Пошто данас припремање рүха изискује велике трошкове — најмање око 200.000 старих динара —, младици родитељи најчешће нису у стању да то одмах припреме и пошаљу, па се младино рүхо може донети и после свадбе, али најдаље за годину дана од тада.

До данас се одржао обичај да младожењин отац одлази младином оцу „на миср”. Данас он доноси јабуку с новцем (25.000—30.000 ст. динара) који ће се утрошити на спремање рүха. Узјамно посећивање нових пријатељских кућа и „везивање зета” врши се и данас као на раније описан начин¹³. На Бајрам пүница и зет измењују „бајрамлуке”: пүница даје зету масленицу и гүрабије, а он њој доноси на поклон шећер и кафу. Ово измењивање дарова понавља се сваке године о Бајраму.

Породични живот

Од 1918. године нагло су почеле да нестају „заједнице” (зартуге), тако да их је 1962. године у селу било свега две, не рачунајући привремене заједнице оца са ожењеним сином, о којима смо раније говорили. Сматрају већином да је главни разлог распадању ранијих задруга била свађа међу женама, а после овога рата је, како кажу, разлог распадању био у највише случајева поседовање личне зараде појединих чланова. Пре него што су мушкарци почели масовно да се запошљавају и да зарађују, жене су располагале само новцем од продатих јаја и сира. Њиме су куповале најнужније делове одеће и обуће за себе и децу. Од Ослобођења, додатак на децу који примају запослени очеви, припада мајци детета. Тиме је настао још један извор несугласица у заједници, а у једном случају то је био и конкретан разлог за деобу¹⁴.

Породице су доскора биле веома бројне. Жене су рабале свако дете које занесу, те је у просеку у свакој породици било по осморо деце. Није ретка старија жена која их је родила и по 12—14, а да јој је живо остало свега 5—6 деце. Данас мање жене (жене тридесетих година) регулишу рабање деце, јер се породица планира и број деце је сведен просечно на троје.

¹³ Др. М. С. Филиповић: нав. дело, стр. 174—175.

¹⁴ После рођења детета старешина заједнице је захтевао да се додатак који су родитељи добијали на дете, даје њему. Мајка на то није пристала, те је тако дошло до деобе те заједнице.

Смрт — сахрана

Од многих веровања у разне предзнаке смрти, задржало се само неколико: када се посеје летина, па око меће остане незасејано земљиште, значи да се некоме из куће „одсјекала нафака“ (прекинула му се срећа, умреће). Ако крава у главо доба риче или ако пас завија, такође слуги смрт некоме из куће.

Старији људи још за живота одреде шта да се прода од стоке или земље за „укоп“ (сахрану) или оставе готов новац. Јер, све што се ради око опремања покојника, мора да се плати (купање, копање гроба, ношење до гробља, прављење носила на којима се носи, хоци за „учење“ — читање прописане молитве на гробу за 40 дана после упоја). После смрти, обавља се све на начин како је покојник желео и одредио још за живота.

Ако умре сиромаш, који не остави ништа за упок, људи из села сакупе међу собом новац за обављање упоја. Напуштен је обичај кога се стари људи још сећају, да сви у селу престану с радом кад неко умре; та обустава је трајала све док се покојник не упоја.

Покојник се купа обично у штали, а када га изнесу, место на коме је лежао почисте граном бејгурана (*Artemisia annua* L.), јер се на таквим местима, наводно, најлакше „огранише“ (најбе на нечисте силе). Остатком воде која је била спремна за купање па није утрошена, умију се присутни, нарочито они који се мртваца боје. То чине, кажу, да не би покојника сањали. Ако и од тога остане воде, скупе је у ибрик, однесу на гробље и њом прелију гроб од главе до ногу.

На упок долазе суседи и родбина. Жене ни данас не иду на гробље. Покојник се до гроба носи на носилима. У гроб мушкарца спуштају на голу земљу тако што се по једна „тимпрична“ марама (од једне врсте памучног платна, званог тилприк) стави испод врата, друга испод пазуха а трећа испод ногу, па се на њима покојник спушта у гроб. Жену спуштају на „табуту“ на коме су је и донели, јер жену ни мртву не сме да додирне мушкарац. Да жена не би „под махном отишла на онај свјет“, не сме муж ни да је види од када издахне, да не би што год грешно помислио!

По општем југословенском закону покојник се сахрањује после 24 сата. Међутим, по исламским верским прописима који су до овога закона били на снази за припаднике исламске вероисповести, покојник се сахрањивао убрзо пошто издахне: ако умре до подне, сахрањивао се по подне, а ако умре после подне, сахрањивао би се сутрадан ујутро. За покојницима се не плаче, кажу да поготову не ваља да плачу родитељи за децом. Верују још да се душа преко ноћи враћа у кућу, па стога остављају светло да гори целе ноћи, а на прозору остављају у неком суду воду.

Ако умре девојка, њено рухо наслеђује неудата сестра. Ако умре јединица, њен „табут“ прекрију њеним рухом које после на гробу поделе пре него што је спусте у „мезар“ (гроб).

Са новцем који је остао пошто је укоп обављен и све плаћено (од оне суме коју је покојник још за живота одредио да се потроши за његов укоп) „девер чине“: тај новац се свеже у рубац и над њим двојица моле, додајући један другом тај завежљај. После тога, трећину тог новца дају хоџи, а остатак поделе сиротињи (данас ретко ко хоће да прими тај новац).

Већина обичаја око самог укопа су исламски верски прописи, те о њима нећемо говорити. Међутим, давање ручка „ракарима“ на дан укопа, дељење сомунa и хаље за седмину, као и „мећање софри“ за четрдесетницу и полугодишњицу, и помињање мртвих о Курбан-Бајраму, неисламски су елементи, који су се уклопили у циклус верских обичаја око смрти и сахране.

Следећа веровања у вези са смрти, која су се одржала до наших дана више у сећању него у пракси, јер се све више напуштају, заједничка су с односним код осталог српскохрватског становништва.

Кад ко умре, сву воду која се затекла у кући треба излити. Ко има говеда у кланици, треба да их помери да „ајван не би полетио за мејитом“. За време док је покојник у кући, огледало покрију а мачке затворе да га не би прескочиле, јер би се, наводно, после приказивао. Ако покојник лежи у приземљу, укућани неће ходати по соби која је изнад просторије у којој покојник лежи, јер би то значило да га је ипак неко прескочио, па може да се приказује после. Када износе покојника из куће, пазе да њиме не додирну праг, да не би покојник на тај начин повукао још кога за собом.

Ако у једној кући умре двоје у току једне године, верују да ће умрети и трећи. Да то спрече, кољу црног петла без белеге на прагу и главу закопају у земљу. Ако из неке куће чељад често умире, верују да кућа није подигнута на срећном месту па треба сазидати на неком другом нову.

Знаци жалости

Код Муслимана није у обичају нити је верски пропис да се жалост за покојником обележава видним знацима. Међутим, у Жупчи се задржао до наших дана обичај да жене којима је неко од ближе породице умро, обележавају своју жалост ношењем беле крпе преко чела (као што носи и породиња 40 дана после порођаја).

Годишњи обичаји

Везани су за исламске и хришћанске празнике (по старом календару) током целе године. Старији људи се свих ових оби-

чаја и празника држе и данас, док их млађи људи знају, али их не поштују и не одржавају.

По исламским верским прописима допуштено је обављање свих послова и у празничне дане. Међутим, код муслиманског становништва у нашим крајевима уопште, па и у Жупчи, налазимо на нека веровања по којима се у извесне дане не смеју обављати одређени послови, што би свакако могао бити преисламски остатак или утицај околног православног становништва (што је мање вероватно).

Свакога дана, па и петком који је верски дан седмичног одмора, обављају све послове, само што старији људи тога дана обавезно оду на „думу“ (заједничка подневна молитва у џамији), после које остају на разговору о пословима. Међутим, жене од четвртка у подне па до цуме неће ништа да раде, нити ће дати што год из куће, да им, како кажу, не би неко што уврачао. Наравно да се овога веровања не држе све жене једнако. Данас се мало ко још држи веровања да док хоца „куише“ (позива на молитву), онај ко га чује треба да прекине посао док он не заврши позивање. До последњег рата празновани су и сви важнији хришћански празници, из солидарности према суседима Србима, што је скоро свуда било у обичају.

Рамазан је име месеца муслиманског верског календара, као и назив за пост: не једе се, не пије, и уздржава од телесних уживања од зоре па до појаве прве звезде. Данас рамазан посте само старији људи и жене, док омладина и млађи људи и жене не посте рамазан, али празнују Бајрам, којим се завршава једномесечни пост. Двадесет седма ноћ рамазана „ле илеи кадр“ је света ноћ, јер је тада, по Курану, Мухамед пејгамберу дошла прва објава од бога. Празнују се још две свете ноћи: леилеј мирац и леилеј регаиб. Све су то „мубарећ вечери“ (благословене вечери) када се моли богу и када се у прозорима пале свеће за душе умрлих. Данас се овај обичај нагло напушта.

Бајрама су два: рамазански и хаџиларски. На Бајрам треба свако да обуче по нешто ново. Ујутру људи иду у џамију, а дотле не раде никакве послове. После изласка из џамије „могу и орати ако хоће“, али онда обично настају узајамна посећивања. Тога дана жене не ткају, не шију и не перу. Обичај је да се на Бајрам коље „курбан“ (ован, као жртва). Курбани се кољу за мртве (обично родитељима, али и за живе. Ако се коље за мртве, раздели се цео. Ако се коље за живе, свако коље сам и онај ко закоље треба за себе да испече и да поједе десни бубрег. Половина курбана се у том случају остави за кућу, а друга раздели. Кожа се продаје и тим новцем се купује бакарно посуђе или се дели сиротињи. Неки кожу курбана поклањају џамији, па она новцем од продатих кожа купи ћилиме. Рогови од курбана се остављају на шљиви, па их у случају јаког ветра или невремена пале и њима каде да невреме престане. Мрве које остану од ручка на Бајрам,

треба засути око воћке која не рађа, да би донела плод. Сви ови празници, празнују се иначе и данас (уколико се још одржавају) онако како је то описано у животу и обичајима у Височкој нахији¹⁵.

И код становника Жупче постоји један општи фонд веровања везаних за одређене хришћанске празнике, која су се одржала до нашег времена, и тек се сада напуштају; само их старије жене упорно одржавају. Тако напр. у дане од Никољдана до Божића, који се зову *Просјенци*, не ваља сновати због вукова. А на сам *Божић* ваља од сваког посла по мало урадити, да би преко године сви ти послови напредовали. У Жупчи се уочи Божића, како они кажу „Бозгуна“, сакупи неколико момака, данас обично деџака пре него момака, па као вукови „дају“ око шљиве, трчећи од баште до баште, да шљиве боље роде. Старешине им кажу: „Ајте, дајте, трчите, нек шљиве боље роде!“ Овај исти обичај одржавао се код околних Срба, али на Бурљевдан. Тога дана су код њих момци са „суковима“ (дугим штаповима) у рукама претили воћкама које не рађају. На Бозгун се и данас меси погача у коју се ставља новац. Подели се укућанима, и сматра се да ће бити срећан онај ко нађе новац. Раније је на Бозгун долазило и неко дете као „положај“, које је требало да седне да би кокоши седеле на јајима. Ако кокоши не би лежале на насаду, веровало се да „положај“ није био добар. Овом детету се давало воће, колач и ораси. Неки су у кућу уводили као „положаја“ и овцу и давали јој јечма. Сељаци из Жупче, иако су напустили овај обичај, одлазе околним Србима и данас за „положаје“. Уочи Бозгуна девојке много гатају о удаји. Ударају у кокошињац, па ако се јавио петак верују да ће се удати. Или, обавију јаје свилом, па га запрету у жар и тако испеку. Ако свила изгори, неће се те године удати. Уз смех и шалу и данас неке девојке „ките кости“¹⁶.

Јурјево (Бурљевдан) је значајан празник за који су везани многи пролетњи обичаји којима се уопште обезбеђује напредак и срећа, плодност и добар усев, као и здравље људи и стоке. У обезбеђивању свега овога најважнији моменат је отстрањивање зла које, наводно, наносе побацивањем чини „сихробазике“ (чинилице, жене за које се верује да имају моћ да увраћају на своју корист а на туђу штету) чије је дејство, по народном веровању, овога дана изузетно опасно. И данас доста њих у селу чува те ноћи своје бубриште, шталу и праг, јер се верује да „сихробазике“ најчешће ту подмећу своје чини. У селу се сумња на неке жене да су чинилице, али се то гласно не говори¹⁷.

¹⁵ Др М. С. Филиповић: *Живот и обичаји народни у Височкој нахији*, стр. 144—146.

¹⁶ Исто: стр. 129.

¹⁷ Не говори се које су жене „чинилице“, стога што се њих боје а и поштују их. Најпознатија је била сихробазика Ајша Мујиница (умрла 1964. године). Наводно је враћала мужеве женама и жене мужевима, и могла је, како кажу, да учини да се девојка заљуби у младића кога она одреди, а могла је, наводно, и да премуже млеко туђе стоке. То је

Сматрају да су од свих ових чини најбоља одбрана „записи“ које пишу хоће, те се уочи Јурјева стављају записи кравама у рогове или вешају о рогове. Тога се дана кравама копривом ожаре вимена да им чинилице не би одузеле млеко. У храни се стоци, као предохрана, дају исецкан милодух (*Hyssopus officinalis* L.) и вратич (*Tanacetum vulgare* L.). Тога дана не ваља упрезати коње. Пре сунца треба набрати дренових гранчица и врбе, побости их у њиву и дреновим гранчицама ишибати децу и стоку ради здравља. Чобани су раније правили трубе од коре са дрвета и њима трубили на „трзну“ у центру села. На Јурјево се спремају колачи и јаја, па дају деци, а чобанчад се туцају јајима. Многа веровања у вези с овим празником заједничка су становницима Жупче, као и околним Србима и даљим Хрватима, и уколико се још одржавају, у њима нема промене, иста су као што су била и пре 30 година¹⁸.

Три дана пре и три дана после Јурјева, као и сваког петка од Јурјева до Алибуна (Илиндан) не ваља прати и лупати пракљачом, јер многе старије жене верују да би, уколико се то ради, падао град величине пракљача. Десет дана после Јурјева чобани носе на пашу „масленицу“ (врста пите) и кувана јаја којима се туцају.

На *Алибун* (2. августа) се одлази на велики теферич у Високо. Верују да тога дана не ваља радити о пшеници. Ако тога дана грми, кажу да ће лешници бити првљиви. Три дана пре и три дана после Алибуна су „кресови“ и тада не ваља сејати жито, јер верују да тада посејано жито неће родити.

Дани у недељи

Неки сматрају да сви седмични дани нису једнако добри. Сматрају да су понедељак и среда најсрећнији дани за почетак послова. Уторком се није почињао никакав посао, а многи и данас нерадо почињу било шта уторком, а ништа неће почети грађење куће ни орање. Уторком жене не навијају прећу због вукова. Четвртак је по веровању сретан дан. Уочи петка и петком не ваља из куће ништа продавати да не би купац нашкодио продавцу. Не ваља први пут у години ићи на њиву у петак.

Обичаји уз послове

Узајамног помагања у пословима свих врста (које се одржавало за време аустро-угарске окупације) било је делимично до последњег рата. Данас тога више нема. Данас постоје само позајмице у радној

радила на следећи начин: мокрила би по мало у корито говорећи: „Ово-лико млијека томе и томе“ и тако распоређивала колико ће ко имати, по њеном казивању, разуме се, највише одређујући себи.

¹⁸ Др. М. С. Филиповић: нав. дело, стр. 134—137.

спазу. Ако онај коме је рађено није у стању да одређеног дана врати учињено такође радном снагом, дужан је да плати надничара који ће уместо њега радити. Од свих некадашњих видова помагања (семењом, стоком, справама) којих више нема, одржао се само обичај давања *под кесим* (наполица). И данас се даје на наполицу крвава или ливада. Ливада се даје на кошење или на пашу за једну до три године. Поред приватних, на кесим се дају и вакуфске земље (ливаде и пробља). Крвава се даје под кесим само на годину дана. Масло од млека те краве као и теле, сопственик краве и онај ко је узео под кесим, деле по пола.

Установа *тежакбаше* им је добро позната и сећају се обичаја да се чека да тежакбаша почне с орањем, али данас тога више нема.¹⁹

На овом месту можемо да констатујемо да се од обичаја и веровања везаних за послове, изгубило највише обичаја који прате земљорадничке послове. Стока и сточни производи играју још веома важну улогу у народном животу и исхрани, па се у гајењу стоке, уз савремене мере, „за сваки случај” управљају и према обичајима и веровањима. Што се тиче ратарских производа, њих увек могу набавити — ако година није добра — и за новац којег имају довољно, у продавници у самој Жупчи или у Високом. Стога се у осигуравању приноса од земљорадње као и уопште у пословима те врсте, одржало веома мало обичаја, јер им је данас главни извор зараде ипак од ванпољопривредне делатности. Уколико приноси и подбаце, неће гладовати јер ће се издржавати платом. Данас ће једино кад побу на орање — и то само још по неки орач, а не сви — плуг и кола полити водом, да би било довољно кише. Десном волу се маслом и јајетом намаже десно плаће да се не нажуља и о чело му се разбије јаје, а на рог веже црвена преба. Пре но што се започне прво орање, понеки орач пред плугом и воловима клања. Орачу се на њиву првога дана обавезно износи пита масленица.

Зидање куће

Данас прате исти обичаји и веровања, као што је забележено пре 30 година.²⁰ Обичаји који прате овај посао одржавају се и данас стога што се врше да би се обезбедило здравље и напредак чељади у новој кући, а до тога је овима стало. И данас се коље „курбан” (жртва) на темељу куће а и касније, кад се кућа покрије. Као курбан, кажу, не ваља клати kokoш нити ишта крилато — најбоље је да се коље овца. Пола курбана се даје мајстору који зида, а пола се подели суседима и пријатељима. Кад се дигне „шљеме”, домаћин и суседи

¹⁹ Dr M. S. Filipović: *Ustanove esnafskog karaktera na selu*. Radovi naučnog društva BiH XVIII, Sarajevo 1961, стр. 121—148.

²⁰ Dr M. S. Filipović: *Живот и обичаји народни у Височкој нахији*, стр. 191—192.

дарују главног мајстора чохом, кошуљама, ракијом, чарапама, па и готовим новцем. Кад кућа буде готова, домаћин сазове „мевлуд“ — позове на вечеру и на шербe све пријатеље и суседе. Позваће чак и оне с којима није у добрим односима, и они ће се одазвати и доћи, па и дар донети, а касније ће опет и даље бити у завади. У нову кућу ће породица уселити само уочи петка или уочи понедељка. У кући пре укућана треба прво да преноћи мачка. А кад се усељавају у нову кућу, укућани прво унесу Мусаф (Куран) и јаје, да кућа буде пуна као јаје. На kotaц понеко, да чува кокоши, стави траву чувар-кућу (*Sempervivum tectorum* L).

Када се изабере место за копање бунара, неће копати пре него што на том месту оставе поклопљену тепсију да преноћи. Ако ујутру буде росе у тепсији, верују да ће у бунару бити довољно воде.

Разна веровања

Ако је потребна киша, „чинила се дова“, молило се на једном ограђеном гробу у гробљу за које се не зна чије је и не памти се да се ико „копао“ (сахрањивао) у њему. Људи који „чине дову“ молећи обићу три пута око тог гроба верујући да ће пасти киша. Тај гроб је као задужбину оградила 1962. године једна жена. Ако пак киша много пада, верују да је неко нешто нечисто бацрио у воду (угинулу животињу или што друго), јер „вода неће свашта у себе“. Верују да кише најчешће падају за време месечевих мена.

Верују такође да ни *гром* неће у свашта да удари. Није се чуло, кажу, да је гром ударио у „халу“ (заход) нити у рђава човека.

Облак с градом, верују, предводи слепи „мелећ“ (анђео). Увек га води на летину. И данас када пада град по неко изнесе пред кућу гвоздене предмете (машнице, сапак) и преврне синију па лупа у њу, да се одбије град.

Да би престао да дува јак *ветар*, верују да треба ставити на ватру комадић коже или рога од курбана. А кажу да би на месту остао мртав човек који би видео одакле је ветар почео да дува!

Грех је и не ваља *красти* уопште, кажу, али се најтежим грехом сматра украсти јаје. Верују да ће украдено јаје ономе ко га је украо висити „на ономе свјету“ са длака на глави.

Пред малим дететом не ваља помињати *змију* и *жабу*. Уколико неко и помене, треба да цвркне, да се дете не преплаши.

Верују да свака кућа има своју *змију* коју не ваља убити, јер би се у тој кући онда догодила нека несрећа. Кућна змија живи у кући и никога не напада. Прву змију коју човек у пролеће види, треба да убије, да му не би — наводно — однела снагу. Верују да змије излазе у пролеће на Благовести (25. марта) и да змију која је преко лета ујела човека, земља у јесен не прима у себе.

Рударска веровања

Пошто је рудник у близини, многи становници Жупче раде у њему. Радећи у руднику примили су веома познато рударско веровање о „леркману“ (Vergmann), малом белом човечуљку, чија појава у руднику претскажује несрећу. Старији рудари данас на св. Барбару (4. децембра) заштитницу рудара, која се до овога рата званично празновала, нерадо раде, јер су чули од осталих рудара да ће рудник целе године пратити несрећа ако ма ко тога дана ради у јами. Веровало се да жене у јами не доносе добро, па су испочетка жену, рударског инжењера, нерадо гледали. Рудари мишчеве сматрају пријатељима и драги су им у јами.

Натприродна бића

Сви старији људи још чврсто верују у постојање *вила*. Замишљају их као лепе жене, које живе у брдима, па их зато зову и „виле нагоркиње“. Човеку хоће да помогну нарочито ако им учини какво добро дело. Имају причу о Ђели који је међу чобанима био најслабији и увек тучен, па постао најјачи кад су га виле подојиле. Исто се прича и о томе како је Берзелез Алија постао јунак, само с додатком да су му виле рекле да на пазару купи за грош шугаву кобилу коју нико неће, па ће му она ојдребити крилатог коња шарца. Ако човек има доброг коња кога женско није узјачало, верују да таквог коња јашу виле. Оне му, наводно, тако замрсе гриву, да нико не може да је рашчешља. Овакав коњ је онда још бољи, постаје живљи, „виловит“.

У *мору* доста људи још и данас верује. Она дави, по казивању, људе ноћу, и приказује им се у виду разних животиња (једну жену је, по њеном казивању, давила у виду кокоши).

Шејтани (Ђаволи) по веровању неких људи могу још и данас да науде човеку, ма да многи већ не верују у њихово постојање. Шејтани се сакупљају, кажу, најчешће под орахом, те се стога верује да орах не ваља садити јер је „шејтанско дрво“.

Приказе су се појављивале на гробљима, раскршћима, под орахом. Има много прича о њима и о наводним сусретима с таквим бићима. Прича се како се понеки човек од страха претрпљеног при сусрету с њима, разболео и умро. Верује се да и живи људи могу имати натприродна својства. Било је већ речи о женама сихробазацима. У Жупчи је живела Наза Чехић, која је од рођења била слепа и којој је приписивана натприродна моћ.²¹

²¹ Поменута Наза Бехић је, иако слепа, по причању мештана одлично прела, шила и керала (техника извођења чипке шивањом иглом). Осим тога, знала је сваку кућу у селу и одлично се сама кретала по селу и блиској околини. Сви су се чудили овој њеној снажљивости. У старости се изрекла да јој све то омогућује један црни ован који увек иде пред њом, и кога само она види. Од када је то признала, наводно више није поседовала ту моћ, и тог овна више није видела.

Узроци болести

Многи старији људи и жене и нешколовано млађе женскиње узроке болести и данас доводи у везу с веровањем у постојање натприродних бића. Појаву болести такви људи тумаче тиме да је повређено неко натприродно биће, или место које је у вези с њим, и самим тим табу за обичне људе. У вези са свим тим сматрало се да узроци болести могу да буду следећи:

Ограма — када се наиђе на места на којима се сакупљају ђаволи, виле или друга натприродна бића. Таква места су поред гробља и раскришћа и буниште (на које никада не треба бацити мрве, јер се на њих сакупљају најчешће зла натприродна бића), као и простор под стрехом. Такво место је наводно и оно на коме је покојник купан.²²

Наступ. — При лечењу многих болести народни лекари се служе методом да болест пацијента одстрани одбацивањем неког предмета који је припадао оболелом. Када здрав човек наиђе на такав предмет или га узме, та болест прелази на њега, а ранији болесник оздрави. На тај начин здрав човек „наступи” и разболи се.

Намет. — Ако неко мрзи кога, може преко „сихробазице” да учини односној особи да се разболи. Верују да се овако добијена болест веома тешко лечи, да је скоро неизлечива.

Урок. — Узрок многих болести, па и смртних случајева, нарочито код деце и породиља, је „урок” (зао поглед или рђава помисао). Урећи се може, по народном веровању још и у наше време, све што је младо, листо и напредно, па и стока или неки посао. Верује се такође да особе са зеленим и зелено-плавим очима најлакше могу да урекну. Стога су мере против урока многобројне. Како се дете штити од урока, описано је у одељку о подизању деце. Када се уђе код породиље, треба рећи „машала”, да је случајно не би урекли. Породиља треба добро да пази да се не зачуди или не задиви сама себи како се лако породила, јер тиме може сама себе да урекне. Може саму себе да урекне и жена гледајући се задовољно у огледало. Може се урећи и крава, нарочито када јој је виме пуно, када се отели. Стога се кравама праве записи и вешају им се око рогова, или се крави веже црвени конац на реп. Тек ојдребљеном ждробету везује се дрвена кашика око врата, да би се свако зачудио прво кашики, па тек онда ждробету, јер се верује да је први поглед најтежи и најопаснији.

Од свих зала сматрају сигурном заштитом и за људе и за стоку тисово дрво. Стога верују да свако треба да носи парче тисовог дрвета са собом. Стоци се ставља у опрему (јарам, самар, јасле). Како

²² Једна жена, и данас жива, окупала је у кланици своју умрлу пасторку, па је стала на то место пре но што га је почистила. Сматра да је „отраисала” јер су јој се сутрадан „уста окренула у страну”. Кад јој је хоца саставио запис, стање јој се поправило.

у овом крају тиса не расте, а веома је тражена, доноси им је и продају Цигани.

Међутим, у новије време знају и за неке праве узрочнике болести захваљујући школовању већег броја деце и држању здравствених курсева за жене. Сматрају напр. да су најчешћи узроци болести прехлада и зараза. Стога се код сваке болести прво предузима мерење. Ако та мера не помогне, онда сматрају да је у питању неки од оних натприродних узрока. Познато им је да је напр. туберкулоза заразна болест, али заразу као узрок болести не узимају озбиљно.

Лечење

Лечење је у уској вези са оваквим схватањем о узроцима болести. Увек се прво покуша лечење домаћим средствима, по савету „упућенијих“, па се тек онда обраћа лекарима за помоћ. И затим, ако се убрзо после лекарске интервенције не покаже побољшање, опет се враћа домаћим начинима лечења, који одговарају схватању о узроку болести. Најчешће се салива страва,²³ „осјеца крајчица“,²⁴ растерују или одхукују уроци,²⁵ и у тежим случајевима (када је у питању умна поремећеност или парализа) сазивана је даира.²⁶ Међутим, врло често се сви ови шаманистички начини лечења комбинују са емпиријским знањем о дејству неких трава. Стога скоро свака кућа за своју употребу сакупи и осуши најпотребније траве (камелицу, нану, спориш), а особе које боље познају траве и њихова својства, суше траве па их дају када је која ком болеснику потребна. Та услуга се не наплаћује, траве се не продају, али ће се болесник кад-тад и било на који начин ипак одужити травару за учињену услугу.

*

Познавајући народни живот и обичаје из Жупче из тридесетих година нашег века по литератури, а и из казивања људи који се сећају тога, па и ранијег времена, можемо да запазимо да је уопште много што шта измењено у друштвеном животу, и да је то почело постепено да се одражава и на лични и на породични живот људи. Међутим, не може се рећи да промене једнаким интензитетом продиру код припадника свих генерација и у све области народног живота. Старије генерације људи и жена, као што се може очекивати, углавном се држе старих обичаја и својих схватања, те најтеже примају новине. Средовечне жене се такође држе старих обичаја

²³ Овакви начини лечења детаљније су описани у раду Р. Фабијанић „Народна медицина и народна веровања у Жепи“. Пошто су сви наведени начини прилично уједначени на широј територији, за сваки може да послужи опис дат у том раду. За страву види на стр. 218.

²⁴ Р. Фабијанић: нав. рад, стр. 223.

²⁵ Исто: стр. 215—216.

²⁶ Исто: стр. 223.

и веровања, што се не може рећи и за мушкарце из њихове генерације. Али, и те жене су усвојиле по нешто од новог (коришћење здравствених услуга, савременије подизање деце, нешто измењени односи у породици), а и напустиле по нешто од старог (нередовно обављање верских дужности, редуцирање извесних обичаја и веровања). Тек за млађе генерације мушкараца и жена може се рећи да су у већој мери напустиле старо, али с обзиром на то да су у сталном контакту са старијим генерацијама код којих оно још живи, и млађе генерације знају за традицијом наслеђене обичаје и веровања. Како им нису сасвим страни, догађа се да их понекад у невољи и примене, нарочито жене у вези с подизањем деце и уопште у вези са здрављем и болешћу људи и стоке. Нарочито се код млабих жена, које су бања. За ове генерације је карактеристично такође и усвајање и још под ауторитетом мајке или свекрве, могу приметити та колебања. За ове генерације је карактеристичног такође и усвајање и стварање нових навика, празника и обичаја, као што су редовно учествовање на сијелима у Дому културе, одлажење на утакмице у селу где се недељом окупља сва омладина, затим свечани испраћај регрута, прослављање Првог маја и других државних празника. Док се омладина окупља у оваквим приликама, за старије генерације је још увек зборно место најчешће петком код џамије, после заједничке молитве.

За све оне обичаје и веровања који су се одржали до наших дана и који се тек сада мењају и редуцирају, карактеристично је да су веома слични са односним обичајима код осталог муслиманског становништва у Босни и Херцеговини, као што су то констатовали досадашњи испитивачи народног живота и обичаја Муслимана у БиХ.²⁷ Овај фонд обичаја састоји се из обичаја и веровања наслеђених и преузетих из општејужнословенског фонда и из обичаја који су дошли примањем ислама. Ови неисламски обичаји и веровања код становника Жупче заједнички су с односним обичајима код околног српског становништва. С обзиром на то да је циљ овога рада да покаже савремено стање и промене у традиционалном народном животу и обичајима становништва једног насеља захваћеног наглим променама, овом приликом нећемо улазити у разматрање о пореклу појединих елемената тих обичаја и веровања.

У време наших испитивања, када почиње редуцирање и губљење појединих традиционалних обичаја, карактеристично је да се првенствено напуштају и заборављају обичаји који су заједнички становништву Жупче и околном становништву, а одржавају се још обичаји везани за исламске верске празнике. За разлику од обичаја, веровања су постојанија и она се нешто упорније одржавају. Од елемената оријенталног порекла, примљених с исламом, примећено је само напуштање обраде книвења младе у свадбеном ритуалу.

²⁷ Др М. С. Филиповић: *Височка Нахија*, СЕЗБ XLIII (Београд, 1928), стр. 306, и *S. Kulišić: Razmatranja o porijeklu Muslimana u Bosni i Hercegovini*, GZM za 1953, Sarajevo, стр. 150—151.

*

Да је за измене у духовној култури и схватањима потребно више времена него што је то потребно за усвајање промена у материјалној култури, запазили су испитивачи народног живота у периоду изградње социјализма како код нас тако и на другим странама. Тако се, напр. у СССР-у обраћа велика пажња регистравању и проучавању промена у народном животу и култури у доба изградње социјализма.²⁸ Совјетски етнолози и фолклористи су, пратећи промене у савременом народном животу, дошли до сазнања да уколико су промене у друштвеном животу брже и динамичније, уколико спорије иде процес уношења новог у схватања и лични живот људи. У процесу изградње читавог једног друштвеног система промене, тј. новине, у економији и друштвеном животу тако брзо смењују једна другу, да ни једној не остаје довољно времена да изврши корените промене у схватањима и личном животу људи, који су уско повезани с обичајима. Међутим, све ове промене заједно, иако спорије, ипак врше измене и остављају трага и на духовној култури народа. Колико је то општи закључак, потврђује и материјал из наше земље, конкретно грађа о народном животу у Жупци, изложена у овом раду.

Résumé

CHANGEMENTS DANS LES COUTUMES ET DANS LES CROYANCES
POPULAIRES A ŽUPČA PRÈS DE BREZA

par

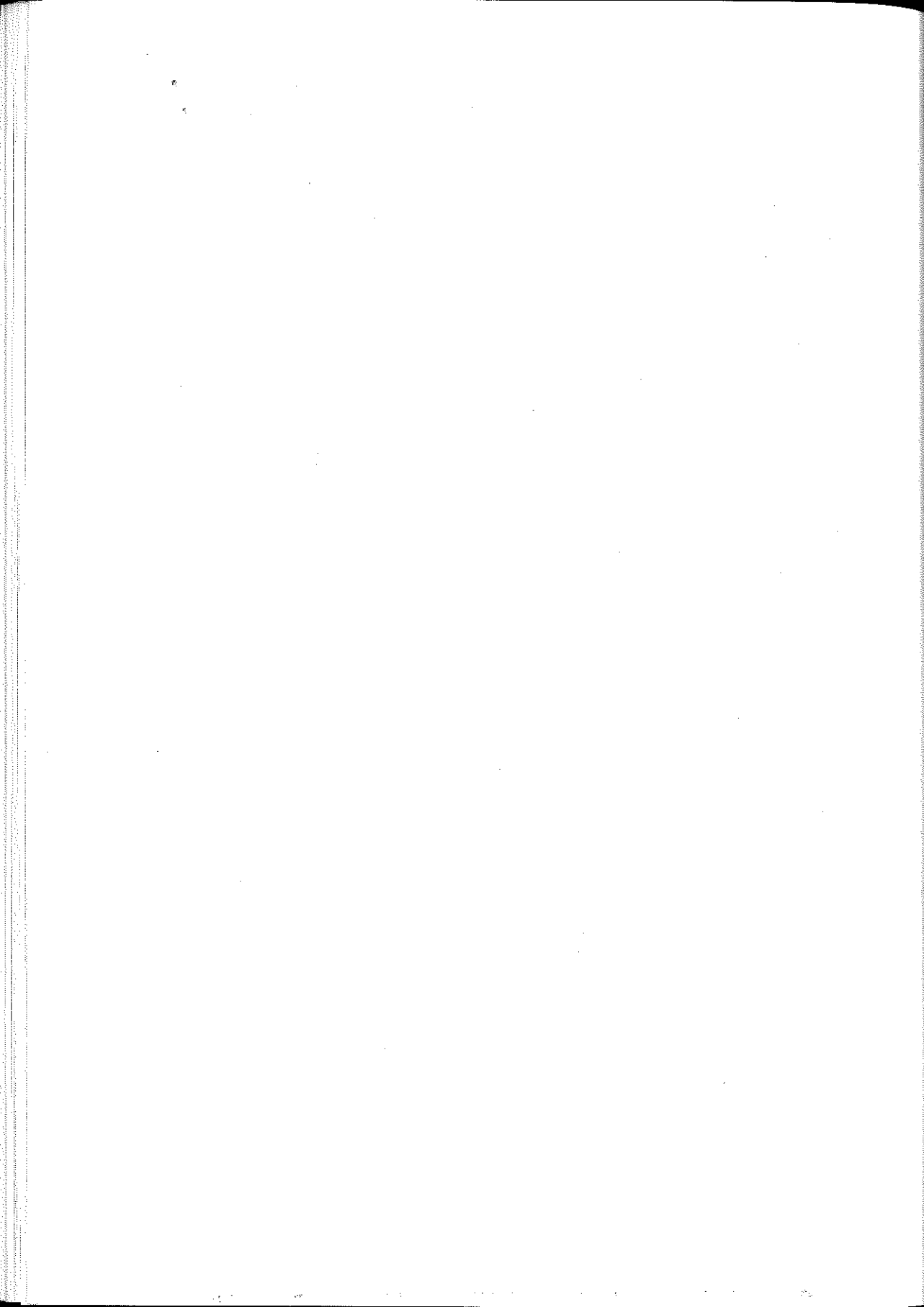
R. FABIJANIĆ — R. KAJMAKOVIC

Župča est un village assez riche, à proximité de Breza, non loin de Sarajevo, habité par une population musulmane homogène. Sa population n'émigrerait pas et les habitants d'autres régions ne s'y établiraient pas. Après la libération du pays, presque tous les hommes actifs du village trouvèrent un emploi dans la mine de Breza, toute en continuant à cultiver la terre. Les brusques changements dans la manière de gagner leur vie apportèrent aussi de grands changements dans le mode de vie de la population de Župča. Les changements les plus grands, les plus rapides, les plus visibles se rapportent à la culture matérielle: une maison plus solide, des meubles plus nombreux,

²⁸ А. А. Анохина, Б. Ј. Крупянская, М. Н. Шмелева: *Быт и его преобразование в период построения социализма*, Советская Этнография, 4, Москва 1965, стр. 16—31.

des vêtements faits en tissus industriels, le passage à la confection et l'abandon des vêtements faits en tissus du pays. Les changements dans la culture matérielle sont suivis de transformation dans la culture spirituelle, dans les rapports personnels et familiaux. Tout cela apporte aussi des changements dans le mode de vie des hommes, dans les relations entre les gens, dans les rapports dans la famille et dans la société. Cependant, tous ces changements n'ont pas pénétré avec la même intensité dans toutes les générations: les anciennes manières de voir et les anciens rapports ne sont pas complètement abandonnés. Les changements dans la culture spirituelle, ainsi que dans la vie personnelle et familiale se poursuivent à une cadence moins accélérée. C'est-à-dire les innovations sont introduites, mais souvent les anciennes coutumes n'ont pas disparu: ainsi, dans la même génération existent parallèlement les anciennes manières de voir héritées et les innovations introduites par la révolution sociale et culturelle.

Connaissant la vie populaire et les coutumes de Župča de l'époque de dix-neuf cent trente, d'après la littérature et au dire des hommes qui se souviennent de ce temps, nous avons pu observer beaucoup de changements dans la vie sociale. Tout cela se reflète dans la vie personnelle et familiale des gens. Pour cette raison, ce microrayon fut choisi comme objet de nos recherches.

МАКСИМ ЗЛОКОВИЋ

ЈЕДНО ПИСМО ЈОВАНА ЦВИЈИЋА ДРУ ЛАЗУ ТОМАНОВИЋУ

Јована Цвијића, научника свјетскога гласа, великог географа и геолога, надалеко познатог етнолога и социолога, у првим годинама његових научних испитивања и проучавања, привукла је и Црна Гора. Он је већ 1897. године, као професор Велике школе у Београду, за вријеме летног распуста, дошао из Босне и Херцеговине преко Волујака на Трновићко језеро, затим је посјетио Дурмитор и Дробњак, одакле је просмиједио за Новопазарски санџак. Слиједеће 1898. године издао је у Београду „Упутства за проучавање села у Босни и Херцеговини и Старој Србији”. Ова запажена студија је резултат његових испитивања из 1897. године.

Чим је стигао на црногорску територију, одмах се јавио свом пријатељу др Лазу Томановићу, тадашњем уреднику листа „Глас Црногорца” на Цетињу. Цвијић је упутио писмо преко тадашњег пивског капетана Топаловића, као и 1 наполеон на име годишње преплате за лист.

У писму велики научник поздравља Ровинског и Живка Драговића, са којима је сарађивао и који су му шиљали научне податке за његове радове из ових крајева. Писмо¹ гласи:

П л у ж и н е (Пивска жупа)
16. августа 1897.

Драги пријатељу,

Скоро 1½ мјесец путујем по Босни и Херцеговини испитујући ове две наше земље, а пре 4 дана пао сам преко Волујака на Трновићко Језеро, на црногорско земљиште. Особито ми је мило што Вас с црногорског земљишта могу поздравити, и Вас и остале цетињске пријатеље. За г. г. Ровинског и Драговића Живка прилажем и моје карте, с молбом да им их предате.

¹ Писмо нам је уступила Росанда Томановић из Лепетана, кћи др Лаза Томановића.

Ја Вам неумем претставити природну срдачност и пријатељску услужност Ваших људи, ојачану још наредбом владе, која у Црној Гори има ауторитет, опет природан, из осећања, какав нисам нашао ни у једној балканској земљи.

Веома одани Ј. Цвијић.

П. С.

Пошто нећу свраћати на Цетиње (јер идем, пошто обићем Дурмитор и Дробњак, преко новопазарског санџака), шаљем Вам по пивском капетану Топаловићу 1 наполеон, као годишњу претплату за „Глас Црногорца“. Шаљите га у Београд под простим написом: Ј. Цвијићу, проф. Вел. школе.

Résumé

UNE LETTRE DE JOVAN CVIJIĆ ADRESSEE A LAZO TOMANOVIC

par

MAKSIM ZLOKOVIC

L'auteur communique le contenu de la lettre adressée de Plužine le 16 août 1897 par l'éminent savant Jovan Cvijić à Lazo Tomanović, rédacteur du journal „Le Message du Monténégrin“ à Cetinje.

ОСВРТИ

Миљана Радовановић

НЕКА ПИТАЊА ИСТРАЖИВАЊА САВРЕМЕНИХ ЕТНИЧКИХ ПРОЦЕСА У ЧАСОПИСУ „СОВЈЕТСКА ЕТНОГРАФИЈА”

„Совјетска етнографија”, часопис Етнографског института Академије наука СССР, омогућује да се у главним пргама упознамо са проблемима и резултатима данашњег истраживачког рада совјетских етнолога.

Студије, чланци и саопштења о прикупљеној етнографској грађи, осврти на етнолошке научне састанке у земљи као и годишњи прикази рада Етнографског института АН СССР — укратко, сви материјали што их је „Совјетска етнографија” објавила у последњих неколико година, сведоче о све интензивнијим истраживањима савремених етничких и етнокултурних процеса у совјетском друштву. Међутим, то не значи да су занемарени и остали проблеми етнолошких наука, општи и посебни проблеми антропологије и палеоетнологије, проблеми етничке историје и етногенезе народа Совјетског Савеза и народа света, као ни питања историјске етнографије, фолклористике итд.

„Етнолошка проучавања савремености” — то је најопштији назив који се у часопису среће кад се означава такав правац истраживања — самим тим што се односе на савремене појаве и процесе, на преображаје начина живота и културе народа совјетске земље, затечених на различитим ступњевима друштвено-економског развитка али обухваћених општим индустријским развитком и колхозним уређењем на селу — нужно су захтевала увођење и нових метода истраживања као и ширење граница етнолошких истраживања. То је у „Совјетској етнографији” дошло до изражаја у радовима који доносе конкретне резултате непосредних теренских, по правилу колективних испитивања појединих народа или области уз примену тзв. „етносоциолошке методе”. Упоредо са приказом резултата, на пример, истраживања етничких процеса у етнички хетерогеним областима, или у градовима и индустријским насељима, или истраживања национално мешовитих бракова у појединим областима земље, или етно-социјалне структуре градског становништва поједине области — многи од радова објављених у „Совјетској етнографији” доносе опширне методолошке

уводе у материју. Све то указује да су новине у начинима и предмету истраживања што их врше совјетски етнологзи вишеструке и све чешће. Није у часопису ретка констатација да се до извесних етнолошких закључака дошло применом „социолошке методе“, а сам Институт има у својој организацији „Одељење конкретно-социолошких истраживања“. На тај начин, упоредо са расправљањем са општетеоријског становишта о односу историје, етнологије и социологије (СЕ, бр. 6, 1969, чланак Ј. В. Бромлеја и О. И. Шкаратана), „Совјетска етнографија“ доноси и студије које нуде конкретна решења односа ових наука на основу истраживања одређених посебних проблема етничких процеса савременог доба.

Прикази неколиких радова објављених у „Совјетској етнографији“ одабраних по сродности актуелних тема и проблема које третирају, нека послуже као примери савремених етнолошких истраживања те врсте у Совјетском Савезу.

Три су основна тематска круга која сам само условно издвојила у приказу објављених радова, јер су појаве сложене и захтевају комплексан приступ, па се оштре границе не могу ни поставити. На пример, кад је реч о етнолошким проучавањима града, проблематика обухвата, с обзиром на по правилу мешовиту етничку структуру становништва градова, и разматрање национално-мешовитих бракова, и међуетничких односа, и етнокултурних процеса итд. Но и поред тога, с обзиром на тежиште испитивања, издвојила сам за приказ три тематска круга проучавања савремених процеса у радовима објављеним у „Совјетској етнографији“: етнолошко испитивање града, национално-мешовити бракови и етнички процеси у етнички и национално хетерогеним областима.

У једном ранијем приказу (Гласник Етнографског института, бр. 11—15) већ сам се посебно осврнула на проблематику етнолошког проучавања града и индустријског насеља у „Совјетској етнографији“ у току једне деценије (1958—1968), и установила да су бројни радови објављени у назначеном периоду били посвећени општетеоријским и методолошким питањима, али исто тако и приказу неких резултата таквих истраживања вршених у различитим крајевима земље (Узбекистан, Туркменија, Литванија, Северни Кавказ, Баку итд.).

Нови радови посвећени овој актуелној етнолошкој проблематици садрже многа нова а међу њима и нека посебна методолошка питања. Л. А. Анохина и М. Н. Шемељева, већ од раније познати аутори радова са темама из области етнолошког проучавања града (СЕ, бр. 5/1964 СЕ, бр. 3/1968), прилогом о *Класификацији градског становништва при етнолошком изучавању града (К вопросу о классификации городского населения при этнографическом изучении города, СЕ 2, 1970)* указују на веома сложен методолошки и методски проблем са којим се суочава етнолошко истраживање града. Расправа је писана на основу емпиријског материјала и проверавања основних ставки приликом стационарних испитивања у три градска центра (Калуга, Ељце, Јевремов). Истраживачи су градско становништво, на основу посебно припремљене и проведене анкете, издвојили у неколико друштвених

група у оквирима којих су вршена испитивања. Појам друштвене групе овде има посебно значење (социјално-бытовая група), тј. он подразумева истовремено и социолошки и етнологски садржај, јер су мерила по којима су ове групе извојене подразумевала такве факторе који највише и најнепосредније дејствују на развитак особености у начину живота становништва, тј. у већој или мањој мери утичу на очување или ишчезавање традиционалних црта у начину живота. Неки од показатеља у претходном анкетно-статистичком испитивању су, на пример: степен укључења придошлог у град становништва у радничке кадрове одређене спреме; социјално порекло становништва односно утврђивање постојећег сељачког слоја у структури градског становништва, итд. Испитивање по овим обележјима припомаже да се тачно установи, с једне стране, како се и где чувају и одржавају локалне градске традиције, и, с друге, положај и удео могућих носилаца сеоских традиција у граду. На основу непосредних запажања аутори су изнели поставку колико је знатна сељачка струја у народној култури градског становништва, као и то да сам тај „сељачки слој” није јединствен, већ га чине, с једне стране, директни носиоци јаким сељачким традиција у лицу оних који су тек непосредно дошли у град, и с друге, потомци становништва досељеног са села у град, који чувају само поједине елементе сељачких традиција. Аутори дају преглед и анализу на такав начин извојених друштвених група у градовима Калуга и Еџе, као и свих њихових обележја релевантних за етнологска испитивања.

Прилог Д. М. Когана о *Везама савремене градске породице са сеоском (Связи современной городской семьи с сельской, СЕ 6, 1970)* заснован на материјалу добијеном путем анкетног испитивања у граду Калуга, приказује услове, обим, облике и садржаје веза савремене градске породице са сеоском, све у контексту разматрања новодосељеног становништва са села у град, имајући у виду различита обележја такве градске породице (односи генерација, професија итд.).

Прилог О. И. Шкаратана *Етно-социјална структура градског становништва Татарске АССР (Этно-социальная структура городского населения Татарской АССР, СЕ 3, 1970)* приказује на конкретном материјалу утврђеном социолошким испитивањима, како је и назначено у поднаслову рада, односе Руса и Татара, и то у градским срединама које су захтевале другојачији методолошки приступ од сеоских. За испитивања су одабране две, у економском и културном погледу развијене нације у Татарској АССР, Руси и Татари, који имају дуготрајно искуство заједничког живљења, али се знатно разликују у погледу традиција у народном животу и култури. У раду је изложен методолошки поступак у избору градова односно принципи по којима су градови класификовани (економска, социјално-професионална и етничка структура градова) и извршен избор три града за испитивање различитих обележја у погледу наведених структура (Казан, Алметевск и Мензелинск). Анкетом су обухваћена најразличитија питања: социјално-професионална припадност и промене у тој области код Руса и Татара; образовање, начин живота и култура, подаци о међунацио-

налним личним односима (избор пријатеља и сл.), брачне међунационалне везе — све то испитивано по друштвеним групама Руса и Татара. Граба добијена оваквим анкетним испитивањима показала је да се развјатак татарске нације и формирање националних кадрова интелигенције и радника догађа у условима интензивне имиграције руског становништва у Татарску АССР, која, већ по своме географском положају као укрсница транспортних артерија земље и по природним богатствима — снажно привлачи становништво са разних страна. Све то има за последицу да упоредо са националном консолидацијом Татара тече и процес мешања становништва и разбијања компактности територија са татарским становништвом. С обзиром на удео мешовитих руско-татарских бракова, а и на остале податке добијене у анкети, аутор закључује о тенденцијама даљег зближавања татарског и руског становништва у Татарској АССР.

Прилог О. И. Шкаратана типичан је пример комплексног истраживања међуетничких односа у по одређеним мерилима одабраним градским срединама, уз примену социолошке методе, у тзв. етносоциолошким испитивањима.

Кратко саопштење В. С. Кондратјева *Експеримент „Ex post facto“ у етносоциолошком испитивању* (СЕ бр. 2/1970) бави се проверавањем једног значајног елемента у методици етносоциолошког истраживања. Ради се о националној припадности анкетара и респондента и проверавању поставке о утицају различите националне припадности анкетара на објективност одговора респондента друге националности. На основу испитивања у контролној и експерименталној групи утврдио је приликом етно-социолошких испитивања у Татарској АССР да је било више позитивних одговора кад је руски интервјуер радио са Татарима него кад је на истим питањима радио у одговарајућој групи татарски интервјуер. Ово кратко саопштење упозорава истраживаче да воде рачуна и о овом елементу да би се утврдиле што објективније чињенице.

Проблемима истраживања мешовитих бракова посвећено је неколико радова објављених у „Совјетској етнографији“, међу којима су два саопштења строго упућена на питања статистичке методе у овој области истраживања (СЕ, бр. 3/1966 и СЕ, бр. 4/1967), а наредна два приказују резултате истраживања у једној области северног Кавказа и у средњоазијским републикама и у Казахстану.

Ј. С. Смирнова испитивала је национално-мешовите бракове међу народима Карачајево-Черкесије (Ј. С. Смирнова, *Национално-смешанне браки у народов Карачаево-Черкесији*, СЕ 4, 1967), области северног Кавказа веома сложеног националног састава становништва, са једном половином становништва коју чине четири разне националности, и другом приближном половином Руса. Осим њих у овој области живи још 8 мањих етничких група. Становништво је помешано и у градовима, али у њима апсолутну већину чине Руси. После изложеног табеларног прегледа националног састава становништва области по попису становништва 1959. године, осврт на национално-мешовите бракове у периоду пре револуције показује да их је било, али само у вишим

слојевима друштва, у „верхушки”, а међу сељачким становништвом само у рејонима где је текао процес асимилације. По народном схватању удаја за иноплеменика била је више за осуду него ли женидба инородном девојком. Ова традиција има врло широке етнографске паралеле и позната објашњења. Период после револуције ствара материјалне услове (у фабрикама, колхозима и совхозима међунационални лични контакти, школовање становника, урбанизација итд.), у којима се постепено мењају и схватања у народу. С обзиром на традиционална схватања, Смирнова види посебан значај код поједине етничке групе не у порасту међунационалних бракова које склапају њени мушки чланови, већ у порасту таквих бракова жена које одлазе да живе међу иноплеменицима. Табеларни прегледи национално мешовитих бракова дати су у међусобним комбинацијама свих група с обзиром на припадност градском или сеоском становништву, као и с обзиром на социјално-професионалну припадност.

Н. П. Борзих у чланку *Распрострањеност међунационалних бракова у републикама Средње Азије и у Казахстану тридесетих година нашега века* (Н. П. Борзых: *Распространеность междунациональных браков в республиках Средней Азии и Казахстане в 1930-х годах*, СЕ 4, 1970) разматра национално мешовите бракове на основу матичних књига из 1936. г., из којих је извео различите комбинације склапања мешовитих бракова и табеларно их приказао, не улазећи у посебна објашњења наћених односа у избору брачног партнера друге националности. Иако се може констатовати пораст национално мешовитих бракова у овим републикама, у односу на период пре револуције, установљено је да припадници основне (тј. матичне) националности највише склапају једнонационалне бракове, док припадници оних националности које у тој републици нису матичне, имају већи удео мешовитих бракова у укупном броју склопљених бракова своје групе. Уводни осврт на национално мешовите бракове у прошлости, иако није заснован на егзактним подацима јер недостају, показује да су се у Средњој Азији бракови склапали међу свим припадницима муслиманске вере, али да је строго било забрањено мешање са хришћанима, и ако би се Рускиња удала у муслиманску кућу, обавезно је морала прећи на ислам.

Мада истраживања национално мешовитих бракова директно и најдубље задиру у проблем међуетничких процеса и односа, начин на који су истраживања национално мешовитих бракова овде приказани вршена, задржавајући се само у сфери етнодемографских података, захтевао је да проблематику истраживања међуетничких односа на ширем етнолошком плану извојим и посебно је прикажем.

Две студије су од посебног интереса као примери истраживања савремених међуетничких процеса и односа: једна има превасходно програмски и методолошки карактер, друга пак доноси у кратким цртама занимљиве резултате етнолошких истраживања Маџара и Немаца у совјетском Закарпатју.

У студији три аутора (Е. К. Васиљева, В. В. Пименов и Л. С. Христољубова) под насловом *Савремени етнокултурни процеси у Уо-*

муртији (*Современные этнокультурные процессы в Удмуртии*, СЕ 2, 1970) изложен је програм и метода истраживања вршених 1967/68, са циљем да се на примеру једног народа, Удмурта, проучи степен очувања (или ишчезавања) традиционалних облика живота и културе у одређеним друштвеним условима.

Аутори истичу принцип савремене науке која захтева да у анализи друштвених појава све већи значај добија системски прилаз, што у конкретном случају значи, да приликом етнолошких истраживања „етнос, етничку заједницу треба приказати као један релативно издвојени динамички социјални систем, који има своју унутрашњу структуру”. Но, полазећи од тврдње да нажалост структура етноса још није разрађена на потребном нивоу, аутори су истраживања вршили на начин традиционалан у совјетској етнографији. Истакли су такође и два могућа полазишта у изучавању етноса: а) да се етнос изучава као систем у оквиру њега самог, да би се установила њему иманентна својства, односи и тенденције, при чему се не узимају у обзир спољни односи; и б) да се одређени етнос разматра у групи са другима, при чему је дати етнос ту оргнаски укључен „са правима” подсистема. Аутори су се одалучили за прво полазиште, ма да не испуштајући из вида и спољне утицаје. Уводе употребу појма социјално-етнографска ситуација, који им служи ради описивања стања проучаваног етноса у општем контексту унутрашњих и спољних веза и дејстава и одређивања вероватног правца тих веза у „моменту” испитивања.

Иза овако постављених програмских начела аутори су изнели основне проблеме и претпоставке о Удмуртима.

Истраживање Удмурта вршено је у свим његовим друштвеним слојевима и групама и утврђене су основне демографске и етнодемографске чињенице: састав становништва по полу, узрасту, месту живљења (село, град) и етнографским групама; утврђене су миграције различитих врста (село-град, међубласне и међурепубличке); констатован је уопште низак степен урбанизације. Сматрало се значајним утврдити двојезичност, с обзиром на етничку хетерогеност области: апсолутна већина Удмурта говори, осим свог матерњег удмуртског језика, и руски. Испитиване су и све остале релевантне етнографске карактеристике Удмурта: ношња, фолклор, обичаји итд, и утврђено да су древне везе Удмурта са руским и татарским народом оставиле приметне одразе на све компоненте удмуртског етноса.

Полазећи од тако установљене социјално-етнографске ситуације у Удмуртији, аутори су формулисали три основна задатка истраживања: да утврде 1) степен очуваности традиционалних облика у начину живота и култури у различитим социјалним групама Удмурта, 2) које су компоненте етноса више постојане, а које мање; 3) каква је општа тенденција развоја Удмурта као етноса. Духовну културу Удмурта испитивали су у два слоја: професионалном (тј. какво је познавање националних писаца, композитора, чита ли се штампа и на ком језику итд.) и у фолклорном. Сва истраживања вршена су на основу осам блокова упитника чија је садржина имала за циљ да утврди и про-

вери три основне полазне поставке с обзиром на језик, материјалну културу, обредни живот, фолклор, професионалну културу и етнопсихолошка обележја. Посебно су предвиђена питања интервјуеру о нашању информатора. Најобимнији упитник прибавља чињенице о социјално-демографским особинама и садржи и специјална питања о националном саставу основних референтних група: породица, производна јединица у радном колективу, суседи, пријатељи.

Овај програм има за претпоставку комплексно међуетничко истраживање. Испитује се одраз етнокултурних процеса на живот и културу Удмурта у склопу дате ситуације њиховог живљења у етнички хетерогеној средини. Сви основни етнички односи у овој средини на овакав начин биће прецизно утврђени.

На основу теренских истраживања савремених етничких процеса вршених 1968/69. године И. Н. Гроздова и Т. Д. Филимонова приказали су у чланку *Мађари и Немци совјетског Закарпатја (Венгры и Немци советског Закарпатја, СЕ 1, 1970)* основну етнографску грађу пропраћену извесним општијим разматрањима, јер ће истраживања бити настављена.

У совјетском Закарпатју, на невеликој територији, са око један милион и педесет хиљада становника (по попису становништва 1968) живи око тридесет националности које су аутори груписали на овај начин: око 75% становништва чине разне етнографске групе украјинског народа, а преосталих 25% су припадници других народа чије су матичне земље у другим совјетским републикама као и националне мањине чија је основна етничка територија ван граница Совјетског Савеза (Мађари, Немци, Словаци, Румуни, Аустријанци итд.).

Мађари у Закарпатју живе у доста компактним насељима, и преовлађују у више од 90 села. Аутори су обишли 27 села са скоро искључиво мађарским становништвом. У њима је чврсто очувана национална самосвест. Мали број њих зна руски или украјински језик, иако се овај последњи и предаје у сеоским основним школама. Врло су ретки мешовити бракови између Мађара и Украјинаца.

У већини села Закарпатја са етнички мешовитим становништвом, етничке групе живе издвојено по крајевима или улицама у насељу. Раније су најчешће Украјинци били носиоци двојезичности, али сад се постепено јавља двојезичност и код млађе генерације мађарског становништва.

Етнографски осврт на историју досељавања Мађара у ове крајеве и њихов развитак доведен је у најкраћим цртама до данашњег времена у коме су код њих приметне извесне промене у традиционалној култури, али највише на кући, у покућству, док су обичаји и обреди очували традиционално обележје.

Савремени Немци Закарпатја су потомци досељеника из 18. и 19. века из разних крајева Немачке и из Доње Аустрије, па су им и језик и култура пуни међусобно различитих елемената. Сви данашњи Немци Закарпатја говоре два, три па и четири језика; међу њих је под утицајем промене занимања највише продро градски утицај. И док Мађари, Словаци и Украјинци још чувају ношњу, домаће ткање, код Не-

маца су још пре II светског рата нестали ови елементи традиционалне културе. Насупрот ранијој затворености ове групе, данас код Немаца има све више етнички мешовитих бракова. Видне су промене у односу на традицију, у избору брачног партнера; свадбени обичаји Немаца примили су извесне елементе из обичаја других народа са којима живе. У сеоским библиотекама Немци читају, осим немачких, и руске и украјинске књиге, а старије генерације Немаца знају и мађарски.

Овако изложена етнографска грађа о Мађарима и Немцима Закарпатја представља тек прве утиске са истраживања која ће бити настављена. Праву суштину оног што је специфично као и оног што им је данас заједничко, опште у култури приказаће резултати нових истраживања у овој области.

Бреда Влаховић

ЕТНОЛОШКИ ПРИСТУП ПРОУЧАВАЊУ ПРИЛАГОБАВАЊА ДОСЕЉЕНИКА У ОБЛАСТИМА ПЛАНСКОГ НАСЕЉАВАЊА ПО ЈУГОСЛАВИЈИ И ПОЉСКОЈ

Непосредан повод за ова разматрања јесте акција коју у проучавању прилагођавања досељеника из једне области у другу, за последњу деценију, води Катедра за етнологију Универзитета у Познању (Пољска) под руководством и уз упутства проф. др Јузефа Бурште. Наиме, јула 1969. године имала сам прилике да са једном бројнијом екипом пољских етнолога учествујем у етнолошким проучавањима околне Волина (северозападна Пољска). Испитивања су вршена међу становништвом које је из источних делова Пољске пресељено у насеља по западној Пољској, из којих се претходно иселио немачки живаљ. Циљ ових истраживања био је проучавање процеса прилагођавања пресељеника.

Ова питања имају шири научни значај. Због тога је корисно, ради упоређења, указати на методе и искуства пољских етнолога. Ово уколико пре што се са сличним проблемима и процесима сретамо и код нас, пре свега у Војводини.

Наиме, крупна, па чак и планска насељавања становништва из једног региона у други, изузимајући стихијна, остала су код нас у главном ван етнолошког научног домашаја. Имајући на уму ову празнину у етнолошкој науци, макар и са закашњењем, мора се скренути пажња на њен друштвени значај.

Процес прилагођавања пресељеника у новој средини, проблем је за себе, који има и своју етнолошку страну. Он је, мање или више, био актуелан у свим временским раздобљима, али је из истих узрока измицао научницима. Слично се поновило и по другом светском рату.

Општа је и позната појава да ратове и војне походе прате етничке промене. Често се као последица истих мења састав и структура становништва у једном региону. Становништво се из разних узрока стихијно или плански раслојава, пресељава се у друге области, осипа, групише, спаја и прожима на сасвим новим друштвеним и социјалним основама. Стварају се, кратко речено, нови међуљудски односи који умногоме условљавају даљи целокупни развитак. Тиме се пред науку уопште, а етнологију посебно, отварају нови хоризонти истраживања како у просторно друштвеном тако исто и у методолошком погледу. Ово утолико пре када се има у виду чињеница да услови за живот у пределима усељавања могу бити, у сваком погледу, не само различити већ и супротни онима у магичним областима, односно пределима исељења.

Крупне промене у односу на етничку структуру становништва изазвао је и други светски рат. Данас је скоро немогуће утврдити све појединости у том погледу. Али, посебно је то уочљиво у оним земљама из којих се масовно иселио немачки живаљ, било да је то учињено због компромитовања у рату административним путем или пак побудама насталим код појединаца па и читавих група немачког живља. Многе области су биле знатно проређене, односно у њима бројна насеља потпуно или у великом проценту испражњена. Попуњавање оваквих насеља вршено је на разне начине. Али, полазну основу чинила је првенствено планска колонизација.

Са овим и сличним питањима била је сучена и наша земља. Масовно се иселио немачки живаљ из Војводине, који су ту аустријске власти у ранијим епохама плански насељавале. Из неких крајева Словеније иселиле су се немачке породице, као Кочевари, који су колонизирани још у XIV веку. Та су насеља и до данас остала углавном ненасељена. Спровођењем закона о аграрној реформи и колонизацији такође је добијена извесна површина на коју се могло населити становништво из других области. Због тога се могло и морало приступити планском решавању насељавања ових области. Из ратом опустошених, попаљених предела, затим где није било услова за земљорадњу извршена су пресељавања у подручја која су могла да приме пресељенике. Тако су многа насеља у Војводини добила ново становништво из различитих средина и готово свих крајева Југославије. Мада се водило рачуна о томе да људи из истог подручја, из матице, буду ближе једни другима у области колонизације, то се није могло у потпуности спровести. Често су, на пример, из ширег подручја матице насељеници доспели у једно насеље, па се и на тај начин нашао у суседству хетероген елемент. У Мраморку (Банат) су насељени становници из 6 ондашњих срезова Сандака, у Банатском Карловцу из области Драгачева, Такова, па и околине Ужица. У Гудурици су се измењали досељеници из свих наших република, а сличних појава било је по Бачкој и Срему.

Сви ови случајеви садржавали су у себи одређене, квалитетно нове елементе на које, на жалост, није правовремено обраћена готово никаква пажња, мада су то за науку биле веома значајне појаве.

Сувише олако се прешло преко праћења прилагођавања нових досељеника на специфичну друштвену и географску средину. Данас се о многим променама које су се десиле пред нашим очима, на жалост, може само нагађати. Делимичних указивања на те појаве је било, али су акције ширих размера изостале, чак и уз сазнање о њиховом огромном значају, а још више непоновивости таквих појава.

Међу етнолозима је код нас на ову појаву први скренуо пажњу др П. Влаховић, радом *Најновији насељеници у банатском селу Мраморку*. Проучен је, пре свега, историјско-етнички развитак насеља, а затим праћен процес доласка пресељеника. Утврђен је њихов укупни број по срезовима из којих су дошли. Изнети су подаци о њиховом смештају и првом сналажењу у новој средини. Упоредени су неки елементи материјалне културе у матици и насељу колонизације (кућа, покућство, посуђе). Указано је на однос насељеника према добијеној имовини, потом променама у исхрани, одећи, домаћој радиности, друштвеном животу, брачним везама, забавном и духовном животу. Указано је на неке морфолошко физичке и етно психичке карактеристике. Посебна пажња скренута је на досељене Муслимане¹.

Мада су сви ови подаци указивали на значај проучавања досељеника и неопходност праћења њиховог прилагођавања у новој средини, у стручној литератури се о томе дуго није појавио ни један податак. Тек је неколико година касније Матица српска покренула акцију проучавања досељеника.

По делимично објављеним монографијама (за нека насеља грађа изгледа није публикована) може се унеколико закључити и о методолошком приступу проблему досељавања. Главну акцију су водили географи па је сасвим разумљиво што су и подаци у радовима претежно антропогеографске и демографске природе. Монографије се, наиме, састоје из „општег“ и „посебног“ дела. У општем делу се говори кратко о насељу (или насељима), организацији пресељавања, доласку у нову средину, физичком и биолошком прилагођавању, социјалним, културним и економским основама прилагођавања. У посебном делу износе се општије карактеристике за свако проучено насеље понаособ уз попис досељених породица. По свој прилици, према склоностима истраживача, уношене су и неке друге карактеристике (упореди М. Васовића, *Најновије насељавање Црногораца у неким бачким селима*²), али се ипак од основног плана много није одступало.

Податке о пресељеницима из Македоније на подручју Баната саопштили су Ј. Трифуноски³ и Б. Русић⁴. О најновијем насељавању

¹ П. Влаховић, *Најновији насељеници у банатском селу Мраморку*, Рад Војвођанских музеја, 2, Нови Сад, 1953, 181—196.

² Др М. Васовић, *Најновије насељавање Црногораца у неким бачким селима*, Посебна издања Матице српске, Нови Сад, 1959.

³ Др Ј. Трифуноски, *О послератном насељавању становништва из НР Македоније у три банатска насеља — Јабука, Качарево и Глогоњ*, Посебна издања Матице српске, Нови Сад, 1958.

⁴ Др Б. Русић, *Белешке о најновијим насељеницима из Македоније у седам села вршачког дела Баната*, Посебна издања Матице српске, Нови Сад, 1958.

Прногораца у неким селима Бачке писао је М. Васовић⁵. В. Бурић износи податке о најновијим насељавању Бачке колонистима из Хрватске⁶. Ј. Трифуноски прати послератна насељавања србијанског становништва у четири насеља Бачке, а затим у сремским насељима Руми, Хртковцима и Никинцима⁷. Током 1962. године М. Ратковић је објавио *Монографију села Мраморка у Банату*, која се односи на „географски приказ села и ближе околине“⁸. Уложен је, као што се види, обиман труд да се прикупе, макар и најелементарнији подаци о пресељеницима. Али, дубље анализе засноване на етнологској грађи су изостале и овога пута. За етнологска истраживања, уосталом као ни до данас, нису била припремљена никаква упутства. Штавише, сарадници завичајних музеја у областима досељавања ни до данас нису нашли за сходно да у своје збирке унесу предмете материјалне културе које су досељеници са собом донели. Нехатом се у неку руку може објаснити и то да се о неким групама пресељеника готово ништа није очувало. Такав је случај са Словенцима у Вршцу и околини, на пример.

За разлику од нашег односа, мало и немарног, према овом питању, у Пољској је др Јузеф Буршта, професор етнологије на Универзитету у Познању, разрадио методологију проучавања овог проблема⁹. По његовим упутствима се већ цуну деценију (од 1961. године наовамо) сабира материјал и прате промене које наступају у пресељеничким срединама. У ту сврху израђен је детаљнији упитник, који је касније редигован, допуњаван, модификован, како би се што боље решио постављени задатак¹⁰.

Док се у нашим условима водило рачуна о томе да се пресељеници, по могућству, групују по областима из којих су досељени, ближе једни другима, у Пољској је примењен обрнут случај. Наиме, настојало се да се становништво из матичних области разреди на ширем простору и измеша са територијално инородним живљем. Тим су створене могућности за потпуно нове комбинације у друштвено социјалном и културно територијалном прилагођавању. О тим моментима морало се водити рачуна и у упитнику. Први упитник (из 1961. год.) подешен је за испитивање оних насеља у којима нема аутохтоног становништва, као што је случај у кошалинском крају, од кога су испитивања почела.

⁵ Др М. Васовић, н. рад.

⁶ Др В. Бурић, *Најновије насељавање Бачке колонистима из Хрватске*, Посебна издања Матице српске, Нови Сад, 1960.

⁷ Др Ј. Трифуноски, I. *О послератном насељавању србијанског становништва у Каравукову, Раткову, Оцацима и Дероњима*; II. *Послератно насељавање становништва у Руми, Хртковцима и Никинцима*, Посебна издања Матице српске, Нови Сад, 1961.

⁸ М. Ратковић, *Мраморак — географски приказ села и ближе околине*, Зборник за природне науке, 22, Матица српска, Н. Сад, 1962.

⁹ Dr J. Burszta, *Kwestionariusz do badań nad adaptacją kulturową ludności wiejskiej na Ziemiach Zachodnich*, 1961.

¹⁰ Dr J. Burszta, *Kwestionariusz do badania społeczności wiejskiej na Ziemiach Zachodnich*, Poznań, 1968.

Упитник је подељен у шест делова и то:

- I Материјални услови насеља
- II Процес насељавања
- III Домаћинство, материјална култура
- IV Породица и суседство
- V Сеоско друштво
- VI Свет маште, знања и лепоте

Дакле, испитивањима се обухватају проблеми који настају од тренутка насељавања и прати ни до данас незавршени процес културне адаптације сеоског домаћинства.

Западне пољске области населили су углавном досељеници из источних делова Пољске, нарочито из граничних области, када је извршена погранична корекција између СССР-а и Пољске. То је заправо пољски живаљ који је живео у Украјини. Тих „Украјинаца“ у Пољској данас има око 300.000. Најбројније су заступљени у селима кошалинског, шћећинског, вроцлавског и гдањског војводства. Има их такође у рјашовском и љублинском војводству, на истоку Пољске. Али, ипак, најбројнији су у западним деловима, у поменутиим војводствима¹¹.

Пресељеници су дошли пре свега у потпуно друкчије климатске и географске услове балтичког поднебља. Сама та чињеница морала је утицати на промене одређене врсте. Становништво се морало прилагођавати стамбеним, привредним и другим приликама. С друге стране, упоредо са тим променама, настајали су нови друштвени односи јер се хетерогено становништво нашло у новим територијалним заједницама, у први мах свима подједнако страним, у којима аутохтоног становништва, по правилу, није било. Тим специфичностима прилагођен је и упитник који је израдио проф. Ј. Буршта.

Прва група питања односи се на материјалне услове у насељу које су досељеници затекли дошавши у напуштене домове и на запуштена имања исељених немачких породица. Даља питања из ове прве групе односе се на прилагођавање новој кући, покућству и осталом што се употребљава у свакодневном животу, а што се битно разликује, уколико није донето са собом, од оних предмета које су свакодневно употребљавали у земљи матици.

У другој групи обухваћена су питања која указују на процес културног прилагођавања и међусобног изједначавања досељеника. На основу тих питања сазнаје се до детаља шта је од донетог напуштено у новом крају а шта се чува, било да је реч о практичним или сензационалним разлозима.

Трећом групом обухваћена су питања о домаћинству и материјалној култури. Наиме, нова географска средина условљава друкчији начин привређивања, па је томе посвећен већи број питања с циљем

¹¹ В. Софронов Левицки, *Поздрав из три Украјине*, Винипег — Торонто, Канада, 1970, 137—138.

да се продре у суштину проблема. Реч је о томе којим су темпом досељеници прихватили новине, односно због чега су се од њих дистанцирали. То је једна од детерминанти помоћу које се може пратити процес међусобног изједначавања у области материјалне културе. Уочава се пре свега која су културна добра пренели, применили их у привреди новог краја, да ли су их преузели од њих суседи и у којој су их мери прилагодили новим условима. Упоредо са привређивањем мења се одећа, исхрана и друго, јер је промене у том правцу условљавала нова средина, а све то је од посебног значаја за упознавање нове културе која прераста у јединствену на подлози хетерогених елемената донетих из разних области.

Четврта група питања обухвата породицу и суседство, односно сеоску заједницу. На ову проблематику обрађена је посебна пажња јер се с правом претпоставило да су ови облици народног живота претрпели и попримили велики број нових елемената. Уосталом, живот у новој средини наметнуо је бројне модификације, међу којима је, на пример, избор брачног партнера, међусобни односи старијих и млађих који живе у заједничкој породици (родитељи са ожењеним синовима), што у сеоским насељима није реткост, и, друго, што се јавља у вези са тим.

Занимљива су питања која се односе на сеоску заједницу. Између осталог она пружају податке о међусобним односима појединаца који чине у укупном збиру сеоска друштвена правила. На пример, реч је о манифестацијама појединачно у које се укључује сеоска заједница парцијално или у целини, као што су свадба, погреб и слични моменти. Такође је празновање појединих празника током године важан показатељ у којој се мери досељеник уклопио у нову средину а колико је још изван ње.

Пета група питања разматра стварање заједнице у изузетним условима. Реч је о случајно насталим заједницама које постепено изграђују посебна морална начела у која су такође укомпонована и колико-толико изнивелисана традиционална схватања донета из матице или прихваћена под новим условима. Не мање важан је однос према заједничким сеоским установама и објектима као што су школа, црква, путеви, водовод, коришћење скупних пољопривредних машина и друго. Уз ово су и нека народна правна начела (право прече куповине, однос међу суседима итд.) веома значајни показатељи за утврђивање степена прилагођавања.

Шеста група питања, која у овом случају носи по мало литераран наслов „У свету маште, знања и лепоте“ обухвата народни говор, предања и усмено стваралаштво друге врсте (песме, приповетке, бајке и друге видове). Долазак у нову средину утиче у извесној мери на архаизирање донетог говора. Наиме, дијалекти којим говоре досељеници најчешће служе за споразумевање у оквиру своје уже групе, приспеле из матичне области. Међутим, језик којим се обраћају властима и инородним суседима каткада им је стран. Морају га научити бар у толикој мери да помоћу њега могу комуницирати и са суседима других националности са којима су територијално повезани. Разум-

љиво је, дакле, да су у једној таквој средини међусобни утицаји и у овом погледу велики. То се примећује и у усменом народном стваралаштву. Преузимање сижеа, мелодија, текстова и сл., нису ретка појава. Али, у једној етнички шароликој средини, далеко од завичаја, обично се испољавају носталгијна осећања према „својој” песми, причи и сличном. Због тога је разумљиво што се специфичности такве врсте чувају чак дуже него у матичним областима из којих су пресељеници дошли.

У уводном делу свог упитника проф. Ј. Буршта је покренуо нека општија питања излажући шта се у конкретном случају може сматрати процесом адаптације и какве се промене могу очекивати. Наиме, дешавају се пре свега промене на техничко културном плану које условљава нова средина. Али исто тако мења се и културни садржај сопствене групе у односу према културном садржају других друштвених група. Неки елементи се губе, други подлежу модификацији, а у вези са тим настају нове културне творевине као специфичност новообразоване групе. У току тих процеса наступа културно изједначавање у оквиру сваке пресељеничке групе, које постепено прераста у јединствену сеоску друштвену категорију коју ствара одређено насеље у заједници са својом околином. Дакле, настаје процес условљен садржајем друштвене ендогамije¹². Али сви ови процеси, упоредо са етнолошком проблематиком имају и социолошки значај. Ово се изражава у томе што истраживач праћење појединих културних промена мора сагледавати у светлу заједничког друштвеног живота, где у основи процеса адаптације лежи такође друштвено мишљење средине (јавно мњење) с израженим акцентом признања или непризнања, акценције или негације. То друштвено мишљење је заправо главни „спиритус мовенс” у променама културног садржаја.

Да би истраживачи боље и лакше обавили посао у упитнику су дата и практична упутства. Наиме, сваки истраживач мора водити рачуна о: 1. сабирању података, 2. описивању појава на основи личних запажања, 3. статистичким подацима и 4. пртежима и фотографијама. Указано је такође и на неке организационе проблеме јер ова истраживања врше студенти етнологије завршних година, у заједници са старијим колегама — кустосима из подручних музеја који истраживања финансирају.

Упитник је, како је напред речено, прилагођаван одређеним потребама. Тако је током 1968. године израђен нови који је као и ранији подељен на шест поглавља, у којима је сврстано 98 конкретних питања. Поглавља су следећа:

- I Оријентациони подаци (насеље, информатори)
- II Породица и средиште
- III Облици другарско друштвених односа
- IV Територијално груписање у насељу

¹² Dr P. Vlahović, *Pojave incestne i društvene endogamije kod nekih jugoslovenskih etničkih grupa*, *Časopis za zgodovino in narodopisje* (XL), 5. letnik, Maribor, 1969.

- V Економски, друштвени и културни живот сеоске заједнице
 VI Традиционални и савремени друштвени и културни живот села
 у ставу и вредновању његових становника

Поред ових општијих има упитника намењених одређеним насељима у којима се прате промене за сваку породицу појединачно, па се на основу таквих података проблеми прилагођавања и промена разматрају комплексно¹³.

У Пољској се, као што се по наведеним упитницима види, проучавању процеса прилагођавања и културних промена које у вези са тим настају, пришло веома озбиљно и студиозно. Сабрана је драгоцену грађа која има своју неочењиву вредност, посебно документарну, јер се организовано сабира путем непосредних теренских проматрања. Наиме, води се при томе рачуна о свим чиниоцима који посредно или непосредно условавају промене и усмеравају даљи развој народног живота у одређеној заједници.

Овакав методолошки прилаз једном конкретном етнологском задатку, који истодобно има шири друштвени и научни значај, применљив је, нема сумње, и у нашим условима. Ово утолико пре што се у животу народном, на терену, сусрећемо са веома сличним појавама које етнологски нису проучене. Географска наука, колико-толико дотакла се ове проблематике. С физичко антрополошког становишта проф. Гавриловић је издвојио и обрадио неколико занимљивих проблема¹⁴. Нема разлога да се овом проблему не приступи и са етнологске стране, утолико пре када се зна да се, улажењем у ову проблематику, отвара широко поље рада, које залази у све области етнологских истраживања, па и сложених међуетничких односа, условањених заједничким животом.

¹³ *Kwestionariusz do badań przeobrażeń społeczno — kulturowych w życiu mieszkańców wsi Łepwy (pow. sulechowski) i Głuchowa (pow. sulciński) w dziesięcioleciu 1959—1968.*

¹⁴ Др Ж. Гавриловић, *Неке антрополошке особености Црногораца*, Зборник радова САНУ, 71, Београд. Прилог познавању утицаја послератне миграције на телесно стање Црногораца насељених у Војводини, Посебна издања Матице српске, Н. Сад, 1960. *Прилог проучавању телесног стања насељеника из Лике после првог светског рата у Војводини*, Посебна издања Матице српске, Нови Сад, 1961. *Zajedničke crte i antropološkim osobinama stanovništva u Vojvodini*, Etnološki pregled, 4, Београд, 1962. *Прилог биологији Херцеговаца насељених у Војводини после првог и другог светског рата*, Зборник за природне науке 22, Матица српска, Нови Сад, 1962. И неки други радови.

Видосава Стојанчевић

ЕТНОЛОГИЈА И ФОКЛОР ЈУГОСЛОВЕНСКИХ НАРОДА У РЕФЕРАТИМА СОВЈЕТСКЕ ДЕЛЕГАЦИЈЕ НА VI МЕЂУНАРОДНОМ КОНГРЕСУ СЛАВИСТА У ПРАГУ 1968.

У посебној публикацији, у издању Академије наука СССР Института за славистику, објављени су реферати совјетске делегације саопштени на VI међународном конгресу слависта у Прагу 1968. године. У њима је, поред осталих проблема, обухваћен низ значајних питања из области југословенске етнологије и фолклористике, делом у посебним студијама, а делом у компаративним анализама. Од укупно 18 објављених реферата совјетске делегације, 12 реферата је обрађивало етнолошке и фолклорне проблеме словенских народа, од којих је седам реферата обрађивало и југословенску грађу. Остали реферати расправљали су о историјском и културном развоју, и етнолошким и фолклорним проблемима осталих словенских народа.

У реферату С. А. Њикитина: „Опште црте и специфичне особености формирања словенских нација у 19. веку” (претежно на југословенском материјалу) обухваћени су проблеми етничких процеса и међуетничких односа у 19. веку на југословенском етничком подручју, као значајан фактор у историјско-политичком развоју словенских народа на Балканском полуострву.

Расправљајући о развоју државне организације код словенских народа, В. П. Грачев у свом реферату, под насловом: „Жупска организација код Словена и њена улога у развоју државности”, као компаративни материјал користио је литературу која се односи на политичко-историјске организационе и етничке проблеме средњовековних жупа на југословенском етничком подручју, посебно на средњовековне српске, хрватске и далматинске жупе и њихова етничка обележја.

За нас су од посебног значаја реферати совјетских етнолога и фолклориста у којима су југословенски етнолошки и фолклорни проблеми изложени у компаративним анализама.

У реферату Б. Н. Путилова: „Проблеми жанрове типологије и сижеа у руском и јужнословенском епосу”, на с. 213—240. истакнута је потреба актуализације компаративних проучавања сижеа у области епоса словенских народа, од којих су у своје време нарочито свестрано и широко била разматрана сижеа јужнословенског епоса. Аутор је посветио посебну пажњу разматрањима разних концепција о јужнословенском епосу у досада публикованим студијама, ослањајући се на савремену југословенску фолклорну литературу, као и на инострану литературу о југословенском епосу. Од југословенских аутора, Б. Н. Путилов је консултовао старије изворе (углавном Т. Маретића, Д. Суботића, Банашевића, Вукове записе), а од савремених извора користио се и савременим југословенским часописима за фолклор и етнологију („Прилози за књижевност језик, историју и фолклор”, „Анали Филолошког факултета у Београду”, „Рад Конгреса Са-

веза фолклориста Југославије”, и још неки). Од савремених страних извора послужила му је студија Р. Јакобсона: „Studies in comparative slavic metric”; The serbian Zmaj Ognjeni Vuk and the russian Vseslav epos” (Bruxelles, 1950. и Oxford 1952). У својим излагањима аутор се више ослањао на иностране и руске изворе, нарочито на студије о југословенском епосу В. Е. Гусева, Кравцова, В. К. Соколове и других него на изворну југословенску грађу о народном епосу.

Према извршеној класификацији југословенског епоса, Б. Н. Путилов је југословенске епске песме по типу и сижеу сврстао, према епским песмама осталих словенских народа, у ове целине: фантастично-историјске и јуначке; херојско-историјске; легендарно-историјске; реално-историјске; баладе, пародије и песме са литературним елементима. У закључку аутор је истакао варијанте и мотиве јужнословенских епских песама које су заједничке са осталим словенским народима (нпр. мотив о Краљевићу Марку и Муси Кесецији; о хајдучима, косовским јунацима и сл.). Међутим, аутор није узео у обзир један од значајних фактора у формирању епске традиције југословенских народа, а то је управо балканска заједница, у којој је она и настала, и то не само језичка и историјска него посебно етничка, која је послужила као основа за формирање како народне поетске традиције, тако и целокупне југословенске народне културе. На тај је начин Б. Н. Путилов великим делом југословенски народни епос приказао апстрактно, ван његове културне основе, елиминишући улогу народног епоса осталих балканских несловенских народа у формирању изворног југословенског народног епоса.

Студија Н. И. Кравцова: „Јужнословенски епос — ка проблему терминологије” у основи представља резимиране закључке, односно синтезу ранијих ауторових студија и хипотеза у вези са овим проблемом, са посебним освртом на најновије резултате истраживања на овом пољу фолклористике.

У обимном реферату В. К. Соколове, који носи наслов: „О неким типовима историјских предања — ка проблему њиховог специфичног жанра”, брло је оскудно искоришћено богатство југословенске фолклорне изворне литературе, што стоји у супротности са далеко шире коришћеним изворима фолклорне литературе осталих словенских народа. У овом реферату посебно се запажа једностраност одабраних историјских предања у фолклору словенских народа, често нетипичних за компаративну анализу у оквиру словенског народног епоса. Тако су нпр. заступљени мотиви типични углавном за руски фолклор, али не и за фолклор јужних Словена (нпр. мотиви о робовањима под Турцима, историјске легенде, о борбама балканских народа за ослобођење, пошто нису типични за руски фолклор, то су мање биле заступљене у расправи; или мотиви који су специфични за народни епос словенских балканских народа нису истакнути и сл.). И у коришћењу савремене југословенске литературе о овом проблему аутор је био прилично једностран.

В. Е. Гусев је у реферату, под насловом: „Облици савременог фолклора словенских народа”, обухватио компаративном анализом доста широко савремено југословенско народно поетско стваралаштво. Аутор полази од проблема схватања појма фолклора и терминологије у савреме-

ним формама југословенског народног певања, да би пришао широј анализи богате грађе савременог југословенског народног поетског стваралаштва. Аутор критички расправља о проблему „архаичних преостатака“ у тумачењима југословенских фолклориста која се односе на улогу традиционалног народног певања у савременом југословенском народном поетском стваралаштву. Посебно расправља о карактеристикама југословенског народног поетског стваралаштва ослободилачког рата и револуције (1941—45) и прве етапе изградње социјализма, као и о даљим тенденцијама развоја југословенског народног певања.

Општи значај реферата совјетских слависта, етнолога, фолклориста и историчара управо је у томе што је у њима, на високом нивоу овог међународног научног скупа била обухваћена и југословенска народна култура као једна од значајних компонената у формирању словенске културне заједнице. Посебно је југословенска фолклористика, са својим најновијим резултатима проучавања, пружала крупан допринос у компаративним проучавањима културе словенских народа.

Драгољуб Драгојловић

КРИТИЧКИ ОСВРТ НА СРПСКИ МИТОЛОШКИ РЕЧНИК

изд. Нолит, Београд, 1970, с. 317.

Недавно се у издању издавачког предузећа Нолит, у едицији Синтезе, појавио *Српски митолошки речник* Ш. Кулишића, П. Ж. Петровића и Н. Пантелића, који, како аутори у предговору наглашавају, представља митологију Срба и Црногораца. Већ овако ограничено и омеђено митолошко наслеђе, које је својом најизразитијом старословенском компонентом једнако код свих Јужних Словена, доводи нас до многих недоумица и ставља пред многа питања на која, на жалост, у овом *Речнику* нећемо наћи одговор.

Добро је познато да се митологија, за разлику од историје религије, пише на основу неких начела одабирања и систематисања грађе да би се добила једна заокружена целина, једна научна синтеза досадашњих научних проучавања, која полази од неке унутрашње, генетичке везе свих митских чинилаца, без обзира на различите околности њихова постанка, средине из које су поникли и намера којима су прожети. Свакако да је овде и по методу и по важности најважније утврдити и критички одмерити саме критеријуме којих се треба држати и од којих треба полазити. Аутори *Речника* у предговору углавном излажу најважније принципске ставове о карактеру српске религије, изворима за њено проучавање и њеном положају, с једне стране, према старословенском, а са друге, према античком, оријенталном и старобалканском митолошком наслеђу које је утицало и оставило значајне трагове у српској митологији.

Свакако прво и најважније питање јесте карактер српске религије. Ш. Кулишић пише да анализа обимне етнографске грабе показује да суштину старе српске религије сачињавају пре свега анимистичка веровања и мађија. У обичајима и веровањима, наставља Ш. Кулишић, налазимо доследна анимистичка схватања, тако да анимизам представља основу српске религије.

Оваква принципска и методска опредељеност резултирала је превасходно самом грабом којом су се аутори служили и од које су полазили. Етнографска граба која је скупљена у прошлом и овом веку и не садржи ништа друго него редуциране и деградиране изданке, а не изворне паганске митске представе које су стваране и још се стварају из различитих елемената, делом из још живих остатака словенског паганства, а делом из нових мистичких подстицаја који су долазили и долазе са променом економских и друштвених односа. Редуковани остаци старословенског митског наслеђа и њихови декадентни изданци не могу бити основа од које се полази у проучавању старе српске религије, нити се старе паганске религијске представе могу проучавати савременом етнографском грабом, која несумњиво представља прворазредне изворе за проучавање данашњих народних веровања и обичаја, али за проучавање паганског религијског и митолошког наслеђа она представља само изворе друготога реда.

Колико је методски ризикантна и у крајњој линији безпредметна работа српског митолошког наслеђа са једне овакве концепције показују и коначни резултати. Јер *Речник* највећим делом и не представља никакву митологију, него је то очито непотпуна етнографска граба, сребена по азбучном реду и највећим делом систематски и компаративно необрађена. Зар се религијске представе на ступњу анимизма могу ублажити и бити предмет мита? Свакако да не. Ја се за ову тврдњу нећу позивати на античке митографе, Хесиода, Аполодора, Паусанија, Цицерона и Макробија, нити на старија, али у много чему непревазиђена мишљења О. Групеа, Х. Ропера, А. Прелера, К. Роберта, О. Керна, него на модерне истраживачке мита, као што су Х. Розе, А. Гримал, М. П. Нилсон и друге који су убедљиво показали и доказали шта је мит и шта може бити предмет мита.

Но то не значи да у српској религији применом ових критеријума нећемо наћи уобличене митове. Неколико примера и у овом *Речнику* не само да говоре о постојању врло развијених религијских представа него и о једној врло сложеној и комплексној митологији која није резултирала из анимизма него из култа предака, како је то у своје време убедљиво доказао В. Чајкановић. Иако те претпоставке могу да буду варљиве, ми их можемо лако доказати, ограничавајући се само на ону грабу коју нам сами аутори дају. Користећи се превасходно усменом и писменом фолклорном књижевном грабом, писци *Речника* и не запажају стварне проблеме који се јављају при процењивању и вредновању њеног значаја за проучавање паганског митског наслеђа. Тај проблем је веома важан и у пракси никако није једноставан, пошто је народна књижевност, за разлику од уметничке књижевности, пуна граничних случајева, са много мешовитих и тананих прелаза између старог и новог, између оригиналног

и попримљеног, између митског садржаја и књижевног облика. Нажалост, аутори се у ову врсту анализе уопште нису упуштали, па отуда и неразликовање шта је аутохтоно, старословенско, а шта примљено са стране.

То несумњиво показује, с једне стране, колико су у радовима као што је овај питања методска и питања принципска условљена једна другом, а са друге, да је проучавање митологије тесно повезано са многим другим научним дисциплинама, компаративном књижевношћу, упоредном индоевропском филологијом и историјом, јер се без ових научних дисциплина ни на једно питање не може тачно и поуздано одговорити. Њихова важност често је изузетно велика, јер би без њих критичко испитивање и историјско разумевање српског митског наслеђа било безнадежно ометено.

Проучавање и разграничавање старословенског и попримљеног, оријенталног, античког и старобалканског митског наслеђа код Срба и осталих Јужних Словена, које је још у процесу еволуције, прелитања и спајања са словенским, представља централни и најважнији проблем. Археолошка, етнолошка, лингвистичка и историјска истраживања показала су да су Јужни Словени попримили много штошта из религије и митологије старобалканских, античких и оријенталних народа. Но без обзира на крупне, досад нерешене проблеме, каквог је и каквог обима тај несловенски митски субстрат, сигурно је да јужнословенско митско наслеђе представља једну од важних тачака где се укршта античко, оријентално, старобалканско и словенско митско предање, па критичко разграничавање и синтетичко амалгамисање свих ових елемената утолико је теже што се заснива на мноштву недовољно испитаних или неиспитаних детаља, неједнаке научне вредности и значаја.

У сваком случају морамо рачунати да у јужнословенском митском наслеђу значајну компоненту представља старобалканско митско наслеђе које је интегрисано и спојено са словенским у једном лугом процесу стапања досељених Словена и старобалканског становништва. На повезивању ових, иначе етнички и културно разнородних елемената и на одржавању тога јединства деловали су разнородни чиниоци, који се не могу проверити никаквим историјским изворима. Али ако пођемо од ове претпоставке, а на то нас упућује низ чињеница, морамо закључити да су многи нехришћански пагански култови синкретистичке творевине у којима се укрштају разнородни елементи, не само култски, већ и социјално-економски, што чини сложеност структура појава и процеса у јужнословенском, па самим тим и српском култском наслеђу паганског порекла.

Не обзирјући се на ове чињенице, аутори су направили озбиљне омашке и пропусте што у многоме умањује вредност ове књиге. Споменућемо само неке најважније. Баба (стр. 10) није никакво божанство плодности, како тврде писци *Речника*, него божанство ветра код балканско-анадолских народа. То нам потврђују орфички документи, а нарочито Византинца М. Псеа, који пише да је Баба божанство ветра Трачана и Египћана и да се јавља у теомахијским митовима код ових народа, замењујући улогу Тифона из грчког мита. Ветровиту улогу бабе у српској митској традицији показују не само многе народне легенде него и метеоролошки термини бабин кут или коут и бабини укуви. Вредно је споме-

нути да се култ трачког Бабе одржао и код богумула, па се по њему јеретици у Србији и Македонији зову бабунима. Говорећи о вили (стр. 66—68), аутори полазе од застарелог мишљења Ј. Нидерлеа и Ф. Миклошића, не знајући да вила припада митологији балканско-анадолских народа. Њено име је најраније документовано у хомерском топониму Илион, од старијег облика Вилион, вилин град. Лексички она потпуно одговара имену античке богиње Семеле, старији облик Сембела, које је преко трачко-анадолског облика Сембела, Сибила, Сивила довело до словенског Шембила, Шемвила и вила. Дублети самодива и самовила (стр. 257), облици који се појављују у српској, македонској и бугарској народној поезији, дошли су лексичком редукцијом у народној етимологији имена трачке богиње Јамбодуле, чији је старији облик Јамбовула, Самбовула. Манистичка улога виле код Срба убедљиво потврђује тачност лексичке везе њеног имена са именом балканско-анадолске Семеле и Сибиле.

Старословенског, тачније орфичког порекла је и вода заборава (стр. 72). То убедљиво потврђује и чињеница да се код Руса вода заборава појављује тек са преводом Тристана и Ижота, који је, како је то већ доказано, пореклом са једног српског предлошка.

Крајњу некритичност писци *Речника* су показали у тумачењу термина Дабо, Дабог (стр. 101). Полазећи од једне заблуде В. Чајкановића, који није знао за постојање трачког бога Дабе или Даве, аутори *Речника* све изданке овог трачког божанства у јужнословенској митологији вежу са руским Дажбогом, иако постоји огромна, скоро непремостива разлика у митској улози једног и другог божанства. Од трачко-анадолског имена Даба, Дава, преко семитског Дава -ол, што значи Дава бог или Зли бог, дошао је грчки облик диаболос, српски диавол, Ђаво. Међутим, паралелно са обликом Ђаво, који нам је дошао преко хришћанства, Словени су се одмах по досељењу на Балкан упознали и са изворним обликом Даба, Дава, који се и после примања хришћанства одржао у богумилским теомахијским легендама и фолклорној традицији. Најпознатија је теомахијска легенда из Мачве о борби Бога и Дабога, за коју је већ утврђено да је богумилског порекла. Према томе, Дабо није никакав хипокористикон од старијег Дајбог, него је облик Дајбог секундарна адаптација од примарног Дабо, настала у дуалистичком теомахијском миту, аналогно Гог и Магог, Прометеј и Епиметеј итд. Код неких малоазијских народа Дабо је означавао вука и приказиван је као хромо божанство. Аутохтоно словенско божанство, које је одговарало трачко-анадолском Даби, зове се Враг. Овај облик лексички потпуно одговара латинском облику Orcus, који је код старих Римљана означавао хтонско божанство. Ако ово имамо на уму да су српске представе Ђавола асимилирале трачко-анадолске, хришћанске и старословенске елементе биће нам потпуно јасно она сложена личност Ђавола у народној традицији Срба и осталих Јужних Словена.

У вези са старобалканским Дабом, Давом стоји и народно веровање о сребрном цару (стр. 272), чији култ код Срба аутори потпуно произвољно доводе или у везу са немачким рударима или сматрају да је старословенског порекла. Сребрни цар се у народној традицији назива Дабог или

Радован, име које потиче од трачког облака Ра-дава, вероватно старог трачког божанства рудника.

Много више грешки аутори *Речника* су направили у објашњењу неких култских и религијских представа које преко хришћанства и неоманихејства потичу из оријенталног митског наслеђа. Аждаја (стр. 1—3) није аспида, како то аутори тврде, што се може лако констатовати не само на многим српским уметничким већ и литерарним споменицима средњег века, Најкарактеристичнија је у томе Похвала кнезу Лазару, која је сачувана у више варијанти и неколико рукописа. Аутори, даље, говорећи о Арханђелу Гаврилу (стр. 7), тврде да је он преузео улогу Дабога. Не само да Арханђео није преузео улогу Дабога, него је у дуалистичким легендама богумилског порекла увек његов противник. То се лепо види и из легенде о Арханђелу и хромом Даби, цару Бавола, једном фолклорном изданку богумилског апокрифа о *Тиверијадском* мору, што аутори уопште не спомињу. Говорећи о другом свету (стр. 110), аутори тврде да је други свет замишљан у виду три света који стоје један над другим, што је потпуно нетачно. Све народне представе о другом свету и небу потичу делом из богумилске, а делом из хришћанске визионарске и апокалиптичке литературе, као што су *Живот Зосимов*, *Путовање три инока светом Макарију*, *Виђење Исаија*, *Виђење Павла*, *Тајна књига*, итд. Оригиналне словенске представе неба објаснио је М. Будимир у једном свом раду *Са словенског Олимпа*, указујући на сличне представе и код осталих индоевропских народа.

Говорећи о народним веровањима о земљи (стр. 141) аутори се уопште не користе чувеним Бјеловарским хронографом, космогонијским и географским чланцима из једног српског рукописа, који се сада чува у библиотеци Балтазара Богишића у Цавтату код Дубровника, и апокрифним средњовековним причама о стварању света, које је почетком овог века објавио А. Мочулскиј. Отуда и неразумевање народних веровања и произвољне тврдње које налазимо у овом *Речнику*.

Једна просто несхватљива омашка аутора јесте тврдња да је врзино коло (стр. 79—81) настало по имену средњовековног мафионичара Вергилија, а у вези са мотивом о тринаестој школи. Врзино коло је, како знамо из Бјеловарског хронографа, а и неких других извора, дошло народном етимологијом од имена Белзевула, Верзевула, оријенталног демона који предводи облаке и који је одлично посведочен и у српском изворном материјалу. Слична је погрешка и у објашњењу Јеремијиндана (стр. 161). Јеремија о чијем је култу овде реч није библијски пророк Јеремија него Хермес Трисмегистос, чији су култ на Балкан, како мисли А. Веселовски, пренели синајски монаси. Он је тек касније идентификован са пророком Јеремијом. Позната молитва о гоњењу змија о Јеремијиндану, као и неки богумилски апокрифи који се приписују Јеремији, једном од богумилских старешина, како читамо у једном средњовековном попису, потичу из такозваног Херметичког корпуса, што јасно показује о идентичности обе ове личности из народног веровања и средњовековних пописа.

Оријенталног је порекла и народна представа о јајету (стр. 155—156), о којем аутори говоре крајње површно и погрешно. Јаје је играло велику улогу у космогонијским легендама свих оријенталних народа, па и

српског, што несумњиво показује једна српска легенда из XVII века, јединствена у светској књижевности, која се сада чува у Музеју српске православне цркве у Београду. У средњем веку био је обичај чувања нојевих јаја на часној трапези, што је имало једну посебну симболику, која нам је позната из *Физиолога*, једне од најчудесније у средњем веку читане књиге. У вези са симболиком из *Физиолога* је чувена представа орла и змије (стр. 226—227) из Дечана, коју аутори погрешно идентификују са алом, и веровање о петлау-змају (стр. 234—235). Аутори, *Речника* не знају да је петлао-змај један фолклорни изданак митске животиње која се у грчким преводима *Старог завета* назива василиск и који је преко наших уметничких споменика прешао у фолклорну књижевност и народна веровања, задржавајући ону исту симболику коју је имао и на уметничким споменицима.

Говорећи о јелену (стр. 160—161), аутори дају доста података о његовом култу код других народа, али врло мало о његовој митској и религијској улози код Срба. То је утолико чудније што је његова култска и религијска улога посведочена у бројним средњовековним рукописима. Уметничким споменицима и запажањима путописаца који су пролазили кроз Србију. Најпознатији је опис А. Бузбека, који је на путу кроз Србију у XVI веку, у Јагодини посматрао један погребни обред и описао гробље које је било искићено бројним ликовима јелена исклесаним од дрвета и постављеним на мотке и кочеве.

Потпуно непознавање лингвистике аутори су показали ту и тамо кад су покушавали да неки митски појам и филолошки објасне. За то је најбољи пример објашњење термина ступ (стр. 277—278) који аутори доводе у везу са словенском речју стуб. Реч ступ и ступан су, како је то објаснио М. Будимир у свом реферату на III конгресу византолога, класичног порекла, а стуб словенског, па међу њима нема ништа заједничког осим случајне лексичке подударности.

Указаћемо још на неке пропусте који су, иако на први поглед мали, ипак значајни за разумевање како су аутори радили на овом *Речнику*. О народним представама раја (стр. 250) аутори говоре површно и уопштено, не спомињући словенске представе раја које су сачуване у вези са Смиљан-планином, како је то врло убедљиво доказао М. Будимир, доводећи је у везу са грчким митским представама о Олимпу и Рипејским планинама из античког и оријенталног мита. За овакве и сличне представе аутори или нису знали или су их намерно изостављали јер нису одговарале њиховој у основи погрешној претпоставци о анимизму као основу српске религије. Слично је и са тумачењима речи дед и старац (стр. 275—276). Иако су о термину дед рекли доста, они нису споменули најважније, то јест да словенска реч дјед потиче од индоевропског корена тет, грчки Тетис, Тетида, која је у Хомеровим еповима „родитељица људи и богова”. Међутим, они цело тумачење религијског значења термина дед управљају у погрешном правцу, па отуда и тврђа да се они као жреци спомињу у списима X и XI века. Било би интересантно чути у којим то списима. Јер термин дед на Балкану најраније је документован у једној латинској исправи из 1066 године, али у значењу родовско-пле-

менског старешине. У истом значењу спомињу се и старци код Константина Порфирогенита у X веку. Говорећи о Словенима у залеђу византијске Далмације, Константин Порфирогенит пише да они немају других старешина осим „старце жупане“. Производна је и тврђа да су у босанској цркви старци заменили деда или дида. У свим познатим изворима о босанским јеретицима старац је нижа титула у хијерархији босанске цркве. Писци наглашавају да су се тако називали и српски монаси у XIII и XIV веку. То није никакав остатак словенског религијског наслеђа, него дослован превод грчке речи презбитерос, речи која је у Правилима св. Василија употребљена за назив монаха у Источној цркви.

Користећи се само новијом грађом, аутори су изоставили велики број митских појмова. Споменимо само најважније: Забел, Мамо, Мамон, Брум, Белзубул, Враг, Фумела, Удин, Увид, као и митске топониме Породно блато, Лебан-град, Ширин-град итд. Овамо долази и један број митских појмова из народне поезије и са средњовековних записа.

Овај мали избор погрешки и нетачности направљен је више са циљем да се покаже како су религијске представе у Срба и осталих Јужних Словена врло комплексне и још недовољно испитане да би се могла писати једна потпуна историја религије, а још мање митологија. Сваки покушај да се напише митологија српског народа само на основу новије фолклорне грађе биће унапред осуђен на неуспех, као што је неминовна судбина и ове књиге.

Видосава Стојанчевић

УЧЕШЋЕ ЧЕХОСЛОВАЧКИХ ЕТНОЛОГА НА VIII МЕЂУНАРОДНОМ КОНГРЕСУ АНТРОПОЛОШКИХ И ЕТНОЛОШКИХ НАУКА У ТОКИЈУ 1968.

Према се ближи време одржавања следећег, Деветог међународног конгреса антрополошких и етнолошких наука, још нису довољно сумирани резултати рада претходног, одржаног пре четири године у Токију, 1968. године. Не би требало да остану незапажени, на овом скупу изложени, резултати рада нарочито појединих европских етнолога и антрополога, међу којима овде истичемо посебно публиковане реферате чехословачких етнолога.

На VIII међународном конгресу антрополошких и етнолошких наука у Токију 1968. године СР Чехословачка била је заступљена са укупно девет реферата, у којима су приказани историјски развој, правци и методе савремене чехословачке етнологије и фолклористике. Етнографски институт чехословачке Академије наука у Прагу исте године је публиковао и презентирао на Конгресу и посебну публикацију конгресног материјала под насловом „Човек и култура II“, (Man, and Cultur, II. Contributions of the czechoslovak ethnologists for the VIII International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences in Tokyo 1968, 119 p. Prague 1968.)

Прва два уводна реферата у овој публикацији, чији су аутори еминентни чехословачки научници — Карел Фојтик и Олдрих Сироватка, првог, а Јан Подолак другог — имају углавном информативни карактер. У оба реферата укратко је приказан историјски развој чехословачке етнологске науке и фолклористике у периоду од половине 18. до почетка 20. века, као старијег раздобља, и од друге деценије нашег века до другог светског рата, па до нашег времена, као раздобља модерне чехословачке етнологије и фолклористике. У сажетој, али језгровитој садржини реферата изложени су правци и путевни развој етнологије и фолклористике у Чешкој и Словачкој, са наглашавањем диференцијација и специфичности у развоју, методама рада и проблематици народне културе ове две етничке и националне средине у оквиру СР Чехословачке. На овај начин праћен је процес формирања етнологије као самосталне научне дисциплине у ЧСР, од почетне фазе њеног издвајања из оквира сродних научних дисциплина (историје, археологије, филологије), до стварања првих етнографских и фолклорних научних институција (на Универзитету, у Академији, оснивања стручних друштава, музеја са специјализованим одељењима, у оквиру којих је вршено прво сабирање етнографске и фолклорне грађе).

Развој методе и теорије у чехословачкој етнологији и фолклористици аутори су приказали у оквиру општих историјских и културних прилика у домовини од првих почетака до савременог периода њиховог развојка. У својим излагањима аутори су дали детаљну анализу научних дела и резултата скупљачког рада и првих напора на пољу изучавања народне културе у Чешкој и Словачкој. У плејади истакнутих чехословачких етнолога, културних историчара и фолклориста, заслужних за оснивање и развој чехословачке науке о народу и његовој култури, аутори су истакли великане: Павела Јозефа Шафарика, Лубора Нидерлеа, Јозефа Добровског, Франтишека Ладислава Челаковског, Божену Њемцову, Карела Јаромира Ербена, Јан Ригера, Франтишека Сушила, Лудевита Штура, Јана Хануша, Јана Колара, Франтишека Бартоша, Павела Добжинског, Леоша Јаначека, Емануела Ковача, Чењека Зибрта, Јиржи Поливку, Вацлава Тила, Андреја Кмета и његову групу у Словачкој (Јозефа Лудовита Холубу, Штефана Мишика, Павела Сохања, Андреј Халаша, Карела Медведицког и Криштофа Хорвата). У периоду уочи и после првог светског рата чехословачка етнографија и фолклористика дале су такође европској и светској етнологији низ запажених имена, као што су: Јиржи Хорак, Карел Котек, Антоњин Вацлавик, Виљем Пражак, Драхомира Странска, Франк Волман и други.

Акцент уводног реферата стављен је управо на савремени период развоја чехословачке етнологије и фолклористике. Аутори су изложили детаљно централни научноистраживачки план и програм, и организационе форме рада у чехословачким научноистраживачким центрима. Резултати врло разгранатог плана и програма рада чехословачких етнолога и фолклориста у последње две деценије били су доста плодни и разноврсни, како по квалитету, тако и по њиховој проблематици. Рад се углавном одвијао на централном плану обраде историје чехословачке народне

културе. Планска етнoлошка и фолклорна истраживања обухватала су класификацију и територијална разграничења националних, етничких и географских подручја (Чешке и Словачке, а у оквирима ових области и целине, Чешку, Моравску и Судете као посебан регион, и западну Словачку, подручје Карпата). Извршено је такође и планско диференцирање социјално-економских категорија: агрокултурних и индустријализованих ареала.

План прикупљања и систематизације грађе обухватао је: дескриптивну, илустративну и архивску документацију. Систематизација грађе оријентисана је на праћење процеса трансформације традиционалне чехословачке народне културе у условима савременог друштвеноисторијског развитка углавном на основу компарација и хеуристичке анализе документације старијег и новијег периода.

Аутори истичу да централно место у проблемима чехословачке етнологије и фолклористике заузимају истраживања индустријских центара и ареала. Овом проблему посвећен је низ монографских студија, од којих су запажене: „Област Кладно“, „Росице-Ославану“, „Готвалдов“ (ранији Злињ) — у Чешкој, а у словачкој — „Жакаровце“, „Хорехоње“.

Рад на етнoлошкој картографији и изради етнoлошких атласа једна је од важних активности савремених чехословачких етнолога и фолклориста. Социјална антропологија такође има значајне чехословачке представнике, чији се рад последњих година оријентише углавном на америчко и афричко истраживачко подручје.

Фолклористику, као развијену научну дисциплину у Чехословачкој, представља плејада истакнутих представника, који су дали и овога пута значајне прилоге европској фолклористици. Чехословачки фолклористи су данас оријентисани, пре свега, на интензиван сакупљачки рад у области народног поетског и прозног стваралаштва и мелоса на основу савремених метода коришћења техничких средстава и модерне класификације материјала. Аутори су овим потврдили неопходност оснивања и активности Архива народних песама у Прагу и Брну, као центра за научну документацију, у коме је оригинална грађа класификована, каталогизирана и оспособљена за научну обраду. Најновије студије, како етнoлошке, тако и фолклорне, обједињују проблематику традиционалног наслеђа и савремених културних тековина у Чехословачкој. Компаративном анализом сабране грађе са подручја индустријализованих и агрокултурних ареала, чехословачки етнологи и фолклористи посматрају утицаје литературе и урбане културе и уметности на савремене форме народног обичајног живота и стваралаштва. Аутори су истакли као посебан проблем у области фолклористике однос колективног и индивидуалног у народном стваралаштву.

Традиционалне историјско-етнографске методе данас су усмерене ка проучавањима старијих и новијих писаних и илустративних извора у Чехословачкој (стarih рукописа, албума, хроника и сл.) Овај правац у етнoлошким проучавањима основао је у Чехословачкој, још у прошлом веку, Зигмунд Винтер (1841—1912).

Проучавање чехословачких етничких региона и народности на чехословачком државном подручју, као и заграничних Чехословака у суседним земљама (Пољској, Румунији, Југославији), такође је представљено значајним резултатима постигнутим у последњим деценијама рада чехословачких етнолога.

Компаративно проучавање специфичних етнолошких и фолклорних проблема у овом уводном реферату је приказано на резултатима истраживања ограничених на уже етничке и културне оквире и оријентисаних ка општим проблемима људске културе. Радови са овом проблематиком представљају значајне теоретско-методолошке прилоге европској и светској етнологији.

Треба посебно истаћи да су аутори уводних реферата документовали своја излагања систематским прегледом делатности научноистраживачких центара у Чехословачкој, регистрима важнијих етнолошких и фолклорних библиографија. Међу ауторима овде су наведена имена данашњих истакнутих чехословачких етнолога и фолклориста, који су својим радом обогатили етнолошку науку, као што су: Карел Фојтик, Олдрих Сироватка, Јозеф Франтишек Свобода, Ј. Беднарик, Јан Мјартан, Божена Филова, и низ других познатих стручњака.

Реферати који следе за уводним чланцима, по својој садржини и избору проблематике приказују савремене правце и методе рада чехословачких етнолога и фолклориста.

Из области проучавања народне материјалне културе Владимир Шојфлер савременим методолошким и теоретским поступком обухватио је проблеме историје грнчарства, са гледишта историје људске цивилизације. Наслов његовог реферата је „Систем класификације грнчарског алата“ („Classification system of pottery-making tools“). Аутор је приступио структуралној анализи најстаријих људских оруђа за производњу. Са критичким приступом концепцији америчке школе Ц. П. Мардока, аутор је у својој расправи пратио у историјској перспективи еволуцију грнчарског оруђа код народа у свету, од најархаичнијих елемената, претеча грнчарског кола, до грнчарске пећи и усавршенијег грнчарског сечива, којима су се људи служили у даљој и ближој прошлости, па до данас очуваних најпримитивнијих грнчарских алатки у Европи и у свету. За нас је од посебног значаја што је аутору савремена југословенска етнолошка литература о народној керамици пружила могућности за компарације на балканском подручју (нарочито студије А. Калмете, Ц. Поповића, М. Филиповића).

Реферат Олге Скаљникове, под насловом: „Улога традиције у нормама модерног живота“ („La fonction de la tradition en tant que norme sociale de la société moderne“), представља нов правац у савременој чехословачкој етнологији. У овој расправи ауторка третира проблеме структуралних промена у народној култури, и улоге етнологије и етнографске документације у анализи актуелних проблема интердисциплинарних — етнолошких, социолошких и културно-историјских проучавања. Ова расправа је посебно оријентисана ка резултатима савремених истраживања

чехословачких етнолога у градским и сеоским срединама, индустријализованим регионима и чешким енклавама ван домовине. Као основни проблем, у расправи се истичу социјално-економска укрштања у условима историјско-политичког развитка људских друштава и заједница, посебно у условима етничких и социјално-економских диференцирања. Феномени традиционалне културе посматрани су у процесу њиховог уклапања у нове, савремене социјално-економске оквире, и у обрнутом смеру: утицај нових друштвених односа на губљење традиционалних друштвених норми.

Карел Фојтик својим рефератом обухвата актуелну тему савремене европске етнологије на подручју историје људске поделе рада. Наслов реферата је „Професионалне групе у развоју народне културе у средњој Европи” (*Professional groups in the development of folk culture in middle Europe*). Расправа је прилог теоретским и методолошким поставкама „културних модела”, у којима основни проблем представља улога „активности интерних и екстерних фактора”, у одређивању културних форми у одређеним историјским епохама. Одабран је средњовековни период културног развитка Европе, у коме се формирало европско цеховско друштво, које је дало значајан допринос људској култури.

Остала четири реферата обрађују теоретске и методолошке проблеме из области фолклористике. У реферату Олдриха Сироватке, под насловом: „*Influence and reception in the inter-ethnic relations of folk bell-letters*”, расправља се о веома значајном и актуелном проблему европске етнологије и фолклористике, који се односи на појмове „утицаја и примања”, или „имитације” у области народне културе и уметности, посебно у народној књижевности, и међусобним односима народне књижевности и литературе у условима међуетничких односа. Аутор истиче значај критичког приступања у изучавањима улоге компаративних проучавања миграција и њихових утицаја на формирање сижеа у традиционалној народној европској књижевности, а посебно услова индивидуалног и колективног народног стваралаштва. Проблеми интеретничких односа у миграционим кретањима са гледишта преношења и примања сижеа, као и страних утицаја у народном књижевном стваралаштву, стављени су у први план расправе. Релације у утицајима и примањима, са гледишта „*prius—posterius*”, разматране су веома стручно на конкретним примерима народних легенди, поетских мотива и прозних сижеа европског народног стваралаштва. Аутор истиче своје схватање да је народно поетско и прозно стваралаштво оригинално у свом корену, и независно од „примања”, али да је увек променљиво, што је поткрепио, између осталог, примерима из германске и словенске митологије. У закључку свога реферата, аутор је посебно нагласио негативан утицај механичке интерпретације „примања и утицаја” или „имитације” на рачун „супериорних” и „инфериорних” нација и култура, који представљају у основи националистичке и расистичке тенденције у фолклористици и уопште у науци. Оцењујући миграциона кретања као одраз међуетничких односа и као у суштини позитиван процес у стварању тешњих културних контаката између догле разједињених и непознатих људских гру-

па и култура, аутор закључује да је то специфичан пут ка формирању јединствене културне људске заједнице, ка стварању снажног јединства и кохезије међу, иначе, разнородним националним традицијама и културама.

Следећа два реферата представљају целину са претходним. Јаромир Јех у свом реферату под насловом: „Сплет варијанти у народном прозном усменом стваралаштву“ (Chain variability in oral prosaic reproduction), компаративном анализом прати проблематику варијабилитета у фолклорној композицији. Низом примера стилизације варијаната у европским и посебно словенским изворима народне књижевности, аутор је издвојио њихове главне типове и извршио следећу класификацију: поделу на паралеле, међусобно само временски повезане; варијанте, територијално тако ограничене да не могу да буду ретроспективно проучене, нити се међу њима може успоставити директна веза; публиковане књижевне теме, у односу на народни текст; варијанте сакупљене у етнографској теренској грађи (експерименталне) — оригинали и контрола поновним бележењем (варијабилност репродуковања).

Карел Хоралек такође поставља у свом реферату проблеме варијаната и њихових мотива, али на примерима прозног народног стваралаштва. Наслов његовог саопштења је „Прича о двојици браће“, („La conte de deux frères — Anubis et Bata“), са поднасловом „Ретроспективан поглед на оријенталне варијанте“. Ограничавајући се на ужи проблем, само једне врсте прозних варијаната, аутор је приступио методолошкој анализи монументалне литературе старог Египта на основу једног типа варијаната који се фрапантно поклапа са прозним творевинама европских и азијских народа. Развијајући даље компаративну анализу варијаната са европског, азијског и афричког континента, аутор је дошао до оригиналних хипотеза о генези ово типа варијаната из оријенталних мотива. Значајно је ауторово мишљење и хипотеза о једновременом постојању ових типова варијаната и ових мотива на разним странама света, потпуно независно једних од других. На тај начин, аутор сматра да оне добијају интернационални културни карактер, што је посебно истакао оригиналном класификацијом ове врсте народног стваралаштва на ове групе: варијанте азијских народа (Турака, Иранаца, Кавказаца, Индијца, Монгола и народа далеког Истока), и варијанте јужног оријента. Међу овим категоријама аутор разликује азијске варијанте, карактеристичне као бајке, и варијанте са египатског подручја, новелистичког карактера.

Последњи реферат, чији је аутор Дагмар Клямова-Рихнова, надовезује се на претходни по расправљању о варијантама источњачких мотива, али на примерима ликовног народног стварања. Наслов овог реферата ограничава садржај на специфичности проблема европске митологије, у односу на митологију старог блиског истока: „Quelques réflexions sur les motifs démonologiques en Europe et leurs sources en Proche-Orient-Ancien“. На примерима месопотамских демонолошких мотива у литерарним изворима, ауторка је развијала своју концепцију структуралне анализе ових мотива у ликовној уметности (сликарству, архитектури) и у књижевности. Са тог аспекта ауторка анализира мотиве патприродних

бића и митолошких хероја. Ауторкињу пажњу посебно привлаче магијски елементи у литератури, који садрже управо елементе источњачке демонологије. На примерима демонолошких мотива старог блиског оријента у фолклорној литератури, ауторка је извршила систематску поделу на ове категорије: на литерарне изворе — епопеје, митове, бајке пословице; на варијанте демонолошких мотива; на варијанте по њиховом литерарном стилу — метафоре, хиперболе, пародије, параболе и паралеле; на правно-административну документацију — клетве, заклинања, проклињања, и вотивне елементе; на уметничку документацију — декорације, скулптуре, предмете свакодневне употребе и ритуалне објекте. На примерима једног, најраспрострањенијег источњачког демонолошког мотива — змије и аждаје (змаја), у прозним и поетским народним творевинама, веровањима и обичајима, ауторка на врло инвентиван начин у предњи план своје оригиналне структуралне анализе поставља „квалитет” израза и намене, функције третираног мотива (напр. у изразима изненајања, застрашивања, хиперболе људске снаге, метафоре природних појава, натприродних феномена). За нас је посебно интересантно и значајно то што је и у овом запаженом реферату југословенска фолклорна литература послужила ауторки у компаративним анализама. Али, она је у томе, треба напоменути, поступила доста једнострано и оскудно, јер паши извори ове врсте пружају за ове мотиве нарочито богату компаративну грађу.

Како се може закључити из приказаних реферата чехословачких етнолога, који су се научно афирмисали на овом значајном међународном скупу, чехословачка савремена етнологија и фолклористика су се у својим оријентацијама укључиле у оквире савремене европске и светске етнологске науке, како по проблематици, тако и у погледу научних метода и теоретских поставки. Тежиште интересовања чехословачких етнолога је, како се из изложених реферата може пратити, углавном на изучавањима националних културних карактеристика у оквиру европске културне заједнице и људског друштва у целини, како у прошлости, тако и у најновијем, социјалистичком периоду развоја њихове домовине. Несумњиво да је учешће чехословачких етнолога и фолклориста на овом међународном научном скупу обележило значајну фазу у развоју чехословачке етнологије, а у погледу квалитета, пружило значајне доприносе савременој етнологској науци у свету. Посебно је овај међународни научни скуп изгледа отворио нове перспективе у развоју савремене чехословачке етнологије, потстичући стручна и научна саветовања у домовини, у које се може убројати и организовање скоре међународне конференције о проблемима методологије проучавања промена у чехословачкој традиционалној култури, заказан за крај ове (1972) године.

Мадалена Веселиновић-Анђелић

ЗНАЧАЈНА КЊИГА МАБАРСКЕ НАРОДНЕ ПОЕЗИЈЕ

MAGYAR NEPDALOK I, II. SZERKESZTETTE ÉS A BEVEZETŐT ÍRTA
ORTUTAY GYULA. VALOGATTA ÉS JEGYZETEKKEK ELLÁTTA KATONA
IMRE. Budapest 1970. Szépirodalmi könyvkiadó, 850.1.

Мабарска фолклористика обogaћена је недавно у једној изванредној и значајној књизи мабарских народних песама у редакцији Буле Ортутаја, који је аутор и уводне студије, а избор песама је извршио и књигу снабдео белешкама и тумачењима Имре Катона.

Има већ девет година како је познати мабарски истраживач фолклора Була Ортутај издао са својим сарадницима три књиге мабарских народних приповедака, а 1968. објавио је, у сарадњи са Илдиком Кризом, књигу мабарских народних балада. Сада се појављује са мабарским народним песамама у две књиге, у сарадњи са Имреом Катонем. Тиме би била закључена планирана серија из области мабарског усменог стваралаштва.

У својој богатој и исцрпној уводној студији Ортутај расправља о питањима која су од одсудног значаја за мабарско усмено стваралаштво. Пре свега, откриће мабарске народне поезије, њена карактеристична обележја и пресудне тренутке њене, повезаност са уметничком поезијом, указујући на нове поставке и нова гледишта у светлости нових података. Он нас сигурном руком, одлично познајући материју, води кроз историју мабарске народне поезије, која постоји већ од XVI века забележена у рукописним песмарицама поред Дијана и Венуса. Има нар. песама и у путописима, и у дневницима, и у споменицама и поред тога што су биле потискиване све до XVIII века: кроз дуге векове народна песма у Мабарској била је забрањивана, штавише сматрало се грехом слушати је. Указујући на то да се интересовање и откривање народне поезије обично повезује са Хердером и општим европским интересовањем, односно да је оно било овисно о таласу моде европског укуса онога времена, Ортутај износи да је само Хердеров и Гетеов утицај дубљи на Ердељија и Кризу, али да је интересовање отпочело у самој Мабарској већ много раније, када су 1782. Рат у „Magyar Hírmondou” и касније Реваи позивали широм земље на скупљање народних песама. Затим 1831. из Естергома, а следеће, 1832, из Комарома долазе позиви Мабарској академији наука за скупљање народних песама, и ових година широм целе земље отпочиње сакупљачки рад. Нешто касније јавља се могућност да се уз текст песме бележи и њена мелодија, што је намеравао и Ф. Лист, али није могао и да оствари своју замисао. Време од појаве три свеске Јаноша Ердељија, објављене 1846—48, па све до Кризине збирке *Дивље руже* (Vadrózsák, 1863) означава деценије тријумфа мабарске народне поезије: њено откриће и политичку важност. Скупљање народних песама прешло је тада у ши-

роки, демократски покрет: војници, сељаци, учитељи, свештеници, „чистосрдачне“ домородне девојке (széplelki honleányok) — сви су се дали на бележење и сакупљање народног блага.

Прелазећи на историјат сакупљачког рада у XIX веку, Ортутаи говори о истакнутијим сакупљачима и њиховом раду, који је у многоме отежан политичким моментима у време Баховог апсолутизма (Апафи) Вредни сакупљачи били су: Булаи, А. Арањ, Варга, а пред крај столећа А. Катона, А. Калмањ, Б. Викар, Шепреди и други, али се изнад свих истиче сакупљачки и истраживачки рад Б. Бартока и З. Кодаља, који су постали узор не само мађарских него и европских размера. Расправљајући о питању шта је заправо народна поезија, Ортутаи полази са становишта М. Горког да је „народна поезија колективна усмена поезија раног народа“, а затим на хегелијанско одређивање (а што је становиште и Хердера и браће Грим) — да је „сваки народ песник, позван да раскрили извесне снаге које се крију у њему, да би повећавао свет духа“. Ортутаи истиче да су истраживачи могли да уоче да је у стварању и чувању народне поезије водећу улогу имао сиромашни слој народа, онај који је живео под најтежим условима, почев од доба феудализма па све до капитализма. Чак и такозвана бећарска песма политичке садржине плод је најсиромашнијег човека; највредноснији материјал налазимо баш у песмама овог слоја.

Ова свестрано обухваћена студија расправља и о процесу стварања, анализира питање облика и садржине, давања и примања од других народа.

Избор материјала за ову досад најбогатију и најразноврснију збирку мађарских народних песама извршен је веома брижљиво и стручно. Приређивачи су од око тридесет хиљада песама (укључујући овамо и варијанте) одабрали око две хиљаде триста, обухватајући сва географска подручја Мађарске. Грађа је распоређена по њеној унутрашњој повезаности, текстуалној и конструктивној, одабрани су најлепши, најздравији примери и песама и варијаната, а овога пута угледале су дана и оне варијанте и типови који су се досад крили, непознати у рукописном и архивском материјалу. Приређивачи су обратили пажњу и на то да приказивање песничког стваралаштва мађарског народа представе као повезану целину са историјским, географским и етнолошким појавама, да мађарску народну поезију прикажу у што ширем дијапазону.

Пошто се објављује без мелодије песама, ова збирка има за циљ да укаже и на лепоту самога текста, на скривене песничке таленте, да покаже какво дејство може да има сâм текст, његова садржина, да поред звучних и ритмичких ефеката и текст заслужује пуну пажњу.

Од огромног материјала који је приређивачима стајао на располагању, од класичних врста одабране су најбоље љубавне, војничке и винске песме, а од мање познатих врста (успаванке, тежачке, кубикашке итд.) издвојене су песме из рукописних збирки. Белешке уз њих које је саставио веома савесно и подробно Имре Катона, показујући и овога пута своје огромно познавање материје, садрже све податке о песми: њен извор, име сакупљача и остале податке, као нпр. повезаност песме

или сличност са већ познатом или раније објављеном песмом. Затим, ова збирка садржи много више врста и типова песама него ли до сада објављене, заступљено је цело језичко подручје Мађарске, а означено је и место и време настанка песме.

Овде ћемо изнети само неке изводе из њих, као и садржину збирке.

Успаванки (Bölcsödalk) има о природи која спава, о запосленим родитељима, о обећавању поклона, улепшавању будућности. Ове су песме скупљене у скорије време, те се овога пута први пут објављују. *Дечје песме уз игру* (Gyermekmondókák, játékdalok) по пореклу су веома различите. Неке указују на шаманску бајалицу, а има их са прилично неразумљивим текстом али уз разне дечје игре он није увек ни битан. *Стихована казивања* (Verses mondások) пригодне песме, које, ако се римују, изазивају шаљива расположења. Најразличитије садржине, блиске су ругалацима. *Загонетке и шталнице* (Találós mesék) уобрајају се у мању епiku; казују се на друштвеним скуповима, свадбама. Мало их је скупљено; неке су старе неколико векова, а неке су међународне. *Песме које везују* (Árosító) говор о субјективним осећањима. Пева их омладина на прелу, свадби, у недељу по подне, на круњењу кукүруза; умеју да буду и шаљиве. *Љубавне песме* (Szerelemi dalok) најбројније су. Заузимају у сваком погледу средишње место. Подељене су на многе групе, зависно од лирских ситуација, осећања и типова. Алфелд је дао највише песама ове врсте, а најархаичније су оне са пограничних крајева Мађарске: секељске, чанговске и молдавске. И у овој збирци их има највише. *Стихована љубавна писма* (Verses szerelemi levelek) разликују се од устаљених облика народне лирике. Она су без мелодије, не живе у усменом предању, него су угледале дана у тзв. свескама „ропува“ (код нас „шунд“; у Мађарској ова је литература растурана, у свескама, по вапшарима), из којих су невеште руке преписивале и на тај начин доспеле у разне песмарице. Њихови аутори су сеоски учитељи, кантори и слични полуписмени људи, а песме су пуне општих места. *Песме девера* (Vőfély versek) сличне су стихованим љубавним писмима, чак су им и аутори исти. Садрже вековима чуване обичаје. *Сватовске песме* (Lakodalmi énekek) међу собом се веома разликују, зависно од прилике и од састава сватова. Са становишта фолклора ове песме су читава ризница. Понеки пут се у исто време јављају и мелодија, и текст, и плес, и игра. Оне су се сачувале из средњовековних песама, такозваног „натецања цвећа“ (virágok vetékedése). Текстови су груписани по сватовском реду: опраштање невесте. њена песма итд. *Винске и песме весеља* (Bordalok, mulató póták) везане су за неку прилику као сватови, имендан, берба, забијачка, весеље у крчми и сл. То су ведре, мужевне песме, а смисао им је вино и похвала пијења. И у овим песмама се осећа утицај уметничке песме. У збирку су унети оригинални народни или фолклоризирани текстови. Највише оваквих песама је скупљено у покрајини Зала, Шомођ, Барања, Чонград, иако су познати вински крајеви околина Јегра, Бенђеша и Токаја. Мало је забележено и са дунавско-потиског подручја. *Плесне песме* (Tánc

dalok) исто су пригодне, али их има мало и оне су везане само за плес. Постоје већ од XV — XVII века. После љубавних њих има највише. Овима су блиске *Плесне речи* (Táncszók) које су сасвим пригодног карактера: подстрек на плес и добро расположење, сватовски узвици који нису сасвим везани за плес, али су зато увек за добро расположење. И њих има у рукописним песмарицама изм. XVI и XVII века. И оне су ведре: шаливе или подругљиве, неки пут и љутите. *Подругљиве, шаливе*, (Csúfolók, tréfás és gúnydalok) већином су ведре и друштвене. У њима село или мање заједнице исмевају поједице, занимања, народност, супротан пол и сл. Оне досежу до старих времена. *Здравнице, празничке песме* (Köszöntők, ünnepi dalok) садрже сватовске, новогодишње, ускршње, прескакивање ватре на Ивандан. Празнични обичаји везују се за знаменитије термине, почетак године, пролећа, лета, итд. Мање групе иду од куће до куће да изразе добре жеље. Већим делом су то врачања за бериђет, а и за отклањање болести. Код ових песама је уобичајено тражење поклона. Ови обичаји су још предхришћански, али су временом попримили и црквене обичаје. Ову групу песама могли бисмо да упоредимо са нашим коледарским. *Песме уз рад* (Munkadalok) су дрвене, широм света познате. Рад који се одвијао пре механизације био је праћен песмом. Већ у XI веку мања легенда о св. Гелерту спомиње песму уз млевење, али ових песама има мало. Збирка има и неколико *бокгерских песама* (Bakterpótlók), које су дошле до Мађара немачким посредством. *Просјачке песме* (Koldusénekek) говоре о горској судбини просјака, траже милостињу и благосиљају. Највише их има са подручја јужног Алфелда. У *Вашиарским* песмама (Vásári kikiáltások, árusdalok) продавци иду своју робу. Оне су без икакве поезије. *Бајалице* (Ráolvasások) везане су за чини (бајање) ради лечења или да се болест одагна. Оне су већином у прози или ритмичкој прози. Мало има правих стихова. *Песме које казују клетву* (Atokdalok) блиске су понеким љубавним и веома су искрене. Има их из свих крајева. *Песме горчине* (Keservesek), којих је некада било на свим подручјима Мађарске, а које су песме старог стила, песничким сликама изражавају тугу и огорчење због усамљености, старости, удаљености, нечије зависти. Секељи у Буковини изражавају у овим песмама тугу (горчину) због социјалне неправде. *Тужбалице* (Sirato énekek) прастаре су, везане за конкретан догађај, не понављају се и зато их је тешко забележити. Неки пут се могу наћи у прозном облику. Болно казивање прекидају нарикаче. Постоји више типова тужбалица: за мртвим, за вереницом, за војником, за исељеником, штавише и за изгубљеном стоком и новцем. Мртваца обично оплакује блиска женска рођака: супруга, мати или одагласла ћерка. Оне имају прилично заједничког са нашим тужбалицама, само што се међу мађарским налази приличан број у прозном облику. Већина *Историјских и витешких* песама (Történeti és vitézi énekek) књижевног је порекла, полународног карактера, више-мање фолклоризираног. Сачувани су поједини циклуси и неговани су од средњег века па све до XIX века (турска освајања, куруци), али се не зна како су и када доспеле у народну поезију. Много ових песама сакупио је Л. Калмањ на југу Алфелда. *Ускочке песме* (Vajdosb énekek) новијег су порекла, а наставак песама из доба куруца. У сродству су са песмама странствовања, песмама робова,

бећара и војника, као и тужбалица. Ове полупепске полулирске песме говоре о сирочадима, разочараним љубавницима, војницима отргнутим у далеки свет, сиромашним младићима, бећарима. Неке имају баладичних елемената. Иако говоре у првом лицу, оне не приказују само појединачну судбину, него дају типичне и опште слике; највише говоре о одласку и расанку; ускок прича туђину своју невољу, усамљеност, носталгију. Ових песама има широм земље. Блиске њима су *Песме пугника* (*Vándor dalok*). То је репертоар калфи који су, да би постали мајстори, морали три године странствовати. Ових, међутим, није много забележено. *Песме 48-е* (*48-as dalok*) заузимају у мађарској народној поезији посебно место. У суштини и то су војничке и историјске, али се ипак разликују од њих, јер су пратиле све догађаје и опевале готово све битке 1848, као и популарне вође: Кошута, Бема, Дамјанића, Перцела. Највише опевају Кошута; ове песме су доста познате и код Словака. О овим догађајима и личностима певају многе песме уметничког порекла, али којима је творац њихов пао у заборав. Највише их је забележено у јужном Алфелду. *Војничких песама* (*Katoná dalok*) има веома много: после љубавних и шаљивих највише. У њима су верно описане судбине војника који служе у странијој војсци и боре се за туђе интересе. Њихово сакупљање пада у време владавине Фране Јосифа. *Пастирске песме* (*Pásztor dalok*) везују се за одређено занимање. Пастирци су били идеализирани јунаци сељака и служинчади на господарском имању. Песме о пастирима и бећарима се често испреплаћу. Оне су архаичније од већине народних песама и имају више епских елемената. *Песме бећара* (*Vetyárdalok*) настајале су у доба распадања феудализма. Војни бегунци, кметови (јобаби) лишени својих права, заблаудели и прогањани младићи били су приморани на нередован живот. Ове песме су већином из XIX века, и у њима народ идеализира до хероизма бећаре. Највише има ових песама у Барањи, Бакоњу, шумовитим деловима Палоца. *Песме о робу* (*Rabénekek*) (или: затворске песме већином су изм. XVII и XVIII века. Врло су блиске бећарским. Има их на подручју Алфелда, у Ердсју и Молдавији, а у околини Сегедина их је сакупљао. Л. Калмањ. *Песме служинчади* (*Szolgadalok*) опевају аграрни пролетаријат. *Жетелачке* (*Aratódalok*) везане су за рад, а и друге за време рада. *Песме кубикаша* (*Kubikásdalok*) карактеристичне су за онај слој мађарских радника који су радили на изградњи путева и жељезничких пруга. То су мужевне песме, као и пастирске и војничке. *Песме шумаша* (*Summás dalok*) (шумаша: полуслужинчад на великим поседима, полупољопривредни радник који је уговором био везан са осталима у групи), *Песме дуванских радника* (*Kukásdalok*) локалне су садржине, као и кубикашке и шумашке. *Творничке народне песме* (*Gyűrti népdalok*) унеколико се разликују од ранијих. *Американске песме* (*Amerikás dalok*) говоре о иселавању у Америку: опроштај, путовање, живот у туђини. Највише их је сакупљено на домаћем тлу.

На крају књиге налази се речник, објашњења мање разумљивих речи у песмама.

У књизи *Magyar népdalok* проговорио је цео мађарски народ о најстаријим временима до данас, пред нама се отвара живот малог чове-

ка, од колевке до гроба, у радосним тренуцима, као и у оним најтежим. Ова књига нам је показала праву вредност песама, и без мелодије, приказала нам је огромно богатство мађарске народне поезије, како у врстама, тако и у варијантама и емоцијама. За ову књигу велике вредности приређивачима (састављачима) треба одати заслужено признање.

Петар Влаховић

ЈЕДНА СТУДИЈА О ДИНАМИЦИ ФИЗИЧКОГ РАЗВОЈА УЧЕНИКА

Др Божина Ивановић: ДИНАМИКА ФИЗИЧКОГ РАЗВОЈА УЧЕНИКА
ТИТОГРАДА, Биолошки завод, Титоград, 1970, с. 113.

Дело др Божине Ивановића, за проучавање физичко-антрополошких и других карактеристика становништва Црне Горе (у овом случају деце и омладине), нова је и веома значајна студија, у којој је стручно, применом егзактних метода, указано на динамику развоја ученика Титограда, а унеколико читаве Црне Горе, па и Југославије.

Први пут у историји наше антропологије пред нама је антрополошка студија аутора из Црне Горе, која по методу, затим начину обраде, садржини и предмету проучавања, чини епохалну прекретницу у физичко-антрополошким истраживањима црногорског становништва. Ову, на први поглед уопштену констатацију (јер ће о појединостима бити речи касније) потврђује макар и летимичан осврт на историјски развој антрополошког проучавања становништва Црне Горе.

Историјски посматрано, у ранијим радовима, с изузетком парцијалних истраживања по другом светском рату, што све Б. Ивановићу није било непознато, главна пажња посвећивана је у првом реду расним карактеристикама становништва Црне Горе. Међу првима се овога посла прихватио још 1884. године бечки лекар-антрополог А. Вајсбах, који је нешто пажње у склопу студија о становништву Јадранског приморја посветио и Црногорцима.¹ У. Врам је изнео неколико уопштених антрополошких опсервација о црногорском живљу.² Ј. Ердељановић је с успехом проучио неке проблеме етничке антропологије у црногорским брдским племенима, као и етничке прилике у старој Црној Гори. У тим својим радовима открио је до тада непознат варијетет медитеранида (код племена Куча) дубоко у јадранском залеђу, а затим утврдио етно-антрополошко сродство Бокеља

¹ A. Weisbach, *Die Serbokroaten der Adriatischen Küstenländer*, Zeitschrift für Ethnologie 16, Berlin, 1884.

² U. Vram, *Osservazioni antropologiche nel Montenegro*, Atti Soc. Romi di Antrop. 9, Roma, 1905.

и Црногораца.³ Са сличног (етно-расног становишта) бавио се на тлу Црне Горе и Р. Питара.⁴ Утврђујући етногенезу Југословена, по првом светском рату (1920. године), посветио је извесну пажњу црногорском живљу наш први антрополог др Н. Жупанић.⁵ Касније се расном проблематиком на црногорском подручју бавио читав низ истраживача, страних и домаћих, међу којима: В. Лебзелтер,⁶ Б. Шкерљ,⁷ Б. Малеш,⁸ О. Ронди,⁹ Ј. Чекановски,¹⁰ Д. Недељковић,¹¹ Ј. Валшик¹² и други.

Црна Гора, дакле, као што се види, до појаве дела Б. Ивановића није имала из своје средине стручњака-антрополога, који би се свестраније и дубље посветио виталним антрополошким питањима (Граба С. Раичковића, сабрана између два рата под руководством Ј. Ердељановића, пропала је у другом светском рату, а њен сабирач је ускоро по ослобођењу умро). Парцијалне, али корисне радове регионалног значаја, за етничку и физичку антропологију, по другом светском рату, дали су Ј. Вукмановић (Паштровић),¹³ затим А. Лопашич¹⁴ и наш вредни физички антрополог др Живојин Гавриловић,¹⁵ а у извесној мери и П. Влаховић.¹⁶

Сви ти прилози су корисни, али са данашњег научног становишта многи од њих су периферни за физичку антропологију, а уз то најчешће сувише уопштени, без конкретних и егзактних анализа. Међутим, студија

³ Ј. Ердељановић, *Стара Црна Гора*, Српски етнографски зборник, књ. ХХХИХ, Насеља 24, Београд, 1926; *Етничко сродство Бокела и Црногораца*, Глас САН ХСХИ, Београд; *Кучи, племе у Црној Гори*, Српски етнографски зборник VIII, Насеља 4, Београд, 1907.

⁴ E. Pittard, *Les Monténégrins*, Rev. Anthropol. 27, Paris, 1910.

⁵ N. Županić, *Etnogeneza Jugoslovena*, Rad JAZU 222, Zagreb, 1920.

⁶ V. Lebzelter, *Zur Rassengeschichte der Jugoslaven*, Vjesnik hrvatskog arheološkog društva 16, Zagreb, 1928; V. Lebzelter, *Rasse und Volk in Südosteuropa*, MAGW, 59, Wien, 1929.

⁷ V. Škerlj, *Geografski vestnik* 4, Ljubljana, 1928.

⁸ Б. Малеш, *Динарски тип и расне одлике нашег народа*, Југословен I, Београд, 1932; исти, *О динарцима светлије комплексције*, Гласник ЦХЗ 17, 4, Београд, 1934; исти, Соц. медицински преглед 8, Београд, 1936; исти, *Књига о Балкану II*, Београд, 1937.

⁹ O. Rondi, *I popoli balcanica*, Roma, 1929.

¹⁰ J. Czekanowski, *Zur Rassenkunde der Serbokroaten*, Slav. Rundschau 6, Praha, 1934.

¹¹ Д. Недељковић, *Истрајност као специјална одлика јужњачке варијанте динарског психичког типа*, Годишњак Скопског филозоф. факултета I, Скопље, 1930; исти, *Раса и расизам*, Скопље, 1937.

¹² J. Valšik, *Szarnogorscy z okolicy Durmitoru*, Przegląd Antropol. 8, Poznań, 1934; исти, *Etudes anthropologiques sur les Monténégrinus di Durmitor*, L'Anthropologie, том 47, Paris, 1937.

¹³ Ј. Вукмановић, *Паштровићи — антропогеографско-етнолошка истраживања*, Цетиње, 1960.

¹⁴ A. Lopashich, *Negro Community in Yugoslavia*, Man 58, 231, London, 1958.

¹⁵ Ж. Гавриловић, *Неке антрополошке особености Црногораца*, Зборник радова LXHI, Институт за медицинска истраживања, 8, Београд, 1960; исти, *Прилог познавању утицаја послератне миграције на телесно стање Црногораца настањених у Војводини*, Посебна издања Матице српске, Нови Сад, 1960.

¹⁶ П. Влаховић, *Неке етничко антрополошке карактеристике села Црне Горе на Дурмитору*, Гласник Етнографског музеја на Цетињу, књ. 2, Цетиње, 1962.

страница литературе у азбучном регистру на крају књиге (с. 105—112) показују да је аутор дубоко и свестрано ушао у проблематику о којој расправља и која је предмет његових истраживања, јер, на одговарајућим местима у тексту, увек се и у правом тренутку позива на изворе и литературу, објављену не само у нашој земљи, већ и ван њених граница. Дакле, *истраживања у погледу изучавања раста и развоја омладине код нас и у свету, која су вршена и публикована до изласка из штампе Ивановићеве књиге, зналачки су и богато у њој искоришћена*. Анализом литературе, а пре свега резултата својих егзактних истраживања, др Ивановић је уочио све битније законитости и указао на одступања која се јављају на бројним параметрима (висина и тежина тела, ухрањеност, обим груди и други елементи значајни за биотипологију и њену предиспозицију).

Овде су поменуће неке важније карактеристике студије др Божине Ивановића, мада њих има знатно више, па је због ограниченог простора боље остати на оном што је опште и од ширег научног значаја, а посебно указати на новине које су овим радом унете у антрополошку методологију.

На првом месту мора се истаћи ауторова оригиналност, како у концепцији, тако и у обради материјала и проблема у целини. Наиме, није реч само о једној групи деце и омладине узраста од 7 до 18 година, како се то у наслову скромно каже" . . . физичког развоја ученика Титограда", већ је кроз то, зналачки употребљеним упоредним материјалом, проблем знатно шире захваћен, *што ову студију сврстава у ред синтеза, не никако уског, већ оних које имају широк и општи значај*.

Антрополошка наука, и не само она, већ и њој сродне дисциплине, обогаћена је овом студијом др Божине Ивановића у толикој мери да му у том погледу могу позавидети и у свету познати појединци или колективи института, чак и са веома дугом традицијом. *Човек овде није проматран, што је веома значајно, само као биолошко биће, већ у светлости свих чинилаца који делују на његов развој у савременим условима* (географска средина, друштвени, историјски, социјални и други фактори). Најкраће речено, то је рад који представља полазну тачку за решавање не само антрополошких већ и бројних других карактеристика, пре свега становништва Црне Горе, а потом његовог односа и места међу другим нашим, па и неким европским, првенствено словенским народима. Чињеница да се аутор, др Б. Ивановић, ухватио у коштац са веома обимном материјом, коју је с успехом савладао, свакако се мора поздравити у нашој науци, макар од оних који су, колико-толико, упућени у тежину и значај разјашњавања веома замршених етногенетских питања.

Зналачко владање инструментаријумом, егзактност, прецизност, осећање мере да се истакне оно што је битно, јасноћа у излагању у којој супарне цифре не представљају никакав замор, одлике су које, између осталих, красе ово значајно дело. *Аутор ове студије у потпуности је савладао технику научноистраживачког рада „мерења на живом“*. Методолошки он је успео да скице и графиконе сједини са јасноћом стила и тим читаоцу још више приближи и предочи резултате својих пионирских истраживања проблематике ове врсте.

Можда се, евентуално, неки истраживачи ове проблематике неће у потпуности сложити са неким овде изнетим оценама. Али, ипак, нико не може побити чињеницу која је, по мом мишљењу, главна, да је студијом др Божине Ивановића, „Динамика физичког развоја ученика Титограда“, антропологија у Црној Гори први пут постављена на савремену научну основу. Ово није никаква фраза нити похвала, већ необорива научна чињеница, коју свако мора признати, уколико је иоле објективан у оцењивању радова ове врсте.

Дакле, пред нама је дело за које је вредело уложити труд и напоре који нису били мали, а од посебног је значаја и полазна је тачка при физичко-антрополошком изучавању савременог становништва Црне Горе у целини.

ПРИКАЗИ

Dr Fanula Papazoglu: SREDNJOBALKANSKA PLEMENA U PREDRIMSKO DOBA, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djela XXX, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 1, Sarajevo, 1969, стр. 497.

Наша научна литература обогачена је једним веома вредним делом, за које је било неопходно много воље, напора, изванредног стрпљења и, разуме се, познавања извора и литературе. Реч је, наиме, о средњобалканским племенима у предримско време: Трибалима, Аутаријатима, Дарданцима, Скордисцима и Мезима, о којима су наша знања, све до појаве овог дела, била веома мутна. Др. Ф. Папазоглу, проф. Филозофског факултета у Београду, кроз изворе и литературу, успела је да разјасни многа питања из веома сложене историјске и етничке прошлости ових заједница, упркос томе што оне нису чиниле „једну целину ни у етничком ни у политичком смислу“. „Заједнички су им били само географска средина у којој су живели и привредни и историјски услови под којима су се развијали“. Проф. Ф. Папазоглу била је сучена са низом тешкоћа. Али она их је зналачки преборила и успела да продере у веома сложене етногенетске процесе заједница које су се развијале у раздобљу од V до I века пре нове ере на централном балканском подручју. Рад на овоме делу био је утолико тежи јер „Трибали, Аутаријати, Дарданци, Скордисци и Мези нису имали ни великих градова ни трајних грађевина који би одолели зубу времена ни уметничких творевина у којима би били утиснути њихови

ликови, изражене њихове мисли и веровања. Они нису створили дела која би могла да привуку пажњу радозналих суседа и намерника и да се на тај начин сачувају од заборава. Нису имали ни књижевности која би с поколења на поколење преносила њихова предања, њихова искуства и животне погледе. За разлику од медитеранских народа, они нису класали камен, нису вајали, нису сликали. Нису оставили за собом ниједну своју ликовну представу, ниједну исписану реч“. Па ипак, упркос свему, како веома документовано и прегледно истиче проф. Ф. Папазоглу, „та племена ипак нису остала анонимна за сва времена“ јер, „њихове земље нису биле јако удаљене од жаришта класичне цивилизације“ па су прилично рано „ушле у хоризонт грчких историчара и географа“. Све податке који се односе на њихову спољну историју, њихове међусобне односе и сукобе, ратове са Македонцима и Римљанима, проф. Папазоглу је зналачки интерпретирала, а када је било потребно, исправила и неке заблуде које су погрешном интерпретацијом података биле укорењене у литератури.

Проф. Ф. Папазоглу обрадила је податке о политичкој историји, територији и етничкој припадности Трибала, Аутаријата, Дарданаца, Скордиска и Меза. Са изванредном минуциозношћу искори-

шћени су историјски, литерарни, лингвистички, етнологски и археолошки подаци, који се односе на племена и народе о којима је у студији реч. На основу тих података проф. Ф. Папазоглу је успела да разјасни сва значајнија питања из етничке прошлости овог хеторогеног становништва, које је, стицајем околности, долазило у међусобне додире, мешало се, губило или чувало своје етничке одлике. На основу ове студије проф. Ф. Папазоглу потпуно је јасно у чему су Трибали били ближе Трачанима него Илирима, које су трачке елементе поседовали Дарданци, у чему су специфичности келтских Скордиска, затим Аутаријата, дошљака са илирског запада, или Меза-чланова трачке породице народа. Упоредјујући и супротстављајући одређене историјске, културне, етничке, социолошке и друге елементе, проф. Ф. Папазоглу је до танчина разјаснила „шта је веживало и шта раздваја средњобалканска племена“. Оно што посебну вредност даје овој, иначе методолошки оригиналној студији јесте „Зборник извора“, у коме су дата у оригиналном тексту, на грчком и латинском језику, сва места из античких писаца и са античких натписа, у којима се на било који начин помињу ове етничке заједнице о којима је реч. Ти извори не представљају обичан додатак већ су њен органски, веома прегледно укомпонован део, који се иначе у овом облику не налази код других аутора.

За етнологска разматрања студија проф. Ф. Папазоглу има посебан значај јер су, уз историјска, разматрана и многа етнологска и социолошка питања. У поглављима „*Политичко уређење, друштвени и економски односи средњобалканских племена*“ и „*Обичаји и веровања средњобалканских племена*“ указано је на историјско порекло бројних елемената који се и у наше време сусрећу као „сирвивали“ код савремених балканских народа. Проф. Ф. Папазоглу, на основи података забележених код античких писаца, „методом комбинирања и индиректног закључивања“ успева да у много чему прикаже

живот и културу средњобалканских племена у оном светлу каква је она и била. Приказана је њихова друштвена и војна организација, улога жене у ратничком строју, улога новца у раном средњобалканском друштву, чак и пре услова за његову домаћу израду. Значајан је и нов елеменат изражен у класном карактеру војске, као и чињеница да читава племена за одређену новчану награду ступају у најамничке односе.

Из ове студије проф. Ф. Папазоглу сазнајемо да је за друштвену структуру средњобалканских племена карактеристична и упадљива црта — покретљивост коју прати сточарство као основна привредна грана. Уочене су и приказане карактеристике станишта и описан облик насеља. Проф. Ф. Папазоглу је, помоћу извесних података којима се располаже, покушала да одреди величину територије, број становника и густину насељености појединих заједница које проучава.

Колико су подаци дозвољавали, приказани су и неки обичаји и веровања појединих заједница. Тако је, на пример, код Трибала утврђено приношење оца на жртву, обредно једење родитеља, убијање стараца, пијење људске крви у културне сврхе, жртвовање животиња (специјално коња) и веровање у урокљиве очи. Извесни подаци упућују на једну врсту развијеног аскетизма код неких трибалских заједница затим живот делићу, уздржавање од употребе одређених врста хране, и слично. Слични елементи запажени су и у другим групама. Код Меза је било познато, на пример, жртвовање коња и обредно једење утробе од убијених непријатељских поглавица. Код Гета је примећено клање жена на гробу покојника а код Скордиска пијење крви из свежих лобања, савијање врхова на коњима у обредне сврхе, чупање деце из утроба мајки, као и убијање изнемоглих војника и старијих особа. Уочено је код Дарданаца поред станишта направљених у Ђубрету, обредно купање при рођењу, женидби и смрти. Запажени су и објашњени извесни симболи,

као што је доношење јагњета и гране на преговоре (код Дарданаца) и њихово остављање уколико се преговори повољно заврше. Указано је на веровања у магијско заштитну моћ гране која се даље преноси и задржава преко венца, штапа и жезла, тако рећи све до наших дана.

У једном просторно ограниченом осврту, разуме се, није могуће изнети бројне квалитете овог изврсног и студиозног дела. Али, исто тако, није сувишно рећи и подвући да ће оно бити од изванредне помоћи сваком етнологу кога интересује живот и култура примитивних људских заједница. Тек када се ово дело проф. Ф. Папазоглу прочита, постаје схватљивије и јасније како је у прошлости текао и развијао се живот одређених заједница у пределима између Мораве, планине Балкана и Дунава, природно изолованим и скоро подједнако удаљеним од културних жаришта на Егејском, Црном и Јадранском мору. Те заједнице приказане су оним редом којим су се појављивале у историји. Размотрена је и објашњена њихова политичко друштвена организација, економија, станишта, култура, популације, густина становништва и величина територије.

Ненаметљиво али веома јасно, проф. Папазоглу је показала у каквом су међусобном односу и односу према другима, биле ове етничке групе. Оно што за етнологију науку чини новину, поред указаног, је разматрање етничке структуре и односа у периоду од V до I века пре нове ере. Из докумената које је изнела и марљиво обрадила проф. Ф. Папазоглу, може се закључити да су Дарданци, Трибали, Мези, па и Скордасци, у извесном смислу, били не само чланови илирско-трачко-келтске породице него чак посебне етничке заједнице и засебне целине.

Ово дело, које уз научност краси леп стил, прецизност у језику и изразу, својим садржајем и подацима, чини основу за проучавање етногенетских процеса у предримско доба на централним деловима Балканског полуострва. С друге стране, то је кључ за разјашњење бројних питања из културног наслеђа познијих балканских народа, јер су многа од тих питања, до појаве овог изврсног дела, чинила загонетку. Етнолог, уколико посегне за било којим питањем у балканском простору, мора поћи, пре свега, од овог дела особите научне вредности.

Петар Влаховић

Др Јован Цвијић: ОПШТА ГЕОГРАФИЈА. Антропогеографија, Београд, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, децембар 1969. С. 156+3. 8^о.

Проучавајући научно дело Јована Цвијића са гледишта социологије, научни сарадник Института друштвених наука из Београда Светозар Булибрк пронашао је у рукопису у књижном фонду Народне библиотеке у Београду Цвијићева универзитетска предавања из Опште географије са антропогеографијом. Ова предавања или, боље рећи, део предавања Цвијић је одржао студентима географије 1900. године, дакле на почетку овога века и готово на почетку своје на-

учне делатности. Захваљујући помоћи Српског географског друштва, а у издању Завода за издавање уџбеника СР Србије, одштампана су први пут 1969. године. Предавања садрже ова поглавља: 1. Људски род, 2. Природна деоба људског рода, 3. Подела људског рода по култури, 4. Државе — политичка географија, 5. Религиозне заједнице и њихово распрострањење, 6. Насеља и густина становништва, 7. Саобраћајни путеви и саобраћајни центри и 8. Светски

саобраћај и светска трговина. За ово прво објављивање Џвијићевих предавања опширан предговор написао је сам С. Ђулибрк. Непосредним и искреним стилем, Ђулибрк је написао предговор са гледишта социологије, дајући га под насловом „Џвијићев уопште комплексан и посебно социолошки приступ општој географији“.

Предавања у целини значајна су не само за географију и антропогеографију већ и за етнологију, социологију и демографију. У свом предговору С. Ђулибрк је подвукао да је у овим предавањима Џвијић дао историјско-материјалистички теоријски социолошки приступ проучавању друштва у целини и у појединим његовим деловима. Подвукао је исто тако Џвијићево материјалистичко схватање развита људског друштва, Џвијићеву критику расних теорија, Џвијићев теоријски приступ култури, религији, насељима и истакао је сарадњу више научних дисциплина у Џвијићевом научном делу географије и антропогеографије са антропологијом, етнологијом и со-

циологијом. „Такву сарадњу наука“, завршава писац предговора, „какву је Џвијић остварио крајем XIX и почетком XX века, можемо данас само пожелети“.

Ова предавања свакако дају нове моменте које треба узети у обзир у оцени Џвијићевог научног дела, јер је у њима Џвијић дао низ теоријских дефиниција, које су предмет колико етнологије толико и социологије. То су Џвијићеве етнолошко-социолошке дефиниције породице, задруге, рода, племена, народа, нације, националне државе, културе, језика, села и града. Предавања нам пружају могућност да сагледамо Џвијића као педагога и наставника у његовим младим годинама. Осим тога, она ће корисно послужити како свима онима који проучавају Џвијићево дело тако и југословенској науци уопште и омогућити још једном да се изузетне научне вредности и заслуге овог великог научника оцене онако како је он то заслужио.

Емилија В. Церовић

Драгослав Срејовић: ЛЕПЕНСКИ ВИР. Нова праисторијска култура у Подунављу, Београд, Српска књижевна задруга, 1969. С 328+1 (са цртежима и сликама у тексту и прилогу). 8^о.

Децембра 1969. године изашла је из штампе опсежна студија др Драгослава Срејовића, професора Филозофског факултета у Београду, која има изузетан научни значај и својом актуелношћу и начином приказивања заслужује пажњу целокупног научног и интелектуалног света. Епохално откриће Лепенског Вира, које је у досадашња знања о колевци и токовања људског живљења и стварања унело потпуни преокрет, добило је овом изванредном књигом, методски репрезентативном и научно документованом, завршни печат. О самом научном достигнућу, као и о овој књизи др Срејовића писао је до сада велики број научника и стручњака, па свим тим високим

оценама можемо само да се придружимо. Међутим, ми смо желели, са неколико речи, да се осврнемо на још нека својства књиге или, тачније речено, на извесне методске особености презентирања високе науке од стране др Срејовића, у којима се огледају научни квалитети и научна ширина аутора.

Занемарујући стереотипни начин монографског приказивања археолошких налазишта, аутор полази од човека, стављајући га у Ђердапску средину, оивичену каменом, шумом и водом, на средокраћу Истока и Запада, и изванредним литерарним, поетским, стилем, неуобичајеним код нас, а који налазимо још код француских на-

учника, оживео је настанак, цветање и нестајање његовог света и културе за које се до сада није знало и који су старији од свих досадашњих познатих човекових токова. Баш тај начин саопштавања учинио је да је ова књига презентована на високом научном нивоу, приступачна и привлачна веома широком кругу читалаца.

Лепенски Вир представља досад најстарије откривено човеково станиште у Европи. Доживљено и зналачки, осветљујући његов организован живот, духовну и материјалну културу, аутор је својим делом изменио целокупну научну поставку о колевци европског људског друштва. Идући из поглавља у поглавље, којима даје неуобичајене, али изванредно доживљене наслове (Тле и корени, Оквири живота, Обликовање простора, Осмишљавање света, Чуvari огњишта, Између шуме, камена и воде и Наследници), аутор нас уводи, проводи и најзад изводи из тог света који је живео организованим животом, у готово уметнички урбанизованом станишту и волео чврсте облике и уметничко изражавање доживљеног. И као да је и сам задивљен високо развијеном уметношћу, аутор настоји да проникне не само у живот већ и у душу бердапског човека. Веома убедљиво др Срејовић нам приказује основне етапе у развоју лепенске културе, називајући их Прото — Лепенски Вир, Лепенски Вир I, Лепенски Вир II, Лепенски Вир IIIa и Лепенски Вир IIIb. Дело др Срејовића значајно је не само за археологију већ представља посебан прилог палеоетнологији, што нас овде несумњиво интересује.

У данашњем развоју наука све више је видна интеграција више научних дисциплина и међунаучна сарадња при решавању разних појава и проблема. Нека појава, било да је духовне или материјалне природе, не може да се сагледа изоловано, већ у многоструким релацијама. Мада је код нас и раније било таквих схватања и методских поступака — научно дело и метод Јована Цвијића — чини се да у данашњој нашој науци овакав по-

ступак није у довољној мери оствариван, а можда је учињен и корак уназад у том погледу.

У свету постоје чак извесна стремљења ка формирању такве друштвене науке која би била плод интеграције досада потпуно одвојених наука. Ту интеграцију наука, ту баш међунаучну сарадњу, по нашем мишљењу, идеално је остварио др. Срејовић како у проучавању, анализирању и закључивању, тако и у својој књизи. Свестан комплексности људског феномена, аутор користи не само резултате и методе друштвених већ и природних наука у решавању свога задатка и јасно пружа два вида те међунаучне сарадње. За своје непосредне анализе и закључке др. Срејовић користи сарадњу хемичара, биолога, геолога, антрополога. С друге стране, објављујући своје дефинитивне резултате, др. Срејовић додаје својој књизи неколико прилога научника других научних дисциплина и у таквој сарадњи пружа својој археолошкој тврђави амбијент, климу и живот.

На крају још само неколико речи о етнолошком прилогу овој књизи. На само осам страна, методски беспрекорно, стилем који се уклапа са Срејовићевим делом, етнолог Лепосава Жунџић, под насловом „Лепенски Вир данас — антропогеографско-етнолошка истраживања“, пружа слику данашњег становништва, његовог станка, материјалне и духовне културе. Ово је први комплексни прилог са бердапског подручја који представља укратко речену синтезу етнолошких и антропогеографских проучавања Л. Жунџић у том делу. Поред самог дела др Срејовића и прилога Л. Жунџић, за етнологе је несумњиво користан и прилог Ј. Немешкерија „Становништво Лепенског Вира“.

Књига *Лепенски Вир* пружа нам, на изванредан начин, готово континуирану слику једног предела на коме човек живи и ствара већ готово девет хиљада година.

Емилија В. Церковић

Др Михаило Костић: БЕЛОПАЛАНАЧКА КОТЛИНА — ДРУШТВЕНО-ГЕОГРАФСКА ИСПИТИВАЊА, Посебна издања Географског института „Јован Цвијић“, књ. 23, Београд, 1970 с. 1—240.

Овај антропогеографски рад је у ствари ауторова знатно скраћена докторска дисертација одбрањена на Београдском универзитету још 1959. године, с тим што су у њој допуњена или коригована нека разматрања и што је у њу, на основу накнадно вршених испитивања, унет материјал о насталим друштвено-географским променама после те године.

Рад је подељен у пет одељака, који су, у својој логичној повезаности рашчлањени на мање одељке и пододељке. Природне погодбе географске средине Белопаланачке котлине изложене су на одмереном простору рада, довољном за осврт на њих при излагању утицаја природних фактора на друштвену делатност. Тако је скоро сав главнији (општи) део рада испуњен третирањем друштвених утицаја, друштвено-географских појава и друштвене делатности кроз прошлост области закључно с данашњицом.

У одељку „Друштвени утицаји“ детаљније се у пододељцима разгледају појаве у вези с насељима и друштвено-историјске основе привреде, а у одељку „Друштвено-географске појаве као резултат међудејства природних елемената и друштвених фактора“ у пододељцима и њиховим мањим деловима

разгледа се порекло становништва, његова структура, привреда и саобраћај, тип и развој насеља.

Сваки одељак и пододељак било којег типа из друштвено-географског дела у раду је приказан доста детаљно и лепо. А такво приказивање је могло доћи од савесно и дуго прикупљане грабе на терену и од исто тако дуго сакупљаних података из литературе. Где год је било потребно, у раду су дате статистичке табеле. Приказано је и смењивање административних и економских центара Белопаланачке котлине и изложен постанак и развитак њеног садашњег главног центра — Беле Паланке, а исто тако и споредног центра — Црвене Реке.

У Општем делу рада истиче се нов методолошки приступ раду о насељима и пореклу становништва и нова композиција дела ове врсте.

У Посебном делу су дате монографије 33 насеља с прегледом њиховог постанка, развоја и порекла родова у њима.

Рад је уз то илустрован са неколико карата, десетак пртежа и 27 фотографија. Аутор га је посветио свом професору Војиславу С. Радовановићу.

Атанасије Урошевић

Milenko S. Filipović: МАЈЕВИЦА С ОСОБИТИМ ОБЗИРОМ НА ЕТНИЧКУ ПРОШЛОСТ И ЕТНИЧКЕ ОСОБИНЕ МАЈЕВИЧКИХ СРБА, Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине, Djela XXXIV, Odeljenje društvenih nauka, књ. 19, Сарајево, 1969, с. 3—269.

Мајевица је предео на целина североисточне Босне (око истоимене планине) у коју је проф. Филипковић чешће залазно ради научних проучавања и пратећи етнолошке процесе сабирао грабу о народном животу још од 1938. године наовамо. Резултати тих

проматрања објављени су у монографији под горњим насловом. Приказана је Мајевица као предео, историјска прошлост предела и становништва од предсловенског до најновијег раздобља, садашње становништво, привреда, насеља (обратио Н. Халидевић), сеоска

архитектура (Н. Хаџидедић), ношња (Љ. Бељкашић—Хаџидедић), исхрана, друштвени живот, обичаји; погледи на свет и веровања. У додатку књиге, после завршних разматрања, саопштене су белешке о народном животу и обичајима Хрвата и Муслимана на Мајевници (с. 209—214). Најзад, у „Посебном делу“ описано је за себе свако насеље које припада области Мајевнице са важнијим антропогеографским карактеристикама.

Главну пажњу, као што је и у наслову истакнуто, аутор је обратио на етничке процесе и порекло становништва, пре свега мајевичких Срба, јер они чине засебну етничку групу у подручју Мајевнице. Проф. М. С. Филиповић је пропратио све важније фазе етничког развоја српског живља као и промене до којих је дошло у тим фазама. Муслимани и Хрвати у овом подручју, поређени са Србима, не чине сигнификантну вредност. Хрвати, којих има у селу Дријенче, део су веће подмајевичко-спречанске групе, док Муслимани чине мању целину са Муслиманима у северној подгорини Мајевнице (с. 32). Писац је пропратио основне етногенетске процесе

код све три групе у оној мери колико је то било неопходно да се уоче њихове специфичности. Илустровао је све то подацима из народног живота, обичаја и културе.

Филиповићева студија „Мајевница...“ разликује се приступом и садржајем од ранијих етнолошко-антропогеографских монографија. Писац је с разлогом у наслову нагласио да је у књизи реч „с особитим обзиром на етничку прошлост и етничке особине Мајевичких Срба“. Наиме, проучавајући ову етничку групу, у светлости географских услова и друштвено-историјског развоја, Филиповић је истовремено дотакао проблем стварања етноса уопште. Непосредним теренским истраживањима уочио је специфичности по којима се мајевичка српска етничка група разликује од својих суседника у суседству.

Ова књига је, дакле, корисна и по обиљу грабе и по приступу проучавању етноса, који чини њену проблемску окосницу. С друге стране, књига је новина и по општој својој концепцији.

Петар Влаховић

Milenko S. Filipović: SRPSKA NASELJA U BELOJ KRAJINI (u Sloveniji), Radovi Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, knj. XXXV, Odeljenje društvenih nauka, knj. 12, Sarajevo, 1970, str. 147—238.

Бела Крајина се простире у југоисточном делу Словеније, у пределу између планине Горјанаца, планине Рога и реке Купе, односно хрватско словеначке границе. Тај мали део Словеније био је поприште многих борби и низа тешких сукоба који су кроз историју оставили трагова од најранијег доба све до наших дана.

Одмакнута вековима од главних саобраћајница и економски прилично непривлачна, Бела Крајина се спорије развијала од осталих словеначких и суседних јој предела, и као таква сачувала многе карактеристике које су у послед-

ње време привукле пажњу неких научника (Жупанић, Мал, Филиповић и други).

Бурни историјски догађаји који су се одигравали на тлу Беле Крајине условили су, сеобама и померањима становништва, етничку структуру у њој. Временом су се формирале на белокрањском тлу три главне етничке групе. Ту су пре свега Словенци као основни етнички слој становништва, који је и најбројнији. Али, стицајем прилика, морали су примити и две усљеничке групе, такође релативно бројне. Током XIV века досељавају се Кочевари-Немци, запо-

седају падине Рога и остају ту до другог светског рата, када су исељени око Брежица, а одатле за Немачку. Другу усељеничку групу чине Срби који су насељени у XV веку, као војни најамници (Ускоци), за време турских ратова. Када је потреба за војном службом престала, власти су их стално наставиле на иначе опустелим и запуштеним некадашњим пограничним имањима.

Српска етничка група привукла је пажњу проф. М. С. Филиповића, који ју је посетио три пута. Резултат ових посета је расправа „Српска насеља у Белој Крајини“, о којој је у овом осврту реч.

Рад је подсељен на ова поглавља: Насељавање Срба у Словенији (с. 148—150); Преглед српских насеља у Белој Крајини (с. 150—156); Порекло Срба у Белој Крајини (с. 156—168); Говор (с. 168—176); Разлике у говору између Бојанчана и Мариндолаца (с. 176—178); затим следе одељци о привреди, кући, јелима и пићима, ношњи, породичним и друштвеним односима, слави и збору, годишњим обичајима и веровањима. На крају је додатак и завршна разматрања (с. 178—236). Најзад, дат је и резиме на немачком језику (с. 237—238).

После кратког осврта о токовима насељавања Срба у Белој Крајини проф. Филиповић даје преглед села у којима Срби данас живе. То су села Бојанци, Мариндол, Аделинци, Милићи, Пауновићи, Жуњићи. О пореклу тих Срба веома је мало сигурних података. Али се ипак може на основу њих и на основу усменог народног предања реконструисати порекло појединих родова и породица. Проф. М. С. Филиповић на пример, говор сматра као једну од карактеристичних полазних тачака за решавање етничке прошлости јер архаичности у говору често указују и на етничко порекло. Он је прикупио релативно богату лексичку грађу, мада сам каже да није стручњак за лингвистичка истраживања, која донеке указује на порекло белокрањских Срба. Утврдио је, наиме, да је говор бојаначко мариндолских Срба по својим битним обележјима источно херцеговачки,

а то значи да су преци данашњих становника у овим насељима пореклом из источне Херцеговине.

У поглављу о привреди (с. 179—198) реч је о привређивању, односно занимању, у оним селима у којима Срби живе у компактним групама. Из сабраног материјала се јасно види да су се Срби бавили пре свега сточарством. Оно је било њихово традиционално занимање. Али, су се укључили и у оне привредне гране које су се током векова развијале и на овој територији. Услед тога су се неке карактеристике, које би Србе иначе издвајале од осталог становништва, изгубиле и изједначиле са осталим живљем.

Посебно је исцрпно и илустровано поглавље у коме је реч о кући. Кућа са пратећим објектима приказана је у свим својим развојним фазама (које произлазе из очуваних објеката на терену), од оних првих једно и двоћелних кућара до савремених зиданих кућа карактеристичних за данашње време.

Народна ношња се, у последњих неколико деценија, код овог становништва у потпуности изгубила. Замењена је општом европском грађанском ношњом. Међутим, у облачењу које је пре тога било у моди, има неколико врло карактеристичних хаџетака (зубун, тканица, прегача, појас, ћемер, као и неки други делови), који се срећају по западној Босни и у северној Далмацији.

Најзанимљивија поглавља, и по мом мишљењу најкарактеристичнија, јесу она у којима је реч о породичним и друштвеним односима, обичајима и веровањима. У том виду народног живота сачувало се неколико појава које су специфичне за тај део белокрањског становништва.

На првом месту је задруга као вид друштвеног уређења. Слава се код православног живља задржала и до данас као једна од карактеристика. Карактеристично је и кумство које се задржало у традиционалној форми. Годишњи празници, међутим, указују на извесна прожимања и утицаје. Постепено

седају падине Рога и остају ту до другог светског рата, када су исељени око Брежица, а одатле за Немачку. Другу усељеничку групу чине Срби који су насељени у XV веку, као војни најамници (Ускоци), за време турских ратова. Када је потреба за војном службом престала, власти су их стално настаниле на иначе опустелим и запуштеним некадашњим пограничним имањима.

Српска етничка група привукла је пажњу проф. М. С. Филиповића, који ју је посетио три пута. Резултат ових посета је расправа „Српска насеља у Белој Крајини“, о којој је у овом осврту реч.

Рад је подељен на ова поглавља: Насељавање Срба у Словенији (с. 148—150); Преглед српских насеља у Белој Крајини (с. 150—156); Порекло Срба у Белој Крајини (с. 156—168); Говор (с. 168—176); Разлике у говору између Бојанчана и Мариндолаца (с. 176—178); затим следе одељци о привреди, кући, јелма и пићима, ношњи, породичним и друштвеним односима, слави и збору, годишњим обичајима и веровањима. На крају је додатак и завршна разматрања (с. 178—236). Најзад, дат је и резиме на немачком језику (с. 237—238).

После кратког осврта о токови-ма насељавања Срба у Белу Крајину проф. Филиповић даје преглед села у којима Срби данас живе. То су села Бојанци, Мариндол, Адлешичи, Милићи, Пауновићи, Жућићи. О пореклу тих Срба веома је мало сигурних података. Али се ипак може на основу њих и на основу усменог народног предања реконструисати порекло појединих родова и породица. Проф. М. С. Филиповић на пример, говор сматра као једну од карактеристичних полазних тачака за решавање етничке прошлости јер архаичности у говору често указују и на етничко порекло. Он је прикупио реалитивно богату лексичку грађу, мада сам каже да није стручњак за лингвистичка истраживања, која донекле указује на порекло бело-крањских Срба. Утврдио је, наиме, да је говор бојаначко мариндолских Срба по својим битним обележјима источно херцеговачки,

а то значи да су преци данашњих становника у овим насељима пореклом из источне Херцеговине.

У поглављу о привреди (с. 179—198) реч је о привређивању, односно занимању, у оним селима у којима Срби живе у компактнијим групама. Из сабраног материјала се јасно види да су се Срби бавили пре свега сточарством. Оно је било њихово традиционално занимање. Али, су се укључили и у оне привредне гране које су се током векова развијале и на овој територији. Услед тога су се неке карактеристике, које би Србе иначе издвајале од осталог становништва, изгубиле и изједначиле са осталим живљем.

Посебно је исцрпно и илустровано поглавље у коме је реч о кући. Кућа са пратећим објектима приказана је у свим својим развојним фазама (које произлазе из очуваних објеката на терену), од оних првих једно и двоћеличних брвнара до савремених зиданих кућа карактеристичних за данашње време.

Народна ношња се, у последњих неколико деценија, код овог становништва у потпуности изгубила. Замењена је општом европском грађанском ношњом. Међутим, у облачењу које је пре тога било у моди, има неколико врло карактеристичних хаљетака (зубун, тканица, прегача, појас, ћемер, као и неки други делови), који се срећају по западној Босни и у северној Далмацији.

Најзанимљивија поглавља, и по мом мишљењу најкарактеристичнија, јесу она у којима је реч о породичним и друштвеним односима, обичајима и веровањима. У том виду народног живота сачувало се неколико појава које су специфичне за тај део белокрањског становништва.

На првом месту је задруга као вид друштвеног уређења. Слава се код православног живља задржала и до данас као једна од карактеристика. Карактеристично је и кумство које се задржало у традиционалној форми. Годишњи празници, међутим, указују на извесна прожимања и утицаје. Постепено

губе некадашњи значај и карактеристике.

Филиповићев рад је, као што се види, монографски приказ једне данас релативно мале српске групе (400—450 становника) која се очувала столећима у једној етнички мешовитој средини. Са књигом Ј. Мала (у којој су изнети детаљни подаци о досељавању Срба у ове крајеве, на основи архивских података), овај Филиповићев спис чини целину и допуњава Малову студију етнологском грађом. На тај начин се може пратити целокупни ток досељавања као и стварања данашње етничке слике на поменутој белокрањској територији.

Можда би се добила још потпунија слика етничких карактеристика и њихове диференцијације ако би се та грађа упоредила са материјалом карактеристичним за остало становништво са ове територије. Било би уочљивије шта је и у којој мери донето из матичних области а шта је стечено и примљено у новој средини. Но, теренска истраживања проф. М. С. Филиповића, била су изгледа сувише кратка да би се све то могло постићи. Ипак, овај рад је леп допринос науци и сигурна је основа за даља дубља, свеобухватнија етнологска проучавања овог дела Словеније.

Бреда Влаховић

Др Славко Гавриловић: РУМА — ТРГОВИШТЕ У СРЕМУ 1718—1848, Изд. Матица српска. Одељење за друштвене науке. Нови Сад, 1969, 1—238.

Аутор посвећује ову књигу 25-годишњици ослобођења Руме од немачког окупатора, 120-годишњици проглашења Руме привилегованом вароши и 250-годишњици ослобођења од Турака.

По методи обраде и проблематици која је изложена у њој, ова студија представља значајан прилог културноисторијском монографском проучавању једног од највећих насеља у Срему, у једном врло динамичном и преломном историјском раздобљу. У предговору књиге аутор даје исцрпан преглед историографских података о овом градском насељу, са критичким освртом на позитивне и негативне стране публиковане историјске литературе, која се односи на постанак и развој Руме као насеља.

Аутор, углавном на основу аутентичних, досада непознатих и необјављених архивских докумената, које је лично прикупио и проучио, и овде први пут сада објављује, анализира значајна, до данас нерасветљена питања историјскополитичке прошлости овога града у доба од аустријске окупације, до револуционарних покрета

1848. године, које је пресудно за даљи његов развој, у пресеку 130-годишњег подизања и пропадања.

Своја разматрања аутор је изложио у седам поглавља. У првом поглављу он анализира услове развитка Руме као насеља у друштвено-економским, етничким и историјско-политичким оквирима 1718—1848. године, када су се извршили значајни етнички процеси, миграциона кретања и колонизација најпре под турском феудалном управом, а потом под аустријским феудалним спахијским и војним режимом.

У поглављима II—IV аутор је разматрао аутентичну документацију о привредно-економском, друштвеном и културном развоју Руме као насеља до 1848. године, којом су углавном обухваћени: занатство, трговина и културно-просветне прилике (црква и школоство). Посебно су значајни закључци о међуконфесионалним и међуетничким односима хетерогеног становништва овог једног од најразвијенијих тадашњих сремских градских насеља.

У последњем одељку аутор је изложио своје закључке о развоју

ним фазама Руме уочи и у време револуције 1848. године, и детаљно анализирао последице политичких промена, одражене у развоју града, пре свега у његовој тадашњој социјално-економској, етничкој и демографској структури.

У закључку је аутор посебно подвукао значај колонизационих процеса, који су се у означеном периоду извршили у овом градском насељу, за популациона кретања и формирање етнички мешовите, српско-немачке, структуре становништва Руме. Колонизациона и миграциона кретања у Руми у датом раздобљу подстакла су процес асимилације, који су се, опет, вршили у специфичним условима туђинске, аустријске владавине, да би, у доба револуције 1848. овај град постао једна од жижа културне револуције и ослободилачког покрета Срба у Војводини.

Несумњиво да, пре свега, по инвентивности аутора и научној вредности, ова студија представља нов и значајан прилог проучавању не само историјског развоја, него и међуетничких односа у прошлости овог насеља на подручју Срема.

Посебно су за антропогеографска и етнологска проучавања прошлости овог градског насеља значајни прилози које аутор доноси у завршном делу књиге, а у којима су дати пописи породица из 1749. године, према економским категоријама, као и копије „контракта“, које садрже доста података о начину живота и главнијим карактеристикама старијег досељеничког становништва Руме у прошлости.

Видосава Стојанчевић

Бојана Радојковић: НАКИТ КОД СРБА ОД КРАЈА XII ДО КРАЈА XVIII ВЕКА, Музеј примењене уметности, Београд 1969, стр. 9—431.

Када је у Београду 1969. године у Музеју примењене уметности отворена изложба „Накит код Срба“, многи познаваоци и љубитељи ове врсте уметности имали су задовољство да, поред изванредно богате и садржајне изложбе, поздраве и појаву ове књиге. Сама проблематика, а посебно начин на који је аутор пришао обради појединих група накита, представља драгоцен допринос проучавању накита уопште, а посебно средњовековног накита код Срба о коме је досада писано у више махова и из различитих побуда.

Књига је подељена у више поглавља. После Увода следи пет глава текста, затим напомене, обиман резиме на енглеском језику (299—323), попис илустрација у тексту, попис табла, табле, и регистар.

Из поглавља „Проучавање накита код Срба“ видимо да се аутор послужио веома различитим изворима као што су археолошки, ар-

хивски, средњовековни зидни живопис, музејски фондови, приватне колекције, објављена историјска грађа највећим делом из Дубровачког и Которског архива, затим студије и чланци појединих наших, грчких и бугарских аутора који су се бавили овом проблематиком.

Следећа два одељка који говоре о врстама и типовима накита у средњем веку код Срба и о радионицама у којима је накит израђиван, дају веома занимљив и мало познат материјал.

Најчешћи облици накита били су наушнице, гривне, прстење, појасеви, дугмад, дијадеме, затим медаљони, украсни ланци и ланчићи, а код владара још и инсигније као знак владарске моћи и подожјаја. Главне карактеристике овог разноврсног накита биле су шаренило и прецизност израде, а изнад свега скупоценост. Из тога скупоценог накита развио се већ током XIV века народни накит који ће у

разним варијантима и од неплемени-
тог материјала живети све до
краја XVIII века у народу.
Настао делом под утицајем визан-
тијског накита, средњовековни на-
кит код Срба није био типичан
само за владара и његову ближу
околину, већ и за најшире слојеве,
разуме се оне којима је то мате-
ријално стање дозвољавало.

У вези са економским просперитетом и степеном културе одређене средине, значајне су три фазе у развоју српског накита. Тако се прва фаза у развоју поклапа са осамостаљењем српске средњовековне државе и траје до прве половине XIII века. Друга фаза обухвата доста широк временски период од половине XIII до средине XIV века, време богаћења владара и властеле, експлоатације рудника, јачања економске моћи итд. Трећа фаза развоја средњовековног српског накита поклапа са најтежим периодом српске политичке историје, од смрти цара Душана па све до пада српских крајева под турску власт. Накит овога периода одликује се већ раније формираним изгледом и масовношћу производње. Међутим, почетак XVI века, представља доста невесео период у занатству уопште, а посебно у изради накита. У периоду од XVI—XVIII века може се пратити

пропадање једне значајне гране уметничких заната, настало услед лоших материјалних прилика. Златарство квалитетно опада, а његови производи претварају се у шаренило без стила и духа, једва подсећајући на средњовековни накит. Крај XVIII века значи и крај богатог средњовековног српског накита. Индустријализација накита у XIX веку потпуно је преплавила Европу, па и нашу земљу.

Српски средњовековни накит, нарочито онај скупоценији, израђиван је у Млецима, Цариграду и Грчкој, а делом и на самим дворовима средњовековних владара. Поред тога у унутрашњости земље израђивао се накит једноставније израде (Брсково, Трепча, Рудник, Ново Брдо, Призрен и Скопље). У Приморју, у Дубровнику, Задру и Котору, било је златарских радионица које су чак и извозиле накит.

Задатак аутора ове књиге, био је веома тежак али истовремено и захвалан. Сваки одељак, сваки детаљ, уколико је то било могуће, обрађен је са много љубави и уношења у проблематику. Значајки одабране бројне илустрације у многоме су допринеле вредности ове студије о српском средњовековном накиту.

Милка Јовановић

Niko Kuret: PRAZNIČNO LETO SLOVENCEV, I—IV, Celje, I—1965, II—1967, III—1970, IV—1971.

Од 1965. до 1971. године изашле су четири књиге др Нике Курета „Praznično leto Slovencev“. Ово четворомно дело обухвата празнике који се код Словенаца празнују током целе календарске године. Грађа је груписана тако да свака књига обухвата празнике једног годишњег доба.

Прва књига — Пролеће — обухвата празнике пролећног циклуса. Реч је о празницима који следе један за другим почевши од Пуста (Поклада), па све до 25. маја односно о празницима који се ређају

од почетка пролећа па све до његовог преласка у лето.

Друга књига — Лето — обухвата циклус празника у току лета. Почиње са Крижевим (Спасовдан) и завршава са Малом госпођом, која пада 8. септембра. У том периоду има неколико значајних празника, који су представљени богатом грађом. То су, на пример, Спасовдан, затим Духови, Ивањдан (Крес). Поред грађе о самим празницима, у овој књизи су описани и обичаји уз важније радове у пољу у току лета, као што су

косидба, жетва, вршидба, за које су везана многа народна веровања, обичаји као и многе магичне радње.

Трећа књига — Јесен — обухвата период од 13. септембра (Св. Нотбурга), до Св. Андреја, којим се завршава јесењи циклус празника. У том временском раздобљу има и неколико значајних пољских радова у вези са привређивањем за које је везано народно веровање, затим разни обичаји, који су по свом значају у животу постали народни празници. На пример, такви су обичаји уз планшарство, бербу, трљење коношље, лов на полхе. То је време када сеоски младићи одлазе у војску, што се такође и данас одражава на живот у селу. У засебан одељак издвојени су дани који имају посебан значај у животу појединаца или села, а који нису везани за одређене циклусе празника у току године. То су недеља, дан када се цело село одмара, затим имендан, празник појединаца, па заветине, вањари и ходочашћа, који су чинили, а понегде и данас чине, значајан дан у животу села.

Четврта књига — Зима — обухвата циклус празника зимског периода. Тај зимски циклус празника почиње у Адвенту, обухвата Божић, Нову годину, Коледаре и завршава се празницима светаца који означавају пролеће.

На крају четврте књиге су извори и напомене који се односе на целокупну грађу изложену у све четири књиге.

Овај обиман и свакако кориштан рад др Ника Курета, како сам каже у уводној речи, настало је на основу дугогодишњег рада на те-

рену као и консултовања постојећих извора и литературе.

Обухваћени су сви важнији народни празници и уз њих везана веровања и обичаји. Грађа је систематисана генетички, где год је то било могуће. Писац, наиме, разматра настанак и развој одређеног празника кроз све етапе друштвеног развоја. Грађа је даље груписана, ради прегледности, по предеоним целинама, тако да се одмах могу уочити и извесне предеоне разлике, уколико их има, у вези са појединим обичајима и празницима. Празници, који су општа словеначка карактеристика, приказани су комплексно, у оквиру њих су издвојена одређена поглавља у којима су, поред обичаја, приказане игре, носιοци појединих радњи и слично (на пример маске о Пусту, Борово гостување, коледари, креснице и друго). Овако груписана грађа је веома прегледна, па та прегледност читаоцу олакшава да се сналази у иначе веома обимном материјалу.

Код Словенаца је и раније било покушаја да се о народним обичајима створи потпунија синтеза. На тим питањима су радили Möderndorfer, Тушек, а посебно Б. Орел (Народописце Словенцев). Ипак, нико тако свестрано и дубоко није захватио овај проблем као што је то учинио др. Н. Курет. Овим својим делом др Н. Курет је пружио могућност да се поједини словеначки народни обичаји и веровања упоредо проматрају. Како сам каже у уводној речи, тај рад ће послужити за даља проучавања и анализе појединих обичаја. Тиме је он дао допринос не само националној — словеначкој, већ и упоредној етнологији.

Бреда Влаховић

Gunda Béla: ETHNOGRAPHICA CARPATHICA, Akadémia kiadó, Budapest, 1966, 418 стр.

У овој књизи сумирани су резултати рада познатог и веома цењеног мађарског етнолога Беле Гунде, његових преко две деценије

компаративних истраживања међу народима средње и источне Европе и неких области Балканског полуострва, као и проучавања

музејских грађе и књижевнoисторијских студија која се односно на предмет његовог интересовања.

Циљ књиге *Ethnographica Carpathica* је да документовано укаже на повезаност култура народа који живе на овоме подручју, а што се, пре свега, уочава у прастарим економско-друштвеним облицима сачуваним највише у брдско-планинским областима од Кавказа до Пиринеја и омогућава увид у преисторијску културу Европе: поред палеолитских и неолитских споменика могу да се набу елементи илирско-трачких, келтских, грчких и римских реликата, штавише и пресумерских и сумерских елемената кавкаске културе, иако су у последњих неколико деценија, нарочито у области културне традиције, ови крајеви претрпели знатне измене, поготово они у којима су дошле до изражаја социјалистичке снаге.

Истраживања Беле Гунде указују на то да народна култура не повезује само прошлост са садашњицом, него повезује народе које су феудално-капиталистичке снаге у прошлости стављале једне насупрот другима, а резултати истраживања на том пољу и њихово обелодањивање у великој мери доприносе продубљивању пријатељства међу њима, што је и један од предуслова за изграђивање социјализма. Аутор књиге закључује да народе који говоре разним језицима везују исте нити образовних елемената, те народно образовање не представља само етничку особеност, него је оно израз дубоке историјске повезаности, заједничке економске и друштвене судбине разних народа.

Међу научницима који су крчили пут на овом пољу Гунда се позива на истраживачки рад Читаје, Гавација, Кригера, Мошињског, Нолче, Ритимејера, Велфела и других.

Ethnographica Carpathica доноси резултате проучавања и говори о овим областима и темама: о начину живота у крајевима Високих Карпата и значају природног биљног покривача у исхрани народа, уз осврт на румунске народне називе растиња о којима се говори у

тексту; о прастарим делатностима и средствима којима се људи овде служе: начину лова, објашњавајући подробно све врсте замки за хватање дивљачи у Источним Карпатима, начину и врстама рибарења у планинским пределима Западног Ердеља, пчеларству, пастирском животу; врстама корпи приликом круњења кукуруза; врстама млинског камена које воде порекло из преисторије; врстама камена за печење хлеба и прастарим врстама хлеба; облицима терена и одгајивању животиња на њима.

На основу сакупљених података аутор долази до занимљивих резултата не само о самом животу и приликама у појединим областима Карпата, него и о односу и везама са суседним народима са којима становништво карпатских области долази у контакт. Ми ћемо овде навести само понеке.

Тако аутор утврђује да румунски начин рибарења тровањем има неоспорно балканско-медитерански карактер; да се начин употребе вршанице за кукуруз у Ердељу и Молдавији може сматрати каснијим балканским импулсом; да се утицајем са Балкана одомаћила и замка за птице конструисана на клин кукуруза, затим звоно за печење и још понеки предмети за свакодневну употребу. Осим тога аутор је наишао и у северним областима Карпата на балканско-медитеранске појаве. Тако је на пример уочио да мушко становништво у понским крајевима Северних Карпата носи терет на глави, док ту исту појаву не налази у другим областима где живе Словаци. Понеки истраживачи сматрају да је то појава код оних Словака који су се доселили у Карпате са Балкана, но Б. Гунда је мишљења да су то карпатски Словаци који су због трговине одлазили на Балкан (продавали огледала, ножеве, луле, или ишли као дротари и корпари), упознали обичај ношења терета на глави и прихватили га као користан. Понеки карпатски Словаци трговци, тридесетих година овог века, продавали су разне посуде за свакодневну употребу, те су се оне одомаћиле међу пастирима

Хортобаба и становништвом у Банату и области Доњег Дунава.

У свом излагању аутор често врши поређења обичаја становништва карпатских области са обичајима разних народа почев од Лапоније, преко Кавказа, све до Добруџе. Објашњавања су праћена детаљним цртежима и оригиналним снимцима који употпуњују текст, односно чине га јаснијим.

Да закључимо: Књига *Ethnographica Carpathica* има вишеструки значај; исцрпно објашњава сачуване етнографске реликте преисторијског порекла, излаже везе културне традиције области Карпата са источно европским и балканским подручјима, обелодањује до сада непроучени и необрађени материјал о многим појавама свакодневног живота, придајући посебну пажњу и важност питањима веза у начину живота разних народа, затим проучавајући и уједно бележећи језичке особине, указује на повезаност народа у прастара времена. Ово дело значајно је не само за проучавање етнографије него отвара видике и онима који

изучавају језик, географију, археологију и историју економике, а веома су корисни пропратни цртежи и фотографије који објашњавају текст.

На крају књиге наводи се веома богата литература којом се аутор служио у испитивању разних области живота, а у коју су уврштени и резултати наших научника-етнолога: В. Бурчића, Б. В. Дробњаковића и Ј. Живковића из области рибарства и риболова, Н. Цвара из области рибарења и пчеларства, П. Ж. Петровића из области ловачких справа код Срба и Хрвата, М. Гавација и В. Новака из области јужнословенске народне културе, Б. С. Поповића из области јужнословенске привреде, М. С. Влаховића из области лова у Црној Гори, С. Тројановића из области исхране и пића код Срба. Осим тога служио се и путописом Е. Челебије.

Регистар имена места са ближим географским објашњењима чини ову књигу још приступачнијом.

Магдалена Веселиновић-Анђелић

Ujváry Zoltan: NÉPDALOK ÉS BALLADAK EGY ALDUNAI SZÉDELY KÖZÖSSÉGBÖL. — Саопштења Института за етнологију Лајош Кошут Универзитета у Дебрецину, бр. 21, 1968, у посебној свесци збирка Золтана Ујварија *Народне песме и баладе у једној секељској заједници на Доњем Дунаву.*

Збирка садржи народне песме које је аутор сакупио међу буковинским Секељима који су у другој половини XVIII века пресељени из Ердеља у Буковину, а одатле 1883. у крајеве Доњег Дунава, данашњу Војловицу и још нека оближња села (некадашња Hertelendyfalva).

Материјал који је аутор снимео на траку 1966. године сведочи да је ова мала етничка група сачувала народно предање неокрњено; песме су потпуно сачувале своја обележја онако како су их донели из старе домовине, штавише има и

оних које су у самој Мађарској већ ишчезле.

Осим знатног броја балада новијег стила које су богатије у радњи од осталих познатих текстова, ова занимљива збирка садржи веома вредносне народне баладе старог стила и једну историјску песму. Појаву ове свеске можемо да поздравимо као докуменат о специфичном архаичном материјалу, досад науци непознатом, како је до данас сачувана традиција донесена из старе домовине.

Магдалена Веселиновић-Анђелић

Kazimiera Zawistowicz—Adamska: SYSTEMY KREWNIACZE NA SLOWI-ANSZCZYNIE W ICH HISTORYCZNO-SPOLECZNYM UWARUN KOWANIU (SRODNICKI SISTEMI SLOVENA — U NJIHOVOJ DRUSTVENO-ISTORIJSKOJ USLOVLJENOSTI), Wrocław — Varšava — Krakov — Gdanjsk, 1971, s. 112. 1971, s. 112.

Књига проф. Адамске је у серији „Библиотека пољске етнографије“ као 22. по реду. У овој енциклопедији објављено је, између осталог, и дело К. Мошињског *Човек*.

Приказ ове значајне књиге је неопходно објективизиран, јер се рецензент не бави етнологским проучавањем друштвеног живота. Уверен је, међутим, да је К. Завистович-Адамска, својом усмереношћу на социјалне проблеме и вишегодишњим искуством у руковођењу етнологским центром у Лођу, један од најпозванијих аутора да овом тешком питању с успехом приђе.

Књига о сродничким системима у Словена има око стотинак страна текста, анекс — у коме је дат упитник по коме су ова истраживања вођена, и резиме на француском језику. Осим увода и закључка, ова студија има три дела: Сродничке групације у процесу промена, Сродничке привредне заједнице, Породични системи у локалној заједници. Коришћена литература је веома широка, од Моргана и Енгелса до Леви-Строса, а посебним истицањем југословенских радова о овом питању.

Ауторка се, како наводи, усредсређује на кључне проблеме и даје радне хипотезе, изостављајући питања тзв. првобитне заједнице. Исто тако, изоставља и питања генеалогичке сродничких система и њихових етногенетских веза.

Преглед етнологске грађе о задрузи проф. Адамска почиње југословенским материјалом, у чему се позива на С. Новаковића, В. Богишића, М. Филиповића, М. Гавација, Ш. Кулишића, Н. Павковића, Н. Пантелића и Ј. Халперна. Излагања по земљама сумира изјавом да су задруге структурно ра-

злићите од институције коју обично називамо родом.

Образлажући ову своју изјаву, ауторка наводи да у задругама нема основа за испољавање политичких функција, што је битна одлика рода. Залаже се за назив „велика породица“ (али томе додаје у каснијим разматрањима и оно „задружног типа“) јер је присутан и на простору где превлађује класични термин „задруга“.

Разматрању проблема сродничких односа приступа са етнологског и социолошког становиштва и то сматра неопходним у овој врсти проучавања. Истиче конкретни историјску условљеност сваког одређеног система. Врши оглед систематизације сродничких заједница. Слаже се с неким историчарима кад тврде да у прошлости Словена нема „сељачких родова“, али да и до наших дана трају велике породице задружног типа.

У постојању самосталних великих и малих породица у истој локалној заједници ауторка види одлучујући чинилац за својеврстан међуоднос оба типа породице у корелацији с типом привређивања. Ауторка истиче веома широку скалу потреба и условљености свих сродничких система и упућује на њихово веома подробно испитивање.

Могло би се смело рећи — пише проф. Завистович-Адамска на крају своје књиге — да је систем породичних и сродничких односа у свакој друштвеној заједници последица стања културне баштине и процеса културних промена у датој људској групацији. Та мисао, како наводи, била је идеја-водиља у овој књизи.

Душан Арљача

Walerian Sobisiak: WIEJSKIE WŁOKIENICTWO W WIELKOPOLSCE, porównawsze studium historyczno-etnograficzne, Poznań, 1968, s. 262.

Књига др Валеријана Собисјака, доцента за етнологију Универзитета у Познању, коју је издало „Познањско друштво пријатеља науке“ као свој први том и прву свеску „Радова етнолошке комисије“ посвећена је „Сеоској текстилној индустрији у Великопољској“. Реч је о „упоредној студији историјско-етнолошкој“, у којој, рекло би се, сви подаци иду у корист етнологије. У уводном делу размотрена је генеза, циљ и предмет проучавања, приказано стање ранијих истраживања на овој проблематици у Великопољској, дата карактеристика извора од којих се пошло и указано на метод рада. Наиме, писац је комплексно пришао проблему проматрајући га на основи архивске грађе, извора друге врсте, литературе и сопствених теренских истраживања, на подручју западних пољских области, познатих под општим именом Великопољска.

У првом поглављу В. Собисјак је истакао значај Великопољске као центра за развој сеоске текстилне индустрије, при чему је водио рачуна о географским факторима. Анализирао је на основи археолошког материјала текстилну производњу у преисторији на подручју данашње Великопољске. На основи пронађених артефаката и њихових делова реконструисао је ножице (маказе) за стрижење, преслицу, пршљенове, затеге и хоризонтални разбој. Приказан је развој сеоских центара текстилне индустрије у историјско време и постепено прерастање ове производне гране у организовану занатску производњу. Развој сеоске текстилне индустрије у Великопољској представљен је и једном картографском скицом. Где год је то било потребно, коришћени су и табеларни статистички подаци.

У другом поглављу реч је о сировинама за сеоску текстилну индустрију. Писац разматра рејонизацију обраде лана и конопље у историјском процесу, на основи историјских и других извора, а

затим износи податке о овчарству и његовом значају за развој текстилне индустрије.

Треће поглавље садржи „развој техничке продукције текстилне индустрије“. У њему аутор приказује процес добијања платна, сукна, трикотаже и најзад, израду разних врста ужади. Приказане су привредне зграде настале за потребе развоја појединих грана сеоске текстилне индустрије, затим описане справе које се при изради употребљавају, потом приказан технолошки процес (сновање, предење, ткање, дотеривање тканина као финалних производа и њихово украшавање).

У четвртом поглављу расправља се о потрошњи и продаји производа текстилне индустрије. Реч је, наиме, о производњи за властите потребе, утицају сеоских заједница на локално тржиште, размени добара и поступцима када су сировине другима поверене на обраду.

У петом поглављу опширно се расправља о сеоској текстилној индустрији у магији, веровањима и усменом народном стваралаштву (с. 195—218).

У шестом поглављу анализирају се узроци опадања сеоске текстилне индустрије.

Прегледности књиге и јасноћи текста доприносе бројне илустрације на одговарајућим местима, вешто укомпоноване и повезане са текстом.

На крају књиге дат је азбучни регистар употребљене, прво домаће а затим стране (словенске) литературе, потом попис извора и информатора и предметни регистар. Разуме се, није изостао ни опширнији резиме на енглеском језику.

*

Књига Валеријана Собисјака заслужује вишеструку пажњу. На првом месту мора се истаћи њена комплексност. Наиме, ово је први пут, колико је мени познато, у етнолошкој литератури уопште, а словенској посебно, да се из свих

аспеката сагледа једна грана домаће радности, неопходна у човековом животу, па услед тога значајна и као етничка детерминанта, иначе од многих често потцењивана и занемаривана. С друге стране, писац је проблем захватио комплексно, проматрајући га и у времену и у простору. Минуциозно је сабрао изворе, анализирао их и зналачки употребио, примењујући у свему томе адекватно историјско етнологско методу. Веома је значајно и то што је писац проблем сеоске текстилне индустрије у Великопољској проматрао уопште, не само у границама Пољске, већ и код других, првенствено словенских, народа. Најзад, нису занемарени ни социјално правни односи који настају и развијају се и уз творевине из материјалне културе.

Књига др Валеријана Собисјака чини новину у етнологској литератури. В. Собисјак је, анализирајући елементе материјалне културе, веома убедљиво показао од коликог су значаја те творевине чак и за решавање сложених друштвених односа, па се као израз општих народних кретања не могу занемаривати у проучавању целокупног друштвеног развоја.

Кратко речено, словенска етнологија, а самим тим и општа, Собисјаковом књигом „Сеоска текстилна индустрија у Великопољској” добила је веома корисну расправу о једном, ни у ком случају ситном, већ крупном и значајном питању из народног живота и стваралаштва.

Петар Влаховић

Н. Демченко: ЗЕМЛЕДЕЛЧЕСКИЕ ОРУДИЯ МОЛДОВАН XVIII-НАЧАЛА XX ВВ., АН МССР, Институт истории, Кишинев, 1967, с. 163.

Чини ми се с разлогом да још није касно скренути пажњу на књигу Н. Дјемченка „Земљорадничка оруђа Молдована од почетка XVIII до почетка XX века”, занимљиву, ако ништа друго, због тога што може дати подстрек нашим етнологима како и на који начин да приступе проучавању пољопривредних и других справа.

Ова расправа је резултат пишећих десетогодишњих теренских истраживања (1955—1966), а уз то проучавања археолошког материјала, извора и писане грађе, уз употребу статистичких података.

Н. Дјемченко је своју расправу поделио (не рачунајући опширнији увод и краћи закључак) на три већа поглавља. То су: I. Услови за развигак земљорадничке технике у Молдавији (с. 13—42), II. Оруђа за обраду земље (с. 43—108) и III. Оруђа за жетву и млаћење жита (с. 109—159). Свако од ових поглавља подељено је на више пододелака, који у њему чине самосталне целине. Тако, на пример, у првом

поглављу расправља се о природно-географским и социјално-економским условима, да би се потом прешло на разматрање система земљорадње од почетка XVIII до почетка XX века. Другим поглављем обухваћена су оруђа за орање, илустрована сликама и цртежима појединих типова, који су и картографски приказани. Реч је такође о земљорадничким оруђима која се за обраду користе руком, као што су мотике, ашови, грѣбачи, секире, стругалице, метални оквири и окови за дрвене лопате и друго. Описана су и оруђа за равнање и дробљење земље. У трећем поглављу расправља се о оруђима за жетву и млаћење жита. Пре свега, говори се о начину жетве а затим се описују српови, косе, грабуље, прибор за оштрење начин скупљања, везивања и ускладиштења жита као и његова даља обрада (млаћење, вршидаба). У оквиру тога говори се и о употреби појединих алатки па и примени савремених пољопривредних машина.

Значај ове студије је у чињеници што су у њој подробно приказана пољопривредна оруђа, која процесом социјалистичког начина привређивања заувек нестају, и то у широј светлости. Не само са функционалне већ и друштвено-економске улоге. Истина, о томе се могао расправљати из разних аспеката. Оруђа су се могла проучавати као средство рада, као елемент стварања историје развоја производних снага у области земљорадње, јер је то важан и друштвени чинилац. Међутим, аутор је, по мом мишљењу, помирио многе приступе на тај начин што се определио за проучавање, пре свега система земљорадње, а истом обраде земље код Молдована, упоређујући резултате својих

истраживања са сличним елементима код словенских и суседних несловенских народа (Румуна, Мађара и других). Тиме је обухватио све битне елементе и продро у срж проблема. На основи тога, а исто тако и терминолошке анализе назива, издвојио је опште карактеристике, значајне за праћење развоја молдованског сеоског домаћинства, за које је систем земљорадње, као и на другим странама, јасан показатељ.

Дакле, поред обиља података које садржи, књига је упутна и са методолошке стране за свакога ко улази у разматрање друштвено привредних процеса и њихових утицаја на развој људских заједница.

Петар Влаховић

С. А. Арутюнов — Д. А. Сергеев: ДРЕВНИЕ КУЛЬТУРЫ АЗИАТСКИХ ЭСКИМОСОВ, АН СССР, Институт этнографии им. Н. Н. Мухоморова-Маклая, Москва, 1969, с. 3—208.

О Ескимима њиховом пореклу, развоју, култури, животу и обичајима, написане су бројне расправе. Расправа има на готово свим већим језицима. Ово из разлога што је „проблем етничке историје Ескимима, генезе њихове културе, а такође и њихових историјских веза са другим народима света, привлачио и привлачи на себе пажњу научника“. У оквиру тих расправа, без сумње корисних за упознавање Ескимима, нова књига совјетских аутора С. А. Арутюнова и Д. А. Сергејева својим садржајем привлачи посебну пажњу. Реч је у њој о резултатима археолошко антрополошких истраживања на полуострву Чукотки. На чукотској обали, за разлику од других предела, откривени су бројни споменици — гробови и остаци насеобина које су оставили преци данашњих Ескимима. Ова књига посвећена је једном од таквих већих локалитета који је откривен 1953. године код насеља Уелен, на обали Чукотског мора. Ескимима су овде најстарији етнички слој. То потвр-

ђује и материјал пронађен на уеленском локалитету који по старости допире до почетка наше ере. Пронађени материјал даје могућности за проучавање повезаности древних насеља из Беринговог басена са другим областима Азије и Америке.

На уеленском, као и другим локалитетима чукотског округа, у најисточнијем делу СССР-а, пронађена су, поред керамике, оруђа од камена, затим бројни предмети урађени од смрзнутих очњака дивље свиње, а у мањем броју и оруђа од других врста животињских костију и од рогова. Ови артефакти су драгоцен прилог науци јер омогућавају да се на основу њих сигурније уђе у проблем ескимске етногенезе. Уствари, то су први материјални трагови уопште који непобитно сведоче о ескимској азијској старини, кретању и насељавању арктичких обала Азије и Америке. „Азија је домовина Ескимима. Отуда по областима Беринговог мора, у веома давна времена — пре и почетком наше ере — отпо-

чело је насељавање Ескимима по широкој територији коју они сада заузимају“. „Историја овог народа — то је историја импозантних у прошлости насељавања Арктика, у току којих су Ескимима освојили не само Аљаску, већ су временом досегли обале Гренланда“. О свим тим сложеним питањима расправља се на основи археолошко-антрополошких доказа у овој публикацији.

Књига је подељена у девет поглавља. У првом се расправља о руској историографији у вези са ескимским етногенетским проблемима. Међутим, проблем је знатно шире захваћен од онога што су аутори (скромно) у наслову истакли. Обилато се они осврћу и на радове истраживача других народности, изван Русије и Совјетског Савеза. У другом поглављу хронолошки су супротстављене староескимске културе у рејону Беринговог мора. У трећој глави дате су опште карактеристике уеленског локалитета. За овим следе описи ловачких справа (гл. IV), „крилатих предмета“ (можда култ-

них костију) (гл. V), помоћног оруђа (гл. VI), култни предмети (гл. VII), оруђа за обраду дрвета, кости и камена (гл. VIII). Најзад, у деветом поглављу, приказана је ликовна уметност.

У прилогу (с. 185—208) налазе се разматрања А. А. Зубова, Г. В. Лебединске и Т. С. Сурина, познатих совјетских онтодолога, који су извршили анализе зуба, зубног система, затим обрадили краниолошки материјал и уочили патолошке промене на скелетима уеленског и еквенског локалитета.

Методолошком композицијом и садржајем, ова књига је веома значајан прилог проучавању, не само „старих култура азијских Ескимаса“ (како у наслову скромно стоји) већ и знатно дубљих друштвених односа кроз које су пролазиле ескимске заједнице у свом еволутивном развоју.

За етнологе овај рад има посебан значај у целини јер разјашњава на конкретном материјалу, процес развоја људских заједница.

Петар Влаховић

EMIGRACJA POLSKA W BRAZYLII, 100 lat osadnictwa, Warszawa, 1971.

Зборник радова о пољској емиграцији у Бразилу веома је значајна књига коју је поводом стогодишњице одсељења издаола исељеничка матица „Polonia“. Из предела источне Пољске, који су главна емиграциона област, потекла је 20 година касније и колонизација Пољака у југословенске земље, а неки од босанских Пољака одселили су се, у време између два рата, робацима у Бразил.

Чланци неколико десетина аутора сврстани су у пет тематских поглавља: такви су били почеци; култура, просвета и друштвени живот; унутрашњости земље; добро памћење; библиографија штампе и часописа (са преко 500 библиографских јединица). Осим резимеа и потписа под сликама на португалском језику, у књизи су дати

биографски подаци о писцима, речник страних (углавном португалских) речи и израза, регистар имена и регистар места. Књига је богато илустрована — са 170 фотографија и картом Бразила.

Независност данас федералног Бразила датира од 1822. године, а републике Паране са главним градом Куритибом, у којој су се Пољаци највише населили, од 1853. године. Тако су Пољаци, уз досељенике других народности, својим стогодишњим боравком и радом и те како допринели развоју ове земље, готово од њених почетака. Дода ли се овоме да је досељеника почетком двадесетог века било у овој републици нешто више од староседелаца, онда ће истицање тог утицаја бити разумљивије. Комитет за прославу стогодишњице на-

сељавања Пољака у Бразилу покренуо је тим поводом веома живу научноистраживачку и издавачку делатност. Приликом избора чланака за овај зборник водило се рачуна да се предност да бразилским писцима пољског порекла.

Први део књиге је информативно-документарног карактера. У прилозима се већином описује доба колонизације и оно затим повезује са данашњим временом. Уз то су дате и хронике појединих насеља или религија, као и важнији догађаји из историје Бразила у последњих сто година. Када су 1828. године почели у Бразил да долазе Немци из Горње Шлезије, западне Пруске и Великопољске — претпоставља се да је међу њима било и Пољака. У првом таласу од 1869 — 1884. у Бразил долазе пољски досељеници из Горње Шлезије, затим западне Пруске и, најзад, са терена под пруском окупацијом. Деведесетих година колонизација се нагло појачава („бразилска грозница“) и у ову далеку земљу води сељаке из „конгресне“ Пољске као и земљораднике из предела под руском окупацијом. Трећи колонизациони талас од 1895. г. носи у Бразил претежно исељенике из источне Галиције међу којима већину чине Русини, а веома је мало емиграната из Краљевине Пољске. То је време врло интензивног досељавања становника из тих предела у Босну. И, најзад, четврти талас од 1907. године има највише колониста из Галиције. Према проценама, Пољака у Бразилу било је почетком овога столећа око 100.000, на крају првог светског рата око 120.000, а 1938. године

око 220.000 душа. По оцени испитивача, број Пољака у Бразилу се сваких 17 година удвостручавао, па је 1954. г. био око 420.000, а 1971. године 840.000 Пољака.

У другом делу говори се највише о веома разуђеној мрежи пољских школа у Бразилу, њиховим руководиоцима, као и пољским посланицима у републичком парламенту Паране. Из основне масе досељених земљорадника потекли су касније, у првом реду, просветни радници — главни организатори културног рада међу пољским насељеницима. Описује се као значајна делатност Савеза пољске омладине, Пољске фолклорне групе, штампе, цркве, а затим и удео Пољака у разним областима савременог живота у Бразилу.

Трећи део зборника чини антологијски пресек из дела бразилских Пољака — књижевника и то оних дела у којима се приказује широка панорама свакодневног живота разних социјалних група пољских колониста, у различито доба. Кроз ово поглавље могуће је пратити сложене асимилационе процесе којима је изложена пољска етничка група, али и узајамно мешање двеју култура — бразилске и пољске.

Везе Пољака с матицом описане су у четвртном поглављу. То су претежно утисци емиграната са посета завичају, као и учешће бразилских Пољака у другом светском рату, на страни савезника.

Овакву књигу бисмо пожелели и о нашим исељеницима у прекоморске земље.

Душан Арљача

Milada Kubová: BIBLIOGRAFIA SLOVENSKEJ ETNOGRAFIE A FOLKLORISTIKY ZA ROKY 1960—1969. Bratislava, Národopisny ústav SAV, 1971.

с. 195. 80.

Библиографски рад добија из дана у дан све већу афирмацију и признање корисности и нужности његовог постојања. О томе најбоље сведоче бројне библиографије које се појављују свуда у свету, а наро-

чито у земљама које су у заостатку на том пољу и у наукама које тај посао нису у довољној мери обавиле. Приликом нашег боравка у Братислави имали смо прилике да се уверимо да се овај посао у

Словачкој већ одавно негује, мада не у довољној мери, и да се данас настоји да се празнине попуне исто толико колико и да се не заостане у праћењу савремене литературе. Ми ћемо се задржати на стању библиографског рада у области етнолошких наука, што смо себи ставили у задатак, а повод за то је недавно изашла Библиографија словачке етнографије и фолклористике за период 1960—1969. аутора Миладе Кубове, у издању Етнографског института Словачке академије наука.

Од 1954. године (1957. г. изашла је прва библиографија за 1954—1955. у свесци 5/1957) у свом часопису „Slovenský parodopis“, Етнографски институт Словачке академије наука редовно објављује етнографску и фолклорну библиографију за протеклу годину. Као резултат тих годишњих библиографија појавила се крајем прошле године ова библиографија за период од десет година (1960—1969).

У уводу ауторка сама истиче да се указала потреба да се библиографски материјал из последње деценије објави у целини и изда као претходна библиографска помоћ док се не публикује општа ретроспективна етнографска библиографија. Наиме, Етнографски институт Словачке академије наука управо припрема објављивање ретроспективне етнографске и фолклорне библиографије за период од 1900. до 1960. године, на којој је више година радио сарадник Етнографског института Рудолф Жатко и којој ће се додати материјал који је прикупила М. Кубова за период 1960—1970. Ако се раду Р. Жатка и М. Кубове и извесном броју библиографија које несумњиво представљају драгоцен прилог (П. Стана, А. Пранде и др.) дода још и „Bibliografia píslovníka od najstrašich čias do konca lovnika od najstaršich čias do konca r. 1900. s pripojenou bibliografiou archeologickou, historickou, miestopisnou a prírodovedeckou“ Лудвика Ризнера (шест књига, издала Словачка матица, 1929—1934, у Турчинском св. Мартину), онда је

словачка етнолошка наука своју библиографску основу остварила.

Радећи вредно из године у годину, М. Кубова је библиографијом за период 1960—1969. омогућила да се добије слика о томе који су проблеми у највећој мери окупирали словачке етнологе, да се сагледају правци развоја словачке етнолошке науке, интензивност рада на појединим проблемима и појавама у народној култури Словака итд. у току тог десетогодишњег периода. У библиографију су ушли радови који се баве словачком етнографском проблематиком, а који су штампани не само у земљи него и у иностранству.

Читава библиографска грађа, 1849 библиографских јединица, изложена је систематски, распоређена у десет или једанаест основних група, које су опет, према материјалу и потреби, даље рашчлањиване у подгрупе. Са гледишта наше етнолошке и библиографске праксе и имајући на уму неке међународне етнолошке класификационе шеме и библиографије, не бисмо се у потпуности сложили са овде примењеном класификационом шемом. Белешке у тексту излагане су абecedним редом аутора, а затим у оквиру дела једног аутора примењиван је хронолошки принцип. Са овим последњим, хронолошким, руководећи се сопственим искуством, не бисмо се сложили јер сматрамо да је абecedни систем прегледнији и доследност правила кориснија. Неоспорно је да систематизовање овако разноврсне грађе није био лак задатак аутору библиографије, поготову што се одлучио да једно дело стави само у једну класификациону групу иако, често, по садржини, сигурно захвата и други проблем. Дакле, понављања белешки нема, а ни примене упутних белешки.

Испод библиографске белешке аутор је уносио и податке о рецензијама на то дело и резимена на страном језику уколико постоје.

Ако сада размотримо овако систематизован библиографски материјал, доћи ћемо до следећих резултата у погледу литературе о словачком народу у том десетого-

дишњем периоду. Најбројнија је Општа група — 580 јединица, у које улази 128 радова опште садржине, 35 теоријских и методолошких радова, 13 из историје етнографије итд. По бројности радова следећа би била VIII група — 271 јединица, која обухвата пластичне уметности. Група која носи ознаку I, а односи се на занимање становништва, привреду, оруђа и саобраћај долази на треће место — 216 јединица. Затим следе X група, Певање, музика, игра — 179 јединица; IV и IX група, Становање и покућство и Народна књижевност — по 173 јединице; II група, Исхрана — 66 јединица; IV, Обичаји — 58 јединица; III и V група, Одело, обу-

ћа и Друштвене организације, односи, навике — по 46 јединица; VII, Народна знања, празновериче, вера — 30 јединица. Изван ових група аутор даје на крају Помоћне науке — 21 јединица. Најзад аутор додаје библиографији и два регистра, абecedни регистар аутора и регистар имена места, што је посебно корисно.

На крају можемо закључити да је ова библиографија несумњиво допринос у стварању опште етнографске и фолклорне библиографије словачког народа и да је марљиви труд М. Кубове за похвалу.

Емилија В. Церовић

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА У БЕОГРАДУ, књ. 31—32 (1968—1969),
Београд, 1969, стр. 9—515.

Овај двоброј Гласника Етнографског музеја у Београду највећим делом обухвата монографију „Неготинска Крајина“, која је, углавном, резултат вишегодишњих етнолошких истраживања колектива Етнографског музеја. Настајање редакције „Гласника“ да се књига појави истовремено са изложбом материјалне културе Неготинске Крајине која је отворена у Музеју, за сваку је похвалу, јер су тако и изложба и монографија умногоме допуниле једна другу, а читаоцу и посматрачу омогућиле да што боље упознају још један део источне Србије.

У монографији су проучени: порекло становништва (др М. Драшкић) затим Крајина у време турске владавине — на основу извора из XIV и XV века (др Д. Бојанић—Лукач), земљорадња и виноградарство (Д. Масловарић), сточарство и допунско привређивање (П. Томић), риболов (др Сл. Зечевић), исхрана (Д. Релић), сеоска архитектура (Р. Хасанбеговић), народна ношња (Ј. Лазић—Аранђеловић). Богата и готово неисцрпна духовна култура становништва овога подручја обухваћена је ра-

довима о друштвеном животу (Н. Пантелић) митским бићима и слави (др Сл. Зечевић). Музичка традиција Неготинске крајине приказана је доста непотпуно, тако да је богата фолклорна грађа остала готово недирнута.

Иако ова монографија није обухватила у потпуности све видове материјалне и духовне културе, сматрам да она представља корисну студију која је настала као резултат ранијих и савременијих проучавања наших двеју етничких група, српске и влашке. Ово тим пре, јер су у изради монографије учествовали искусни стручњаци за поједина питања која су проучавали.

Као и ранија испитивања народног живота и обичаја, затим већ објављене монографије Горња и Доња Ресава, и ова монографија указује да је источна Србија, нарочито њени североисточни делови, још интересантно, етнографски свеже подручје и да пружа много могућности за свестрана истраживања почев од археолошких налаза па до савремених збивања.

Поред монографије, у Гласнику је објављен и чланак Ј. Бјеладино-

вић „Народна ношња у Азбуковици“, који је само део једне лепо замишљене целине која треба да обухвати резултате вишегодишњих проучавања народне ношње у Подрињу. Овај, као и два раније објављена рада о ношњи у Јадру и Рабевини, помоћи ће аутору у настојању да да синтезу о народној ношњи у Подрињу, што ће свакако бити значајан допринос даљем проучавању ношње у нас.

„Хроника“ и „Прикази“ садрже већи број обавештења о стручним и научним скуповима у земљи и у иностранству, о изложбама као и приказе појединих новијих публикација, наших и страних.

Најзад на крају Гласника, објављена је веома корисна библиографија етнолошких радова који су излазили у часопису „Годишњица Николе Чупића“.

Милка Јовановић

МАКЕДОНСКИ ФОЛКЛОР, 1, 2, 3—4, 1968—1969, Скопје, издаје два пута годишње Фолклорен институт, главни уредник Блаже Ристовски.

Часопис као што је *Македонски фолклор* стварно је „давнашња насушна потреба“ македонске фолклористике пред којом стоје тако велики задаци да је оправдана жеља Уредништва да одмах, од првог броја окупи што више сарадника не само из Македоније него и из других република и иностранства.

Већ прва свеска *Македонског фолклора* испунила је очекивања бројем и квалитетом прилога наших и страних фолклориста. Почине студијом Твртка Чубелића (*Претпоставки и предуслови за историјата на усната народна књижевност во светски и во национални размери, I део*) о неколиким основним питањима усменог народног стваралаштва у којој нарочиту пажњу привлачи ауторов нацрт разврставања по родовима и периодизација ове комплексне материје. — Борис Путилов (Ленинград) свој чланак *На изворите на теоријата за аристократско потекло на рускиот еп* посветио је проблему генезе не само руског него и македонског и бугарског епа задржавајући се на теорији „историјске школе“ и једном раду В. Ф. Милера објављеном 1877. године поводом Верковићеве „Веде Словена“. — Коле Симитчиев (Вроцлав) у раду *Ко прашањето за потеклото на македонскиот народен еп*, после прегледа досадашњих мишљења о овом питању,

прихвата тезу о постојању епске песме у Македонији и пре 14. века. Мада из тога периода нема конкретних текстова, он сматра да „у извесној мери могу помоћи старомакедонски књижевни споменици, који још нису проучени, особито везе између фолклора, апокрифне и богомилске књижевности“. — Македонским тужбалицама се бави Цветанка Органијева, а бугарским Петар Петров (Софија), док Хенрика Чајка (Варшава) расправља о стилу македонске епске поезије. — Анализа поетског дела македонског песника из 19. века Г. Причова послужила је Георги Сталеву да покаже у којој је оно мери синтеза стилско револуционарна народна песма је предмет изучавања Шефћета Плане (*За заедничките мотиви во револуционерните песни на балканските народи*) и Димче Најчевског (*Ликот на Гоце Делчев во македонската народна поезија*). — Затим долазе два чланка из етномузикологије (Александар Линин, *Белешки за вокалната музичка традиција во Битошко поле*, и Васиљ Хаџиманов, *Инструменталната играорна музика во Македонија*), којима се складно придружује чланак Ели Башић о бројаницама југословенске деце с нарочитим освртом на македонске. — У рубрици Саопштења и материјали објављене су лазаричке песме Костурског поља (А. Попвасилева) и из села Велгошти (Д.

Маленко) препарске песме (М. Ристевски) и др. — Поред доста бројних рецензија књига и часописа, домаћих и страних, јавља се стална рубрика Наш портрет, у којој је овом приликом приказан познати македонски етномузиколог Васил Хаџиманов (Бл. Ристовски). Прва свеска *Македонског фолклора* завршава се библиографијом чланака и приказа о македонском фолклору објављених у четири македонска часописа (Ф. Милошевски).

Друга свеска *Македонског фолклора* обимнија је од прве, али тематски уједначенија јер у свом главном делу доноси реферате са Симпозијума о македонском револуционарном фолклору илинденске епохе, који је одржан 3—4. авг. 1968. у Крушеву поводом прославе 65. годишњице илинденског устанка. На том научном скупу 16 референата — поред још неколицине који су своје прилоге објавили на другом месту — расправљало је о генези македонских револуционарних песама, опеваним личностима и догађајима и са више страна осветлила значај Илиндене и његов утицај на савремено народно стваралаштво. — У другом делу часописа објављени су чланци Твртка Чубељића (свршетак чланка из бр. 1), Бориса Путилова (*Алегоријата како сижетен елемент во словенската епика*), Карла Хоралка из Прага (*Композицијата на народните приказни*) и Вере Стојчевске—Антић (*Од есхатолошките апокрифи за Богородица и нивниот одзив во народното творештво на јужнословенските на-*

роди), поред осталих редовних рубрика: саопштења и материјали, критике и рецензије, наш портрет (Харалампџа Поленаковића), дискусије, хронике и библиографије.

У трећој свесци *Македонског фолклора* (двоброју 3—4, за 1969) објављен је целокупан материјал са Првог међународног симпозијума о балканском фолклору, који је, у организацији скопског Института за фолклор, одржан у Охриду 7—8. јула 1969. године. Овај симпозијум постаје стална научна манифестација која се одржава сваке друге године у врме Балканског фестивала народних игара и песама, и са њиме се складано допуњује. Од укупно 550 страна текста у овом двоброју 400 страна је испуњено рефератима 35 аутора из Југославије и страних земаља (Бугарска, Мађарска, Пољска, Румунија, СССР, Чехословачка), који су обрађивали теме из балканског фолклора по слободном избору (лирика, еп, приповетке, предања, игре, музика и др.). Зато је за остале сталне рубрике часописа остало сразмерно мало простора и оне су потпуно засењене огромним материјалом са Симпозијума.

Закључак се сам намеће: охридском Међународном симпозијуму о балканском фолклору потребна је посебна публикација. Тиме би *Македонски фолклор* само добио јер би могао даље да се развија као часопис, који је — већ је истакнуто — „насушна потреба“ македонске фолклористике.

Оливера Младеновић

SLOVENSKI ETNOGRAF, letnik XXI—XXII, 1968—1969, Ljubljana, 1970, с. 179.

Поново се сусрећемо са часописом словеначких етнолога, у коме су објављени резултати најновијих испитивања на пољу етнологије. Иако на први поглед у новом реду, часопис је задржао све своје старе рубрике.

У одељку чланака објављено је неколико значајних и занимљивих

расправа, већином из области материјалне културе. На првом месту је рад *Ивана Седеја* „*Чрни Кал* — анализа урбанистичких и архитектурних карактеристика“. Седеј расправља у овом раду о архитектури приморског насеља *Чрни Кал* и узроцима који су утицали на његов развој. Констатuje

да су пре свега, друштвени и економски узроци они чиниоци који су утицали да се ово насеље развије и добије своје данашње специфичне и карактеристичне облике.

Људмила Брас приказује у свом раду једну специфичну врсту сезонске домаће радиности у околини Љубљане, израду „бутарица“. „Бутарице“ се у недељу пре Ускрса уместо маслинове гранчице носе у цркву. Оне су специфичног облика а њеном израдом се баве становници неких насеља у околини Љубљане. У раду је приказан развој ове сезонске домаће радиности, описана техника израде, варијанте „бутарица“ и начин трговања. Рад је богато илустрован.

М. Макаровић у свом раду приказује део мушке ношње — панталоне. Рад је уствари наставак ранијих монографских обрада појединих делова ношњи објављених у ранијим бројевима Словенског етнографа. Обухваћен је период од средине XIX века до данас. Рад је писан на основу архивске до сада необјављене грађе од средине XIX века, илустративног материјала као и теренских испитивања. Пропраћен је развој тог дела мушке ношње од стања када се поједине покрајине разликују по кројевима, бојама и орнаментима па све до данас када је у свим крајевима Словеније тај део ношње мање-више свуда исти.

Павла Штрукељ је из живота Цигана Словеније обрадила њихова занимања и приказала их у свом раду. Приказано је данашње ста-

ње главних делатности којима се баве Цигани у Словенији, а то су: ковачи, лимари, брусачи, поправљачи кишобрана, грабевинари, радници на цестама где туцају камен (посебно у Белој Крајини), плетари, трговци коњима, музичари и нека друга занимања мање карактеристична. П. Штрукељ је добар познавалац ове материје што се свакако одражава на овом врло документованом раду.

Витомир Белај износи један податак који упућује на старост ветрењача у Словенији.

Р. Хрватин пише о једној савременој појави у народној песми. Контаминација у метрици словеначке народне песме јавља се у послератном периоду и последица је, како каже Хрватин, послератних врло снажних миграција.

На крају ове свеске Словенског етнографа објављена је библиографија радова публикованих у Етнологу. Библиографија је срећена по проблематици. То је свакако врло користан прилог и надамо се да ћемо у наредним бројевима имати могућности да читамо такве и сличне комплексне библиографије.

Као што видимо, словеначки етнологи су и овом свеском свога гласила дали користан прилог проучавању извесних етнолошких појава на ужем словеначком подручју и тиме наставили посао који Словенски етнограф негује успешно почев од свог првог броја, настављајући традицију Етнолога.

Бреда Влаховић

ČESKÝ LID, издаје двомесечно Институт за етнографију и фолклористику Чехословачке академије наука у Прагу, 1 — 6, 1970.

Под уредништвом Владимира Шојфлера (Scheuffler) и редакционог одбора састављеног од угледних етнолога и фолклориста. *Český lid* је у шест свезака за 1970. годину (57. годиште!) објавио велики број брижљиво опремљених прилога, којима су испуњене све устаљене рубрике: чланци и

студије, грађа, литература, хроника, библиографија.

Мада је садржај сваке свеске разноврстан, могло би се рећи да су 1970. у часопису доминирале теме из историјске етнографије. Обиле сачуване архивске грађе омогућује у Чехословачкој проучавање народног живота у прошлости

у континуитету од неколико стотина година и њиме се бави већи број истраживача. *Český lid* је објавио неколико њихових прилога: Ј. Кривка (*Křivka*) износи какве су биле плате послуге на властелинствима после тридесетогодишњег рата (крајем 16. века); В. Ринеш (*Ryněš*) и Ј. Крамаржик (*Kramářik*) расправљају о иконографском приказу орања и запрете у староболеславском зборнику „*Paladium země České*“ из друге половине 15. века. Опширни и богато илустровани чланак Јитке Стањкове (*Staňková*) показује како су изгледале рукописне књиге са кројачким „шнитовима“ од 1489. до 1755. године, које потичу из Пољске, Аустрије, Немачке, Швајцарске и Чешке. Ова последња књига, из Буђејовица, најинтересантнија је јер су у њој кројеви одела које су носили грађани, а не племићи и дворјани (као у осталим књигама).

Исто тако, у часопису је добро заступљена материјална култура чешког села: њоме су се бавили Балаш и Шћепанек (*Štěpánek*) у студији о полигоналним кошарама, Р. Снашил (*Snášil*) о технологији производње црне грнчарије и, да споменемо само још једног аутора, Ј. Варжека (*Vařeka*), који расправља, на основу проучавања у рударском басену северне Чешке, о значајном проблему индустријског региона као етнографске области. — Од теоретских чланака пажњу привлачи прилог А. Питерове (*Pitrová*) под насловом „Прилог методици компаративног рада с археолошким и етнографским материјалом“, у коме је, на основу низа примера, већином из личног теренског искуства, изнела до каквих корисних закључака истраживач долази ако се археолошки налази упореде са етнографским материјалом и, обрнуто, чиме археологија помаже етнографу. Као што се могло очекивати, аналогije су веома успешне у области архитектуре, али овај метод не треба заобићи ни у студијама старијих раздобља, чак старословенских, у области привреде (нпр. оруђа), па и друштвених прилика.

У часопису је и народно стваралаштво предмет више студија. На првом месту су два рада О. Сироватке (*Sirovátka*), чији радови о народним баладама уживају светски углед: први је о деминутиву као поетском средству други о једној народној драми, а њима се придружују и чланци М. Шрамкове и Г. Соколове. Духовски дефила „краљева“ на коњима, обичај који се сачувао у селима око Угар. Градишта, привукао је пажњу Еве Вечеркове, али се она исцрпно бави само једном његовом компонентом: стиховима који се том приликом скандирају. — Три чланка су посвећена народним играма: О. Младеновић и Х. Лаудова расправљају о питањима терминологије, а Б. Чумпеликова приказује какву је улогу имала велика Етнографска изложба у Прагу 1895. године у јачању традиције народне игре у Чешкој.

Једна од упадљивих црта часописа *Český lid* је стална тежња да се у хроници и прегледу литературе прате све појаве које су од интереса за чехословачке етнологе и фолклористе, али то нису само обавештења; има, на пример, рецензија књига које су мали научни прилози по вредности запажања, сугестија, допуна, критичких анализа, а тичу се поглавито оних области које заазају у интернетничке односе, најчешће Чеха и Словака са суседним народима, мада ни балканске теме, особито југословенске, нису ретке. Осим тога, часопис прати научне скупове у Чехословачкој и веће етнолошке и фолклористичке манифестације у иностранству, а стара се да о јубилејима изнесе заслуге свих слављеника. Текстови поводом осамдесетогодишњице живота академика Ј. Хорака, седамдесетогодишњице К. Паницке, седамдесетогодишњице Х. Лангфелда и многих других мање познатих, али врло заслужних радника на пољу етнолошких наука, показују да се генерације смењују, али да млађи умеју да цене заслуге својих учитеља и старијих колега.

Најзад, у овом часопису, који излази у обиму од 4 табака штампана у великој четвртини, веома

су запажени ликовни прилози у тексту и на кунстдрук-таблама. Зато што је добро опремљен, пажљиво уређиван, испуњен вредном садржином, што има слух за прошлост, а иде у корак са савре-

меном науком, *Ceský lid* с правом заузима угледно место међу европским етнолошким и фолклористичким часописима.

Оливера Младеновић

REVUE DES ETUDES SUD-EST EUROPEENNES, I—VIII, Bucarest

Овај данас врло значајни часопис покренут је као издање Румунске академије наука с веома угледном редакцијом с дописником М. Берзом на челу. Часопис »Revue des études sud-est Européennes« наменио је своје странице компаративним, хуманистичким студијама о подручју југоисточне Европе, што углавном и остварује. Годишње издази по један том (до 1968. г. — са два двоброја, а од те године са четири свеске). Студије и чланци се штампају на пет светских језика: француском, италијанском, руском, немачком и енглеском језику. До 1968. године прилози у часопису су се делили на „студије“ и „разно“, а отада су створене тематске рубрике, као: историја језика и културе, политичка историја, литература и друштво и др. Од свога оснивања, часопис има врло обимне рубрике „Хроника“ и „Рецензије“ од по неколико десетина страна штампаног текста.

У непуних 8 томова (недостаје св. 4 за 1970. г.) ове ревије, 26 чланака је од ширег значаја за етнологију Балкана, од чега је половина из проблематике народног стваралаштва. У тај број нису ушли сви чланци о преписци појединих истраживача балканског фолклора с њиховим кореспонденцима.

Из тзв. материјалне културе, свих пет прилога је о народној архитектури, што у извесном смислу сведочи о заинтересованости румунских аутора за ову тему. Два чланка је написао Р. Мајер, и то: о етнографским елементима станица и народне уметности Аромуна, и о привременим склоништима од

камена у Истри. У свом првом прилогу Р. Мајер износи резултате својих проучавања у Албанији из 1960. године и често их пореди с одговарајућим етнографским елементима у Румунији (т. II, број 3—4, с. 585—605). Станиците ових Аромуна назива се „келиве“ и представља посебну врсту шатора. На путу од Бирокастра до Корче, на једној висоравни Р. Мајер је наишао на насеље Аромуна, са 47 колибница. Ту они проводе лето а зими се спуштају ка мору. Писац помиње и „колибе“ у Румунији, истиче општост порекла, а различиту функцију, јер су оне у Румунији само привремена станица за чуваре винограда, воћњака или за смештај стоке, док су оне код Аромуна стална станица. Уз опис примитивног, отвореног огњишта додаје да Аромуни немају тзв. „панцирно“ (покривено) огњиште у слободном простору какво се среће нпр. у дунавској равници у Румунији. Из народне уметности описао је Мајер ткање и тканине: „велиндае“, „килими“ и „тимборе“. Одећа им је црне боје. Дат је и опис дрворезбарства: вретена, преслица, богато орнаментисаних пастирских штапова с ђаволском главом званом „кирик“. Други чланак доноси обраду округлих каменних зградница у Истри званих „кутја“, где је Р. Мајер, поглавито у Галезану, боравио 1965. године. Ове округле грађевине, које припадају становништву италијанског порекла, доводи у везу с римским наслеђем, док оне квадратне или правоугаоне облика у Далмацији сматра карактеристичним за словенско становништво. Напомиње да у новије време у Истри има

продора и овог другог типа каменних зградаца. Пошто је описао начин градње, аутор се позива на Р. Вулканеску који овај архаични тип грађевина сматра типичним за балканско-карпатску зону (т. III, број 3—4, с. 657—667). П. Х. Стал већ годинама на специфичан начин проучава традиционалну архитектуру у својој земљи и на ширем балканском подручју. У једном од овде објављених прилога, уз навођење богате литературе, Стал разматра примитивне зградице кружне основе у југоисточној Европи, делећи их најпре по материјалу, а у том оквиру по регијама и дајући на крају шира поређења (т. VI, број 2, с. 227—238). Други Сталов прилог односи се на „балканске“ спратне куће у Румунији (т. II, број 3—4, с. 527—546). Ове грађевине је аутор нашао и проучио претежно у јужној Румунији, Влашкој и Добруци, а поређења је извео с бугарским и југословенским материјалом, вршећи и непосредна проматрања у обе земље. Не без разлога, као главни проблем истакао је питање „фошпора“ истуреног дела зграде који одговара „чардаку“ али има и битне специфичности. Упоредо с овим, разматра П. Стал и „кулу“ у Влашкој и другим крајевима Балканског полуострва. У свом трећем чланку у овом часопису П. Х. Стал пише о црквама-брвнарама у Румунији (т. III, број 3—4, с. 611—637). У првом делу рада дао је Стал размештај тих цркава. Из статистичких прегледа с краја 19. и почетка 20. века види се да број дрвених цркава у Румунији у то време није био мали. Из прегледне карте види се такође да је дрвених цркава крајем 19. века било највише у јужним и источним пределима Румуније, нарочито у Трансилванији. Описујући унутрашњи план, аутор се посебно задржава на елементу „линде“ — трема, карактеристичног за мање цркве. Описује, најзад, и нарочито богато декорисане спољне дрвене стубове и др.

О питањима из тзв. друштвеног живота објављена су у „Ревизији“ два чланка, оба из пера А. П. Маркуа. Марку пише о организацији и животу муслиманске породице

на дунавском острву Ада-кале (т. VI, број 4, с. 649—669). Међу овим становништвом има и босанских Муслимана. Марку наводи њихову терминологију за најближе сроднике, објашњава појединачне случајеве полигамије, даје преглед национално мешовитих бракова овог живља за последњих 40 година и, на крају, помиње процес ланцизације. Други чланак истог аутора је о татарској патријархалној задрузи у Добруци у првој половини двадесетог века (т. V, број 3—4, с. 501—542). Главна питања којима се аутор бави јесу: развитак патријархалне задруге, њене карактеристике и процес распадања.

Из народних веровања су два прилога. Први је чланак П. Х. Стала о дендрологији у добручанских Турака и Татара (т. III, број 1—2, с. 297—303), као и обредима поред текије и турбета у Батови. У свом кратком прилогу Н. Миронеску покушава да на основу лингвистичке и етнолошке грађе одреди место лековитим изворима Мандри, Сенуни и Симбри, који постоје у традицији балканских народа (т. III, број 3—4, с. 651—655).

Прилично исцрпном анализом албанског традиционалног законодавства, од „фиса“ до „пороте“, бави се у својој студији В. Георгеску (т. I, број 1—2, с. 69—102), а на основу „Закона Леке Дукабина“ и других албанских кануна.

У часопису је, као што смо већ истакли, објављено највише чланка из народног стваралаштва, укупно 13. Један од њих могуће је уврстити у прилоге о правним обичајима јер му је предмет описивања „рабош“ — правни знак у карпатско-балканском подручју, у изврсној студији Р. Вулканеску (т. II, број 1—2, с. 17—69). Главна поглавља овога рада су: историјат проблема, класификација рабоша у карпатско-балканском подручју, грађија на рабошима, називи рабоша, важност рабоша као правног доказа, уз обавезни увод и закључак. Неколико је синтетичких чланака који својим садржајем још једном потврђују да је фолклористика у Румунији веома развијена. Ту пре свега треба истаћи студије А. Фокија: о фолклористи-

чким паралелама у југоисточној Европи (т. I, број 3—4, с. 517—550), о компаративним фолклористичким истраживањима у југоисточној Европи и Румунији (т. VI, број 1, с. 113—139 и т. VII, број 2—3, с. 367—396). Те је врсте и Фокијев рад о румунској народној балади „Уншесеји“ и њеним југоисточно-европским паралелама (т. IV, број 3—4, с. 535—574), чија је тема повратак мужа на дан венчања његове жене и чије паралеле аутор налази у југословенској поезији. На сличан начин Фоки анализира песму о Дојчину (т. III, број 1—2, с. 227—268 и т. III, број 3—4, с. 465—511), где у првом делу аутор до у детаље анализира поједине епизоде, а у наставку све то подвргава литерарној и естетској анализи и верификацији. О Раду(л) војводи у јужнословенској епизици написао је чланак А. Балта (т. V, број 1, с. 223—228), а бугарски аутор Д. Минчев о војводи Љутвиду у добрупанском народном предању (т. III, број 3—4, с. 639—645). А. Фоки је аутор и прилога о југоисточноевропским мотивима у радовима румунског песника Георга Кошбука (т. VI, број 4, с. 595—607), који је црпао инспирацију из румунског народног стваралаштва, али и из грчких и албанских фолклорних извора. О преписци Вука Караџића и барона А. Сагуне из Сибијуа из 1851. и 1858. г. пише Т. Бодогае (т. IV, број 3—4, с. 593—601). Своја разматрања о народном уметничком изражавању у сеоском немарству на широко схваћеном подручју Тимока износи П. Петреску (т. I, број 3—4, с. 485—515). Сличности румунских и других балканских народних игара А. Букшан констатује поглавито у подунавској области, док остале кореографске области Румуније повезује с другим земљама Европе (т. II, број 3—4, с. 607—613). У најстаријим елементима румунске и бугарске народне музике налази Г. Ђобану велике сличности (т. II, број 1—2, с. 71—91), али оставља

да каснија истраживања покажу у којој је мери то наслеђе Гета и Трачана.

Лингвистичким чланцима у часопису чини се покушај да се реше и нека битна питања порекла српскохрватских језичких позајмица у румунским говорима, а тиме објасне и етнички додир српског и румунског народа поглавито у овом делу Баната. Тако Т. Трипча налази у Карансебешу и Мехадизи, настањеним чисто румунским становништвом, читав низ српских речи, којих нема ни у једном другом месту. Претпоставља да оне своју појаву дугују српском живљу које се раније асимиловало за шта су потврде многобројни српски називи. За становнике Свињице помиње да су се они одупрли асимилацији захваљујући близини Србије, као и то да себе сматрају енклавом досељеничке струје с Косова и из Македоније, чиме се супротставља Ердељановићевом мишљењу о најстаријем словенском слоју у Банату (т. I, број 1—2, с. 137—152). Други лингвиста Д. Гемудеску пише о српскохрватским позајмицама у Олтенији. Решење налази у појави билингвизма, али не у Олтенији већ у Банату, те закључује да је већина речи српскохрватског порекла продрла у Олтенију из банатских дијалеката и то онолико колико је тај дијалект утицао на говоре Олтеније (т. II, број 3—4, с. 447—465). О „турцизмима“ у дијалекту банатских Румуна, као методолошком проблему, пише И. Матеји (т. V, број 3—4, с. 567—571), па на основу сличности облика и др. долази до закључка да су Румуни те „турцизме“ преузели од суседних Срба.

Чини се да је у већини чланака компаративна компонента превагннула над проучавањем генезе појава, али су вредности објављених прилога заиста вишеструке, нарочито кад су у питању карпатско-балканске теме.

Душан Дрљача

MŰVELTSÉG ÉS HAGYOMÁNY X—XII (*Култура и традиција, Годишњак Института за етнологију Универзитета Лајош Кошут у Дебрецину — Kosuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen*).

Műveltség és hagyomány (Култура и традиција) у редакцији др Беле Гунде (Gunda Béla), професора етнологије на Универзитету у Дебрецину и директора Института за етнологију, који излази већ 12 година, објављује студије из области народне културе Мађарске, средње и источне Европе и Азије, а бави се и теоретским питањима. Годишњак доноси пре свега резултате истраживачког рада који се обавља у Институту, али објављује и радове других мађарских и иностраних етнолога. Број X за 1968. годину доноси резултате истраживања већег броја мађарских и иностраних аутора: *Беле Гунде* о почетку одгајивања биља код северноамеричких Индијанаца, *Миленка Филиповића* о Мађарима у народном предању северне Босне и северне Србије, *Тора Хејердала* о преисторијској култури на Ускршњим острвима, *Јожефа Сабадфалвија* о миграцији у пограничним крајевима Источног Алфелда, *Тибора Бодрогвија* о проблемима и положају уметничке етнологије, *Золтана Ујварија* о трима народним позоришним представама које третирају друштвени проблем, *Атиле Сабо* о речима естена и стронга-естренга (esztena, sztronga, esztrenge) у ердељским документима XIV—XIX века, *Текле Деметер* о типовима народних драма, *Атиле Палади-Ковача* о етничкој групи „Барко“, *Марте Капрош* о облицима и функцији божјег певања у селима Јужног Њиршега, *Ласлоа Фелдеша* о начину живота ердељских пастира у првој половини XIX века, *Ласлоа Дама* о огњишту у кућама Нађ-Шарета и *Ласлоа Тереша* о систему испаше у Хортобаћу. Број XI за 1969. годину посвећен је у целисти веома интересантној опсежној студији — монографији Золтана Ујварија *Истраживање аграрног култура у мађарском и европском фолклору* (Ujváry Zoltán, *Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban*,

Műveltség és hagyomány, XI, Debrecen, 1969, 283 стр.).

У њој аутор говори, пре свега, о улози и значају великог зачетника Вилхелма Манхарта (Wilhelm Mannhardt), а затим о екстремним оценама Манхартове теорије, о античким боговима, култу и новијим аграрним ритуалима, о магији плодности, жетварским обичајима и духовима житарица у теорији Ј. Г. Фрезера, о раскомаданим демобоговима, о резултатима истраживања Гудмунда Хата (Gudmund Hatt) у области претколумбијанског америчког и аграрног фолклора Индонезије, о теорији миграције, о теорији транспозиције вегетационе снаге, о концепцији „доминантних интереса“, о социјалним и привредним ставовима, о месту истраживања мита рада, о жртвама у аграрној култури, календарским обичајима и везама аграрног култура, о обичајима везаним за употребу маске, драмским обичајима, повезаности игара и аграрног култура, о истраживањима која се односе на митску суштину териоморфног и антропоморфног аграрног култура, о адаптацији аграрних ритуса и обичаја и питањима дифузије, о току преображаја обичаја и ритуса, о питањима миграције и преузимању обичаја, о питањима аграрног култура и страних елемената у народним обичајима, о мађарским аграрним ритуалима и о европском аграрној култури.

Број XII за 1970. годину доноси исцрпну и веома документовану студију-монографију Јожефа Сабадфалвија *О екстензивном одгајивању стоке у Мађарској* (Szabadfalvi József, *Az extenzív állattenyésztés Magyarországon*, Műveltség és Hagomány, XII, Debrecen, 1970, 230 стр.).

Аутор говори о историји и резултатима екстензивног одгајивања стоке, осврћући се на нека питања у вези пастирске делатности и износећи мишљења о пореклу и исто-

ријским подацима екстензивног пастирског живота; затим посвећује једно поглавље природним заклонима и зградама за екстензивно зимовање (узвишице и удабљења, шуме, тршћаци, ритови, речне долине, примитивни пастирски заклони, зимовање поред стогова сена); о исхрани и екстензивитету (пасивна исхрана, припремање кошене хране, припремање исхране са њива); о миграцији и екстензивитету

(летовање, зимовање); о повезаности обраде земље и одгајивања стоке у Европи и Мађарској (екстензивно газдовање у XVIII и XIX веку, развој интензивног газдовања); о питањима историје екстензивног гајења стоке; о облицима одгајивања стоке у Европи и евроазијској степи.

Магдалена Веселиновић-Анђелић

JOURNAL OF THE GYPSY LORE SOCIETY, XLIX, 3—4, London.

Часопис Друштва за цигански живот и обичаје основан је 1888. године. У својој трећој серији, свеска XLIX, деловима 3—4, за јули—октобар 1970. године, садржи седам чланака, а у посебном одељку под називом „Преглед“ налази се седам приказа књига објављених у разним деловима света, а који се баве проблематиком Цигана. Неколико последњих страна садржи белешке.

У чланку „Један сликар Цигана“ (стр. 81—83) од Џулијете де Бајракли Леви (Juliette de Bairacli Levy) налазимо на топаи и поетичан опис сликарке Ериџ Ваиз (Eryl Vize). Она се определила да живи животом Цигана у својој усамљеној кућиш-атељеу у пределу Њу Форест (New Forest). Њене слике Џулијета де Бајракли Леви сврстава у три групе: „портрети и сцене из циганског живота“, „лејсажи“, и полуапстрактне слике под називима „врачарија“, „празноверје“ и слично. Све те слике садрже нешто од циганског духа, по третману и по свежим, живим бојама. Међутим много је занимљивије што сама уметница верује да њене слике као „Врачарија“ имају извесну магијску моћ. Тако су се, према казивању, све остале слике помериле у страну када су слику „Врачарија“ обесили међу њих; или је та иста слика при паду, као секиром, преломила наслон за руке на махагоњској столици, а да се сама при том није оштетила.

Џулијета де Бајракли Леви наводи и неке примере по којима се види да Ериџ верује да и она сама поседује силе беле магије.

Ева Давидова у свом чланку „Цигани у Чехословачкој“ даје детаљан историјски преглед доласка Цигана на територију данашње Чехословачке. Описује како су Цигани наишли првобитно на леп пријем код домаћег становништва, потом износи промену односа према Циганима — приказује законе у којима се огледа дискриминација у односу на Цигане. Марија Терезија и Јосиф II први су покушали да реше тзв. „циганско питање“ и да пруже Циганима извесне услове за живот. Давидова износи зашто ти покушаји нису уродили плодом. Затим описује поновну дискриминацију Цигана до које је дошло у току другог светског рата. Приказани су и напори владе ЧССР да реши проблеме који су постојали скоро од њиховог доласка, и који су последица њихове незапослености, дуге социјалне изолованости и целокупног посебног начина живота.

Аутор износи систематизацију дијалеката циганског језика на територији Чехословачке, с напоменом да им је језик данас све мања препрека за уклапање у нови живот. Давидова напомиње да је од 1945. године Циганима законом загарантована једнакост и право на рад.

Писац чланка полази од тог да пројекти Марије Терезије и Јосифа II нису дали жељене резултате, зато што није био решен њихов базични материјални проблем — право на запослење, који она сматра основним. Међутим, иако тврди да је базични проблем решен законом од 1945. године, она не може а да не види да још постоји такозвано „циганско питање“.

Коментар и препис дневника Џорџа Бороуа (George Bogtow) од Ангаса Фрејзера (Angus M. Fraser) је трећи чланак, а објављен је под насловом „Путовање пешке Џорџа Бороуа: велшки дневник, од 2—6. септембра 1854“ (97—110. стр.) Оригинал дневника се налази у Британском Музеју. Овај број доноси само један део тог дневника, који претежио садржи географске податке и описе природе и само неколико речи о људима које је Џорџ Бороу на путовању срео.

У наредном чланку „Попис путника у Шкотској“ (стр. 110—118) Ангас Фрејзер говори о покушајима пописа „путника“ у Шкотској, чији се резултати видно не слажу. Он критикује и попис из 1969. године који је спровођен у неколико наврата. Сматра да пописом нису обухваћени сви они који су привремено настанили, није ни видљиво у којој мери Цигани сачињавају групу „путника“. Иначе Фрејзер наводи резултате пописа из којих се види начин становања, број кола са запрегом, просечан број деце на једну породицу и слично. Поводом пописа се дискутовало и у Парламенту. Неки су предлагали да се донесе закон по којем би представници општина били обавезни да обезбеде све потребне услове за боравак „путника“, а не као досад да „путници“ буду препуштани на милост и немилост општинским властима које су им према свом нахођењу давале или ускраћивале дозволу за боравак.

Под насловом „Џон Покит — оправљач и украсивач циганских кола“ (стр. 119—120) налазимо на крајак чланак, готово репортажу, Дениса Харвија (Denis E. Harvey). Ту он прича о својој посети Џону Покиту, који поправља и исликава

циганска кола. Како аутор каже — то је човек од двадесет осам година, који је радио као пољски радник, путујући од фарме до фарме. Када је уштедео нешто новаца, отворио је своју радионицу. Стан су му једна циганска кола. Тек недавно, када је његова прабаба присуствовала неком циганском скупу, Покит је сазнао да је и сам пореклом Циганин. Уз текст су приложене три фотографије.

Шести чланак од Роберта Досона (Robert Dawson) „Прекршаји које су Цигани починили у западном Јоркширу“ (стр. 120—126) расправља о циганској деликвенцији у односу на прекршаје целокупног становништва. Према подацима за период од седам година проценат прекршаја које су починили Цигани износи 0,077% од укупног броја прекршаја. Шест табела даје јасан преглед врсте прекршаја и броја прекршитеља за сваки прекршај. Из података аутор закључује да према је проценат циганске деликвенције далеко од тога да буде незнатан, он је ипак нижи од процента деликвенције осталог становништва.

Последњи прилог „Сибирски Цигани“ (стр. 126—137) од В. Ј. Санарова није објављен цео, већ ће се наставити у следећем броју. У овом делу написа говори се о насељавању Цигана у Сибиру, где их сада, према попису из 1959. године, има 11 600. Како Санаров излаже, први помен о Циганима у Сибиру, у Тоболској губернији, налази се код шкотског путника Џона Бела (John Bell) из 1721. године. Цигани у Сибиру су пореклом из Пољске и Немачке, а за Цигане који су дошли нешто касније из Украјине, сматра се да су такође пореклом из Немачке односно Пољске. Пошто су у различитим временским периодима долазили у групе они се међусобно знатно разликују, како по стаништима и одећи тако и по занимањима којима се баве. У посебним одељцима се говори о њиховим стаништима, одећи, храни и знацима који одражавају социјални положај појединца у групи. Уз сваки део одеће, станишта или хране дат је у загради и цигански

термин, а текст је обогаћен и са шест цртежа.

Чланци које часопис садржи освежени су репродукцијама, илу-

стративним анегдотама, цртежима и фотографијама.

Ласта Бркић

ETHNOLOGIE FRANÇAISE, Année I, 1971/1, Paris.

После осамнаест година издажења, угледни француски часопис *Arts et tradition populaires* престао је да излази; његов наследник је *Ethnologie française*, чији први број за 1971. годину не доноси само ново име него и из основа измењену концепцију часописа. Уосталом, све је у њему ново: формат, графичка опрема, састав редакције са Жаном Кизанјеом на челу (J. Cuisenier), динамичним руководиоцем Етнографског музеја у Паризу.

Часопис у овом броју, на укупно 104 стране, доноси шест чланака и пет приказа књига, све пажљиво одабрано и интересно презентирано уз помоћ цртежа, графикона и фотографија. — Разуме се, од посебног значаја је уводно излагање главног уредника Ж. Кизанјеа (*Construire son objet: l'ethnologie française et son domaine*), у коме је, после осврта на непосредне задатке савремене француске етнологије, истакнуто да је главни циљ новог часописа да се велики научни планови и њихови теоријски принципи ставе под лупу и да се квалитет резултата научних истраживања износи на дискусију. Зато часопис има одређене рубрике: студије треба да представе или поставе глобалне проблеме како би се о њима развила размена мишљења; друга рубрика је резервисана за излагања монографског карактера; у часопису ће бити довољно места за све који говоре о новим методама, било у којој научној дисциплини, ако су од значаја за етнологику проучавања. Најзад, главни уредник обећава широк простор за приказе рада појединих етнолошких установа, литературе, грамофонских плоча, филма, телевизије, као и за библиографске радове. На

крају је наговештај да ће уз часопис излазити и збирке прештампаних текстова који се могу сматрати педагошким или класичним „моделима“ из области етнологије, као и неиздати документи уколико због свога обима не могу бити објављени у периодичној публикацији (*Archives d'ethnologie française*).

Први број часописа увек је нека врста непосредне илустрације програма и тежњи уредништва. За физиономију новог француског часописа карактеристична је студија Пола Буисака са Викторијанског универзитета у Торонту (Paul Bouissac, *Un traité acrobatique du XVIe siècle*) о књизи А. Тикароа из 1599. године под насловом „Три дијалога о вежбању у скакању и лебдењу у ваздуху“. То је фина лингвистичко-филозофска анализа покрета из области акробатике као вида народне уметности, којом је стари текст добио ново значење и вредност. — Чланак Ф. Лансело (Fransin Lancelot, *Ecriture de la danse. Le système Feuillet*) односи се такође на једно старо дело, које је 1700. године измислио под насловом „Кореографија или вештина описати игру...“ Фејеов систем описивања игре састоји се од нарочитих знакова за кораке, па се разликује од, на пример, још старије „Орхесографије“ Т. Арбоа из 1588. године, у којој се игра описује речима. Аутор је Фејеово дело приказао у друштвено-историјским оквирима и истакао његове вредности на нов начин: пре свега, као систем знакова за поједине фазе покрета, затим као кореографски речник од 460 симбола сврстаних у 11 типова, и као репертоар дворских и позоришних игара с краја 17. века. Минуциозна анализа, богато илустрована цртежима и гра-

фиконима, завршава се компаративним приказом двеју игара, прво како их је описао Феје, а затим како изгледају „преведене“ на савремене системе — Контеа и Лабана. — Ален Шаро (Alain Charraud, *Analyse de la représentation des âges de la vie humaine dans les estampes populaires du 19e siècle*) бави се популарним „сликама“ из прошлога века на којима су представљене „степенице живота“, лук од рођења до смрти. Аутор у њима види не само приказ биолошког процеса него и одраз друштвено-историјских услова у којима су настале, па је на примерима 20 литографија показао развој друштва 19. века и промене у схватањима људи. Структуралистичка анализа, директно инспирисана радовима К. Леви-Строса, у овом раду примењена је у пуној мери, али аутор сматра да, ма колико изведене хипотезе биле плодотворне, предмет истраживања није још исцрпен.

Као што се види, упадљива заједничка црта главних прилога је

њихов методолошки поступак — јасно опредељење за структурализам. Провокативан у добром смислу речи јер подстиче на размисљање и отвара нове перспективе у етнолошким истраживањима, уједно опасан као инструмент у неуким рукама, овај метод је у часопису *Ethnologie française* добио искусне и ватрене заступнике.

Два последња чланка су нешто друкчија али оба заслужују пажњу, особито етнолога-музеалаца. У првом се расправља о коришћењу електроосмозе приликом конзервације етнографских предмета (G. Delcroix, *Utilisation de l'électro-osmose pour la conservation des objets ethnographiques*). Разматрањима Ж. А. Ривьера о музеју под ведрим небом у Гаскоњи (J. A. Rivière, *Le Musée de plein air des Landes de Gascogne*) завршава се ова значајна и веома занимљива свеска новог француског часописа за етнологију.

Оливера Младеновић

ХРОНИКА

САВЕТОВАЊЕ О ТРАДИЦИОНАЛНОЈ КУЛТУРИ РУСИНА И УКРАЈИНАЦА У ВОЈВОДИНИ

На саветовању о традиционалној култури војвођанских Русина и Украјинаца, одржаном у Новом Саду од 30. јуна до 2. јула 1970. године, у организацији Етнографског института САНУ и Комисије за припремање научних издања НИП „Руске слово“, прочитано је 18 реферата на српско-хрватском, русинском и украјинском језику. Теме и садржаји прочитаних радова показују да је проблем традиционалне културе војвођанских Русина и Украјинаца постављен веома широко, од приказа етнографског стања у прошлости и етнографских промена насталих у условима међуетничких додира и прожимања у насељима и крајевима Војводине настаним Русинима и Украјинцима, у прошлости и у савремено доба, до разматрања питања даљег културног и националног развика ове народности у Југославији.

Следећа саопштења и реферати прочитани су у току три дана рада саветовања: Бура Лаћак, *Значај научног приступа проучавању традиционалне културе југословенских Русина-Украјинаца за даљу националну егзистенцију и развика*; др Миљана Радовановић и Бреда Влаховић, *Прилог проучавању миграционих кретања Русина у Бачкој*; Јанко Олејар, *Из прошлости Русина у Руском Крстуру (с посебним обзиром на предања и обичаје)*; Душан Дрљача, *Насељавање и размештај Русина и Украјинаца у Срему*; исти, *Матичне књиге и школски летописи као извор за проучавање прошлости Русина у Срему*; исти, *Неке одлике живота и обичаја Русина у Срему*; Владо Костелник, *„Мајско дрво“ у прослављању прољетних празника у Петровцима и Миклушевцима*; Микола Мушинка, *Заједничке и различите црте у фолклору Русина прешовског краја и Војводине*; Бреда Влаховић, *Промене у свадбеним обичајима код бачких Русина*; Бура Папхархаји, *Фолклорна архитектура Костелничковог идијског венца „3 мојохо валала“*; Миљана Радовановић, *Сижии српскохрватске епике у народној прози куцуурских приповедача*; Душан Дрљача, *Стихови на надгробним споменицима — особит вид народног лирског поетског изражавања војвођанских Русина*; Миљана Радовановић, *Неке промене у традиционалном склапању брака код бачких Русина*; Душан Дрљача, *Национално мешовити бракови сремских Русина*; Роман Миз, *Неке од-*

лике традиционалне материјалне културе и обичаја Украјинаца у Војводини; Душан Дрљача, *Прилог проучавању традиционалне културе Украјинаца у Инђији*; Михајло Ковач, *Материјалне и духовне вредности културног наслеђа југословенских Русина као основа њиховог даљег културног развитка*; Јанко Сабалош, *Проблеми на линији опредељивања Русин — Украјинац код ове народности у СФРЈ*; Емилија Церовић, *Оглед библиографије радова о југословенским Русинима и Украјинцима* (радови објављени у Југославији).

Живе расправе, на моменте и жучне, изазвала су многа питања изложена у саопштењима и рефератима, особито она која су се тичала етничког порекла Русина, особености њихова језика и традиционалне културе, њиховог савременог етничког опредељивања и даљег етничког развитка. У закључној речи председавајућег, проф. Мирка Барјактаровића, истакнута је важност овога саветовања баш с обзиром на отворено расправљање многих спорних питања која траже најцелисходнија решења у животу ове бројно невелике народности у савременим друштвеним условима у Југославији. Предстојећа књига о раду саветовања о традиционалној култури војвођанских Русина и Украјинаца показаће корисност овог научног састанка и са другог гледишта. То је била прилика да се, истина само делимично, изложе први резултати етнолошких истраживања народности у СР Србији, која је Етнографски институт САНУ предузео у току последњих неколико година.

Миљана Радовановић

САВЕТОВАЊЕ О ТРАДИЦИОНАЛНОЈ КУЛТУРИ СЛОВАКА У ВОЈВОДИНИ

После вишегодишњих истраживања савремених етничких процеса Словака, Русина и Украјинаца у Војводини Етнографски институт САНУ, у сарадњи са Друштвом словакиста и уз финансијску помоћ Покрајинске заједнице за научни рад САН Војводине, организовао је Саветовање о традиционалној култури Словака у Војводини, које је одржано у Новом Саду од 22. до 24. октобра 1970. године, са научном екскурзијом у Бачки Петровац 25. октобра.

После уводних речи доц. др Данијела Дудока, у име Друштва словакиста Војводине, и проф. др Мирка Барјактаровића, у име Етнографског института САНУ, и поздравних говора, прочитано је у току тродневног заседања укупно 18 реферата, чији су аутори сарадници Етнографског института у Београду (5), словакисти из Новог Сада, Бачког Петровца и Старе Пазове (7) и сарадници института Словачке академије наука у Братислави (6). Реферати су читани и дискусија је вођена на српско-хрватском и словачком језику.

Референти су обрадили следеће теме: др Видосава Николић-Стојанчевић — Београд, *Етнички распоред Словака и међуетнички односи у Бачкој и Банату*; др Јан Сирацки — Братислава, *Словаци у Војводини као*

историјско-етнографски феномен (Slováci vo Vojvodine ako historicko-etnografický fenomén); др Данијел Дулок — Нови Сад, Додирне тачке дијалектолошког и етнографског испитивања (Vzt'ah nářečového a narodopisného výskumu); др Драгослав Антопијевић — Београд, Међуетнички односи и утицаји између Словака и других народности у мешовитим насељима западног Срема; др Божена Филова — Братислава, Традиционална култура војвођанских Словака у контексту словачке народне културе (Tradičná kultúra vojvodinských Slovákov v kontexte slovenskej ľudovej kultúry); Светозар Швехлак — Братислава, Годишњи циклус обичаја и епске песме Словака на бившој Војној граници — Срем, јужни Банат Výročný zvykoslovný cyklus a epické piesne Slovákov na byvalej Vojenskej hranici — Srijem, južný Banát); Владимир Вереш — Стара Пазова, Обичаји у Селенчи (Zvuky a običaje v Selenči); Михаел Филип — Нови Сад, Лешкова критика сујеверја (Leškova kritika ľudových povier); Јан Кантар — Мартин, Народна архитектура Словака у Војводини (Ľudová architektúra Slovákov vo Vojvodine); Вјера Кантарова — Мартин, Паралеле између ентеријера код Словака у Бачкој и Словака у Словачкој (Paralely medzi interiérmi u Slovákov v Báčke a Slovákov na Slovensku); др Оливера Младеновић — Београд, Неке промене у традиционалном склапању бракова код Словака у источном Срему; др Радомир Ракић — Београд, Словаци у Бајми, Лалићу и Гложану. Нека питања истраживања међуетничких односа; Јан Копчок — Бачки Петровац, Из историје хмељарства у Војводини и Петровцу (Z dejín chmeliarstva vo Vojvodine a v Petrovci); Мила Босић — Нови Сад, Преглед ношње Словака у Војводини; Емилија Церовић — Београд, Оглед библиографије о југословенским Словацима — радови објављени у Југославији; др Ладислав Ленг — Братислава, Данашње стање познавања народне музичке културе војвођанских Словака (Súčasný stav poznávania ľudovej hudobnej kultúry vojvodinských Slovákov); Јурај Ферик — Бачки Петровац, Народно музичко стваралаштво Словака у Војводини (Ľudová hudobná tvorba Slovákov vo Vojvodine); Мартин Кмећ — Неготин, Појава старих тоналних структура у народним песмама војвођанских Словака (Výskyt starých tonálnych štruktúr v ľudových piesnách vojvodinských Slovákov). У вези са излагањем др Ленга приказан је и документарни филм у боји о народним играма из Пивница, који је снимљен 1969. године у Институту за музику Словачке академије наука у Братислави.

Дискусија после реферата била је увек жива и на научном нивоу. У њој, као и на завршетку Саветовања, констатовано је, а то је потврдио и одјек у штампи, на радију и телевизији да ово Саветовање представља велики допринос проучавању традиционалне културе Словака у Војводини, не само зато што је то први научни скуп о култури Словака изван земље матице него и зато што се показало да су ставови словачких и наших научних радника који се баве овом проблематиком врло сагласни и да то омогућава уску сарадњу у даљим етнолошким истраживањима словачке народности у Војводини. Саветовање је показало и у којим се правцима креће интересовање истраживача: од грађе о старијим облицима народне културе Словака и њиховим архаичним остацима, највише у области ду-

ховне културе, до савремених промена у породичном и друштвеном животу које Словаци доживљавају заједно са средином у којој живе и читавом југословенском заједницом. Питања су, дакле, многобројна и захтевају даље комплексно истраживање, у коме етнологима припада значајно место.

Материјал са Саветовања о традиционалној култури биће објављен у посебној публикацији, коју припрема у сарадњи са организаторима Саветовања новосадско издавачко предузеће „Обзор“.

Оливера Младеновић

„МОКРАЊЧЕВИ ДАНИ“ 1971.

VI саветовање музиколога, етнолога и фолклориста

У оквиру културне манифестације „Мокрањчеви дани“, која се сваке године одржава у Неготину од 20—24. септембра, одржано је и овогодишње, шесто по реду, Саветовање музиколога, етнолога и фолклориста.

Од самог почетка, 1966. године, ова манифестација имала је озбиљан карактер. Из године у годину рабале су се нове идеје, програм прославе се проширивао и допуњавао, а интересовање учесника и посматрача бивало је све веће. Добивши карактер републичке манифестације, „Мокрањчеви дани“ уврстили су се у ред запаженијих скупова који су последњих година тако снажно покренули културна збивања у унутрашњости Србије.

Из богатог, зналачки одабраног четвородневног програма, осврнућу се на неколико важнијих момената. Поред изложбе „Подунавске ликовне групе“, такмичења дувачких оркестара, поворке фолклорних група из села Неготинске крајине, вечери традиционалног фолклора, популарних предавања за музичку омладину, затим концерата озбиљне музике са истакнутим уметницима, „Књижевне радионице“ и, разуме се, великог јесењег вашара, стручни и научни скупови имали су веома важно место у оквиру овогодишње манифестације.

Тако је 22. септембра одржан Симпозијум музиколога а два дана касније и веома користан разговор о теми „Данашњи тренутак музике у Србији“, који је организовао Републички одбор „Мокрањчевих дана“.

Истовремено, 23. септембра, етнологи и фолклористи одржали су саветовање и симпозијум са веома занимљивим и одабраним програмом. Овогодишње као и прошлогодишње саветовање било је посвећено проблематици из народне уметности, широке и захвалне области из народне духовне културе.

У току једног преподнева чули смо неколико веома занимљивих предавања. Персида Томић, музејски саветник из Београда, говорила је о теми — Ликовно изражавање бојама у народној уметности Србије, др

Петар Влаховић, доцент Филозофског факултета у Београду — Представе човека у народној уметности, Милица Матић, кустос Етнографског музеја у Београду — Нека значења птице у народној уметности Србије, затим, Драг. Борбевић, свештеник из Лесковца — Уметничке представе на надгробним споменицима у околини Лесковца, Јованка Лазаревић, дипломирани етнолог из Београда — Традиционална уметност и савремена производња у домаћој радности, Загорка Марковић, кустос Етнографског музеја у Београду — Свиравка — фауар у источној Србији и, најзад, Љубиша Рајковић, професор из Неготина — Одике народних лирских песама са Тимока.

Свако од ових предавања пружило нам је много нових елемената из народне уметности везаних за Неготинску крајину, источну, па и целу Србију. Напомињем са жаљењем да су изостала три најављена, веома интересантна предавања из поетског стваралаштва, која би, свакако, допринела још успешнијем раду саветовања.

Истога дана, по подне, на симпозијуму етнолога и фолклориста расправљало се о координацији рада и методама истраживања у источној Србији. Уводна излагања дали су: др Слободан Зечевић (Етнографски музеј, Београд), др Милка Јовановић (Етнографски институт САНУ, Београд), Драгослав Девић (Музичка академија, Београд). Овом скупу присуствовао је и узео учешће у дискусији већи број заинтересованих, међу којима готово сви музејски радници са подручја источне Србије. На састанку се дошло до веома корисних закључака у погледу будуће координације у планирању и раду у овом делу Србије.

Овако озбиљним приласком одабирању и реализовању програма, „Мокрањчеви дани“ из године у годину добијају карактер једне свеобухватније и привлачније манифестације како за музикологе, етнологе и фолклористе, тако и за шири круг омладине и старијих учесника и посматрача.

Милка Јовановић

САВЕТОВАЊЕ О ПАЛЕОЕТНОЛОШКОМ РАДУ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Крајем октобра 1970. године одржан је у Сарајеву у организацији Центра за балканологију при Академији наука Босне и Херцеговине скуп посвећен палеобалканолошком раду у овој нашој републици. Седници је присуствовало 18 етнолога и археолога, међу којима је била неколицина истакнутих научника. У уводној речи академик А. Бенац, руководилац Центра за балканологију, обавестио је присутне да Центар постоји од 1962. године и да му је главни оквир рада палеобалканистика, рани словенски период и османистика. Центар је, међутим, и те како заинтересован за етнологију, широко схваћену, а Балканолошки институт САНУ пре-

пустио је Центру палеобалканистику. Председавајући проф. Б. Братанић истакао је да етнологија може да даде допринос решавању палеобалканолошких проблема својим методама, а не само да помогне објашњавању археолошких и историјских чињеница.

О неким проблемима етничког развитка нашег динарског становништва говорио је проф. Ш. Кулишић. У свом излагању Ш. Кулишић је нагласио потребу проучавања односа затеченог балканског и досељеног словенског становништва. Неке дијалекатске границе, као нпр. она између подручја старије и новије штокавске акцентуације и чакавског говора налазе своје потврде и у етнолошком материјалу. Тако је „централни“ тип рала распрострањен у области штокавско-ијекавског говора, а слично је са сточарством, женском керамиком, посебним обликом брвнаре, изразом „ватра“ уместо „огањ“, неким божићним обичајима, матријархалним елементима, женским обредним поворкама, Новом годином и женским Божићом у Кучима, овци као животињском полагајнику и славском колачу — „гурти“. Полаженник је, по Кулишићу, исто што и илирско божанство Силванус силвестер. Динарски свадбени обичаји битно се разликују од кајкавских, загорских. У даљем излагању Кулишић се вратио на неке језичке особине, па је поменуо нпр. да у црногорском говору нема локатива и да је он замењен акузативом, а да је структура македонског језика цинцарска, грчка, а сам језик је, несумњиво, словенски. Све то упућује на однос затеченог балканског и досељеног словенског живља. Затим, неки извори из 13, 14. и 15. века још разликују влашко од словенског и прелазно становништво. И. Синдик је у Дубровнику пратио словенизацију влашког живља. Тај процес може се следити и на антрополошком материјалу: стални пораст броја брахикефалних облика. Исто тако, Кулишић помиње да моравско-ибарска долина може да упућује на илирско-трачку границу, према досад проученим појавама. Аутор се залажио за проучавање комплекса појава (сточарство и земљорадња, архитектура, ношња, родовски систем, друштвени и свадбени обичаји, верски обичаји). Тиме би се приступило решавању читавог низа питања етничког формирања народа Босне и Херцеговине. Ш. Кулишић је за емпиријски метод гомилања чињеница с тим да се одреде пресудне чињенице да би се приступило историјској реконструкцији; да се дође не само до збира односа него да се проникне и у њихово стварање (генеза, структура, јединство супротности) и континуитет — не непромењеност појава, већ њихов непрекидни низ.

У дискусији, у којој су учествовали скоро сви присутни, једногласно су истакнуте вредности реферата и наглашена два оквира будућих проучавања: један у решавању питања словенско-романске симбиозе и други у испитивању процеса у стапању Словена и Влаха, а као пресудне чињенице поменуте су — сеоска архитектура, керамика, сточарство — у материјалној култури; свадбени, верски и породични обичаји — у духовној култури; распадање родовског система — у друштвеном животу (А. Бенац). Учесници у дискусији су се залагали да се истраживања ограниче на западни део Балканског полуострва и да се усмере на већ поменућу тематику која се, према досад утврђеним чињеницама, показала

интересантном и индикативном (Б. Братанић). Такође је истакнуто да треба обратити више пажње утицају аутохтоних основа. Предложено је да се у појединим испитивањима пође од палеоетничких јединица (Н. Тасић). Велики број дискутаната залагао се за проучавање конкретних тема које произилазе из степена развоја одређене научне области, као што је нпр. архитектура или народна поезија с црногорско-херцеговачким типом еписке песме, који је мимоишао национална обележја и представља уствари балканску поезију (Ц. Бутуровић). Усвојено је да Центар припреми за штампу етнолошку библиографију досад објављених радова и да Етнолошки атлас Југославије, по могућству, пренесе на карте нека битна питања из проблематике проучавања динарског континенталног супстрата, што би све било сарадницима основна документација за даљи рад.

На крају седнице сарадници су се договорили о плану рада у 1971. години. Рад на палеоетнологији је веома сложен и донедавно прилично запостављен посао, те иницијативу Центра за балканологију треба подржавати и подржати.

Душан Дрљача

СМОТРА ЕТНОГРАФСКОГ ФИЛМА, Загреб, 1971.

У Загребу је од 25—31. августа 1971. године, као једна од приредаба VI међународне смотре фолклора, одржана и Смотра етнографског филма (СЕФ) и скуп на тему: Што је етнографски филм?

На скупу су о теми из наслова имали реферате др Ана Рафај и Винце Лакатош, обоје из Мађарске. По мишљењу А. Рафај, која је један од организатора Интернационалне смотре етнографског филма у Сексарду 1970. године, ... „ако се некоја (етнографска) појава снимиле на филм, тај филм је онда етнографски.“ Ауторка говори о две категорије етнографских филмова: истраживачки документ и научно-популарно дело, **затим** разматра границе реконструкције у етнографским филмовима. За В. Лакатоша није довољно да се етнографски филм, као уосталом и сама етнографија, бави искључиво сељачком културом. — Залажући се за етнографски филмски документ, који назива документацијски (а не документарни) филм, Андрија Стојановић указује на искривљења у реализацији оваквих филмова до којих долази из објективних и субјективних разлога. Душан Дрљача у свом саопштењу чини оглед филмске статистике југословенског документарног филма на етнографске теме, од 1945—1970. године.

На Смотри је приказано око 40 филмова, сврстаних у неколико група, и то: 15 научних филмова (по 2 филма Етнолошког завода Филозофског факултета — Загреб, Етнолошког музеја — Скопје, аустријских, румунских, немачких, мађарских и француских етнолога; и 1 такав филм наставног програма ТВ-Загреб); програм од 7 старијих докумената о народ-

ном животу и обичајима снимљеним претежно у четвртој деценији овога века; програм од 4 филма, рађена за ТВ-Загреб, о обичајима у разним крајевима Хрватске. Програм је допуњен прегледом популарних документарних филмова на етнографске теме, у производњи наших филмских предузећа.

Од научних филмова били су то: Народно украсно ткање, снимљен у Мославини, 1969; Трагом бучковичких сточара, снимљен у околини Задра, 1971 — оба у производњи Етнолошког завода Филозофског факултета, Загреб; Народни приповиједач, снимљен у Сињу и Далматинској Загори — Школска телевизија, Загреб, 1967; „Маријовска свадба“ и „Риболов на Катлановско езеро“, које је снимио Етнолошки музеј, Скопје; два аустријска филма: „О свадбеном пециву“, из 1967, и „О тијеловским стубовима“, из 1969. Румунски филмови су: „Припреме за издиг стоке“, и „О покладним обичајима Срба у банатском селу Решици“ (Румунија). Оба немачка филма била су из Филмског центра у Гетингену, и то: „О прављењу кровне 'шпидре'“, и „Нарицање о задушницама у јужној Румунији“, из 1968. У једном од мађарских филмова приказан је радни дан на једном салашу, а у другом певање о свадби. Француски филм из северне Нигерије приказао је примитивно рударство, а филм из Абиџана живот једног братства заснованог на политичкој основи.

Програм старијих филмских докумената био је нарочито занимљив. Ту су приказани: „Свадба у Галичнику“, коју је загребачки сниматељ снимио 1932. године; „Свечаност и процесција о св. Влаху у Дубровнику“, из 1932. године; Косово поље, такође из 1932; „Један дан у турској задрузи (село Мраци)“, из 1933—1935, снимио Александар Герасимов; „Парам, парам, паучину“ — о народном празноверју у Србији (Школа народног здравља), „Свадба у Пироту“, из 1937. и, најзад, „Нова земља“ — о насељавању Војводине становништвом са Косова, из 1946. године.

Веома озбиљно рађени су и филмови за Телевизију Загреб. То су: „Обичаји у Цетинској крајини“, „Баукачи“ — из Турчишча у Међимурју, „Јурјево“ у Туропољу, и „Обичаји отока Корчуле“.

Смотра етнографског филма и скуп о том филму обогатили су садржај VI међународне смотре фолклора и указали да је овој приредби и убудуће место на тако значајној манифестацији.

Душан Арљача

НАУЧНИ СКУП СЛОВЕНСКИХ ЕТНОЛОГА

ТЕМА: „ЗАЈЕДНИЧКЕ И РАЗЛИЧИТЕ ЦРТЕ У НАРОДНИМ КУЛТУРАМА СЛОВЕНА“, Слањicka Осада (Орава, Словачка), 1—3. VI 1970.

Катедра за етнологију и фолклористику Филозофског факултета универзитета „Коменски“ у Братислави, на чијем челу је др Јан Подолак, у заједници с Институтом за проучавање иностраних Словака, Словачким етнолошким друштвом и Етнографским институтом Словачке академије

наука (САН) организовали су ове године веома успео научни скуп словенских етнолога. Скупу су присуствовали представници свих словенских народа изузев Лужичких Срба, јер је проф. др Паул Неда у последњем часу отказао своје учешће. За три дана заседања (1—3. јуна 1970) скупу је поднесен 31 реферат и саопштење на 8 словенских језика. Упоредо с научним скупом одржан је и, трећи по реду, „Seminarium ethnologicum“, тј. теоретске и практичне вежбе за студенте етнологије из Словачке и других земаља, међу којима је било и 5 из Југославије. Нашу земљу представљали су на овом скупу тројица универзитетских професора етнологије, троје млађих научних радника и директор Словачког народног музеја у Бачком Петровцу, сви са рефератима. Научном скупу присуствовао је и професор етнологије из САД др П. Лесер, као и група етнолога и студената етнологије из Скандинавије.

Скуп је отворио и учеснике и госте поздравио др Ј. Подолак. Затим је др Ј. Мјартан говорио о теми „Славистика и етнологија“. У свом излагању он је истакао блиску сарадњу ове две дисциплине у прошлости, поменуо је четири одржана конгреса словенских географа и етнографа и истакао потребу организовања посебних скупова словенских етнолога.

Реферати и саопштења поднети скупу могу се, шире узето, поделити у три групе: о проблемима етногенезе, етноса и међуетничких веза (1), архаичним облицима друштвеног живота (2) и питањима методологије компаративних истраживања (3).

У свом реферату др Ј. Бромлеј (Москва) залагао се за замену појма „народ“ појмом „етнос“ у етнолошким студијама. По њему, термин „етнос“ има мању амплитуду различитих значења него термин „народ“. Проф. Х. Вакарелски (Софија) говорио је о преисторијској постојаности бугарских календарских обичаја и истакао потребу стварања словенске етнолошке енциклопедије с приказом појава у њиховом историјском развоју. О етногенези бугарског народа и о стварању хомогене бугарске народности говорио је проф. Х. Гандев (Софија). Он је нагласио да се мења појам Трачана, да је у великој мери топономастика у Бугарској још нерешеног порекла, као и да бугарске обичаје треба детаљно проучити у контексту осталих словенских обичаја. Др Ј. Коморовски (Братислава) излагао је о историјско-компаративној методи у проучавању духовне културе Словена. Пошто је истакао значај рада Веселовског, Поливке, Сироватке и Мошињског, Коморовски је потврдио да је у компаративним истраживањима од највећег значаја утврђивање границе поређења; да су суседски утицаји и везе често значајнији од заједничког порекла и да је типолошко-генетичка анализа појава од прворазредног значаја. О балканско-кавказким везама које упућују на праиндоевропски супстрат, о којима је својевремено писао К. Мошињски и недавно Ш. Кулишић, говорила је Т. Колева (Софија). Излагање Колеве обogaћена су новим подацима до којих је дошла непосредним истраживањима код кавкаских народа. Проф. Ј. Буршта (Познањ) реферисао је о огромном делу пољског етнографа Оскара Колберга. Нарочито се осврнуо на Колбергову збирку „Описи Јужних Словена“ из 1871. године, у којој је аутор обрадио поједине покрајине јужнословенских земаља као нпр. Славонију, Далмацију и др. Етнограф

из Кијева В. Зињич говорио је о традицији украјинске етнографије у проучавању Словена карпатске регије и о најновијим резултатима на том пољу. Ј. Штика (Брно) поднео је реферат о историјској анализи као услову за упоредне студије народне културе у Карпатима. Он се нарочито осврнуо на различите елементе влашке сточарске културе у разним временима. Р. Пешева (Софија) је у свом реферату указала на разноврсност родовске традиције у друштвеној организацији Словена.

Другог дана заседања С. Ковачевичова (Братислава) изнела је основе за рад на Етнографском атласу Словачке, истичући да је то територијални, а не народни атлас ове републике. У њему се обрађује 160 проблема, а упитници су усклађени с питањима за атлас суседних земаља, у којима се овом послу приступило раније. Ауторка је предложила да се обрада појединих атласних тема усклади у источноевропским земљама пошто западноевропска етнологија није у истој мери заинтересована за неке од тема (нпр. ношња). В. А. Александров (Москва) документовано је реферисао о Русима у Сибиру, који су кроз прилагођавање изузетним условима постали посебна етнографска група. Код њих се у пољопривреди у прво време по досељењу у Сибир запажа повратак на екстензивни систем обраде а трополни систем привређивања, који су ови људи некада добро познавали, враћа се тек у првој половини 19. века. Б. Н. Путилов (Лењинград) говорио је врло инвентивно о словенској епископској заједници и о могућности постојања старословенског епа. Д. Климова (Праг) изнела је у свом реферату неколико интересантних примера у којима показује како фолклорни материјал може да послужи као доказ за миграциона кретања и у откривању порекла становништва. Један од тих доказа је постојање речи „хвој“ у усменом народном стваралаштву словачког становништва у Мађарској, чије значење казивачи не разумеју, а њоме се објашњава порекло ових Словака из влашког предела с карпатског гребена, одакле су досељени око 1650. године. С. Швецова (Праг) саопштила је свој реферат о сродничким односима у Словачкој где се за патрилинеарне рођаке везују имовинска питања, седиште породице и породично презиме. По ауторци, специфични материјал из ових крајева не уклапа се у Косинов систем сродства. О сродничком систему у Бугара говорила је Е. Георгијева (Софија). Она је у свом излагању нагласила да се сроднички систем код Бугара и уопште на Балкану спорије упрошћава него нпр. у западној Европи. То је више симетричан систем у којем би девер могао бити потенцијални муж, а свастика потенцијална жена.

На скупу се трећег дана заседања реферисало претежно о методици и организацији рада. С. Швехлак (Братислава) поднео је веома запажен реферат о особеном животу традиције код словачких енклава у словенској културној средини. Референт је истакао да је проучавање само старијих облика народне културе у ствари приступ који не води довољно рачуна о динамици процеса. Зато се Швехлак залагао за изучавање промена у две или више култура које долазе у међусобни додир. О. Скалников (Праг) је својим прилогом подвукла значај проучавања савремених појава у народној култури у које убраја и међуетничка испитивања која су, по њеном мишљењу, још у повоју. А. Пранда (Братислава) говорио је о првобитности вертикалног разбоја у Словена. После веома исцрпног пре-

гледа свега досада објављеног о пореклу ове врсте разбоја код Словена дошао је до закључка да треба ујединити сродне дисциплине да се реши овај сложени проблем. М. Маркуш (Кошице) изнео је проблеме и улогу истраживања народне исхране код Словена у средњој Европи, наглашавајући да је у питању дефицитарна грана у погледу проучавања у нашој науци. В. Стојкова (Софија) поднела је саопштење о интересантним дрвеним календарима — „рабошима“ код Бугара од којих је онај најстарији из 1773. г. и на којима су увек уцртана два главна народна празника — Бурђевдан и Митровдан. Б. Тумангелов (Софија) упоредио је неке елементе из духовне културе Чеха и Бугара шпр. у обичајима о Бадњој вечери и Тодоровој суботи и упозорио на податке о двоструко већем броју празника у Бугара.

Иступање југословенских етнологa било је врло запажено. Проф. Б. Братанић говорио је о словенској етнoлошкој картографији у контексту рада на Етнoлошком атласу Европе, северне Африке и предње Азије, чији се први пробни свезак очекује 1971. године. Проф. М. Барјактаровић реферисао је о веома разубеном и богатом животу и функцији црногорског племена. Проф. Б. Русић истицао је потребу и залагао се за етнoлошко проучавање словенских целина у другим словенским земљама. Н. Пантелић поднео је реферат о снахачеству у Србији, опредељујући се за мишљење да настанак ове појаве треба тражити у групном браку, за шта је имао и неке нове податке из недавних теренских испитивања. Х. Ложарјева је у свом саопштењу дала нов материјал и детаљну анализу појаве лажне младс у јужнословенским обредима коју је својевремено запазио Валвазор. Ј. Копчок је документовано информисао о постанку и делатности Словачког народног музеја у Бачком Петровцу. И најзад, Д. Дрљача је саопштио свој прилог о етнoлошком проучавању западнословенских и источнословенских народности у Југославији.

Дискусија је била веома жива. Највише се дискутовало о појму „етнос“, те је на крају предложено да се организује симпозиј словенских етнологa о етносу, народности и роду. Истакнуто је такође да су недовољно проучене међуетничке везе веома блиских народа као шпр. Чеха и Словака, Словака и Пољака и др. О предстојећем конгресу слависта у Варшави и раду на словенској етнологији у Пољској веома исцрпно је реферисао проф. М. Гладиш из Кракова. На крају је истакнута потреба сталних контакта словенских етнологa.

У оквиру научног скупа одржано је и неколико екскурзија по пределу Ораве, који се одликује изванредном сеоском дрвеном спиратном архитектуром (тзв. „оравски дом“). Такође је организована и посета необично богатом Словачком народном музеју у Мартину и његовом „скансену“ у коме је већ постављено 11 објеката из Ораве.

Разноврсност заједничких питања, бројност и компактност снага укључених у њихово разматрање, уз изврсну организацију рада какву су овога пута обезбедили словачки етнологи, намећу потребу да ови скупови прерасту у традиционалне прилоге решавању многих проблема из непрегледне ризнице словенске народне културе.

Душан Дрљача

ПРВИ МЕЂУНАРОДНИ КОНГРЕС ЕВРОПСКЕ ЕТНОЛОГИЈЕ
У ПАРИЗУ 1971.

Први међународни конгрес европске етнологије, одржан у Паризу од 24. до 28. августа 1971. године, био је значајан научни догађај. Веома широко тематски постављен, сав окренут актуелним питањима развитка етнологских наука у савременим условима, одлично организован овај научни скуп радио је у пленуму, радним групама и комисијама. О трима темама саопштеним на пленарним седницама расправљало се у радним групама под председништвом самих носилаца ових тема, и то: 1. Општи проблеми европске етнологије (М. Поп), 2) Начини изражавања као системи комуникације (говор, изражавање покретима и музичко) (Ј. Грејмас), 3) Информатика и музеографске примене, напредне методе проучавања етнографских података (Ж. Кизанје). Бројни реферати саслушани су у 9 комисија и пропраћени мање или више исцрпним дискусијама, и то у следећим комисијама: 1) Библиографија, 2) Оруђа и пољопривредне технике, 3) Народна поезија — баладе, 4) Календарски обичаји и савремени празници, 5) Народна архитектура и музеји на отвореном, 6) Породична организација, 7) Филм, 8) Међуетничке релације у савременој Европи, 9) Народна култура и њен музеографски израз.

Следећи осврти на рад неких комисија у оквиру конгреса европске етнологије пружиће само делимичну слику о овом значајном међународном скупу етнолога Европе и осталог света. Сачинили су их сарадници Етнографског института који су учествовали у раду овога конгреса, и то: Душан Дрљача (Д. Д.), Емилија Церовић (Е. Ц.), Милка Јовановић (М. Ј.), Оливера Младеновић (О. М.), Бреда Влаховић (Б. В.), Видосава Стојанчевић (В. С.) и Миљана Радовановић (М. Р.).

*

* * *

О првој конгресној теми „ОПШТИ ПРОБЛЕМИ ЕВРОПСКЕ ЕТНОЛОГИЈЕ“ заседала је радна група и под председништвом Ж. Кизанјеа разматрала проблеме из наслова, а под председништвом Р. Дорсона саопштена су два реферата и дискутовало се о европској култури у Новом свету.

Дискусија о реферату М. Попа, саопштеном на пленарној седници, била је веома жива. Нарочито активни у дискусији били су совјетски етнологи, међу којима посебно Ј. Бромлеј. Највише је оспоравана референтова подела култура на „граматизирани“ и „неграматизирани“ и, као алтернатива, истицана диференцијација на „професионалну“ и „непрофесионалну“ културу. С обзиром на слојевитост културе, истицано је да и највиши њени нивои носе елементе старе народне културе. Поменуто је и потреба да се етнологија као наука дефинише (кад се већ говори о европској етнологији), поготово у индустријском друштву, да се определи која народна својства изучава и да се у истраживању јасно разликује „објект“ испитивања од „предмета“ изучавања.

О европској народној култури у Сједињеним Америчким Државама говорио је Р. Дорсон из Фолклорног института Индијана-универзитета у Блумингтону. Говорио је о шведској и данској традицији у Америци, Украјинцима у Канади, а посебно је истакао упорност америчких Срба у чувању завичајне традиције (гусле, кратке приче о Лали и Соси и др.). Највише података за ова истраживања црпе се из личних и породичних биографија досељеника и поређењем тих списа. Сарадник Р. Дорсона, К. Бјанко из Рима проучавала је ставове и стереотипе Италијана у Америци. На основу резултата тога рада, утврђује да су поређења између Америке и Италије, која врше досељеници, по правилу на штету Америке. Појмови о Италији, нарочито у припадника млађих генерација, знатно су сужени и упрошћени, као: у Италији се тешко зарађује, једе се само сир и пије вино и т. сл. У дискусији је поменуто много феномена у чувању народне традиције у страниј средини, нпр. „Француска Канада је више француска него земља — матица“; због великог броја својих хорова у Америци, Пољаци су донедавно тамо важали као „певачка“ а не и „играчка“ нација, што сада нагло коригују. Наглашено је да се код тих испитивања намеће много теоретских проблема, те их и у будуће треба решавати.

А. А.

*
* *
*

КОМИСИЈА 1: БИБЛИОГРАФИЈА. — Комисији је било пријављено девет реферата, што није велики број, али, с обзиром на околности првог оваквог конгреса, и са овим бројем можемо бити задовољни. Међутим, неки од референата били су спречени да дођу у Париз, па су њихови реферати изостаали.

Уместо Р. Вилдхабера извештај о Међународној библиографији поднео је делегат из Базела Х. Тримпи, који је у исто време делегат за Библиографију Немачког етнологског друштва из Бона. Он је изнео све проблеме које има Међународна библиографија, а који су углавном финансијске природе. Истакао је неопходност ангажовања свих европских земаља, као и прекоморских које су представљене у овој едицији, у давању новчане помоћи. Сарадња је све већа и Р. Вилдхабер је већ приморан да елиминира наслове другоразредног значаја. У вези са последњим томом, који се односи на 1967. и 1968. годину развила се жива дискусија.

Следећи референт Ј. Буршта, из Пољске, својим рефератом „Најбогатији извор за синтезу пољског фолклора: 80 томова Комплетних дела Оскара Колберга“ приказао је како богат извор документације за пољску етнологију и фолклор, као и за суседне области, представља ово значајно дело, истичући у исто време да је оно јединствен пример ове врсте у европској етнологији.

Ми смо поднели реферат о раду на етнологској библиографији у СР Србији.

Занимљив је био и реферат А. Ломбарди Сатрианија и М. Мељирана „Правни фолклор или фолклорно право“.

Учесници из Румуније Константин Строја и Калај-Марин реферисали су о својој студији „Штампа XIX века — важан извор информација за румунске етнолошке студије“, којом су истакли велики значај штампе као документационог извора за народну културу и уметност. При томе су напоменули да би даља проучавања показала њену корисност и за друге области етнолошких проучавања.

Међутим, на питању не толико библиографије, већ више научне информације задржао се и М. Поп, делегат из Румуније, у свом реферату „Главни проблеми европске етнологије“, одржаном на пленарној седници. Он је истакао да је прворазредни задатак који се намеће етнологима стварање информационог центра са применом електронско-рачунарских машина и организовање јединственог критеријума.

На крају можемо да кажемо да је штета што се на једном оваквом скупу, који је имао посебну комисију посвећену библиографији, поред ових несумњиво занимљивих предавања, која су не само корисна већ потребна и у много већем броју, није више разговарало о низу проблема који стоје пред етнолошким библиографијама поготову што оне још представљају болну тачку многих националних етнологија и, с тим у вези, међународне научне размене и сарадње.

Надамо се да ће и даље сваки међународни конгрес посвећивати један део свога рада нужним и корисним питањима научне информације, библиографије и документације.

Е. Ц.

*
* *
*

У оквиру ТРЕЋЕ СЕКЦИЈЕ — POETIQUE POPULAIRE — BALLADES — пријављен је велики број реферата из готово свих европских земаља (24), а пет из Сједињених Америчких Држава. У току тродневног рада секције саопштен је већи број реферата, веома разноврсних по тематици и садржају.

Проблем баладе у народној поезији одувек је привлачио пажњу многих љубитеља и познавалаца народне поезије. Настала код северних народа, балада се ширила по целој Европи, па и даље ван њених граница.

Проучавајући баладу у оквиру свога народнога стваралаштва, референти су, сваки из свога аспекта, многоструко осветлили проблем настанка, ширења и развитка баладе све до наших дана. Из те групе запажени су реферати Н. Нолзеа — Норвешка (*Неки проблеми развоја јуначке баладе*), В. Соколове — СССР (*Баладе и историјске теме*), П. Динкова — Бугарска (*Бугарске народне баладе*), затим реферат П. Н. Боратова — Париз (*Тема и облик турске баладе*), Е. В. Померанцеве — СССР (*Баладе у руском фолклору данас*), М. Анђелић — Југославија

(Категорија мађарских балада — где аутор говори о балади мађарског живља код нас у Бачкој), Л. Креценбахера — Савезна Република Немачка (Социјални аспекти балада у легенди југоисточне Европе). Колико је проблематика била занимљива, доказ је плодна и дуга дискусија која се водила готово после сваког реферата.

Најзад, поменула бих још два веома занимљива реферата — Сл. Зечевића и П. Влаховића. Говорећи о речи, звуку и покрету као средствима изражавања у народној креацији, Зечевић сматра да је веома тешко рећи које је средство изражавања доминантно у извесним људским групама или епохама људског развоја. Реферат П. Влаховића — *Канибализам као мотив неких народних песама у Срба* — саслушан је са пуно пажње и интересовања што је и разумљиво јер се канибализам као мотив у народној поезији не сретa тако често и тако широко код осталих европских народа.

Бројни реферати, плодна дискусија и велики број учесника у раду ове секције, свакако су доказ да балада још живи и да привлачи пажњу великог броја љубитеља народне поезије и народног стваралаштва уопште. Истовремено, ова секција је својим радом свакако допринела успешном раду Првог међународног конгреса европских етнологa.

M. J.

*

* *

ЧЕТВРТА КОМИСИЈА (COUTUMES CALENDAIRES ET FÊTES CONTEMPORAINES) радила је пуна три дана. Саслушано је укупно 18 реферата, у којима су аутори из разних земаља (Бугарска, Грчка, Енглеска, Италија, Југославија, Румунија, САД, СССР, Француска, Шпанија) приказали како се данас одржавају у животу традиционалне свечаности и календарски обичаји, као и трансформације и иновације у обичајном наслеђу под утицајем савремених услова, у којима туризам и фискална политика државне, општинске па и верске организације готово намеће своје захтеве.

Заједничка је констатација већине референата да традиционалне манифестације ширих размера, најчешће религиозне садржине, под утицајем наведених (и ненаведених) фактора чувају атрактивност спектакла из прошлости или их, чак, оживљују на основу архивске грађе, да би, променивши структуру и функцију, привукле што више гледалаца-туриста (не и учесника). На пример, у Грчкој православље са свима својим манифестацијама има повлашћен положај, али је и туризам веома развијен; стога у савременим условима многобројне промене у одржавању верских празника показују тенденцију експлоатације обичаја у корист туризма, трговине и других фактора, међу којима ни сама црква није на последњем месту. О томе је говорио Д. Лукатос (Incidences touristiques et commerciales sur l'authenticité des coutumes calendaires en Grèce), темпераментно и документовано низом примера који речито потврђују тезу о савременој „десакрализацији“ календарских обичаја у Грчкој која се,

уосталом, јавља у разним формама и у другим земљама са развијеним туризмом. О томе су, са јачим или слабијим нагласком на улози туризма, говорили и други референти износећи резултате својих истраживања (J. Roland, Belgija, Résultats provisoires de l'enquête internationale sur les escortes armées traditionnelles ou folkloriques; W. E. Koch, SAD, Retention of Swedish Folk Festival and Custom in Central Kansas; P. Bessaiget, Francuska, Fêtes traditionnelles et urbanisation dans l'ancien Comté de Nice; R. Meurant, Belgija, Les figures gigantesques dans le carnaval contemporain en Belgique, en France et en Thénanie; J. Brossolet, Francuska. Les fêtes contemporaines ayant pour origine une épidémie de peste). — Стварање нових обичаја и празника којима се у друштвеном и породичном животу, а особито у животу радних колектива, замењују стари празници или уводе сасвим нови према потреби, представља жив процес у Совјетском Савезу. О тој, за све присутне слушаоце занимљивој теми референтали су украјински научници Сиваченко и Зинич (Fêtes populaires contemporaines en Ukraine soviétique). — Не мање интересовања ова комисија показала је за групу реферата у којима је приказано традиционално одржавање обичаја и светковина углавном код сеоског стновништва, са можда избледелом али још не сасвим промењеном функцијом из прошлости (V. Newall, Two English Fire Festivals; R. Katarova, Nouvel épanouissement du carnaval populaire en Bulgarie; V. Cordun, Types et fonctions de la «chemise de la peste» en Roumanie; Y. Popovitch, V. S. Zelentchuk, SSSR, Magie agraire dans les cérémonies du cycle de l'hiver des peuples de l'Europe du Sud-Est; I. M. Malecore, Italija, Les drames populaires dans les Pouilles, aujourd'hui). — Осим тога, посебну пажњу и дискусију изазвало је излагање Г. Гарсули из Атине о иконицама, зимзеленим гранчицама и разним амајлијама којима грчки шофери радо ките своје кабине у аутобусима и камионима (Décorations religieuses dans les moyens de transport). — На леп пријем наишло је и излагање С. Кнежевић из Београда (Les coutumes saisonnières et les festivités dans la création des peintres autodidactes «naifs»), са пројекцијама, о ликовном стварању наших сликара најваца, у коме је главни извор инспирације свакодневни сеоски живот са свима манифестацијама које га прате. — На крају, да само споменемо реферат (С. Lacoste, L. Roubin, Francuska, La fête de Râques en Méditerranée), у коме су саопштени први резултати колективних компаративних истраживања ускршњих обичаја у Медитерану, на основу материјала из Шпаније, Провансе, Корзике, Малте, јужне Италије и северне Африке. Група истраживача под руководством професора Бастида у току теренског рада („као ботаничар што проучава биљке“), имајући у виду демографске, етнолошке и социолошке категорије, настојали су да уоче суперструктуре и њихове архавичне основе ускршњих обичаја у овом простору. Потпуни резултати биће касније објављени али се већ сада може рећи да регионално испитивање појединих појава из обичајног живота народа, чији број присталица стално расте, овом студијом добија озбиљан и значајан прилог.

*
* *
*

КОМИСИЈА 5 (НАРОДНА АРХИТЕКТУРА И ЕТНОГРАФСКИ МУЗЕЈИ ПОД ВЕДРИМ НЕБОМ). У комисији за народну архитектуру и етнографске музеје под ведрим небом, којој је председавао Ж. П. Жестен (Gestin, Француска), било је пријављено 11 реферата у којима су третирана разна питања из области народне архитектуре. По сродности тематике коју третирају, реферати се могу сврстати у три групе.

Прву групу сачињавају реферати који третирају општа питања из народне архитектуре, у којима су изнети неки основни ставови који су утицали на формирање станишта у Европи (М. G. Rabinovitsch). Говорило се о утицају природне средине на облик станишта. О томе како свака епоха има свој карактеристичан облик станишта, који се временом мења, како у самој конструкцији, тако и по функционалности унутрашњих просторија. Те промене су резултат утицаја природне средине, с једне, и економско друштвеног положаја, с друге стране. Такође је било говора о еволуцији појединих делова кућа од XIX века наовамо (G. Calvet), у којима се може видети утицај разних елемената, пре свега социјално-економских, затим разних естетских схватања, што такође утиче на развој појединих облика у архитектури. Друштвени престижи, исто тако често имају значајну улогу у обликовању самих кућа, као и њених димензија. Значајну улогу има и природна средина која условава неке одребене форме које одговарају природним условима.

Занимљив је био реферат о колонијалистичком и спонтаном селу (Р. Н. Stahl) које се развијало у последњих 300 година у Европи. Овим саопштењем било је обухваћено и подручје Југославије. Наглашено је да је спонтано насеље резултат прираста сеоског становништва, које слободно изграђује своја сеоска станишта. Колонијалистичка насеља пак имају првенствено геометријски облик, али прилагођен потребама пољопривредника. Оваквих насеља, како истиче референт, било је пре свега у Румунији и Југославији, јер их је условио, уз планску колонизацију и систем војне границе.

Другу групу саопштења чине реферати који третирају поједине елементе у архитектури, каткад територијално ограничене само на ужа географска подручја. Било је, на пример, о етничким подударностима у руралној архитектури Савоје (Н. Raulin). На тој територији запажају се три основна типа у архитектури. Томе су допринели, поред општих друштвених услова и природне средине, и утицаји појединих етничких група.

Проучавање разних типова брера и њихово распрострањење код европских и суседних народа била је тема једног реферата (N. Dunăge). Брера на кућама представљају посебну групу и по својим карактеристикама могу се груписати по географским целинама, и то: Пиринејско полуострво, Сибир, Балканско полуострво, нордијске земље, Мала Азија и Северна Африка. Сваки географски ареал има свој облик брера. На основу појединих типова брера, по мишљењу референта, чак се могу одредити и границе појединих култура: рибара, сточара, пољопривредника и сличних.

Било је говора о преношењу појединих типова кућа приликом миграције где у новој средини представљају специфичан тип архитектуре. Наведен је пример галске, односно пијемонтске куће, која је пренета из Европе у Америку средином XIX века (А. Е. Fife). Два реферата обухватила су проблематику разних врста млинова, и то оних који се јављају на територији Румуније и Француске (R. O. Maier, Cl. Rivals).

Трећу групу сачињавали би реферати у којима се расправља проблематика конзервације појединих објеката у архитектури као и читавих насеља. У том оквиру говорило се о музејима под ведрим небом (J.-P. Gestin). Изнет је пример из Француске где су на једно место пренети примерци руралне архитектуре из целе земље. У другом реферату третирана је слична проблематика из Естоније где је такође уређен велики музеј под ведрим небом (А. Peterson), а уз то направљена обимна документација (фотоси, картони, цртежи) о руралној архитектури у том делу Европе. О музеју под ведрим небом било је говора и у реферату Н. Пешић-Максимовић. Међутим, ту је изнета једна друга идеја. Наиме, да се заштите цела насеља, односно делови насеља, у којима су сачувани стари облици архитектуре и тако *in situ* створе музеји под ведрим небом. Предности оваквог облика музеја под ведрим небом су у томе што се сачува не само кућа као занимљив објекат, већ и комплетан амбијент у коме је таква архитектура настала. Ово је свакако далеко сликовитије и комплетније него преношење појединих објеката у често неодговарајућу средину, у којој представљају мртви музејски експонат.

Овако, у главним цртама, приказан рад ове комисије даје општу слику о проблемима о којима се расправљало. Нека саопштења, која говоре о општим питањима руралне архитектуре и начина њеног конзервирања, као и њене даље репрезентације, привукла су пажњу учесника. Вођене су живе дискусије и размењивана искуства о свим важнијим питањима стварања, одржавања и организације музеја под ведрим небом и општим питањима архитектуре.

Б. В.

*

* * *

КОМИСИЈА 6 (ПОРОДИЧНА ОРГАНИЗАЦИЈА) под председништвом Пит-Ривера (J. Pitt-Rivers) одржала је две сеансе, 25. и 26. августа, на којима је било саопштено 10 од укупно 12 пријављених реферата. На првој седници саопштено је пет реферата, од којих су три обрађивала проблеме породичне организације балканских народа.

Ј. В. Иванова, делегат Украјинске ССР, у компаративној студији, саопштеној под насловом: „Породица у класичним организацијама планинаца Балкана и Кавказа“, обрађивала је сличности и разлике код ова два народа у начинима породичног живота, условљеном општим историјско-политичким и културним развитком у прошлости.

Н. Павковић (Југославија), у свом реферату под насловом „Матрилокални брак у патријархалном друштву код Југословена“, расправљао је

о специфичним формама породичне структуре на југословенском подручју Балкана.

М. Вулпе (Румунија) својим рефератом обухватио је проблеме терминологије сродничке структуре и породичних односа у развојном процесу у прошлости, и у савременом периоду развика код Румуна. Наслов његовог реферата је: „Термини сродничких назива у румунском говору — традиција и иновације“.

Два представника француске етнологије саопштила су своја проучавања сродничких односа и породичног живота сеоског становништва у Француској.

М. Роберт је у реферату „Жена у сеоској зидарској породици крајем 19. века“ изложио своја разматрања о положају и улози жене у сеоској занатској породици у Француској у одређеном временском раздобљу. С. Карпоуш, у свом реферату под насловом „Ритуално сродство и терминологија у лоренском селу“, саопштио је резултате својих проучавања и закључке о овој специфичној форми вештачког сродства, које по својим карактеристикама умногоме подсећа на улогу и форме ритуалног сродства у нашем народу.

На другој седници комисије било је саопштено такође пет реферата, у којима је углавном разматрана проблематика породичне структуре балканских народа (Грка и Румуна), док је само један реферат обрађивао нека специфична обележја сродничке структуре француске сеоске породице.

Н. Верникос (Париз), у свом реферату „Структура породичних имена у грчком друштву као предмет студија неких социолошких феномена“, изнео је веома оригиналне идеје и запажања о друштвеној функцији имена у сродничком систему на грчком етничком подручју Балкана.

Г. Стојка (Румунија) је саопштио тему „Утицај породице на структуру румунског сеоског насеља“, која је обухватила врло интересантна проучавања проблема односа човека и његове животне средине и простора.

В. Стојанчевић (Југославија) у свом реферату „Традиционалне форме склапања брака код Срба“ изложила је неке специфичне проблеме у области проучавања сродничких односа и брака у Срба.

У заједничком реферату В. В. Карамелеа, Г. Геана и А. Томеску (Румунија) под насловом: „Промене у традиционалној породичној организацији у сеоској средини у Румунији“, третирали су савремене проблеме породичних односа у новим условима друштвеног развика румунског сеоског друштва.

Само је један реферат на другој седници приказао резултате истраживања домаћина, француских етнолога, и то на веома оригиналним методским поставкама и на специфичном примеру: М. Сегален је саопштила тему: „Свадебна фотографија као предмет проучавања улоге сродства у породичној организацији. Један пример: неколико фотографија свадбене свечаности сабраних у Сент-Онорин ла Шардон, у Орну“.

На првој и другој седници изостали су најављени реферати чехословачких етнолога: О. Скаљникове („Етнографска средина и начини савремене

ног живота“), и С. Швејцове („Жена у словачкој породичној заједници“), чија резимеа показују да се у њима третирају савремени проблеми структуре породице и сродничких односа у Чехословачкој.

*

Дискусија је показала знатно интересовање и дала нарочито повољну оцену за реферате румунских и југословенских етнолога.

Према је по броју одржаних и најављених реферата ова комисија била једна од најмањих секција овог конгреса, ипак је проблематика која је разматрана у рефератима била врло значајна, и представљала је најновије резултате на пољу савремених проучавања породице и сродничких односа код европских народа.

За нас је од посебног значаја што су два југословенска делегата представљала југословенску етнологију на примерима неких специфичних појава и форми сродничких односа и породичног живота наших народа.

В. С.

*

* *

У СЕДМОЈ КОМИСИЈИ разматрана су питања рада на етнографском филму, приказани филмови и дата објашњења за њих.

О теми примене филмске анализе у етнологијским истраживањима, на основу француских искустава, говорио је Ј. Д. Лажу (Lajoux) истакавши ове елементе: синхрони звук, истовремено пројектовање филма на два екрана — ради компаративног праћења саме појаве или захвата, аудио-визуелна анализа и видеотраке. Др Ф. Симон из Института за научни филм у Гетингену говорио је о немогућности да се постигне пуна објективност у етнографском филму. За ту „присилну субјективност“ постоји читав низ објективних и субјективних разлога. Француски аутори Ј. Арло (Arloux) и Р. Гифреј (Guiffrey) дали су текстуално објашњење свог филма о св. Жану, заштитнику поља и исцелитељу у селима Монто (Monteux) и Л'Босе (Le Beaucet). Елементе тог ходочашћа, међу којима и преношење свечевог живота од четворице одабраних сељана на раздаљину 18 км, уз истовремено причање легенди и митских причаца, сматрају аутори веома старим — паганским. Такође уз објашњење приказан је и други француски филм познатог Ж. Руча (J. Rouch) о карневалу у Лимуу (Limoux), и то у његовом данашњем облику, са свим припремама и исповестима учесника — маскираних лица.

Осим веома доброг и већ награђиваног нашег филма „Нептуново царство у Хомолу“, видели смо у Паризу и 5 филмова гетингенског Института, све у режији др Ф. Симона. Од тога, три филма су снимљена у Румунији, а по један у Немачкој и Тирољу. Филмови снимљени у Румунији посебно су занимљиви, и то: о духовским „калушарима“, о јуначкој песми

о Јовану Јорговану на јесењим задушницама у месту Деса, недељним тужбалицама у истом румунском насељу. У филму из Фрауенберга приказана је израда „шиндри“ као реликт некада развијеног заната, а у Тиролу је снимљена једна сеоска породица за време вечерњег obroka.

Снимљене балканске појаве, у поређењу са другим темама приказаним у Паризу, носиле су дах етнографске свежине.

Д. А.

*
* *

У ОСМОЈ КОМИСИЈИ (МЕЂУЕТНИЧКЕ РЕЛАЦИЈЕ У САВРЕМЕНОЈ ЕВРОПИ) саслушано је 13 реферата учесника из 7 земаља (СССР 5, Југославија 2, Мађарска 2, Румунија 1, Француска 1, Бугарска 1, Италија 1) уз живо расправљање, особито о начелним теоријским и методолошким питањима међуетничких истраживања.

Поднесени реферати показали су, с једне стране, колико је актуелно проучавање међуетничких релација и да усвајање принципа међуетничких истраживања отвара могућности решавања веома сложених проблема савремене европске етнологије. С друге стране, и у рефератима и у дискусији огледало се богатство идеја у примени методе међуетничких истраживања. Реферати су се одликовали разноврсношћу предмета разматрања: једни су доносили конкретне резултате међуетничких истраживања савремених појава у општем етнолошком комплексу, други — посебне анализе прикупљене етнографске или фолклорне грађе, укрштањем методе међуетничких истраживања и историјско-етнографске методе. Такође су саслушани реферати посвећени теоријско-методолошким питањима у домену међуетничких истраживања са нарочитим нагласком на савременом стању етнографских студија ове врсте и на перспективи координисаних истраживања у пространим лимитрофним областима Европе.

Полазећи са становишта да је Европа историјски и етнографски јединствено подручје, Ј. В. Бромлеј и С. А. Токарев изложили су стање етнографских студија европских народа у совјетској науци. То су претежно радови о источноевропским народима, а у погледу тематике, о материјалној култури тих народа. У већини ових радова чињенице се разматрају са становишта општих историјских и етнографских проблема.

Последњих година совјетски етнографи велику пажњу посвећују проблемима етничких процеса и у својој земљи и у западној Европи, и у прошлости и у садашњости, као и теоријској анализи типова етничких заједница.

О веома значајним теоријским и методолошким питањима етничке географије излагао је В. И. Козлов у реферату „Прелазне етничке групе у Европи и проблеми картографије“. Природа картографирања је таква да захтева најстрожу прецизност термина и појмова да би се главни стадијуми етничких процеса могли егзактно да прикажу. Неопходност сарадње научника разних земаља истакнута је посебно ради усвајања јединствених

принципа за дефинисање стадијума развитка етничких процеса и за означавање на карти група у којима се ти процеси дешавају.

Л. В. Покровскаја је ставове совјетске науке поводом појмова „етника заједница“ и „историјско-етнографски регион“ изложила служећи се чињеницама из етнографије Француске.

О интердисциплинарном проучавању међуетничких релација реферисао је Р. Вулканеску као о методи коју су румунски истраживачи применили у проучавању лимитрофног бердапског подручја, а поводом великих промена које у њему настају изградњом грандиозне хидроелектране у сарадњи Румуније и Југославије. О етничким процесима од краја 18. в. до савременог доба у бердапском подручју, али на југословенској страни, реферисала је В. Стојанчевић. На основу архивских извора приказала је етничко стање крајем 18. века, промене у етничкој структури и међуетничке релације у време српских устанака и обнављања српске државе у првој половини 19. века, етнички развитак до краја 19. века у овој лимитрофној зони; своје излагање закључила је разматрањима међуетничких процеса у условима савременог друштвено-економског развитка.

И Аугусто Доро истакао је потребу мултидисциплинарних истраживања популације у земљама с обе стране Алпа, како то већ раде антрополошки и етнологски институт Универзитета у Торину. Пространи алпски регион, издвојен политичким границама, још и данас показује црте свога некадашњег етничког заједништва, у традицијама, пољопривредним техникама, породичним именима, локалним наречјима итд.

Х. Вакарелски у свом реферату „Етнографија и историја народа“ залагао се за увођење у систем образовања у европским земљама како националних тако и једне опште европске етнологије.

М. Радовановић излагала је о променама у животу и култури војвођанских Русина у условима савремених међуетничких релација. Приказала је укратко етнички развитак и промене у традиционалној култури Русина од времена њиховог досељења из Закарпатја у Бачку, почев од средине 18. века до данас. Тежиште рада је на међуетничким односима и процесима у савремено доба које је донело етнохетерогамiju као битно нову црту у етничком развитку Русина насупрот ранијем по правилу ендогамном орођавању.

Два реферата приказала су конкретне резултате истраживања међуетничких релација савременог доба у Совјетском Савезу. У. В. Арутунјан и Л. М. Дробијева репрезентативном анкетом, обухвативши десет хиљада лица, испитивали су индивидуалне међуетничке релације у основним друштвеним групацијама татарске и руске популације у Татарској АССР. Анализа резултата анкете дала је извесне начелне закључке имајући у виду деловање друштвених и културних фактора на међуетничке релације. О. А. Ганцкаја и Л. Н. Терентјева у реферату „Националност, брак, породица“ изложиле су резултате проучавања савремених међуетничких процеса. На основу података матичних уреда неких градова европског дела Совјетског Савеза, уз примену теорије вероватноће, извршена је опсежна анализа кретања национално мешовитих бракова. Тенденција међуетничког зближавања посредством микросредине, породице, нарочито је осетна

код народа који су блиски по језику, култури и начину живота, али није много мање изражена ни код оних са различитим културним традицијама, па чак и са различитим религиозним припадностима. Анализом етничког развитка мешовитих породица обухваћена је језичка ситуација, особености адаптација и интеграција културе и обичаја и „аутодетерминација“ адолесцената по навршеној 16. години живота. Млада генерација из мешовитих породица опредељује се за једну од националности родитеља, а ово опредељивање је условљено општим током етничких процеса у Совјетском Савезу и њиховом регионалном специфичношћу.

Ј. Гутвирт (Француска), својим рефератом „Јевреји у источној Европи: међуетничка проблематика“, широко је поставио следећи проблем: с обзиром на традиционалну функцију и улогу какву су Јевреји имали у остваривању економске размене, какви су се све међуетнички процеси — на плану економије, културе и друштвеног живота — дешавали у прошлости у етнички хетерогеним подручјима источне Европе у којима су све до другог светског рата биле очуване најтрадиционалније јеврејске заједнице.

Два реферата позабавила су се посебним питањима мађарске етнологије са гледишта међуетничких истраживања. А. Габорјан је рефератом „Три суквена огртача мађарске ношње“, на основу музеолошке грађе из 19. и 20. века, приказала развитак кроја ових хаљетака и учешће различитих елемената који потичу из разних историјских периода и различитих друштвених слојева, и то с једне стране оријенталних, и с друге, западних. Ј. Шего приказала је избор музичких примера којима је документовала поставку да народна музика чува сведочанства о животу народа, њиховим сусретима и везама. Компаративна истраживања музике у Мађарској допуштају да се у главним цртама реконструише читав ланац историје мелодија. Тако је и конкретна анализа приказаних примера мелодија показала заједничке црте у музици различитих народа и етничких група на простору од источне Европе до средње Азије, што потиче, с једне стране, из опште заједничке најстарије основе, а с друге, то су и сведочанства о културним релацијама различитих народа кроз векове у поменутиим просторствима.

М. Р.

IN MEMORIAM

ДАРИНКА ЗЕЧЕВИЋ

(1911—1970)

На крају шесте деценије живота изненада и сасвим неочекивано прекинут је животни и стваралачки пут Даринке Зечевић, секретара Етнографског института САНУ и вишег стручног сарадника. Стајао сам нем над одром у тузи и болу за изгубљеним пријатељем, у мислима још једном присећајући се њеног лика.

Рођена је у средини са изразито наглашеним патријархалним менталитетом, где се ценио живот у породичној задрузи и водила брига о сваком члану те заједнице, где се неговала честитост и поштење, скромност и отвореност, храброст и пожртвованост и све оне друге људске и племените особине и хтења на чијим се

изворима Даринка Зечевић васпитавала.

После завршене гимназије определила се за студије на Филозофском факултету географско-етнолошка група наука. Обдарена природном интелигенцијом и одличан ђак истицана је за пример другима.

Након ослобођења земље од окупатора запослила се, а убрзо била додељена групи истакнутих научника утемељивача и организатора једне нове научне установе — Етнографског института САНУ. На овом деликатном и одговорном послу Даринка Зечевић је испољила пуну сналажљивост, вредноћу и смисао за организацију рада, због тога убрзо бива постављена за секретара Института, оставши на овој дужности до саме смрти, борећи се нетремице за углед и очу-

вање ове установе. Одлично се сналазила било кад се радило о чисто административним питањима једноставним и лаким, било кад се радило о далеко сложенијим проблемима из научне области. Пуно се ангажовала и као технички секретар у редакцији институтских издања и публикација. Брига за свакодневне институтске задатке, на изглед сасвим ситне, Даринка Зечевић је правилно схватила потребу и овакве активности, па ју је предано и савесно извршавала. Једном речју, све своје снаге стављала је у службу Института, чак и онда кад је лично и у породици имала озбиљних потешкоћа и проблема. Међутим, она не пропушта да ради и на стручном и научном пољу. Укључује се у институтске пројекте, у екипни рад на проучавању Призрена, Бердапских насеља, словачке народности у Војводини, а такође истражује и индивидуално у Добричу, Железнику и другим крајевима, одакле произилазе и неколике ваљане студије (*Блаце, Прилог проучавању риболова у Мулу, Александрово — „бананско село” у Добричу, Неке антропогеографске карактеристике социјалистичког преображаја села Железника у градско насеље*, и др.)

У дубоком сећању су ми остали наши последњи заједнички теренски обиласци по Срему, када сам, не желећи и нехотице, у више махова осетио да су у њој присутни туга и смрт. Знала је да нема наде, али није признавала шта је мучи, остала је бодра, са живом виталношћу.

Сећам се да је била врло активна у дискусијама на састанцима Института, било кад је реч о седницама Савета чији је председник била дуго година, или на пленарним научним скуповима на којима се такође чула њена реч. Са њене стране долазило је пуно иницијатива. Сећам се и њеног удела у партијској организацији и синдикалној подружници Академије наука где учествује у разним акцијама којима више пута руководи, испољавајући у њима лични утицај, ауторитет и поверење. Није затварала очи пред ствртношћу, није бегала од свакидашњице, није се стијасла свакодневне потребе и захтева људи, већ је учествовала у том трновитом животном путу борбе и искушења, стичући у тој борби симпатије људи. Била је спремна да изнађе форму и начин давања савета, сугестија, а имала је увек речи утехе и разумевања за човека, за људске недаће и тешкоће. Преко широког круга својих пријатеља и познатика обезбеђивала је и непосредне контакте с људима.

Била је и племенита мајка која је све чинила за срећнију будућност своје деце, мајка која је смело корачала тешким путевима стварности.

Не могу а да не споменем, на крају, још један тренутак који заокружује светао лик Даринке Зечевић. На само два дана пред фаталним крајем посетио сам је у болници. Сасвим измучена тешком болешћу смогла је снаге да се захвали и да ме припита: „Хвала вам на дивној разгледници из Атине, сви сте се потписали, али једно име никако не могу да прочитам, о чему си ти говорио на Конгресу балканолога”? О каква људска чврстина, помислио сам у себи, и

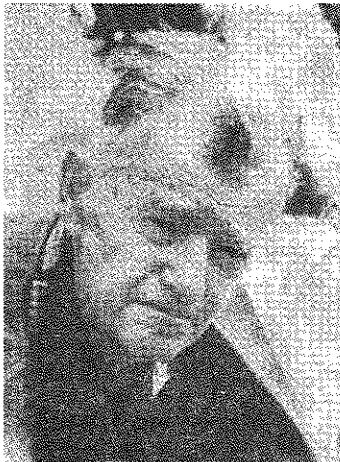
почео храбро да причам. Мирно и без суза, осим по који грч који би брзо минуо преко њеног лица, саслушала ме је до краја, поздравили смо се, не слутивши да је то био мој последњи разговор с њом.

Заувек је отишла тако блиска и драга Даринка Зечевић, коју смо познавали и више него што је она слутила, а која је била и остала наш искрени пријатељ.

Драгослав Антонијевић

ПЕТАР Ж. ПЕТРОВИЋ

(1897—1970)

Смрћу Петра Ж. Петровића, наша етнолошка наука изгубила је врсног стручњака и вредног истраживача на пољу наше народне културе, а Етнографски институт једног од својих најстаријих сарадника.

Животни пут покојног Петра Петровића био је напоран и испуњен научним радом до последњег дана живота. Рођен је 1/14. новембра 1897. године у Драгобраћу код Крагујевца. После завршене гимназије и матуре у Крагујевцу, уписао се на Филозофски факултет у Београду тек после првог светског рата, у коме је, као војни обвезник последње одбране, био крајем 1915. године заробљен. Као студент стручно образовање сте-

као је код професора Ј. Цвијића, Ј. Ердџановића, М. Васића и В. Ђоровића. После завршених студија једно време провео је на дужности суплента гимназије у Алексинцу (у току 1924/25. године), а затим као кустос Етнографског музеја у Београду (до новембра 1945) и музеја у Нишу, где је остао до маја 1947. године. Кустоски испит полагао је 1928. године, а једно краће време провео је и на усавршавању у Берлину на музеолошким студијама (1938).

Други светски рат прекинуо је за краће време његов рад на науци, а после 1945. преузео је дужност музејског референта Министарства просвете НР Србије, одакле је, на основу акта Председништва Комитета за научне установе, Универзитет и високе школе Владе НР Србије од 30. августа 1947. године, постављен за првог научног сарадника, заједно са Р. Павловићем, у тек основаном

Етнографском институту Српске академије наука у Београду. На тој дужности је и пензионисан, 1. августа 1959. године.

Делатност Петра Петровића у Етнографском музеју била је вишеструка и веома плодна, а са преласком у Етнографски институт она није престала и на пољу сарадње са другим етнологским установама. Као истакнути стручњак најпре у Етнографском музеју у Београду, где је, поред задатака на сређивању збирки оштећених у рату, и подизања пострадалог музеја у Нишу, и у београдском Етнографском музеју, основао прву филмотеку за етнографску документацију, он је са истим полетом и живим научним интересовањем наставио своју делатност и у Етнографском институту. Као први задатак, ради унапређивања научноистраживачке праксе млађих кадрова, он је приступио припремању и издавању у повременим публикацијама Института упитника за испитивање традиционалне ратарске привреде и за саобраћај и саобраћајна средства у нашем народу, схватајући значај ових проучавања у периоду послератног обнављања земље и социјалистичке изградње. Одмах се прихватио и посла око завршавања својих од раније започетих монографских, етнологских и антропогеографских истраживања, и предузео низ нових проучавања појединих региона и места, као и посебних проблема наше народне културе, често излазећи ван оквира наше Републике, дајући тиме значајан допринос не само српској, него југословенској етнологској науци. Компаративном методом истраживања, обрађивао је поједине појаве нашег народног живота и у ширим светским размерама људске културне историје.

О његовом раду и значајном доприносу на пољу етнологије досада су објављени прилози и библиографија његових радова. Овде ћемо се ограничити на приказ објављених радова Петра Петровића у публикацијама Етнографског института и Српског етнографског зборника Српске академије наука, да би и на тај начин одали признање овом неуморном раднику и врсном стручњаку на пољу проучавања наше народне културе.

БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА ПЕТРА Ж. ПЕТРОВИЋА
ОБЈАВЉЕНИХ У ИЗДАЊИМА ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА САНУ
И СРПСКОМ ЕТНОГРАФСКОМ ЗБОРНИКУ САНУ, И РУКОПИСА

1. *Упитник за испитивање народних пољопривредних справа*. Повремена издања Етнографског института САН, св. 1, 1949, с. 62; други део је остао необјављен у рукописима Етнографског института САНУ.
2. *Живот и обичаји народни у Грузи, етнологска испитивања*. Српски етнографски зборник 58, Друго одељење, књ. 26, Београд, 1948, с. 580.
3. *Шумадиска Колубара, антропогеографска испитивања*. Српски етнографски зборник 59, Прво одељење, књ. 31, Београд, 1949, с. 275.

4. *Антропоморфни мотиви у народној орнаментци Јужних Словена*. Извод рукописа. Гласник Српске академије наука, II, 1950, 361—364.
5. *Народна ношња у Шумадији*, извод регионалне монографије о ношњи у Шумадији у рукопису. Гласник Српске академије наука, II, 1950, 361—364.
6. *Култ Перуна код Јужних Словена*, осврт. Гласник Етнографског института САН, I, 1952, 373—380.
7. *Рашка*, антропогеографска и етнолошка монографија варошице. Гласник Етнографског института САН, II—III, 1953—1954, 213—256.
8. *Народна ношња у Шумадији*, рукопис (око 15 штампаних табака) својина Етнографског института САНУ. 1952.
9. *Етнолошка грађа о Шумадинцима по путописним белешкама Јована Ердељановића*. Српски етнографски зборник 64, IV одељење, књ. 2, Београд, 1951, 1—203.
10. *Коста Јовановић, поводом његове смрти*. Гласник Етнографског института САН, II, 1954, 935—937.
11. *А. Соловјев: Трговање босанским робљем до год. 1661*. Гласник Етнографског института САН, I, 1952, 637—638.
12. *А. Удаљцов: Порекло Словена*. Гласник Етнографског института САН, I, 1952, 642—643.
13. *Г. Острогорски: Утицај Словена на друштвени преображај Византије*. Гласник Етнографског института САН, књ. I, 643—644.

Видосава Стојанчевић

БРАНИСЛАВ РУСИЋ

(1912—1971)

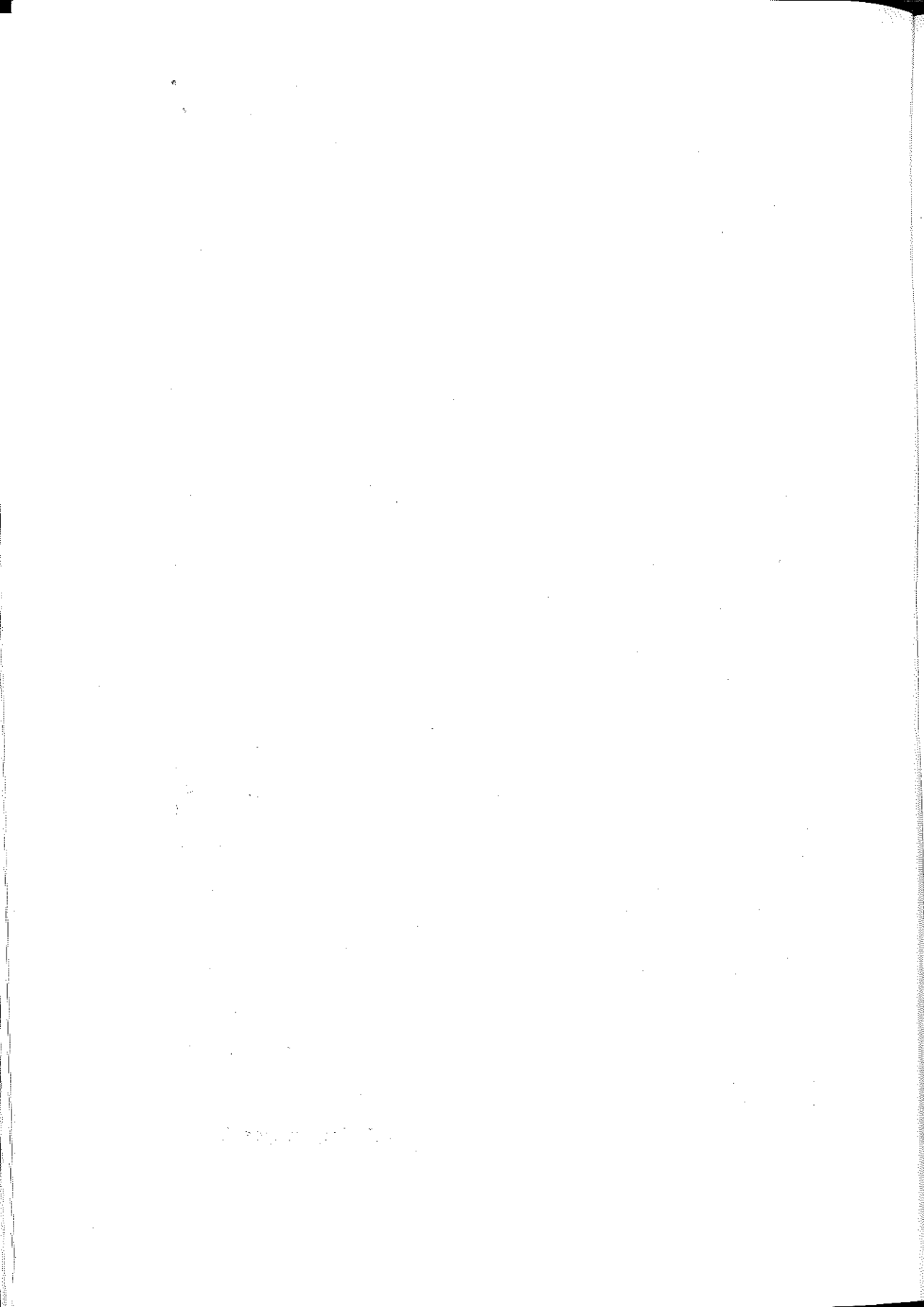
Бранислав Русић рођен је 1912. у Томином Селу (Пореч, Македонија). Гимназију је учио у Прилепу, Крушевцу и Битољу. Етнологију је студирао у Београду, где је 1937. дипломирао. После дипломског испита изабран је за асистента етнологије на Филозофском факултету у Београду. У рату, 1941, пао је у ратно заробљеништво, али је убрзо био отпуштен. Од краја 1946. је предавач етнологије на Филозофском факултету у Скопљу, од 1951, пошто је у Загребу одбранио докторску тезу, доцент, од 1959. ванредни, а од 1965. редовни професор етнологије на Универзитету у Скопљу.

Још као студент Русић се почео интензивно да бави стручним и научним радом, да путује и тако трага за новим проблемима и подацима. У своме научном раду обрађивао је разнолика етнолошка питања. Отпочео је са прилозима о народним гусларима и немуштом језику у веровањима и усменој књижевности код Јужних Словена (докторска теза) да би се временом и углавном свео на теме из Македоније, као што су: ранији начини саобраћаја, старински млинови, традиционална израда земљаног посуђа, неки карактеристични обичаји, маске, одређивање мећа итд. Поред докторске тезе и *Прилепског гуслара Апостола*, најобимнији радови Русића су монографије (у основи антропогеографске природе) о Малесији и Дебарском пољу у Македонији.

Професор Русић се интересовао о методолошким проблемима и питањима рашчишћавања терминологије у етнологији код нас. Последњих година много времена је утрошио радећи на организацији израде Етнолошког атласа Југославије.

Бранислав Русић, коме живот некако није био наклоњен и који није дуго нити радио нити живео, својим савесним трудом задужио је нашу етнологију вредним и трајним радовима.

Мирко Р. Барјактаровић

БИБЛИОГРАФИЈА

Даринка Зечевић

БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА О ГРАДСКИМ НАСЕЉИМА

Тешка болест и смрт спречили су аутора да већ завршену Библиографију припреми за штампу. Из пијетета према Даринки Зечевић, дугогодишњем сараднику Гласника, и уверени да је Библиографија и у овом облику корисна за науку, објављујемо је са напоменом да су за њу коришћене само следеће периодичне публикације:

Братство — Београд
Гласник Етнографског института САНУ — Београд
Гласник Скопског научног друштва — Скопље
Гласник Српског географског друштва — Београд
Зборник за етнографију и фолклор — Скопље
Зборник за историју — Скопље
Зборник за друштвене науке Матице српске — Нови Сад
Зборник радова Географског завода Природно-математичког факултета — Београд
Зборник радова Етнографског института САНУ — Београд
Посебна издања Географског института САНУ — Београд
Посебна издања Српског географског друштва — Београд
Српска књижевна задруга — Београд.

Редакција

*

Ада

(положај, историјски и територијални развој, привреда, становништво) рез. на немачком, 1 ск. у тексту — Бранислав Букуров, Гласник српског географског друштва, св. XVII, Београд, 1931, с. 14—20.

Алексинац

Утицајна сфера Алексинца и њене особине (физичко-географске особине, постанак и развој, привредне прилике кроз историјска раздобља, утицајне сфере) рез. на франц., 4 ск. 21 таб. у тексту. — Олга Савић, Српска академија наука, Посебна издања, књ. CCCVII, Географски институт, књ. 14, Београд, 1968, с. 1—79.

Андријевица

види: Варошице у Јасеници.

Ариље

прилог проучавању наших вароши (положај, становништво, привредне прилике, саобраћај, живот, перспектива развоја) — рез. на енгл. 4 ск. у тексту — др Мирко Барјактаровић, Гласник Етнографског института САН, књ. II—III (1953—1954), Београд, 1957, с. 314—323.

Багрдан

види: Долина Велике Мораве; види: Градови у долини Велике Мораве.

Бајина Башта

Постанак и развитак чаршије (појам „чаршије” и тип, организација атара и земљишне својине, заснивање и састав, зоне друштвеног утицаја (рез. на фр., 2 ск. у тексту — др Цветко Костић, Гласник Етнографског института САН, књ. IV—VI (1955—1957), Београд, 1957, с. 123—149.

Бања Лука

(положај, постанак и развој, тип, становништво) рез. на фр., 1 ск. у тексту (први део) — Десанка Лудвик, Гласник Српског географског друштва, св. XXXIV, бр. 1, Београд, 1954, с. 49—58.

Бања Лука и њене градске функције (занатско-индустријско средиште, трговачко и саобраћајно, туризам, перспектива — Десанка Лудвик, Гласник Географског друштва, св. XXXV, бр. 1, Београд, 1955, с. 59—67.

Баточина

(положај, природне погодбе, постанак и развитак, становништво, привреда, тип кућа и насеља, перспектива) рез. на фр., 1 ск. 1 таб. у тексту — Милановић Драгољуб, Гласник Српског географског друштва, св. XXXVIII, бр. 2, Београд, 1958, с. 113—126.

Бачка Топола

(занимање становништва и радна снага у срезу Бачка Топола) — Сузана Самолочов, Матица српска, Зборник за друштвене науке 21, Нови Сад, 1958, с. 104—111.

Бела Црква

у догађајима 1848—1849 (етнолошко-историјски подаци) — Светолик Суботић, Матица српска, Зборник за друштвене науке, св. 27, Нови Сад, 1960, с. 91—122.

Београд

Предграђе војводе Степе (развој и насељавање) рез. на фр. 2 ск. у тексту — Менка Вељковићева, Посебна издања Географског друштва, св. 11, Београд, 1931, с. 59—63.

Јаке кише и пљускови у Београду, рез. на рус. и на фр., 11 таблица у тексту — Катарина Милосављевић, Гласник Српског географског друштва, св. XXIX, Београд, 1949, с. 13—22.

Прилог проучавању микро-климе, рез. на фр., 11 ск. у тексту — Марко Милосављевић, Гласник Српског географског друштва св. XXXII, бр. 2, Београд, 1954, с. 91—109.

Београд за време Караборћевог устанка (положај и значај, географско знање Срба о Београду, услови у развоју, подела насеља, капије, град, варош, кућа, тргови и улице, цамије, чесме, гробља, црква, знатније зграде, становништво) рез. на фр., 2 фот. у прилогу — Душан Поповић, Посебна издања Српског географског друштва, св. 32, Београд, 1954, 90—102.

Годишњи ход температуре у Београду (период 1927—1939), рез. на енгл., 10 табл. у тексту, 3 у прилогу — Боривоје Н. Добриловић, Српска академија наука, Зборник радова књ. LI, Географски институт, књ. 12, Београд, 1956, с. 143—163.

Температуре бунарске воде на земљишту бивше опсерваторије Велике школе, рез. на фр., 12 слика у тексту — Павле Вујевећ, Српска академија наука, Зборник радова књ. LVII, Географски институт књ. 13, Београд, 1957, с. 1—29.

Докторова кула у Београду, рез. на фр., 11 ск. у тексту, 2. фот. у прилогу — Арх Бранислав Којић, Гласник Етнографског института књ. II—III (1953—1954), Београд, 1957, с. 427—439.

Конаци кнез Милошеве Србије — Конак кнегиње Љубице (рез. на фр., 2 ск. у тексту, 1 фот. у прилогу) — арх. Иван Здравковић, Гласник Етнографског института САН, књ. II—III, (1953—1954), Београд, 1957, с. 413—416.

Кнез Милошев конак у Топчидеру (рез. фр., 1 ск. у тексту, 1 фот. у прилогу) — арх. Иван Здравковић, Гласник Етнографског института, II—III, с. 416—419.

Географски положај и територијални развитак Београда (земаљски и светски топографски положај и територијални развитак) — рез. на фр., 2 слике у тексту, 2 фот. у прилогу — др Војислав С. Радовановић, Природно-математички факултет, Географски завод, Зборник радова, VII, Београд, 1960, с. 1—26.

Клима Београда (1 прилог, 12 ск., 19 табл. у тексту, рез. на фр.) — др Томислав А. Ракићевић, Природно-математички факултет, Географски завод, Зборник радова, св. VII, Београд, 1960, с. 126—150.

Реке Београда и његове околине (3 табл., 6 слика у тексту, рез. на франц.) — др Душан Дукић, Природно-математички факултет, Географски завод, Зборник радова, VII, Београд, 1960, с. 151—166.

Интензитет градског саобраћаја и изохрона карта Београда (3 ск., 4 таб. у тексту, 2 карте у прилогу) — Јован Илић и Љубинко Сретеновић, Природно-математички факултет, Географски завод, Зборник радова, св. VIII, Београд, 1961, с. 121—141 (Латиницом).

Индустрија Београда и његове околине (рез. на фр., 1 ск., 1 дијаграм у тексту) — др Милорад Васовић, Зборник радова, IX, Природно-математички факултет, Географски завод, Београд, 1962, с. 127—151.

Становништво Београда и околине — Прилог проучавању основних демографских карактеристика главног града наше земље (5 карата, VII табли у тексту, рез. на франц.) — Срећко Николић и Милован Радовановић, Природно-математички факултет, Географски завод, Зборник радова, св. IX, Београд, 1962, с. 5—59.

Прилог проучавања данашњег стања занатства у Београду (рез. на фр., 1 ск., 1 таб. у тексту) — Косовка Ристић, Природно-математички факултет, Географски завод, Зборник радова, IX, Београд, 1962, с. 153—162.

Саобраћајна функција и повезаност Београда са околином (4 ск., 3 таб. у тексту, рез. на фр.) — Јован Ј. Илић и Љубинко Сретеновић, Природно-математички факултет, Географски завод, Зборник радова, IX, Београд, 1962, с. 165—200.

Значај Београда у ваздушном саобраћају (рез. на франц., 7 ск., 5 таб. у тексту) — Јован Илић, Гласник српског географског друштва, св. XIII, бр. 2, Београд, 1962, с. 141—162.

Изохрона и изотелна карта околине Београда (рез. на франц., 4 карте и 5 табли у тексту) — Олга Савић, Географски институт „Јован Цвијић“, Зборник радова, књ. 18, Београд, 1962, с. 173—191.

Беране

(данашњи Иванград) — (положај, постанак и развитак, тип, привреда и саобраћај, рез. на франц., 1 ск. у тексту) — др Милисав Лутовац, Гласник Географског друштва, св. 13, Београд, 1927, с. 195—204.

Бијело Поље

(положај и постанак, тип, кућа, саобраћај, привреда, становништво, рез. на фр.) — Илија Радовић, Гласник Географског друштва, св. XIX, Београд, 1933, с. 27—40.

Црква св. апостола Петра у Бијелом Пољу — (рез. на франц., 1 фот., 3 цртежа у тексту) — арх. Александар Дероко, Гласник Скопског научног друштва, књ. VII—VIII, Одељење друштвених наука, 3—4, Скопље, 1930, с. 141—146.

Архитектура старих кућа у Бијелом Пољу (3 скице у тексту, 9 фот. у прилогу, рез. на франц.) — арх. Иван Здравковић,

Гласник Етнографског института САН, књ. IV—VI (1955—1957), Београд, 1957, с. 343—349.

Бијелина

(положај, тип кућа, становништво, привреда, 1 план у тексту, рез. на фран.) — Десанка Д. Урошевић, Посебна издања Географског друштва, св. 11, Београд, 1931, с. 49—57.

Битољ

Град Битољ (из путописних описа — природне погодбе, развој и становништво, старине и просвета, привредне прилике, 9 фот. у тексту) — др Јован Хаџи Васиљевић, Братство XIV, Београд, 1911, с. 202—258.

Кратка историја битољског вилајета (историјски подаци) — Глиша Елезовић, Братство, XXVII, Београд, 1933, с. 190—244.

Блаце

(положај, развитак, привреда и саобраћај, тип насеља и кућа, порекло становништва — рез. на франц., 3 ск. у тексту, 16 фот. у прилогу) — Даринка Зечевић, Гласник Етнографског института, I, 1—2, Београд, 1952, с. 91—106.

Богатић

види: Мачва.

Бока которска

(регионално — географска монографија — обухваћена градска насеља: Котор, Рисан, Херцег Нови) — Бор. Ж. Милојевић, Српска академија наука, Зборник радова, књ. XXVII, Географски институт, књ. 5, Београд, 1953, с. 1—52.

Бор

рудник и насеље (положај, развитак, утицај на околину, садашње стање и будући развој, — рез. на франц., 1 ск. у тексту) — др Милисав Лутовац, Гласник Српског географског друштва, св. XXXIII, бр. 1, Београд, 1953, с. 45—52.

Босилград

(антропогеографско-етнографске краће белешке) — др Јован Хаџи-Васиљевић, Братство, XVIII, Београд, 1924, св. 32—46.

Брезовица

пример преображаја насеља (положај, границе и име, развој рударског насеља, туристичко насеље — рез. на франц., 3 ск. у тексту, 4 фот. у прилогу) — Срећко М. Николић, Природно-математички факултет, Географски завод, Зборник радова, III св., Београд, 1956, с. 39—52.

Бугојно

привредно-географске прилике Бугојна (положај, тип, становништво, привредне прилике, саобраћај и туризам, рез. на франц., 1 ск. у тексту) — Светислав Илић, Гласник Српског географског друштва, св. XI, бр. 2, Београд, 1960, с. 123—132.

Бујановац

(положај, топографски развитак, становништво, привредне прилике, тип насеља — 4 ск. у тексту, 4 фот. у прилогу, рез. на франц.) — др Јован Трифуноски, Гласник Етнографског института САН, II—III (1953—1954), Београд, 1957, с. 325—335.

Брза Паланка

(положај и саобраћајни значај); види: Неготинска крајина и Кључ.

Варварин

види: Градови у долини Велике Мораве; види: Долина Велике Мораве.

Варошице у Јасеници

(Паланка, Наталинци, Топола, Аранђеловац — положај и тип, постанак и развитак, порекло становништва) — Боривоје Дробњаковић, Гласник Српског географског друштва, св. 6, Београд, 1921, с. 140—153.

Велес

Костурнице у Велесу (2 фот. у тексту) — др Миленко С. Филиповић, Гласник Скопског научног друштва, књ. III, Одељење друштвених наука, 1, Скопље, 1928, с. 289—292.

Шарлаганци у Велесу (рез. на франц., 3 сл. у тексту) — др Миленко С. Филиповић, Гласник Скопског научног друштва, књ. V, Одељење друштвених наука, 2, Скопље, 1929, с. 283—294.

Тајни језици у Велесу — др Миленко С. Филиповић, Гласник Скопског научног друштва, књ. XI, Одељење друштвених наука, 5, Скопље, 1932, с. 179—182.

Положај и територијални развитак Велеса (2 ск. у тексту, 1 таб. фотографија, рез. на немачком) — Мил. С. Филиповић, Гласник Географског друштва, св. XX, Београд, 1934, с. 1—17, св. XXI, Београд, 1935, с. 1—11.

О велешком говору (рез. на франц.) — др Миливоје Павловић, Гласник Скопског научног друштва, књ. XIII, Одељење друштвених наука, 7, Скопље, 1934, с. 141—157.

Из недавне прошлости Велеса (подаци о свештенству, пореклу становништва и обичајима — из писаних бележака анонимног попа) — др Миленко С. Филиповић, Гласник Скопског научног друштва, књ. XIII, Одељење друштвених наука, 7, Скопље, 1934, с. 131—140.

Велес — кратак историјски преглед (2 фот. у прилогу) — Љуб. Ковачевић, Браство, I, Београд, 1887, с. 21—23.

Велика Плана

види: Градови у долини Велике Мораве; види: Долина Велике Мораве.

Велики Шилеговац

Прилог антропогеографском проучавању варошица у НР Србији (положај, привредне погодбе, постанак и прошлост, порекло становништва, развитак привредног живота, социјалистички преображај и даљи развитак — рез. на француском, 8 ск. у тексту, 2 фот. у прилогу) — др Михајло Костић, Природно-математички факултет, Географски завод, Зборник радова, VI, Београд, 1959, с. 207—224.

Велико Градиште

клима (10 таб. у тексту, 1 ск., 2 фот. у прилогу, рез. на франц.) — Стеван Вујадиновић, Гласник Географског друштва, св. XXII, Београд, 1936, с. 7—20.

Велико Орашје

види: Градови у долини Велике Мораве.

Винковци

Римски мунципијум Cibalae — др Стеван Јосифовић на пом. месту налазе се данас Винковци — рез. на франц. — Зборник Матице српске, Серија друштвених наука, 10, Нови Сад, 1955, с. 5—14.

Високо

(Положај, постанак и прошлост, тип, привредне прилике, становништво) — Миленко С. Филиповић, Гласник Географског друштва, св. 11, Београд, 1925, с. 76—93.

Владимирици

види: Мачва.

Владичин Хан

антропогеографска испитивања (положај, постанак и развитак, привредне прилике, становништво, тип насеља, рез. на франц., 3 ск. у тексту, 3 фот. у прилогу) — др Јован Ф. Трифуноски, Гласник Етнографског института САН, књ. II — III, Београд, 1957, с. 749—754.

Власотинце

антропогеографска проучавања (положај, привредне погодбе, прошлост и економско-друштвени услови, топографски развитак и тип, порекло становништва, рез. на франц., 2 фот., 1 план, 1 табла у тексту) — Михајло Костић, Гласник Српског географског друштва, св. XXXIII, бр. 2, Београд, 1953, с. 119—129 (први део).

Вршац

Вршачки артески бунари — Миливој Јовановић, Зборник Матице српске, серија друштвених наука, 2, Нови Сад, 1951, с. 122—126.

Грађа о занатима у Вршцу — Мил. Б. Милошев, Зборник Матице српске, серија друштвених наука, 3, Нови Сад, 1952, с. 151—155.

Купатила у Вршцу — прилог здравствено-културној историји наших градова — Миливој Јовановић, Матица српска, Зборник за друштвене науке, 12, Нови Сад, 1956, с. 90—93.

Српска занатлијска читаоница у Вршцу — Миливој Јовановић, Матица српска, Зборник друштвених наука, 28, Нови Сад, 1961, с. 144—149.

Колонизација и процеси друштвеног прилагођавања колониста у Вршцу (1945—1963) — Винко Ј. Јержабек, Матица српска, Зборник за друштвене науке, 45, Нови Сад, 1966, с. 151—161.

Српска занатлијска читаоница у Вршцу (просветно-културне прилике) — Миливој Јовановић, Матица српска, Зборник за друштвене науке, св. 28, Нови Сад, 1961, с. 144—149.

Вучитрн

антропогеографска монографија (положај, постанак и прошлост, топографски развитак, становништво, привредни развитак, тип и кућа, рез. на франц., 4 фот. и 1 ск. у тексту) — др Атанасије Урошевић, Гласник Скопског научног друштва, књ. XIX, Одељење друштвених наука, 11, Скопље, 1938, с. 215—230.

Гњилане

(положај, постанак и прошлост, топографски развитак, тип кућа, економски развитак, становништво — рез. на франц., 1 ск. у тексту, 2 фот. у прилогу) — Атанасије Урошевић, Гласник Српског географског друштва, св. XVII, Београд, 1931, с. 38—51.

Гостивар

(положај, топографски развитак, привредне прилике, становништво, рез. на франц., 2 ск. у тексту) — Јован Ф. Трифуноски, Гласник Српског географског друштва, св. XXVII, Београд, 1947, с. 94—107.

Градови

Наши нови градови на југу — Коста Н. Костић, Српска књижевна задруга, коло XXV, бр. 168, Београд, 1922, с. I—XII — 1—142. [Напомена: К. Костић проучавао је градове ослобођене после 1912—1913, али смрт га је спречила (1915) да објави грађу и Тихомир Борђевић је средио и објавио 1922].

Градови у долини Велике Мораве

Утицајне сфере градова (положај, трговинско-занатлијска зона, зона индустрије, културна и управна зона, утицајна сфе-

ра, рез. на франц., 54 табеле, 15 ск. у тексту) — Олга Савић, САН, Посебна издања, ССХЛII, Географски институт, књ. 7, Београд, 1955, с. 1—139.

Градови Македоније и Јужне Србије

(фрагментарни подаци о свим градовима у пом. областима, 1 карта у прилогу) — Милојко М. Веселиновић, Браство, I, Београд, 1887, с. 186—205.

Гуча

прилог проучавању наших варошица (положај, развој насеља, становништво и привредне прилике, саобраћај, живот становника, изглед на даљи развој, рез. на енгл., 4 ск. у тексту, 2 фот. у прилогу) — др Мирко Барјактаровић, Гласник Етнографског института САНУ, књ. II—III (1953—1954), Београд, 1957, с. 301—312.

Дебар

и његова околина (антропогеографска-етнолошка проматрања) — М. М. Вељ[ић], Браство, VIII, Београд 1899, с. 26—52.

Град Дебар у време ослобођења 1912. г. (територијални развој, саобраћајне везе, прошлост, становништво, ношња, старине, привредне прилике) — др Јован Хаџи-Васиљевић, Браство, XXXI, Београд, 1940, с. 126—183.

Дебар — антропогеографска испитивања (положај, прошлост, топографски развитак, становништво, привредно-географске прилике, тип насеља и кућа, рез. на франц., 4 ск. у тексту, 11 фот. у прилогу) — др Јован Ф. Трифуноски, Гласник Етнографског института САН, књ. II—III (1953—1954), Београд, 1957, с. 1—10.

Дојран

и Дојранско језеро (у прилогу 18 слика) — Јеремија М. Павловић, Јужна Србија, бр. 3, Београд, 1925, с. 1—104.

Долина Велике Мораве

регионално-географска монографија (обухваћена су и градска насеља) — Боривоје Ж. Милојевић, Српска академија наука, Зборник радова, књ. XV, Географски институт, књ. 3, Београд, 1951, с. 1—66.

Дрвар

Три котлине средњег Унца (рез. на француском, 16 сл. у тексту, 14 сл. у прилогу) — Душан Дukiћ, Српска академија наука, Зборник радова, књ. XLI, Географски институт, књ. 9, Београд, 1954, с. 207—252.

Дрвар у нашој народној револуционарној песми (рез. на француском) — Видосава Николић, Српска академија наука и

уметности, Зборник радова, књ. LXXV, Етнографски институт, књ. 4, Београд, 1962, с. 13—27.

Баковица

види: Стара кућа у Пећи, Баковици и Призрену.

Бевђелија

Порекло имена варошице Бевђелије — др Рад. Меденица, Гласник Скопског научног друштва, XIV, Одељење друштвених наука, 8, Скопље, 1935, с. 229—230.

Жабаре

види: Градови у долини Велике Мораве.

Жабљак

(посебан осврт у монографији Дурмитор — регионално-географска испитивања, с. 1—74) — Боривоје Ж. Милојевић, Српска академија наука, Зборник радова, књ. IX, Географски институт, књ. 2, Београд, 1951, с. 60—61.

Жагубица

види: Слив Млаве.

Железник

Неке антропогеографске карактеристике социјалистичког преображаја села Железник у градско насеље (положај, преображај, становништво, развој индустрије, порекло радника, 1 карта и 4 фот. у тексту, рез. на енгл.) — Даринка Зечевић, Српска академија наука, Зборник радова, књ. LXVIII, Етнографски институт, књ. 3, Београд, 1960, с. 19—29.

Задар

(кратак историјски преглед) — др Фердо Шишић, Браство, XV, Београд, 1921, с. 212—220.

Становништво Задра (порекло становништва и његове особине, рез. на франц.) — Луцијан Марчић (латиницом штампано), Гласник Географског друштва, св. XIV, Београд, 1928, с. 32—43.

Зајечар

Клима Зајечара (рез. на франц., 11 таб., 5 ск. у тексту) — Тепшир Младеновић, Гласник Српског географског друштва, св. XXXI, Београд, 1951, с. 3—17.

Земун

Војвођански градови у буну 1848—49. (Прилог историји војвођанских градова) — Земун — Дака Поповић, Зборник Матице Српске, серија друштвених наука, 10, Нови Сад, 1955, с. 39—54.

Зеница

(положај и развитак, индустријски развој, становништво, привреда, рез. на франц., 2 карте и 1 дијаграм у тексту) — Јаворка Животић. Гласник Српског географског друштва, св. XXXIX, бр. 2, Београд, 1959, с. 115—129.

Ивањица

Ивањица (положај, развој, порекло становништва, привреда) — Радоје Ускоковић, Гласник Српског географског друштва, св. 6, Београд, 1921, с. 135—140.

Инђија

Економска борба Срба и Немаца у радовима Радослава Марковића (рез. на немачком) — Љубомир Иванчевић, Зборник Матице српске, серија друштвених наука, 6, Нови Сад, 1954, с. 47—58.

Популација становништва села Бешке, Инђије, Старе Пазове, Старог Сланкамена према подацима матичних књига из XVIII века — Љубомир Иванчевић, Зборник Матице српске, серија друштвених наука, 9, Нови Сад, 1954, с. 100—105.

Ириг

Ириг и његова околина (прошлост, опис насеља, обичаја и ношње) — Милоје Бумбић, Браство, VIII, Београд, 1899, с. 59—98.

Ириг у XVIII столећу (1699—1795), друштвено економске прилике и подаци о становништву — др Славко Гавриловић (латиницом) Матица српска, Зборник за друштвене науке, св. 32—33, Нови Сад, 1962, с. 19—61.

Исток

Варошица Исток у Метохијском Подгору — антропогеографска проучавања (положај, природни услови, развитак, становништво, тип, привреда, саобраћај — рез. на франц., 1 карта у тексту, 5 фот. у прилогу) — Милован В. Радовановић, Природно-математички факултет, Зборник радова, VI св., Београд, 1959, с. 171—206.

Јајце

Јајце (положај, тип, постанак, економски развитак, становништво, рез. на франц., 1 ск., 2 фот. у тексту) — Христина Бричић, Гласник Географског друштва, св. 4, Београд, 1929, с. 54—60.

Јањево

Варошица Јањево — антропогеографска испитивања (положај, постанак и прошлост, тип, кућа, привреда, становништво, културне и друштвене прилике, рез. франц., 5 фот. у тексту)

— Гласник Скопског научног друштва, књ. XIV, Одељење друштвених наука, 8, Скопље, 1935, с. 187—200.

Карловци

Карловци у 1848/49. години (уз историјске догађаје опис насеља и куће) — Коста Петровић, Зборник Матице српске, друштвене науке, 3, Нови Сад, 1952, с. 109—117.

Прилог проучавању ношње карловачких виноградара у прошлости — Миленко С. Филиповић, Зборник Матице српске, друштвене науке, бр. 3, Нови Сад, 1952, с. 139—151.

Карловачка гимназија и Дим. Давидовић — Никола Радојчић, Зборник Матице српске, серија друштвених наука, 4, Нови Сад, 1952, с. 95—99.

Качаник

Качаник (положај, постанак и прошлост, тип, економске прилике, становништво, — рез. на франц., 2 фот. и 1 ск. у тексту) — др Атанасије Урошевић, Гласник Скопског научног друштва, књ. XI, Одељење друштвених наука, 5, Скопље, 1932, с. 183—190.

Кикинда

Штрајкови радника у Кикинди и околини 1936. године (друштвено-економски односи и привредне прилике) рез. на рус.) — Данило Кеџић, Матица српска, Зборник за друштвене науке, св. 31, Нови Сад, 1961, с. 91—136.

Кладово

Кладово (развој, кретање становништва, трговина, привредни центар Кључа), види: Неготинска Крајина и Кључ.

Колари

Колари — варошица (развој и становништво) — др Бори воје Дробњаковић, Браство, XIX, Београд, 1925, с. 302—309.

Косовска Митровица

Преисторијски споменици у околини Косовске Митровице — Б. Бошковић и М. Грбић, Гласник Скопског научног друштва, књ. XI, Одељење друштвених наука, 5, Скопље, 1932, с. 225—228.

Косовска Митровица — антропогеографска испитивања (положај, постанак и прошлост, економски развитац, становништво, топографски развитац и тип, 2 карте, 1 дијаграм у тексту, 8 фот. у прилогу, рез. на енгл.) — др Атанасије Урошевић: Гласник Етнографског института Српске академије наука, књ. II—III (1953—1954), Београд, 1957, с. 187—211.

Индустрија Косовске Митровице (рез. на франц.) — Срећко Николић, Природно-математички факултет, Зборник радова, св. XI, Београд, 1964, с. 76—88.

Костур

Костур и његова околина (положај, тип, становништво и села која му административно припадају, 1 карта у тексту) — др Јован Васиљевић, Братство, XXII, Београд, 1928, с. 80—114.

Котор

види: Бока которска.

Крагујевац

Крагујевац (постанак и прошлост, положај, тип, топографски развитак, кућа, привреда, становништво и његово порекло, културне прилике и друштвени живот, 5 ск. у тексту, 4 фот. у прилогу) — Боривоје М. Дробњаковић, Гласник Географског друштва, св. 12, Београд, 1926, с. 44—64.

Прилог историји Крагујевачког лицеја 1840. године — Драгољуб Новаков, Зборник Матице српске, серија друштвених наука, 8, Нови Сад, 1954, с. 127—132.

Крагујевац и његово привредно подручје — прилог привредној и социјалној географији града и околине (положај области и насеља, природне основе и друштвено-економски услови привреде града и његове околине: период натуралне привреде, првобитне акумулације капитала, остварења новчане привреде и преовлађивање робне производње, капиталистичке производње и административних мера у планској привреди; привредни развој и зоне гравитације, — рез. на франц., 5 графикана и 14 ск. у тексту) — др Мирослав Поповић, Српска академија наука, Посебна издања, CCLVII, Географски институт, књ. 8, Београд, 1956, с. 1—411.

Амицин конак у Крагујевцу (рез. на франц., 1 ск. у тексту, 1 фот. у прилогу) Гласник Етнографског института САН, књ. II—III (1953—1954), Београд, 1957, с. 418—419.

Краљево

Господар Васин конак у Краљеву (рез. на франц., 1 ск. у тексту, 1 фот. у прилогу) — арх Иван Здравковић, Гласник Етнографског института САН, књ. II—III (1953—1954), Београд, 1957, с. 421—422.

Кратово

Кратово (положај и постанак, прошлост, топографски развој, тип, кућа, становништво и прилагођавање досељеника, исељавања, привредне и културне прилике, перспектива развоја, рез. на франц., 2 фот. у прилогу) — Тодор Борђевић, Посебна издања Географског друштва, св. 11, Београд, 1931, с. 5—38.

Крушевац

Привредни живот Крушевца — Мара Миленковић, Гласник Географског друштва, св. XIV, Београд, 1928, с. 150—151.

Прошлост Крушевца (историјски преглед) — др Вл. Ђоровић, Браство, XXVII, Београд, 1933, с. 92—101.

Крушево

Варошица Крушево, антропогеографска испитивања (положај, постанак и развитак, територијално ширење и тип насеља, становништво, привредно-географске прилике, перспективе, рез. на франц., 4 ск. у тексту, 10 фот. у прилогу) — др Јован Ф. Трифуноски, Гласник Етнографског института САН, књ. IV—VI (1955—1957), Београд, 1957, с. 185—202.

Куршумлија

Поред Топлице (путне белешке) — Тихомир Р. Борђевић, Браство, VII, Београд, 1896, с. 14—103.

Куршумлијска бања (положај и балнеолошко подручје, природни потенцијал географске средине, постанак и прошлост, становништво, привреда, развој, туристички значај, рез. на франц., 2 ск. у тексту, 2 фот. у прилогу) — Михајло Костић, Гласник Географског друштва, св. XLII, бр. 1, Београд, 1962, с. 45—62.

Лапово

Лапово (положај, привредне погодбе, прошлост, развитак, привредни живот и функције, тип и перспектива развоја, рез. на франц., 2 ск. и 5 табл. у тексту) — Драгољуб Милошевић, Гласник Српског географског друштва, св. XLII, бр. 2, Београд, 1962, с. 127—140.

Лапово, види: Долина Велике Мораве; види: Градови у долини Велике Мораве.

Липљан

Липљан — антропогеографска испитивања (положај, постанак и прошлост, привреда и становништво, топографски развитак и тип, рез. на франц., 2 ск. у тексту, 6 фот. у прилогу) др Атанасије Урошевић, Гласник Етнографског института САН, књ. II—III (1953—1954), Београд, 1957, с. 337—347.

Љиг

Варошица Љиг — прилог проучавању варошица у Србији (постанак и развој, становништво, рез. на франц., 1 ск. у тексту) — др Боривоје М. Дробњаковић, Гласник Етнографског института САН, књ. I, 1—2, Београд, 1952, с. 393—397.

Марковац

види: Долина Велике Мораве; види: Градови у долини Велике Мораве.

Мачва

Мачва, шабачка Посавина и Поцерина — Природно-географска проучавања (у монографији, поред осталог, има пода-

така о трговини, саобраћају и индустрији у градским насељима ове области: Шапцу, Богатићу и Владимирцима — рез. на франц., 10 ск. у тексту, 3 карте и 4 сл. у прилогу) — Мирослав Милојевић, Географски институт „Јован Цвијић”, Посебна издања, књ. 17, Београд, 1962, с. 1—98.

Младеновац

антропогеографска испитивања (положај, постанак и развитак, привреда, тип насеља и кућа, становништво, функције и зоне, перспектива развоја, — рез. на франц., 5 ск. у тексту) — Жељко Кумар, Гласник Етнографског института САН, I, 1—2, Београд, 1952, с. 61—90.

Наталинци

Наталинци, види: Варошице у Јасеници.

Неготин

Неготин (прошлост и развој, привреда, кретање прираста становништва, територијални развој, значај насеља у Неготинској Крајини), види: Неготинска Крајина и Кључ.

Неготинска крајина и Кључ

Неготинска крајина и Кључ (монографија обухвата и градска насеља: Кладово, Текију, Неготин, Брзу Паланку) — др Милосав Лутовац, Српска академија наука, Зборник радова, књ. LXII, Географски институт, књ. 15, Београд, 1959, с. 1—88.

Никшић

Никшић — Онопошт (прошлост кроз историјска раздобља, становништво, привреда, саобраћај, културне прилике, рез. на франц., 3 ск. у тексту, 6 фот. у прилогу) — Петар Шобајић, Посебна издања Географског друштва, св. 22, Београд, 1938, с. 1—145.

Ниш

Нишка Бања — антропогеографска проучавања (положај и балнеолошко подручје, природне погодбе, прошлост и постанак насеља, порекло становништва, привредне прилике, територијални развитак и тип, функције и промет посетилаца, социјалистички преображај и перспектива, — рез. на франц., 3 ск. у тексту, 2 фот. у прилогу) — др Михајло Костић, Природно-математички факултет, Зборник радова, V св., Београд, 1953, с. 111—129.

Нови Пазар

Женидбени обичаји Муслимана у Новом Пазару — П. Ж. Петровић, Братство, XXIX, Београд, 1938, с. 147—155.

Када су грађена камена утврђења Новог Пазара — Рад. М. Грујић, Гласник Скопског научног друштва, књ. XIV, Одељење друштвених наука, 8, Скопље, 1935, с. 240.

Нови Сад

Војвођански градови у буну 1848-49. — Нови Сад у 1848-49. — Дака Поповић, Зборник Матице српске, серија друштвених наука, 6, Нови Сад, 1954, с. 5—46; исто, Зборник, 8, Нови Сад, 1954, с. 16—41.

Из историје Новог Сада у доба Кочине крајине и првог српског устанка — др Коста Милутиновић, Зборник Матице српске, серија друштвених наука, 7, Нови Сад, 1954, с. 49—85.

Осијек

Осијек, антропогеографска испитивања (положај, територијални развитак, тип, перспектива развоја, рез. на енгл., 4 ск. у тексту, 11 фот. у прилогу) — Нада Радотић, Гласник Етнографског института САН, I, 1—2, Београд, 1952, с. 107—133.

Охрид

Охрид (кратак историјски осврт) — Љуб. Ковачевић, Браство, I, Београд, 1887, с. 138—141.

Охрид (положај, значај, трговина, историјски развој) — др Јован Хаџи-Васиљевић, Браство, XVII, Београд, 1923, с. 81—101.

Средњовековни споменици у Охриду (рез. на франц.) — др Франце Месеснел, Гласник Скопског научног друштва, књ. XII, Одељење друштвених наука, 6, Скопље, 1933, с. 157—180.

Паланка

Паланка, види: Варошице у Јесеници.

Пале

(положај и физичко-географске карактеристике, развој кроз историјска раздобља, рез. на франц., 1 ск. у тексту) Милица Вранић, Гласник Српског географског друштва, св. XLI, Београд, 1961, с. 69—77.

Параћин

Слив Црнице — привредно-географска проучавања (рез. на франц., 4 сл. у прилогу) — Бранимир Љ. Дакић, Српска академија наука, Зборник радова, књ. XLVII, Географски институт, књ. 11, Београд, 1955, с. 105—160.

Параћин, види: Долина Велике Мораве; види: Градови у долини Велике Мораве.

Панчево

Топографско статистички опис комуне Панчева — др Миховил Томанда, Зборник Матице српске, серија друштвених наука, 8, Нови Сад, 1954, с. 104—108.

Панчево за време првог светског рата (1914—1918) — (историјско-друштвене прилике, рез. на нем.) — др Миховил То-

манда, Матица српска, Зборник за друштвене науке, 24, Нови Сад, 1959, с. 93—122.

Петроварадин

Покушај команданта петроварадинског шанца Секуле Витковића да 1741. заустави трговински развој места — Мита Костић, Зборник Матице српске, друштвене науке, 3, Нови Сад, 1952, с. 118—120.

Петровац

види: Слив Млаве.

Пећ

види: Стара кућа у Пећи, Баковици, Призрену.

Пирот

Једна стара кућа у Пироту (рез. на франц., 7 ск. у тексту, 7 фот. у прилогу) — Невенка Спремо, Гласник Етнографског института САН, књ. II—III (1953—1954), Београд, 1957, с. 783—792.

Пирот. клима (рез. на франц., 2 ск. и 8 таб. у тексту) — Душница Михајловић, Гласник Српског географског друштва, св. XXIV, Београд, 1933, с. 48—58.

Пирот (историјски развој, насељавање, трговина, домаћа индустрија, ђилимарство) — К. Н. Костић, Гласник Географског друштва, год. I, св. 1, Београд, 1912, с. 82—91.

Свадбене песме из Пирота — прибележила и обичај описа Јела, Браство, VIII, Београд, 1899, с. 249—264.

Подгорица

Подгорица (положај и постанак, тип и развитак, саобраћајна и трговачка улога, 1 ск. у тексту) — Илија Радуловић, Гласник Српског географског друштва, св. XIV, Београд, 1928, с. 44—51.

О становништву Подгорице — Илија Радуловић, Гласник Географског друштва, св. XVI, Београд, 1930, с. 156—159.

Пожаревац

види: Слив Млаве; види: Градови у долини Велике Мораве; види: Долина Велике Мораве.

Потисје

Насеља у Потисју (положај, тип кућа, прошлост, — 1 ск. у тексту, 4 фот. у прилогу, рез. на нем.) — Бранислав Букуров, Гласник Географског друштва, св. XXI, Београд, 1935, с. 54—72.

Прибој на Лиму

Прибој на Лиму (антропогеографски поглед на развитак насеља) положај и природни услови, прошлост и развитак, град, варош, територијални развитак, кретање становника и

радника, утицај индустрије и преображај насеља, перспектива, рез. на франц., 1 карта и 5 фот. у тексту, — др Милисав Лутовац, Српска академија наука, Зборник радова, књ. LXVIII, Етнографски институт, књ. 3, Београд, 1960, с. 1—17.

Призрен

Срби и Српкиње у Призрену — В. Т-ћ. Браство, IX—X, Београд, 1902, с. 324.

Призрен (природне одлике, становништво, просвета и здравствене прилике) — архимандрит манастира Високих Дечана Сава, Браство, II, Београд, 1888, с. 30—84.

види: Стара кућа у Пећи, Баковици и Призрену.

Богословско-учитељска школа у Призрену — прота Ст. М. Димитријевић, Браство, XVII, Београд, 1923, с. 201—214.

Цинцарска насебина у Призрену и црква св. Спаса — П. Костић, Браство, XIX, Београд, 1925, с. 294—301.

Рушевине Св. Николе у комплексу грађевина манастира св. Арханђела код Призрена (2 ск. у тексту) — арх. Б. Бошковић, Гласник Скопског научног друштва, св. XI, Скопље, 1932, с. 231—233.

Призренски мутесарифи и валије у XVIII и XIX веку (рез. на франц.) — проф. Петар Костић, Гласник Скопског научног друштва, књ. V, Одељење друштвених наука, 2, Скопље, 1929, с. 157—164.

Приједор

Приједор (положај и постанак, тип и кућа, привредни живот, становништво, будући изглед, 1 ск. у тексту) — Милица Стојановић, Гласник Географског друштва, св. 12, Београд, 1926, с. 75—80.

Пријеполје

Две цркве код Пријеполја (рез. на франц., 5 сл. у тексту) — проф. Милан Кашанин, Гласник Скопског научног друштва, књ. I, св. 1—2, Скопље, 1926, с. 365—369.

Приштина

Приштина — антропогеографска проучавања (положај, постанак и прошлост, привредни развитак, становништво, топографски развитак, тип, 1 ск. у тексту, 1 план и 10 фот. у прилогу, рез. на франц.) — др Атанасије Урошевић, Српска академија наука, Зборник радова, књ. IV, Етнографски институт, књ. 2, Београд, 1951, с. 1—35.

Прозор

Прозор (положај, тип и кућа, привреда, прошлост и становништво, рез. на нем., 1 ск. у тексту) — Миленко С. Филиповић, Гласник Српског географског друштва, св. XVIII, Београд, 1932, с. 1—16.

Прокупље

Поред Топлице — путописне белешке — Тихомир Р. Борбевић, Браство, VII, Београд, 1896, с. 14—103.

Рача (Крагујевачка)

Рача Крагујевачка — Привредно-географске карактеристике слива Крагујевачке Раче (рез. на франц., 8 ск. у тексту) — Мирослав Милојевић, Српска академија наука, Зборник радова, књ. XLI, Географски институт, књ. 9, Београд, 1954, с. 163—205.

Рашка

Рашка — антропогеографска и етнографска испитивања вароши (положај, постанак и развитак, тип насеља и куће, привреда и саобраћај, становништво, етничке особине, културне прилике, рез. на франц., 2 карте, 9 ск. и 2 дијаграма у тексту, 9 фот. у прилогу) — Петар Ж. Петровић, Гласник Етнографског института II—III (1953—1954), Београд, 1957, с. 213—256.

Ресен

Ресен (положај, историјски развој, порекло становништва) — Борбе Киселиновић, Гласник Географског друштва, св. 12, Београд, 1926, с. 88—94.

Ресен и његова околина (положај, природни услови, развој и становништво) — др Јован Хаџи-Васиљевић, Браство, XXI, Београд, 1927, с. 40—55.

Ријека

Ријека (положај и трговачки значај, развој кроз историјска раздобља) — др Фердо Шишић, Браство, XV, Београд, 1921, с. 192—211.

Рисан

види: Бока которска.

Сарајево

Сарајево (историјско-етнографски списи) — Мита Живковић, Браство, IV, Београд, 1890, с. 144—195.

Свети Никола

Варошица Свети Никола на Овчем пољу (положај, постанак и прошлост, топографски развитак, тип и кућа, економски развитак и становништво, рез. на франц., 1 фот. и 2 ск. у тексту) — Манојло Р. Чучковић, Гласник Скопског научног друштва, књ. XV—XVI, Одељење друштвених наука, 9—10, Скопље, 1936, с. 273—281.

Светозарево

Стара кућа у Светозареву звана „Хајдук-Вељков конак“ (1 ск. у тексту, 2 ск. и 3 фот. у прилогу, рез. на енгл.) — арх.

Иван Здравковић, Гласник Етнографског института САН I, 1—2, Београд, 1952, с. 443—446.

О неким конструктивним елементима градске куће у Светозареву (рез. на франц., 32 ск. у тексту) — арх. Бранислав Миленковић, Гласник Етнографског института САН, књ. II—III (1953—1954), Београд, 1957, с. 763—781.

Светозарево

види: Градови у долини Велике Мораве; види: Долина Велике Мораве.

Сента

види: Потисје.

Сисак

Сисак (положај, постанак и прошлост, привреда, тип и кућа, становништво, — рез. на франц., 1 ск. у тексту) — Радован Бошњак, Гласник Географског друштва, св. XV, Београд, 1929, с. 36—45.

Скадар

Скадар (кратак историјски преглед) — Љуб. Ковачевић, Браство, I, Београд, 1887, с. 176—181.

Скадар (историјски и топографски развој) — др Јован Хаџи-Васиљевић, Браство, XVI, Београд, 1921, с. 191—210.

Скопље

Школе у Скопљу — М. Б. Веселиновић, Браство, VII, Београд, 1896, с. 306—319.

Скопље (дутописне антропогеографске белешке) — Светозар Томић, Браство, XVII, Београд, 1923, с. 215—229.

Територија римског Скопља (рез. на франц.) — др Никола Вулић, Гласник Скопског научног друштва, књ. I, св. 1, Скопље, 1925, с. 1—4.

Властелинство Св. Борба код Скопља од XI—XV века (рез. на франц.) — др Рад. М. Грујић, Гласник Скопског научног друштва, књ. I, св. 1, Скопље, 1925, с. 45—77.

Основне етнографско-етнолошке карактеристике скопског народног живота (рез. на франц.) — др Душан Недељковић, Гласник Скопског научног друштва, књ. I, св. 1, Скопље, 1925, с. 177—204.

Турски споменици у Скопљу (рез. на франц.) — Глиша Елезовић, Гласник Скопског научног друштва, књ. I, св. 1, Скопље, 1925, с. 135—176; исто, књ. I, св. 1—2, 6 фот. у тексту, Скопље, 1926, с. 397—474.

Скопске гајдарџије и њихови музички инструменти (рез. на франц., 3 фот. и 8 цртежа у прилогу) — проф. Влад. Борбевић, Гласник Скопског научног друштва, књ. I, св. 1—2, Скопље, 1926, с. 383—390.

Католички надбискупи у Скопљу (рез. на франц.) — др Милан Премроу (латиницом), Гласник Скопског научног друштва, књ. I, св. 1—2, Скопље, 1926, с. 329—334.

Дрворез Св. Спаса и Св. Богородице у Скопљу (рез. на франц., 32 слике у тексту) — др Радослав М. Грујић, Гласник Скопског научног друштва, књ. V, Одељење друштвених наука, 2, Скопље, 1929, с. 165—201.

Дипломатске интриге око отварања српске школе у Скопљу 1892. (рез. на франц.) — др Мита Костић, Гласник Скопског научног друштва, књ. I, св. 1—2, Скопље, 1962, с. 335—342.

Турски споменици у Скопљу (рез. на франц., 7 слика у тексту) — Глиша Елезовић, Гласник Скопског научног друштва, књ. V, Одељење друштвених наука, 2, Скопље, 1929, с. 242—261.

О именима и пореклу старијих муслиманских породица у Скопљу — Глиша Елезовић, Скопско научно друштво, Зборник за етнологију и фолклор Јужне Србије и суседних области, књ. I, Скопље, 1931, с. 1—22.

Обичаји приликом рођења код православних Срба у Скопљу — Стојан К. Ристић, Скопско научно друштво, Зборник за етнографију и фолклор Јужне Србије и суседних области, књ. I, Скопље, 1931, с. 53—64.

Скопски Исаковићи и паша Јигит-бег (рез. на франц.) — Глиша Елезовић, Гласник Скопског научног друштва, књ. XI, Одељење друштвених наука, 5, Скопље 1932, с. 159—168.

Хатунџикаар џамија у Скопљу, (1 фот. у тексту) — Глиша Елезовић, Гласник Скопског научног друштва, књ. XII, Одељење друштвених наука, 6, Скопље, 1933, с. 262—264.

Евлија Челебија у Скопљу (опис града из 17 века) — Глиша Елезовић, Скопско научно друштво, Зборник за историју Јужне Србије и суседних области, књ. I, Скопље, 1936, с. 311—325.

Обнова српске школе у Скопљу 1890—1891 — Тома Ј. Бурковић, Браство, XXX, Београд, 1939, с. 178—183.

Турски споменици у Скопљу (рез. на франц., 5 сл. у тексту) — Глиша Елезовић, Гласник Скопског научног друштва, књ. VII—VIII, Одељење друштвених наука, св. 3—4, Скопље, 1930, с. 177—192.

Старе турске школе у Скопљу — Глиша Елезовић, Српска академија наука, Зборник радова, књ. IV, Етнографски институт, књ. 1, Београд, 1950, с. 159—195.

Сланкамен

види: Стари Сланкамен.

Слив Млаве

(привредно-географска проучавања — обухваћена су и градска насеља) — др Милисав Лутовац, Српска академија наука, Збор-

ник радова, књ. XLI, Географски институт, књ. 9, Београд, 1954, с. 1—78.

Слив Раље и Језаве

Привредно-географска проматрања слива Раље и Језаве (обухваћена и градска насеља) — Милорад Васовић, Српска академија наука, Зборник радова, књ. XLI, Географски институт, књ. 9, Београд, 1954, с. 79—119.

Слив Црнице

Привредно-географска проучавања (обухваћена градска насеља) — Бранимир Дакић, Српска академија наука, Зборник радова, XLVII, Географски институт, књ. 11, Београд, 1955, с. 1—104.

Смедерево

види: Слив Раље и Језаве; види: Долина Велике Мораве; види: Градови у Долини Велике Мораве.

Сомбор

Сомборска нижа реална школа — Божидар Ковачевић, Матица српска, Зборник за друштвене науке, 18, Нови Сад, 1957, с. 114—144.

Сомборска варошка нижа гимназија — Божидар Ковачевић, Матица српска, Зборник за друштвене науке, 19, Нови Сад, 1958, с. 122—138.

Сремска Митровица

Топографска испитивања Сирмиума — арх. Бранко Васиљевић, Зборник Матице српске, серија друштвених наука, 3, Нови Сад, с. 165—168.

Римска гробница у Сремској Митровици — арх. Бранко Василић, Зборник Матице српске, серија друштвених наука, 1, Нови Сад, 1953, с. 94—96.

Сремски Карловци

Лагуница у Сремским Карловцима — арх. Бранислав Којић, Научни зборник Матице српске, серија друштвених наука, 1, Нови Сад, 1950, с. 227—230.

Цртачка школа у Сремским Карловцима — 1809—1848 (рез. на франц.) — др Ненад Симић, Матица српска, Зборник за друштвене науке, 20, Нови Сад, 1958, с. 119—131.

Стара Кањижа

види: Потисје.

Стара кућа у Пећи, Баковици и Призрену

(5 фот. и 5 скица у тексту) — Бранислав Којић, Гласник Скопског научног друштва, књ. XV—XVI, Осмење друштвених наука, 9—10, Скопље, 1936, с. 339—342.

Стара Пазова

Стара Пазова — антропогеографска испитивања (положај, постанак и развитак, становништво, привреда, тип и територијално ширење, кућа и окућница, перспектива даљег развоја, рез. на енгл., 2 карте, 3 ск., 10 табела у тексту, 8 фот. у прилогу) — Жељко Кумар, Гласник Етнографског института САН, књ. II—III (1953—1954), Београд, 1957, с. 147—185.

Стари Бечеј

види: Потисје.

Стари Сланкамен

Црква у Старом Сланкамену — Ненад М. Симић, Матица српска, Зборник за друштвене науке, 11, Нови Сад, 1955, с. 117—140.

Стари Сланкамен — антропогеографска испитивања (положај, постанак, развитак и промена функција, привреда, становништво, тип куће и привредних зграда, рез. на франц., 1 карта и 9 табла у тексту, 6 ск. и 10 фот. у прилогу) — Жељко Кумар, Гласник Географског института САН, књ. IV—VI (1955—1957), Београд, 1957, с. 156—183.

Струмица

Струмица (положај, природни услови, становништво и култура, развој кроз историју раздобља) — Милован Ристић, Браство, XIX, Београд, 1925, с. 113—151.

Суботица

Гробови из бакарног доба у Суботици (претходни извештај) — др Мирко Шуљман, Зборник Матице српске, серија друштвених наука, 3, Нови Сад, 1952, с. 157—164.

Гробље бакарног доба у близини Суботице — др Мирко Шуљман, Зборник Матице српске, серија друштвених наука, 6, Нови Сад, 1954, с. 70—87.

Раднички покрет у Суботици до стварања социјал-демократске партије Мађарске (друштвено-историјске прилике, рез. на нем.) — Жеф Мирнић, Матица српска, Зборник за друштвене науке, 20, Нови Сад, 1958, с. 5—36.

Сува Река

Сува Река — антропогеографска испитивања (географски положај, прошлост и развитак, привредне прилике, становништво, тип, територијални развитак и кућа — рез. на франц., 4 фотопр. и 2 карте у тексту) — Марк Краснићи, Гласник ЕИ САНУ, књ. VIII, Београд, 1960, с. 81—104.

Сурдулица

Сурдулица (положај, природни услови, прошлост, топографски развитак и тип, привредно-географске прилике — рез.

на франц., 3 скице у тексту) — Ј. Ф. Трифуноски, Гласник Српског географског друштва, св. XXXVI, бр. 2, Београд, 1956, с. 81—91.

Суторина

Суторина — регионално-географска монографија (Херцег Нови, с. 87—88) — Радован Ршумовић, САН, Зборник радова, књ. XXVII, Географски институт, књ. 5, Београд, с. 53—93.

Текија

Текија (развој и значај саобраћаја и трговине) види: Неготинска крајина и Кључ.

Тетово

Тетово — О тетовском говору (рез. на франц.) — др Миливоје Павловић, Гласник Скопског научног друштва, књ. XI, Одељење друштвених наука, 5, Скопље, 1932, с. 168—178.

Тител

Тител — види: *Потисје*.

Топола

Топола — Караборђева престоница (постанак, развој и становништво) — др Боривоје Дробљаковић, Браство, XX, Београд, 1926, с. 61—67.

Топола, види: *Варошице у Јасеници*.

Трстеник

Трстеник — Стара кућа у Трстенику (2 скице у тексту, 3 фот. у прилогу) рез. на франц. — арх. Иван Здравковић, Гласник ЕИ САН, књ. 1—2, Београд, 1952, с. 447—449.

Бићевац

Бићевац (његов привредно-географски значај у области) — Слив Јовановачке реке, привредно-географске одлике — Бранимир Дакић, Српска академија наука, књ. XII, Географски институт, књ. 15, Београд, 1959, с. 89—130, рез. на франц. — 1 карта у прилогу.

Бићевац, види: Долина Велике Мораве, и Градови у долини Велике Мораве.

Буприја

Буприја — привредно-географска карактеристика слива Раванице — Бранимир Дакић, Српска академија наука, Зборник радова, књ. XII, Географски институт, књ. 9, Београд, 1954, с. 121—161.

Буприја, види: Градови у долини Велике Мораве.

Буприја, види: Долина Велике Мораве.

Ужице

Старо Ужице (из године 1865—1875 — положај, становници, занимање, живот) — Љуб. Стојановић, Гласник Српског географског друштва, св. 7—8, Београд, 1922, с. 157—176.

Ужице — Површ Поникава и Стапара (у овој монографији говори се о Ужицу), Радован Љ. Ршумовић, Српска академија наука и уметности, Зборник радова, књ. XI—VII, Географски институт, књ. 11, Београд, 1955, с. 1—104.

Ужичка Пожега

Ужичка Пожега (положај и природне одлике, постанак и развитак, привреда, тип и кућа, становништво, перспектива, рез. на франц. — Радомир Симовић, Природно-математички факултет, Географски завод, Зборник радова, I свеска, Београд, 1954, с. 135—154.

Умка

Умка — развој једног градског насеља у близини Београда (положај, природни услови и њихов значај, развој и данашњи изглед Умке, рез. на франц.) — Владимир Бурџић, Гласник Српског географског друштва, св. XXXIII, бр. 2, Београд, 1953, с. 131—143.

Урошевац

Урошевац — варошица на Косову (положај, постанак и прошлост, топографски развитак, тип, привредни развитак, становништво, рез. на франц., 2 фот. у тексту) — др Атанасије Урошевић, Гласник Скопског научног друштва, књ. XI—XVI, Одељење друштвених наука, 9—10, Скопље, 1936, с. 265—272.

Херцег-Нови

Херцег-Нови, види: Бока Которска; види: Суторина.

Цариброд

Цариброд (антропогеографско-етнографске краће белешке) др Јован Хаџи-Васиљевић, Браство, XVIII, Београд, 1924, с. 32—46.

Цариброд, Становништво Цариброда (са прегледом места одакле су досељеници) — Е. Ј. Цветић, Гласник Географског друштва, св. XIV, Београд, 1928, с. 139—141.

Чачак

Господар Јевремов конак у Чачку (рез. на фр., 1 ск. у тексту, 2 фот. у прилогу) — арх. Иван Здравковић, Гласник ЕИ САН, књ. II—III (1953—1954), Београд, 1957, с. 419—421.

Шабац

Шабац (из живота града Шапца, опис града, распоред етничких група и развој насеља, трговина и занати, порекло

старијих породица, 1 скица у тексту) — Љуб. Павловић, Гласник Српског географског друштва, св. 9—10, Београд, 1923, с. 56—66.

О имену Шапца кроз векове (2 сл. у тексту, рез. на франц.) — Глиша Елезовић, Гласник ЕИ САН I, 1—2, Београд, 1952, с. 37—59.

Конак Јеврема Обреновића у Шапцу (рез. на франц., 1 ск. у тексту, 1 фот. у прилогу) — арх. Иван Здравковић, Гласник ЕИ САН, књ. II—III, Београд, 1957, с. 422—424.

Шабац (трговина, саобраћај, индустрија), види: Мачва.

Шавник

Шавник (оснивање, географски положај, насељавање, 2 фот. у тексту) — Св.(етозар) Томић, Гласник Српског географског друштва, год. I, св. 2, 1912, с. 304—307.

Шид

1. Шид и шидско властелинство (историјско-друштвени односи, о становништву и привредним приликама) — др Славко Гавриловић, Матица српска, Зборник за друштвене науке, 16, Нови Сад, 1957, с. 36—51.

2. Од истог писца у истом Зборнику, 17, Нови Сад, 1957, — Постанак, структура и економисање шидског властелинства (1777—1848), с. 29—53.

3. Занаталије и трговци у Шиду за време спахијске власти (1777—1848), Зборник, 18, Нови Сад, 1957, с. 5—17, рез. на нем.

4. Класна борба на шидском властелинству, Зборник, 19, Нови Сад, 1958, с. 5—53, рез. на нем.

Постанак цркве у Шиду — Милан Кашанин, Зборник Матице српске, серија друштвених наука, 10, Нови Сад, 1955, с. 118—123.

Штип

О становништву Штипа — Јелена Парнаџијевић, Гласник Географског друштва, св. XIV, Београд, 1928, с. 153—154.